

Från Närpesdialekt till EU-svenska

FRÅN NÄRPESDIALEKT TILL EU-SVENSKA

Festskrift till Kristina Nikula

Redigerad av

Harry Lönnroth

Copyright © 2003 Tampere University Press

Distribution

Tammerfors universitet
Vetenskapsbokhandeln TAJU
Box 617
FIN- 33014 Tammerfors universitet
Finland
tel. +358 3 215 6055
fax +358 3 215 7685
email taju@uta.fi
<http://granum.uta.fi>

Omslag: Maaret Young
Omslagsbild: Merja Halminen: Syvällä on sinistä, olja 2001

Layout: Sirpa Randell

ISBN 951-44-5567-3

Sähköinen julkaisu
ISBN 951-44-5651-3

Cityoffset Oy
Tampere 2003

Lillian Nichols

När jag var yngre sökte jag svar på frågor.
Tystnaden var ett svar, lyssnade jag
hörde jag vinden som gick, en dörr som slog.
Män skor kom och gick, jag glädde mig
åt det okända, glömde det snabbt,
både glädjen och överraskningen, hemnavant.
Nu har jag börjat tala för mig själv
som om jag ville känna denna som talar
och lyssnar så dåligt, inne i tankar.
Några ord sökte sig tätt intill mig
som sökte de skydd för något
som var för svårt att se. Jag nedskrev.
Detta lärde de mig, orden som kom:
avsked är delar av allt som lever
och, när jag starkast drömt,
en hemkomst.
– Bo Carpelan: När jag var yngre (ur *År som löv*, 1989)

FÖRORD

Denna festskrift är tillägnad professorn i nordisk filologi vid Tammerfors universitet Kristina Birgitta Nikula (f. Norrholm) på 60-årsdagen den 7 mars 2003. Dagen till ära vill ett knippe forskarkolleger till Kristina Nikula hylla och lyckönska henne i form av artiklar som huvudsakligen återspeglar hennes egen forskargärning under de svunna åren men även hennes andra intressen och kontakter inom forskningen. Vid sidan av artikelförfattarna vill ytterligare ett flertal forskare, vänner och institutioner från när och fjärran ihågkomma jubilaren i tabula gratulatoria.

Kristina Nikula inledde sin forskarbana vid Åbo Akademi där hon 1968 avlade filosofie magisterexamen. Den 25-åriga namnforskarens avhandling pro gradu *Studier över ortnamn i Norrnäs by, Närpes* hade inspirerats av den sydösterbottniska hembyn. Intresset för hembygden och dess särartade dialekt framgår också av ämnesvalet för licentiatavhandlingen från 1976 som bär titeln *Väderleksterminologi i Närpes*. Sedan styrde Kristina Nikula kosan till Uppsala där hon några år senare disputerade på avhandlingen *Dialektal väderleksterminologi. Ordfälsstudier i Närpes-dialekten* (1979). Sedan dess har hennes akademiska karriär framskridit med raska steg. Från och med 1982 innehar hon en docentur i nordiska språk vid Uppsala universitet. I början av 1984 blev Tammerfors universitet hennes tredje och samtidigt långvarigaste akademiska hem. Till en början skötte hon på förordnande den biträdande professuren i nordisk filologi tills hon från och med den 1 september 1986 utnämndes till denna sin nuvarande

professorspost. I två omgångar har hon också innehaft en forskartjänst som äldre vetenskapsidkare i Finlands Akademi (1988–1989 och 1994–1995).

Vad Kristina Nikulas forskning beträffar kan den i dagens alltmer snävt specialiserade universitetsvärld med besked förse med karakteriseringarna mångsidig och tidsenlig. Hon är dialektolog ända från avhandlingsstadiet och har publicerat mycket inom dialektologin, speciellt ifråga om finlandssvenska dialekter, t.ex. boken *Om närpesdialekten. Språket i kommunfullmäktige och Ordspråk och talesätt* (1988). Därtill har hon avfattat ett drygt 40-tal vetenskapliga artiklar med tyngdpunkten lagd på lexikografi, semantik och finlandssvenska. Hon har även i olika sammanhang diskuterat frågor kring begreppet norm samt forskat i namn i text. På senare år har hon som en av få i Finland fokuserat svenskan i EU och samspelet mellan text och bild, två i hög grad dagsaktuella forskningsområden. Vidden av Kristina Nikulas vetenskapliga produktion kommer bäst till synes i förteckningen över hennes publikationer som återfinns i slutet av boken. Den åskådliggör hennes väg och utveckling som forskare ända från den första artikeln om Närpesdialekt 1978 fram till dagens pågående projekt *EU-svenska* och *Text, bild, samhälle* vid Tammerfors universitet.

Innehållet i denna festskrift består av ett 20-tal uppsatser av forskare som Kristina Nikula på ett eller annat sätt kommit i kontakt med under åren. Författarna kommer från många olika discipliner: de flesta av dem är självfallet nordister men även andra områden som germanistik, mediekultur, pedagogik, semiotik, slavistik och tillämpad språkvetenskap finns representerade. Mångfalden gäller även författarnas geografiska fördelning: vi får läsa artiklar från Belgien, Danmark, Finland, Norge, Sverige och Tyskland. Den gemensamma nämnaren är ett brinnande intresse för forskning i språk, litteratur och kultur, något som denna samling artiklar förhoppningsvis ådagalägger.

Jag vill tacka artikelskribenterna för ett givande samarbete och att alla utan att tveka tackade ja till min inbjudan att medverka i denna hyllningsskrift. Ett varmt tack riktas även till den talrika skara gratulanter som subskriberat på boken. Jag vill också tacka Tiina Harjula, Styrbjörn Järnegard, Katja Matikainen, Virginia Mattila, Henrik Nikula och Sirpa Randell för råd och hjälp i redigeringsarbetets olika skeden. Nordiska språk och Institutionen för språk- och översättningsvetenskap vid Tammerfors universitet har beviljat ekonomiskt stöd till tryckningskostnaderna. Till slut tackar jag Outi Sisättö på Tampere University Press (TUP) för äran att ha berett boken plats i TUP:s publikationsprogram.

Dikten som bifogats inledningsvis har författaren Bo Carpelan – vars roman *Urwind* Kristina Nikula forskat om – själv valt ur sitt författarskap med tanke på denna festskrift.

Pyynikki i Tammerfors i februari 2003

Harry Lönnroth

INNEHÅLL

Tabula gratulatoria	xi
Henning Bergenholtz: Bryder Dansk Sprognævn den danske sproglov? Sprogpolitik i teori og praksis	17
Lars-Erik Edlund: Frontespiser i äldre svenska ordböcker. Ett bidrag till svensk lexikografisk forskning	33
Carl-Eric Johansson: Kurt Salomonson och litteraturens kanon	41
Merja Koskela: Fackspråksforskning som en form av tillämpad språkvetenskap	59
Christer Laurén: Diffusa termer	69
Godelieve Laureys: Språket i fokus. En jämförande analys av språkdebatten i den finlandssvenska, sverigesvenska, holländska och flamländska dagspressen	75
Hanna Lehti-Eklund: Om nominalfrasen i svenskan i undervisningen	95
Mikko Lehtonen: Multimodal Interplays. The Verbal, Visual and Auditive in Culture	109
Birger Liljestrand: Den litterära texten som språkspegel	121
Björn Melander: Språket i Europaparlamentet. En ordförärsstudie	133
Henrik Nikula: Vad och hur. Den skönlitterära texten som objekt för språkvetenskaplig forskning	147

Marianne Nordman: Dialekten i våra hjärtan. Några finlandssvenska ungdomar reflekterar	159
Winfried Nöth: Press Photos and their Captions	169
Marja-Leena Piitulainen: Personreferens i finska, svenska och tyska språkvetenskapliga recensioner	189
Arja Rosenholm: On "New" Soviet Men, Women, and Cows. <i>The Cow</i> by A. Platonov and <i>Female Brigade on its Way to Sovhos</i> by A. Dejneka	207
Göran Sonesson: Resurserna i språkets och bildens semiotik. Från Lessing till Kress och van Leeuwen	225
Irma Sorvali: Djurmetaforer	259
Ruth Vatvedt Fjeld: "Gjerningsmannen er en kvinne." Om kjønnsmarkerte personbetegnelser i moderne norsk	273
Anna-Lena Østern: "Ja, men e du barnhatare du då eller?" Kompetens i genren intervju hos elever i elvaårsålder	291
Harry Lönnroth: Kristina Nikulas publikationsförteckning 1978–2002	315
Författare	319
Personregister	321

TABULA GRATULATORIA

Tarja Ahonen
Tammerfors

Sigvard Aksén
Uppsala/Örebro

Kaisa Alanen
Tammerfors

Thorsten Andersson
Uppsala

Henning Bergenholtz
Århus

Siv Björklund
Vasa

Rut Boström Andersson
Uppsala

Randi Brenden och Rolf Fredheim
Horten

Ilse Cantell
Helsingfors

Birgit Eaker
Uppsala

Lars-Erik Edlund
Umeå

Gerd Eklund
Uppsala

Gunvor Flodell
Umeå

Folke Freund
Uppsala

Karin Hallén
Uppsala

Tiina Harjula
Tammerfors

Gunilla Harling-Kranck
Helsingfors

Christian Hecht
Berlin

Elina Heikkilä
Helsingfors

Ilkka Hirvonen
Åbo

Kaarina och Aatto Hosiaislouma
Tammerfors

Paula Huhtala
Uleåborg

Bojen och Lars Huldén
Helsingfors

Ann-Marie Ivars
Helsingfors

Carita och Ulf Jansson
Åbo

Carl-Eric Johansson
Tammerfors

Styrbjörn Järnegard
Tammerfors

Ulla Kampman
Uleåborg

Tapani Karplund
Heinola

Kari Keinästö
Åbo

Kyllikki Keski-Raasakka
Joensuu

Johanna Koivisto
Tammerfors

Merja Koskela
Vasa

Kaija Kuri
Tammerfors

Kati Lampinen
Tammerfors

Hans Landqvist
Göteborg

Sven Lange
Enebyberg

Päivi Lappalainen
Tammerfors

Sirkku Latomaa
Tammerfors

Ulla och Christer Laurén
Korsholm

Godelieve Laureys
Gent

Hanna Lehti-Eklund
Esbo

Mikko Lehtonen
Tammerfors

Leena Leinonen
Tammerfors

Marja Leinonen
Tammerfors/Helsingfors

Larisa och Timo Leisiö
Toijala

Svein Lie
Oslo

Pirkko Lilius
Helsingfors

Birger Liljestrand
Holmsund

Hans Lindbäck
Åbo

Jan Lindström
Helsingfors

Maija och Sakari Louhivaara
Tammerfors

Henry Lönnfors
Åbo

Nina Martola
Esbo

Katja Matikainen och Harry Lönnroth
Tammerfors

Anki Mattisson och Lars-Gunnar Larsson
Uppsala

Anna Mauranen
Tammerfors

Björn Melander
Uppsala

Kari Mäkilä
Tammerfors

Hans-Peter Naumann
Zürich

Sinikka Niemi
Joensuu

Henrik Nikula
Åbo

Marianne och Hasse Nordman
Vasa

Kerstin Norén
Göteborg

Majen och Johan Norrholm
Närpes

Marie-Louise och Mats Norrholm
Åbo

Feetu Nyrhinen
Tammerfors

Ingegerd Nyström
Helsingfors

Winfried Nöth
Kassel

Terttu Orpana
Kangasala

Anne Palmér
Uppsala

Lena Peterson
Uppsala

Marja-Leena Piitulainen
Kangasala

Tuija Puntanen
Tammerfors

Bengt-Olof Qvarnström
Åbo

Benita Qvarnström
Åbo

Maj Reinhammar
Uppsala

Mikael Reuter
Helsingfors

Arja Rosenholm
Vanda

Mirja Saari
Helsingfors

Pekka Saaristo
Esbo

Kimmo Sasi
Tammerfors

Jorma Sipilä
Tammerfors

Mariann Skog-Södersved
Korsholm

Gunvor Skogman
Närpes

Göran Sonesson
Lund

Irma Sorvali
Uleåborg

Juhani Stenfors
Vasa

Solveig Strömman
Vasa

Marketta Sundman
Åbo

Matti K. Suojanen
Palokka

Gitte Svanov
Köpenhamn

Margareta Södergård
Vörå

Pirjo Söderholm
Joensuu

Kerstin och Mats Thelander
Uppsala

Kerstin Thors
Helsingfors

Liisa Tiittula
Vanda/Tammerfors

Marja-Liisa och Hannu Tommola
Vasa/Tammerfors

Liesbet Vannyvel
Gent

Ruth Vatvedt Fjeld
Oslo

Ulla och Holger Wester
Jeppo

Camilla Wide
Helsingfors

Lena, Jonas och Benjamin Wikström
Vasa

Per-Axel Wiktorsson
Uppsala

Oskar Vistdal
Tammerfors

Brigitte von Witzleben
Tammerfors/Vasa

Lars Wollin
Åbo

Anna-Lena Østern
Kevlax

Dansk Sprognævn, København
 Department of Nordic Studies, Ghent University
 Deutsches Seminar, Abteilung für Nordische Philologie, Universität Zürich
 Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå
 Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund
 Ekonomiska biblioteket vid Åbo Akademi
 Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors
 Humanistiska fakulteten, Tammerfors universitet
 Institut für Nordische Philologie der Universität München
 Institutionen för nordisk filologi, Åbo universitet
 Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet
 Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet
 Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
 Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet
 Institutionen för språk- och översättningsvetenskap, Tammerfors universitet
 Nordisk forening for leksikografi
 Norrnäs skola, Närpes
 Seminariet för nordisk namnforskning, Uppsala
 SFV, Helsingfors
 Språk- och folkminnesinstitutet, Uppsala
 Stadsbiblioteket i Närpes
 Svenska Akademiens ordboksredaktion, Lund
 Svenska institutet, Stockholm
 Svenska institutionen, Åbo Akademi
 Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors
 Svenska språket, Joensuu universitet
 Svenska språket, Jyväskylä universitet
 Tammerfors universitetsbibliotek
 Åbo Akademi's bibliotek

Henning Bergenholtz

BRYDER DANSK SPROGNÆVN DEN DANSKE SPROGLOV?

Sprogpolitik i teori og praksis

Sprogpolitik

I løbet af anden halvdel af 1900-tallet blev der dannet en række nye komposita med stammen *-politik*, fx *uddannelsespolitik*, *børnepolitik*, *kvindepolitik*, *miljøpolitik* og *udlændingepolitik*. Disse orddannelser relaterede sig til bestemte områder, som internationale, nationale eller kommunale politiske beslutningsprocesser fokuserede på. Fra slutningen af 1980-erne blev denne orddannelsestype i tiltagende grad udvidet til også at omfatte planlægning og afgørelser i firmaer, foreninger, skoler og andre ikke-politiske grupperinger, fx *seniorpolitik*, *rygepolitik*, *alkoholpolitik* og *stresspolitik*. Samtidig med sidstnævnte udvikling har ældre rent politiske termer fået en udvidet anvendelse til ligeledes at omfatte planlægning og afgørelser i firmaer osv. Det er en sproglig og også samfundsmæssig udvikling, som ikke kun har fundet sted i det danske sprog henholdsvis i Danmark.

Et af disse ord, som har fået et udvidet brugsomfang, er *sprogpolitik*. Termen hører således ikke til nydannelserne, men det er i de senere år blevet et slags modeord, som man i international, national og organisatorisk sammenhæng ikke kan komme udenom. De forskellige tiltag er i mange tilfælde kendetegnet af tale om sprogpolitik uden en nærmere præcisering af betydningen. Man kan i virkeligheden skelne mellem mindst to hovedtyper, alt efter, om det

drejer sig (a) om valg af et eller flere sprog og herved også bortvalg af et eller flere sprog eller (b) om valg inden for et givet sprog. Den første type vil jeg kalde *generel sprogpolitik*, den anden *sprogspecifik sprogpolitik* eller kort *specifik sprogpolitik*. Begge hovedtyper kan igen deles op i undertyper:

Generel sprogpolitik

1) *Multisproglighed i international sammenhæng*

Hermed menes valg af sprog i internationale organisationer som FN, Nato, EU, Røde Kors og i internationale koncerner. Der vil her ofte være tale om forskellige valg til forskellige sammenhænge.

2) *Mono- eller multisproglighed i koncern-, firma- eller organisationssammenhæng*

Hermed menes valg af sprog i koncerner, i firmaer, universiteter og andre organisationer i et bestemt land, når der opstår nødvendighed for at vælge et bestemt eller flere arbejds-, forhandlings- og/eller dokumentationssprog. Det kan fx være tilfældet, hvis en stor del af medarbejderne, de studerende eller samarbejdspartnerne ikke behersker nationalsproget i det pågældende land. I lande med mere end et nationalsprog må sådanne valg både i privat og offentlig regi ses i sammenhæng med undertype (3). Ved internationale koncerner med hovedsæde i det pågældende land må valgene ses i sammenhæng med undertype (1).

3) *Multisproglighed i national eller regional sammenhæng*

Hermed menes valg af sprog i forskellige officielle sammenhænge, som det er nødvendigt at foretage i lande med flere officielle sprog, fx Østrig (sml. hertil ”Klagenfurter Erklärung zur österreichischen Sprachenpolitik”, 27. Oktober

2001). Dermed menes også valg af det eller de sprog, undervisningen i de forskellige fag på de forskellige uddannelsesstrin skal foregå på.

4) Multisproglighed i national sammenhæng i relation til sprogundervisning

Hermed menes valg af de sprog, der skal eller kan vælges i selve sprogundervisningen. Hertil hører også valg eller fravalg af undervisning i indvandreres og flygtninges modersmål.

5) Forsvar for et eller flere nationalsprog

Hermed menes den form for sprogbevarende eller puristisk sprogpolitik, der fx udøves på Island og på Færøerne. Hertil hører også dele af den nordiske sprogpolitik, som vil støtte en fælles sprogudvikling og en gensidig forståelse for sprogforholdene i Norden.

6) Angreb på nationalsprog

Hermed menes de tilfælde, hvor et bestemt sprog forbydes eller bliver frataget dele af sit hidtidige brugsområde, som det kendes fra besatte, erobrede eller koloniserede områder, fx i tyrkisk Kurdistan.

Specifik sprogpolitik

7) Generelle forslag til opnåelse af bedre kommunikative vaner

Hermed menes generelle forslag til at opnå et bedre sprog, særligt i forbindelse med skriftlig tekstproduktion. Sådanne forslag er udarbejdet af enkelte organisationer, koncerner og firmaer. Det drejer sig om modtagerorienterede råd i relation til brugen af fx fagord, fremmedord, komposita, verbalsubstantiver, passive eller aktive sætninger, enkle eller komplekse konstruktioner og valg af

sætningslængde. Hertil kommer råd om formulering af overskrifter og om layout. Herunder hører også råd om mundtligt sprog, som de fx indgår i Danmarks Radios sprogpolitik¹.

8) *Deskriptive, proskriptive eller præskriptive forslag om konkrete sproglige fænomener*

Hermed menes rådgivning og normerende beslutninger på nationalt eller regionalt niveau, fx af et bestemt lands sprognævn eller et organ sammensat af repræsentanter fra flere lande, som har det samme officielle sprog, som det fx er sket med beslutninger om den tyske retskrivning. Tilsvarende har enkelte firmaer eller organisationer foretaget konkrete beslutninger om bestemte enkeltproblemer ved brugen af arbejdssprog; det sidste er bl.a. tilfældet ved flere aviser, som tilstræber en ensartet sprogbrug i den enkelte avis. Det gælder fx også en telekommunikationsvirksomhed, der har besluttet at flektere ordet *modem* på følgende måde: *et modem, modemmet, modemer, modemerne* (og ikke *modemmet, modemmer, modemmerne*). Det gælder også for flere elektricitets-selskaber, der altid skriver *kraftvarmeværk* (og ikke *kraft-varme-værk* eller *kraft-varmeværk*). De præskriptive (foreskrivende) henholdsvis proskriptive (anbefalende) beslutninger drejer sig dels om klart definerede enkeltområder som fx kommasætning, forkortelser eller brug af bindestreger dels om enkeltords-normering. I denne sammenhæng udarbejdes der oftest en firmaintern ordliste og på nationalt plan en ordbog.

Det er denne form for sprogpolitik, der tematiseres i dette bidrag.

Den officielle danske specifikke sprogpolitik

I Danmark foreligger en situation, der adskiller sig væsentligt fra den officielle specifikke sprogpolitik i de fleste andre vestlige lande. Danmark har med Lov nr. 332 af 14.5.1997 fået en lov om dansk retskrivning, også kaldet retskriv-

¹ <http://www.dr.dk/generelt/omdr/laes/andet_inf/artikler/sprogpolt.htm>

ningsloven. Denne lov og den dertil hørende bekendtgørelse trådte i kraft den 1. august 1997, samtidig trådte også Lov nr. 320 om Dansk Sprognævn (sprog-nævnsløven) i kraft. Begge love blev behandlet under ét i Folketinget og må også indholdsmæssigt ses som sammenhængende. Set ud fra et leksikografisk synspunkt må retskrivningslovens § 1 siges at være helt unik, idet en konkret ordbog får lovmæssig status:

§ 1 Dansk retskrivning fastlægges af Dansk Sprognævn og offentliggøres i Dansk Sprognævns retskrivningsordbog.

Stk. 2. Ved fastlæggelse af dansk retskrivning følger Dansk Sprognævn de regler, der er fastsat i eller i medfør af lov om Dansk Sprognævn.

Loven omhandler som sagt dansk retskrivning, men fastlægger ikke helt entydigt, hvad der forstås ved retskrivning. Der tales dog om ”stave- og tegnsætningsformer” som eksempler på ”mulige retskrivningsformer”. Med retskrivning menes tilsyneladende ortografi og interpunktion (tegn-sætning). Svarende til en sådan forståelse foretages der i sprognævnsløven en adskillelse mellem det danske sprog og dansk retskrivning:

§ 1 Dansk Sprognævn har til opgave at følge det danske sprogs udvikling, at give råd og oplysninger om det danske sprog og at fastlægge den danske retskrivning.

Dette kan derfor kun forstås på følgende måde: Dansk Sprognævn fastlægger den danske retskrivning, dvs. regler for og enkeltheder om dansk ortografi og interpunktion, og giver råd om det danske sprog, dvs. om syntaktiske, semantiske og morfologiske problemer, herunder således også om fleksions-morfologiske problemer. Interpunktionstegn kan naturligvis ikke optræde som opslagsord, de må beskrives i ordbogens omtekst. Ortografiske grundregler kan også behandles i omteksten, men skrivemåder af enkeltord vil først og fremmest blive fastlagt gennem angivelser til de enkelte lemmategn i lemma-listen. Der kan ud over den ortografiske angivelse være yderligere angivelser, men oplysning om skrivemåden er det centrale i en retskrivningsordbog, også i den danske officielle retskrivningsordbog. I lingvistikken skelnes traditionelt mellem ortografi og interpunktion som to forskellige områder, men de be-handles normalt under ét, i grammatiker er interpunktion ofte et afsnit i kapitlet

ortografi. Denne opfattelse af *retskrivning* som synonym med *ortografi* + *interpunktion* svarer således til den gældende lingvistiske terminologi, både i international, nordisk og dansk videnskabelig terminologi (sml. Bergenholtz & Mugdan 1979 og den leksikografiske definition i *NLO*), den svarer også til sprogbrugen i almensproglig sammenhæng (sml. hertil de leksikografiske definitioner i to store almensproglige ordbøger):

rettskrivningsordbok ordbok der formålet er å angi ordenes rettskrivning ifølge en viss norm – Rettskrivningsordboken kan som regel karakteriseres som samtidsspråklig, synkron, standardspråklig og normativ. – Foruten lemmalisten kan megastrukturen omfatte avsnitt med rettskrivningsregler, oppstillinger over korrekturtegn, tegnsettingsregler osv. – Makrostrukturen er som regel alfabetisk. – Lemmalisten består i enkelte tilfeller ikke bare av skrivemåter som samsvarer med normen: visse rettskrivningsordbøker tar også med vanlig feilskrevne former, med henvisning til de riktige. Iblant angis også orddelingsmulighetene i oppslagsordene. – Mikrostrukturen kan variere, men normalt oppgis foruten skrivemåten også ordklasse, genus, bøyning, uttale av visse ord (særlig fremmedord) osv. (*NLO*.)

rättstavning subst. det att återge (vissa) ord i ett språk i skrift med vedertagen stavning [...] BET.NYANS.: om regelsystem etc. för detta {SYN. ortografi}. (*Nationalencyklopedins ordbok*.)

Rechtschreibung, die [...] nach bestimmten Regeln festgelegte, allgemein geltende Schreibung von Wörtern, Orthographie. (*Duden-Gwb*.)

Disse leksikografiske definitioner, som kunne udvides med et næsten uendeligt stort antal af tilsvarende ordbogsudsnit fra andre fagordbøger og almensproglige ordbøger, svarer som ovenfor nævnt også til teksten i retskrivningsloven, hvor der i § 2, stk. 2 nævnes ”stave- og tegnsætningsformer” som eksempler for ”mulige retskrivningsformer”. Men der kendes ingen eksempler på en tilsvarende sammenkobling af ortografi og morfologi. Hverken i loven eller i bekendtgørelsen nævnes eksplicit fleksion som en del af retskrivningen. Ikke desto mindre inddrager Sprognævnet udtrykkeligt fleksion i sin egen definition af retskrivning. Nu kan man herimod indvende, at en retskrivningsordbog uden fleksionsangivelser vil have en mindre brugsværdi, hvis den skal bruges til hjælp ved tekstproduktionsproblemer. Et sådant argument viser selvfølgelig ikke, at fleksion er en del af retskrivningsloven, kun at de er angivet i den retskrivningsordbog, hvori Dansk Sprognævn er lovmæssigt forpligtet til at offentliggøre

sine beslutninger om fastlæggelse af retskrivningen. Andre retskrivningsordbøger i andre lande har andre angivelsestyper: Den halvofficielle svenske retskrivningsordbog har fx også orddelingsangivelser, den mest brugte tyske både fonologiske, etymologiske, stilistiske angivelser og fagsproglige markeringer². Med andre ord skulle sagen være klar: Dansk Sprognævn skal give råd og vejledning om det danske sprog og fastlægge den danske retskrivning. Disse fastlæggelser skal offentliggøres i Dansk Sprognævns retskrivningsordbog.

Der er kun den hage ved denne tilsyneladende indlysende interpretation, at den på trods af overensstemmelse med international lingvistisk terminologi og retskrivningslovens og sprognævnslovens ånd og bogstav ikke deles af Dansk Sprognævn. Jeg vil her citere fra en skrivelse af 25. september 2002 til Sven Tarp og Henning Bergenholtz fra Erik Hansen, formand for Dansk Sprognævn, som tager stilling til foredrag holdt af bl.a. de to nævnte leksikografer ved en konference om danske retskrivningsordbøger den 6.6.2002 på Handelshøjskolen i Århus³:

På Dansk Sprognævns arbejdsudvalgsmøde 20.9.2002 var et af punkterne et kort referat af konferencen om danske retskrivningsordbøger i Århus 6.6.2002.

Arbejdsudvalget besluttede, kun at kommentere et af de problemer der blev forelagt på konferencen, nemlig jeres anfægtelse af Sprognævnets ret til at normere mht. bøjning og orddannelse.

² I Bergenholtz (1991) kritiserede jeg denne tyske tradition, som ikke indskrænkede sig til rene ortografiske angivelser. I stedet fremhævede jeg den danske tradition, som indskrænkede og indskrænker sig til ortografiske og fleksionsmorfologiske angivelser. Min begrundelse var, at en retskrivningsordbog ifølge titlen burde nøjes med ortografiske angivelser. Denne begrundelse var ikke velovervejet. Den rigtige begrundelse må være at relatere sig til de funktioner, ordbogen skal bruges til at udfylde. Sådanne overvejelser om brugen af en retskrivningsordbog savnes helt i forordet til *Retskrivningsordbogen*. Den kritiserede tyske retskrivningsordbog er i virkeligheden velegnet til hjælp ved tekstproduktionsproblemer, hvad *Retskrivningsordbogen* ikke er og måske heller ikke intenderer at være (se hertil Tarp 2002 og Bergenholtz & Vrang 2002).

³ Ved konferencen blev der holdt følgende foredrag: *Sven Tarp*: Hvad bruger man retskrivningsordbøger til?; *Thomas Breinstrup*: Modersmåltid – en sammenkogt ret.; *Rolf Bagger*: Sproget slutter som en handske – eller gør det stadig det? Om behovet for et fælles skriftsprog.; *Kirsten Rask*: Danskernes sprogholdninger – og Dansk Sprognævns.; *Erik Hansen*: Danmarks officielle retskrivningsordbog.; *Henning Bergenholtz*: Brug og misbrug af ”Lov om dansk retskrivning”.

Så længe der har eksisteret officielle danske retskrivningsordbøger, har glosen retskrivningsordbog betydet 'en bog som oplyser stavning af ordene i det centrale ordforråd, herunder også ordenes bøjningsformer og skrivemåde i sammensætninger og afledninger'. Ordet er ikke defineret i ODS, idet redaktionen formentlig har fundet at ordets betydning er uproblematisk.

Skulle ordet retskrivningsordbog betyde noget andet, ville det udtrykkelig være nævnt i retskrivningsloven 1997.

Dansk Sprognævn har således ikke overtrådt sine beføjelser ved at normere stavningen af bøjningsformer eller ved at give præskriptive oplysninger om sammensætning og afledning.

Det er teoretisk muligt, at der foreligger en særlig dansk tradition, dog næppe sandsynligt. Det afgørende er ikke *retskrivningsordbog*, men *retskrivning*, som ODS definerer helt i overensstemmelse med den lingvistiske terminologi:

retskrivning [...] den rette skriftlige gengivelse (v.hj. af bogstaver) af ord.

Det er ubestridt, at en retskrivningsordbog kan indeholde morfologiske, syntaktiske eller semantiske angivelser. Det er også ubestridt, at Dansk Sprognævn kan normere "stavningen af bøjningsformer". Det afgørende er, om Dansk Sprognævn efter loven er berettiget til at normere, hvilken bøjningsform dvs. hvilken fleksion der skal være den officielt gældende. Det problem var genstand for en brevveksling mellem Sven Tarp og Dansk Sprognævn. Tarp (2002) refererer denne brevveksling, hvor en medarbejder fra Dansk Sprognævn indrømmer, at der ikke foreligger "noget eksplicit juridisk grundlag" for nævnets holdning i denne sag, men dog fastholder, at Dansk Sprognævn blot følger en dansk tradition: "det er traditionen – sædvaneretten om du vil". Sven Tarp bemærker hertil lakonisk: "Det er mildest talt noget rod." Det er i alle tilfælde højst besynderligt, at man i Dansk Sprognævn mener, at netop Danmark skulle være gået en helt egen vej i forståelsen af retskrivning, og at det skulle være så klart og kendt af alle, at det derfor ikke udtrykkelig nævnes i retskrivningsloven af 1997.

Sædvane og sædvaneret

Man må medgive Dansk Sprognævn, at mange dansklærere uden tvivl anser enhver angivelse i den officielle danske retskrivningsordbog for at være den norm, man i alle officielle sammenhænge skal rette sig efter, og som også mange lærere bruger som rettesnor ved korrektur af elevernes skriftlige opgaver. Men en sådan brug af en ordbog er helt almindelig, ikke bare i Danmark. Enhver ordbog bliver af mange brugere anset for at være et orakel, som angiver den eneste sandhed. Det betyder derfor ikke nødvendigvis, at det er en forpligtende sædvane. Det er uden tvivl en sædvane, men er det en retssædvane?

Termene *sædvane* og *retssædvane* er juridisk omstridte termer, ofte bruges de som synonyme. Der foreligger en retssædvane, når man almindeligt, stadig og længe har fulgt en vis fremgangsmåde (*Juridisk ordbog*). Det drejer sig om handlemåder, som er fulgt længe og almindeligt ud fra den forestilling, at de handlende var forpligtet hertil (von Eyben 1991:150). Men i virkeligheden vindes der næppe meget ved at klistre etiketten "sædvane" på. Hvor meget, der skal til, før man kan tale om en bindende sædvane eller retssædvane, er der stor juridisk tvivl om (von Eyben 1975:727). Der er i juridisk forstand tale om et meget diffust begreb. Specielt er det uklart, hvornår man kan sige, at de handlende har anset sig for *forpligtet* til at følge en bestemt adfærd. Det kan eventuelt være tilstrækkeligt, at nogen har anset sig *berettiget* til at følge en bestemt handlemåde. Problemet er, at man kun kan påvise, at et vist antal mennesker har følt denne forpligtelse, men man kan ikke påvise, at en sådan opfattelse af forpligtende sædvane er fulgt af alle. Sandheden er nok ofte den, skriver von Eyben (1991:151), at nogle, men langt fra alle har følt en bestemt forpligtelse eller berettigelse, andre har så fulgt trop, og andre igen har overhovedet ikke haft nogen mening herom, men har ganske enkelt gjort det samme som så mange andre. Sædvane er alt i alt et yderst diffust begreb, som i mange tilfælde ikke vil kunne anses for at være bindende i juridisk forstand.

Denne opfattelse deles også af Gawinetski (2002), som i sit bidrag med titlen "En uheldig 'sædvane' ved køb og salg af fast ejendom" beskriver en almindelig sædvane ved afsendelse af pantebreve. I en byretssag var problemet, at advokaten svarende til sædvanen havde sendt sælgerpantebrevet til ejendoms-mægleren, som herefter begik underslæb. Da der ikke forelå en fuldmagt fra

sælgeren, krævede denne beløbet udredet af advokaten. Denne holdning blev afvist af byretten, men dommen er, mener Gawinetski (2002), forkert og vil sandsynligvis blive forkastet ved en højere instans. Advokatens henvisning til en sædvane er ikke tilstrækkelig.

Disse juridiske problemer, som jurister har behandlet i utallige artikler og bøger, kan selvfølgelig ikke løses af én lingvist (forfatteren af dette bidrag), men en anden lingvist (en medarbejder ved eller en formand for Dansk Sprognævn) kan heller ikke med sikkerhed henvise til en retssædvane. Det, vi har brug for, er ét af to: Enten får vi gennem en dom fastslået, at den formentlige sædvane om Dansk Sprognævns påståede normeringsret i forbindelse med fleksionsmorfologi kan anses for en retssædvane. Jeg vil selv mene, at en sådan retssag, fx anlagt af en gymnasieelev, vil afvise, at der er tale om en retssædvane, da loven kun henviser til retskrivning. Eller vi får en revision af sprogloven, som fastslår, at morfologi er eller ikke er omfattet af retskrivningsloven. Jeg vil foreslå det sidste.

Traditionsprincippet og sprogbrugsprincippet

Men også selv om en præcision af loven skulle have til følge, at morfologi i modsætning til gældende international videnskabelig standard skulle blive en del af retskrivningen i Danmark, mener jeg, at Dansk Sprognævn med sin sidste udgave af *Retskrivningsordbogen* befinder sig på kanten af gældende lov. De grundlæggende principper for Dansk Sprognævns arbejde, som er fastlagt i den bekendtgørelse, der udsendes samtidigt med vedtagelsen af sprogloven, er traditionsprincippet og sprogbrugsprincippet. Traditionsprincippet indebærer, at der som hovedregel ikke må laves om på retskrivningen, heller ikke, når skrivemåden adskiller sig meget fra udtalen (sml. *de*, *det* og *havde*). Traditionsprincippet medfører derudover en mulighed for en fordanskning af fremmedord, så de svarer til dansk tradition (sml. *metode*, *korrekt*, *krebinet*) (Hansen 2001a). Sprogbrugsprincippet vil i de fleste tilfælde helt svare til traditionsprincippet, men dette kan brydes, hvis et stort flertal af gode og sikre sprogbrugere i deres skriftsprog ikke mere følger traditionen (jf. bekendt-

gørelsens § 1, stk. 4). Man skal her lægge mærke til, at bekendtgørelsen tager udgangspunkt i den skriftlige sprogbrug, ikke i udtalen:

Efter sprogbrugsprincippet skrives ord og ordformer i dansk i overensstemmelse med den praksis, som følges i gode og sikre sprogbruges skriftlige sprogbrug.

Det er dog udtaleargumenter, som er ledetråden i mange af de ændringer, som er sket mellem anden og tredje udgave af *Retskrivningsordbogen* (Hansen 2001a, 2001b; Jervelund 2001a, 2001b, 2001c; Schack 2001a, 2001b). Jeg har svært ved at se, at disse ændringer er dækket af loven. Eller sagt på en anden måde, Dansk Sprognævn er efter min mening gået langt videre, end loven tillader. Det er ikke blot lovstridigt, men også uhensigtsmæssigt, da de mange ændringer i hurtig takt (fem år siden sidste udgave med mange ændringer) fører til en stor usikkerhed i sprogbrugen.

Desuden ser det ud til, at nogle af de sidst gennemførte ændringer må betegnes som principielle og derfor ikke kan besluttet af sprognævnet (sml. sprognævnslovens § 2, stk. 2 og 3):

I forbindelse med udgivelse af nye udgaver af retskrivningsordbogen kan nævnet på egen hånd foretage ændringer og ajourføringer af ikkeprincipiel karakter.

Ændringer af principiel karakter kræver godkendelse af kulturministeren efter indhentet udtalelse fra undervisningsministeren.

Loven giver ingen eksempler på forskellen mellem principielle og ikke-principielle ændringer, men i bemærkningen til loven nævnes der bl.a. fjernelse af de stumme h'er og d'er og en mulig ændring af endelserne *-tion* og *-sion* til *-sjon* (som vi kender det fra norsk). Jeg mener, at forbudet mod at skrive *linie* og i stedet forlange *linje* er en sådan principiel ændring.

Ændringer af denne art strider desuden både mod traditionsprincippet og mod sprogbrugsprincippet. Der foreligger en lang tradition for at skrive *linie*, denne skrivemåde har været og er stadig den mest udbredte – også i ”den praksis, der følges i gode og sikre sprogbruges skriftlige sprogbrug”, der fastlægges i loven som bærende princip for sprognævnets arbejde. Eksemplet med *linie* er kun et af mange eksempler på den manglende overholdelse af sproglovens to grundprincipper. Særligt sprogbrugsprincippet tilsidesættes, bl.a.

ved kravet om bindestreg i en række komposita, fx *kraft-varme-værk*, og også ved en lang række fleksionsmorfologiske ændringer (jvf. kravet om konsonantfordobling i fx *postbuddet*, yderligere eksempler findes i Bergenholtz & Vrang 2002). Nu kan man som sagt betvivle, om dette krav virkelig er en bindende normering og ikke kun et råd om det danske sprog. I så fald er det uklart, om sprogbrugsprincippet udelukkende skal følges ved fastlæggelse af retskrivningen og altså ikke i andre sammenhænge.

Der står ikke noget i loven om, at disse to principper ikke skal bruges på hele retskrivningen. Der er ikke nogen tvivl om, at interpunktion (tegnætning) er en del af retskrivningen (sml. § 2, stk. 2) hvor retskrivning forklares som ”stave- og tegnsætningsformer”. Det betyder, at både traditionsprincippet og sprogbrugsprincippet også skal bruges på fx kommatering, selv om dette blev afvist af næstformanden i Dansk Sprognævn Niels Davidsen-Nielsen i en fjernsynsdiskussion i sommeren 2002. Det er klart, at Dansk Sprognævn her må ty til den nødløsning at afvise kommateringsvalgets mulige relatering til sprogbrugsprincippet. Ellers måtte Dansk Sprognævn afstå fra at være fortalere for det såkaldte enhedskomma, som efter en rundspørge bruges af kun 14 % af danskerne og næppe kun af de sprogbrugere, som eksemplarisk følger den gode og sikre sprogbrugers skriftlige sprogbrug.

Der er således meget, der taler for at holde fast ved retskrivningslovens krav om hensyntagen til foreliggende sprogbrug, til sprogbrugsprincippet, dvs. til en nøjagtig deskription og netop ikke en præskription. Det skal medgives, at der ikke hersker fuld overensstemmelse i international lingvistik om forskellen mellem præskription og deskription. Nikula (1992) opfatter ikke disse to termer som antonymer. Hun (1992:50) har specielt svært ved at forestille sig en ikke-deskriptiv ordbog, da også en præskription efter hendes mening må bygge på en forudgående analyse af sprogbrugen, dvs. deskription. Det burde være sådan, mener jeg, men sådan er det ikke. Der findes ordbøger, som ikke bygger på en deskriptiv analyse; der findes også ordbøger, som vælger angivelser i modstrid med viden om den virkelige sprogbrug. Nikula (2002) synes også at have taget afstand fra sin tidligere opfattelse. Men der er meget i leksikografisk praksis, der tilsyneladende taler for synspunkterne i Nikula (1992). Hermed menes der ikke det faktum, at enhver beskrivelse i sig selv kan være udgangspunkt for regler til tekstproduktion og dermed får en præskriptiv virkning (Wiegand 1986). Det drejer sig om et grundproblem i leksikografisk metodik, om

relationerne mellem leksikografens brug af den empiriske basis og leksikografens påvirkning af ordbogsbrugeren (Nikula 1992:43). Et andet problem ved forståelsen af forskellen på deskription og præskription foreligger, når en angivelig leksikografisk deskription i betydelig grad adskiller sig fra en nøjagtig deskription. Når en sådan unøjagtighed samtidig ikke forbindes med overvejelser om den pågældende ordbogs funktion, bliver resultatet som i tilfældet med den danske officielle retskrivningsordbog en ikke virkelig deskriptiv ordbog, men en uklar blanding af præskriptive og deskriptive afgørelser (Bergenholtz & Bøgelund 1992).

Svaret på spørgsmålet i bidragets titel må være et ja. Loven er i hele sin tendens deskriptiv, dels i relation til tidligere, dels i relation til den nuværende sprogbrug. Dansk Sprognævn går langt ud over lovens bogstav og ånd.

Forslag til ny dansk sproglow

Mange ordbøger når først i anden udgave en virkelig høj kvalitet. Dette gælder måske også for nogle love. Jeg vil foreslå kulturministeren at foretage de nødvendige ændringer og præcisioner i retskrivningsloven. Her må det først og fremmest defineres, hvad der forstås ved retskrivning. Og det vil være u hensigtsmæssigt, hvis en sådan definition er i modstrid med international videnskabelig norm. Det bør endvidere fastlægges, at Dansk Sprognævn kun med et mellemrum på fx 20 år må komme med andre ændringer end tilføjelse af nye opslagsord. Men der bør ikke ændres ved de to grundlæggende principper for fastlæggelse af retskrivningen: traditionsprincippet og sprogbrugsprincippet.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning (1991), "Rechtschreibwörterbuch, bleib bei Deinen Leisten!" I: Augst, Gerhard & Schaefer, Burkhard (Hrsg.), *Rechtschreibwörterbücher in der Diskussion*. Frankfurt am Main/Bern/New York/Paris: Peter Lang. S. 403–417.
- Bergenholtz, Henning & Mugdan, Joachim (1979), *Einführung in die Morphologie*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Bergenholtz, Henning & Bøgelund, Christina (2002), "Hvor præskriptiv er en deskriptiv ordbog? Hvor deskriptiv er en præskriptiv ordbog?" I: *LexicoNordica* 9/2002. S. 79–108.
- Bergenholtz, Henning & Vrang, Vibeke (2002), "Ret og pligt. Om nye danske retskrivningsordbøger." I: *Hermes* 29/2002. S. 197–216.
- Duden-Gwb = *Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden* (1999). 3., völlig neu bearb. und erw. Aufl. Hrsg. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag.
- Gawinetski, Jørgen (2002), "En uheldig 'sædvane' ved køb og salg af fast ejendom." I: *Advokaten* 10/2002. S. 220.
- Hansen, Erik (2001a), "Lovens bogstav." I: *Nyt fra Sprognævnet* 2001/4 november. <<http://www.dsn.dk/nfs/2001-4>>
- Hansen, Erik (2001b), "Retskrivningsordbogen 2001." I: *Mål & Måle* 3/2001. S. 29–30.
- Jervelund, Anita Ågerup (2001a), "Nye opslagsord." I: *Nyt fra Sprognævnet* 2001/4 november. <<http://www.dsn.dk/nfs/2001-4.htm>>
- Jervelund, Anita Ågerup (2001b), "Stregen strøget!" I: *Nyt fra Sprognævnet* 2001/4 november. <<http://www.dsn.dk/nfs/2001-4.htm>>
- Jervelund, Anita Ågerup (2001c), "Postbuddet, publikummet og pyjamassen. Dobbeltskrivning af konsonanter i bøjningsformer." I: *Nyt fra Sprognævnet* 2001/4 november. <<http://www.dsn.dk/nfs/2001-4.htm>>
- Juridisk ordbog = W. E. von Eyben (1996), *Juridisk ordbog*. Tiende udgave. København: Gad.
- Nationalencyklopedins ordbok = *Nationalencyklopedins ordbok* (1995). Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Högabäcks Bokförlaget Bra Böcker.
- Nikula, Kristina (1992), "Deskriptiva ordböcker – finns dom?" I: Vatvedt Fjeld, Ruth (red.), *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991*. Oslo: Nordisk Forening for Leksikografi. S. 43–52.
- Nikula, Kristina (2002), "Användaren, normen och ordböckerna eller det är lätt att säga tulipanaros..." I: *LexicoNordica* 9/2002. S. 31–50.
- NLO = Bergenholtz, Henning & Cantell, Ilse & Vatvedt Fjeld, Ruth & Gundersen, Dag & Jónsson, Jón Hilmar & Svensén, Bo (1977), *Nordisk leksikografisk ordbog*. Oslo: Universitetsforlaget.

- ODS = *Ordbog over det danske sprog* (1981). 28. bind. København: Gyldendal.
- Retskrivningsordbogen = Dansk Sprognævn (2001), *Retskrivningsordbogen*. 3. udgave. København: Aschehoug.
- Schack, Jørgen (2001a), "Ændringer i opslagsords staveform eller ordform." I: *Nyt fra Sprognævnet 2001/4 november*. <<http://www.dsn.dk/nfs/2001-4.htm>.>
- Schack, Jørgen (2001b), "Ændringer i retskrivningsreglerne." I: *Nyt fra Sprognævnet 2001/4 november*. <<http://www.dsn.dk/nfs/2001-4.htm>.>
- Tarp, Sven (2002), "Kritiske bemærkninger til den officielle danske retskrivningsordbog." I: *LecicoNordica 9/2002*. S. 195–208.
- Eyben, W. E. von (1975), *Juridisk Grundbog. Bind III. Retskilder*. København: Juristforbundets Forlag.
- Eyben, W. E. von (1991), *Juridisk Grundbog. Bind 1. Retskilderne*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Wiegand, Herbert Ernst (1986), "Von der Normativität deskriptiver Wörterbücher. Zugleich ein Versuch zur Unterscheidung von Normen und Regeln." I: *Sprachnormen in der Diskussion. Beiträge vorgelegt von Sprachfreunden*. Berlin/New York: de Gruyter. S. 72–101.

Lars-Erik Edlund

FRONTESPISER I ÄLDRE SVENSKA ORDBÖCKER

Ett bidrag till svensk lexikografisk forskning

Äldre tiders ordböcker är ett i många avseenden intressant studieobjekt. Detta har inte minst visats inom projektet *Lexikografisk tradition i Sverige* (Göteborgs universitet), vilket bl.a. resulterat i flera avhandlingar om 1600- och 1700-talets svenska ordboksarbeten (Johansson 1997; Rogström 1998; Hannesdóttir 1998). Anna Helga Hannesdóttir beskriver sålunda ingående den process i den svenska lexikografins historia, som visar den enspråkiga lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga. Detta sker genom en analys av svenska ordböcker från 1700-talets början med Haqvin Spegels *Glossarium – Sveo-Gothicum Eller Svensk-Ordabok* (1712) som utgångspunkt, över Abraham Sahlstedts viktiga *Swensk Ordbok* (1773) fram till Anders Fredrik Dalins *Ordbok öfver svenska språket* (1850–1853 [–1855]).

Under 1700-talet kommer de svenska lexikograferna i större utsträckning än tidigare att ägna sig åt de tyska, franska och engelska språken, även om latinet länge lever kvar som det språk kring vilket nästan allting medvetet eller omedvetet cirkulerar. Den utveckling av lexikografin som sker, avspeglas på skilda beskrivningsnivåer. Man kan därvid se att de steg som tas mot en adekvat lexikografisk beskrivning av svenskan många gånger – åtminstone i en sentida betraktares ögon – är stapplande, vilket skulle kunna belysas med många

exempel från Hannesdóttirs avhandling. Till hennes framställning lämnas här endast generell hänvisning.

Vad gäller 1730- och 1740-talens svenska lexikografi behandlar Hannesdóttir bl.a. Levin Möllers franska och Olof Linds tyska ordbok, till vilka jag alldeles strax återkommer. Alldeles som då det gäller övriga ordböcker studerar hon dessa verk systematiskt ur en rad olika aspekter: först på *megaplanet* (se nedan) och sedan vad gäller ordbokens *makrostruktur* – dvs. alfabetisering, hänvisningar m.m. – därefter utifrån *mikrostruktur*, dvs. uppslagsformer, förekomst av uttalsuppgifter, ordklassangivelser, uppgifter om morfologi och syntax, ordböckernas betydelseangivelser och bruklighetsuppgifter samt etymologiska och encyklopediska uppgifter. Se närmare Hannesdóttir kap. 4.

Det som kallas *megaplanet* utgörs, förutom av den lexikografiska delen, också av ordbokens eventuella dedikationer, dess förord och inledning, listor över förkortningar och andra självständiga avsnitt. Vidare räknas till megaplanets beskrivning ”en redovisning av om det i ett eventuellt förord eller i en inledning anges i vilket syfte ordboken har tillkommit och efter vilka principer, om källor och föregångare nämns eller om det sägs för vilka användare ordboken är avsedd” (Hannesdóttir 1998:110). Man skulle lite förenklat kunna säga att megaplanet helt enkelt utgörs av ”de olika delar som råkar finnas mellan den enskilda ordbokens parmar” (a.a.:109).

Till ordbokens megaplan hör emellertid också *frontespisen*, alltså den bildsida som i många tryckta arbeten finns till vänster om bokens titelsida. Sådana sidor finns i flera av de behandlade ordböckerna, men kommenteras inte närmare av Hannesdóttir.¹ Jag tänker därför i denna artikel uppehålla mig vid ett par av frontespiserna för att se om en analys av deras bildvärld på något sätt kan bidra till beskrivningen av ordböckernas megaplan.²

¹ Som bekant är dessa frontespiser ofta utrivna ur äldre böcker – så har uppenbarligen varit fallet i de exemplar av ordböckerna som Anna Helga Hannesdóttir använt sig utav, eftersom frontespiserna inte berörs i hennes studie. Jag har i min undersökning haft tillgång till det exemplar av Levin Möllers ordbok som finns vid Kungl. Biblioteket i Stockholm, samt exemplaret av Olof Linds ordbok som förvaras i lexikografen Olof Östergrens samling vid Umeå universitetsbibliotek.

² Jag berörde något dessa frontespiser vid den offentliga granskningen av Hannesdóttirs avhandling vid Göteborgs universitets humanistiska fakultet den 26 september 1998, där jag hade förmånen att vara fakultetsopponent.

Levin Möllers fransk-svenska/svensk-franska lexikon – *Nouveau Dictionnaire François-Svedois et Svedois-François. En Ny Frantzöskt och Swenskt samt Swenskt och Frantzöskt Lexicon* – utkom i sin första upplaga 1745. Egentligen är det ganska märkligt att det dröjde så länge innan en fransk-svensk och svensk-fransk ordbok såg dagens ljus, inte minst med tanke på den starka påverkan franskan övade på svenskan redan från 1600-talet (jfr Kahlmann 1982:346).³ Tvåspråkiga ordböcker till och/eller från franska hade också dykt upp långt tidigare för en lång rad andra moderna språk.⁴

Levin Möllers ordbok 1745 granskas närmare av Hannesdóttir (1998:208 ff.) (jfr Kahlmann 1982:345 ff. och 1991: 3040 ff., Jacoby 1990:225 ff.). Därvid berörs emellertid inte den i sammanhanget intresseväckande gravyren vid titelbladet, vilken egentligen bara understryker intentionerna med ordboken. Gravyren återges här som figur 1.

Figur 1. Frontespisen i Levin Möllers *Nouveau Dictionnaire François-Svedois et Svedois-François* från år 1745

³ Beträffande arbeten som före Möller 1745 upptog franska och svenska glosor, se Hammar (1980:20 et passim).

⁴ Den första flamländsk-franska ordboken utgavs sålunda så tidigt som 1536, och även då det gäller andra moderna språk finns viktiga tvåspråkiga ordböcker till och/eller från franska och spanska från 1565, engelska 1567, tyska 1596, danska 1628 och kinesiska 1670, se Quemada (1967:48 f.; jfr Kahlmann 1982:346).

Frontespisen visar som vi ser en stadsvy, och vi kan ta igen både Storkyrkan och Riddarholmskyrkan.⁵ I förgrunden finner vi ett bibliotek, och i detta sitter en ung man bland folianter och glober. Mannen omges av två kvinnofigurer som uppenbarligen representerar Frankrike – detta framgår av hjälmen som kröns av en tupp – respektive Sverige. Den uppslagna boken visar ett ansikte *en face* samt en profil. ”Nyckeln till denna bildidé torde finnas i ansamlingen av objekt i förgrunden. Här möter en rad ting som symboliskt åskådliggör nyttan av ett lexikon”, vägleder oss Allan Ellenius. I förgrunden ser vi ett städ, en ugn, en fästningsritning, en muskötpipa, en plymförsedd hjälm – som kan associeras med Minerva, bildningens och vetenskapernas beskyddare –, ett svärd, en vinkelhake, en yxa, ett koger med pilar, en putto med ett sågliknande verktyg samt något som väl skall tolkas som gorgonen Medusa, enligt den antika myten besegrad av Minerva.

Ellenius framhåller i sin analys att en pedagogisk polaritet framtonar i bilden. ”Ansiktet som framför städet ser in i en spegel hänsyftar på dygder som klokhet och vishet [- -] – spegeln var ett ofta utnyttjat attribut till Sapientia – Prudentia. Det är ingen tillfällighet att spegeln kombineras med palett och penslar, heller inte att en gipsmask finns med som symbol för skulpturen tillsammans med ett konsthantverksföremål och därtill en skål med blommor, med största sannolikhet en illustration till bildkonstens förmåga att skapa illusion av verkligheten. Genom att så att säga smida sig kunskaper kan människan med större säkerhet orientera sig i verkligheten och besegra den okunskap som symboliseras av Medusa. Vad vi ser är med andra ord en *officina armorum*, en kunskapens vapensmedja. Putton utnyttjades ofta i samtidskonsten i förtydligande syfte [- -]. Därmed får också ansiktena i den uppslagna boken på bordet sin förklaring: här finns symbolen för en vishet och klokskap som kan inhämtas från böcker, i detta sammanhang enkannerligen ett lexikon”.

Till denna uttömmande bildanalys finns inget att tillägga.

⁵ I analysen av de båda gravyrerna har jag haft alldeles nödvändig hjälp av professor em. Allan Ellenius, Uppsala, vilken i brev till artikelförfattaren den 12 september 1998 lämnat en uttömmande analys av de båda gravyrerna. Jag tackar mycket varmt för hans bistånd!

En annan ordbok som utkommer vid mitten av 1700-talet, är alltså andra upplagan av Olof Linds *Teutsch-Schwedisches und Schwedisch-Teutsches Lexicon oder Wörter-Buch. Orda-Bok på Tyska och Swänska, så ock på Swänska och Tyska*, som trycktes 1749 (Hannesdóttir 1998:222 ff.; jfr även Korlén 1991:3043 f., Jacoby 1990:214 ff.). En första upplaga av detta arbete hade publicerats ett decennium dessförinnan, år 1738. I andra upplagan har ordbokens omfång utökats avsevärt – detta gäller inte bara formatet, antalet sidor och antalet uppslagsord, utan också, vilket är det viktigaste, genom att den andra upplagan uppvisar en ”avsevärt utvecklad struktur” gentemot den första. Sålunda markerar andra upplagan av Linds ordbok en utveckling då det gäller redovisningen av svenska fraser och konstruktioner. I ordboken kan också ansatser noteras till en lexikalisk beskrivning av de svenska uppslagsorden – ibland anges ordklassstillhörigheten, och substantivens genus anges.

Även i Linds ordbok finns en frontespis, som återges som figur 2. Eftersom inte heller denna behandlas av Hannesdóttir, finns skäl att något stanna upp inför den, då också den tycks understryka utgivarens intentioner med ordboken.

I bakgrunden av gravyren ses Stockholm med befästningstorn och skepp, i förgrunden en ung man som tillsammans med en annan sitter och lyssnar till en lagerkrönt gestalt. Denna pekar dels på ett tysk-svenskt lexikon, dels ut över staden ”och demonstrerar därmed hur en översättning kan åstadkommas – från tyska ord till en förståelse av svenska

Figur 2. Frontespisen i Olof Linds *Teutsch-Schwedisches und Schwedisch-Teutsches Lexicon* (andra upplagan) från år 1749

företeelser” (Ellenius i det i not 5 nämnda brevet). En mytologisk gestalt finns också med tillsammans med gruppen kring bordet, och det är gudarnas budbärare Mercurius. Denne symboliserar överförandet av nyttiga kunskaper. Den förening av det tyska och det svenska som ordboken i sig symboliserar, understryks på flera sätt i den aktuella bilden: till vänster fattar Svecia Germanias hand, vi återfinner i förgrunden en karta över Tyskland och Sverige, och på krönet ses dubbelörnen och det svenska riksvapnet.

Dessa frontespiser⁶ har som synes intresse vid analysen av de aktuella ordböckerna. De understryker nämligen på ett mer eller mindre sinnrikt sätt de aktuella ordboksskaparnas manifesterade intentioner att sammanställa praktiskt användbara ordböcker från franska till svenska, och vice versa, samt från tyska till svenska, och vice versa – dessutom utan förmedling över latinet. Levin Möllers ambitioner åskådliggörs utomordentligt väl av frontespisens ”kunskapssmedja”, som tonar fram i gravyrens förgrund. Mercurius symboliserar i gravyren i Olof Linds ordbok den nyttiga kunskapen, och Minerva (kunskap) står mot Medusa (okunskap) i frontespisen i Levin Möllers ordbok. För dåtidens läsare var säkert dessa gravyrer ännu innehållsdigrare än de kan framstå för oss sentida betraktare. En analys av dessa bilder är därför en alldeles nödvändig del av analysen på ordböckernas megaplan. Här återstår ännu åtskilligt att göra inom den lexikografiska forskningen.

---

⁶ I båda fallen tycks de ha tillkommit i kopparstickaren Johann Christoph Sysangs verkstad i Leipzig. I denna verkstad arbetade också dottern Johanna Dorothea Sysang. Se för bibliografiska uppgifter om dem bl.a. Killy & Vierhaus (Hrsg.) (1998:645).

Litteratur

- Hammar, Elisabet (1980), *L'enseignement du français en Suède jusqu'en 1807. Méthodes et manuels*. Stockholm: Akademilitteratur.
- Hannesdóttir, Anna Helga (1998), *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 23.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Jacoby, Michael (1990), *Historische Lexikologie zum nordgermanischen Raum: Lexika als Kultur- und Sprachdokumente zwischen Mittelalter und Neuzeit. Einflüsse von Toledo bis Paris, von London bis Berlin*. Wiesbaden: In Kommission bei Otto Harrassowitz.
- Johansson, Monica (1997), *Lexicon Lincopense. En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 21.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Kahlmann, André (1982), "Den första fransk-svenska och svensk-franska ordbokens tillkomst." I: *Moderna språk*. Edited for the Modern language Teacher's Association of Sweden LXXVI. S. 345–361.
- Kahlmann, André (1991), "La lexicographie bilingue suédois-français, français-suédois." I: Hausmann, Franz Josef et al. (eds), *Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. – An International Encyclopedia of Lexicography. – Encyclopédie internationale de lexicographie*, [artikel] 321. S. 3040–3043. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Handbooks of Linguistics and Communication Science. Manuels de linguistique et des sciences communications. Mitbegründet von Gerold Ungeheuer. Herausgegeben von/Edited by/Édités par Hugo Steger & Herbert Ernst Wiegand. Band 5:3.) Berlin/New York: de Gruyter.
- Killy, Walther & Vierhaus, Rudolf (Hrsg.) (1998), *Deutsche Bibliographische Enzyklopädie 9*. München: Saur.
- Korlén, Gustav (1991), "Die zweisprachige Lexikographie Schwedisch-Deutsch, Deutsch-Swedisch." I: Hausmann, Franz Josef et al. (eds), *Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. – An International Encyclopedia of Lexicography. – Encyclopédie internationale de lexicographie*, [artikel] 321a. S. 3043–3047. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Handbooks of Linguistics and Communication Science. Manuels de linguistique et des sciences communications. Mitbegründet von Gerold Ungeheuer. Herausgegeben von/Edited by/Édités par Hugo Steger & Herbert Ernst Wiegand. Band 5:3.) Berlin/New York: de Gruyter.
- Lind, Olof (1749), *Teutsch-Schwedisches und Schwedisch-Teutsches Lexicon oder Wörter-Buch. Orda-Bok på Tyska och Swänska, så ock på Swänska och Tyska; Hwaruti först alle förekommande Tyska Ord äro öfversatte på Swänska, och med nödiga Locutioner eller Orda-Sätt förklarade; och sedan, eller i Sednare Delen, warda the Swänska Orden gifne på Tyska*. Stockholm.

- Möller, Levin (1745), *Nouveau Dictionnaire François-Svedois et Svedois-François. En Ny Frantzöskt och Swenskt samt Swenskt och Frantzöskt Lexicon, eller Orda-Bok, I hwilkens Första Del alla Frantzöska Ord och besynnerliga Tale-sätt, som ej allenast i dageligt tal, utan ock i allehanda Konster och Wettenskaper förekomma, äro effter de fullkomligaste och isynnerhet Frischens Orda-Bok på Swenska förklarade, med de förbättringar, som i Förtalet omröras, och i Andra Delen alla Swenska Ord effter de ordrikaste Register på frantzöska öfversatte.* Stockholm och Upsala.
- Quemada, Bernard (1967), *Les dictionnaires du français moderne 1539–1863. Étude sur leur histoire, leurs types et leurs méthodes.* Paris.
- Rogström, Lena (1998), *Jacob Serenius lexikografiska insats.* (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 22.) Göteborg: Göteborgs universitet.

Carl-Eric Johansson

KURT SALOMONSON OCH LITTERATURENS KANON

Kanonbegreppet

Inom litteraturens fält har *kanon* blivit ett begrepp som är nödvändigt att förhålla sig till. Att kanonisera litteratur efter vissa principer har antika anor och ur det har det moderna kanonbegreppets litteraturvetenskapliga innebörd uppstått, nämligen det urval av litterära verk som vid en viss tid läses i skolor, är föremål för forskning, hålls aktuella genom nyutgåvor osv.¹ Niels Halkjaer har velat definiera kanon som ”den relativt fast fixerade grupp av verk och författarskap som konstituerar den allmänt accepterade bilden av litteraturens historia” (Brink 1992:233). Den faktiska kanon som existerar under en given tidsepok kan vid närmare anblick visa sig vara mer än väntat fragmentariserad. Även om den kanonmodell som exempelvis tillämpas av Harold Bloom i *The Western Canon* (1994) har universella anspråk så visar det sig i praktiken att den präglas i hög grad av den anglo-saxiska traditionens manliga författare. Något liknande gäller för den franske kritikern Roland Barthes, för att ta ett annat exempel, som har velat upprätta modernismens kanon som en i huvudsak fransk kanon. (Bergsten 1998:61.) Att det finns en

---

¹ *SAOB* har ingen notering om dess litteraturvetenskapliga användning. För olika definitioner och diskussioner se bl.a. *Nationalencyklopedin* (10:399), Peurell (1998:29–30), Brink (1992:232–242), Williams (1996) och Gorak (2001).

kanon innebär trots allt inte att den utan vidare kan betraktas okritiskt eller rentav som doxa.

En stor del av de senaste decenniernas kritiska diskussion, forskning och litteraturhistoriskt berättande har rört sig om olika omprövningar av den hegemoni av litterära texter och författarskap som kanon kan sägas utgöra. Olika grenar inom litteratur- och kultursociologi, det som på anglo-saxiska brukar kallas *cultural studies*, feministiska teoriperspektiv eller postkolonial blick på litteratur har alla fört med sig att traditionella kanonhierarkier har rubbats och förskjutits.

Alla dessa nya analyser av det etablerade har det gemensamt att de utvecklat ett kontextuellt betraktelsesätt på litteratur. De estetiska glasögonen har ersatts av sociologiska. (Milner 1996:1–26.)

Att följa ett författarskaps väg, t.ex. Kurt Salomonsons, från dess plats i det reala litterära fältet in i det imaginära, i efterhand konstruerade, kanoniserade tillståndet kan kanske berätta något om hur kanon blir till och det kan berätta något om de litterära texterna själva och deras författare. Med reala fältet avses den tid när författaren själv aktivt deltog i fältet både som skrivande person och som socialt agerande person. Det sistnämnda betyder att en författare inte bara är textproducent utan också en individ som medvetet agerar för att hävda sig på det litterära fältet i stort. Att vara författare är också en karriär och en yrkesroll som kräver specifika förutsättningar och strategier för att lyckas.

Kurt Salomonson och parnassen

Kanon är ett begrepp med en historisk dimension knutet till sig. ”The Western Canon” leder tankarna ner till antiken. I nationella kanonbildningar finns också den djuphistoriska dimensionen men här finns även en sidobegränsning till andra nationella litteraturer. Ordet *parnass* däremot är konnoterat till ett begränsat epokperspektiv. (Peurell 1998:28.) En författare kan alltså under en begränsad tid anses tillhöra parnassen, men i det historiska kanonperspektivet marginaliseras och ibland helt nihileras. Det motsatta är teoretiskt tänkbart, men högst osannolikt, dvs. att aldrig ha tillhört parnassen men ändå så småningom inkluderas i kanon.

Karriär

Kurt Salomonson debuterade 1955 på Norstedts förlag, 26 år gammal, med romanen *Hungerdansen*. Den var genremässigt närmast en psykologisk thriller och handlade om tre män instängda i en underjordisk tunnel. Recensioner förekom i alla typer av tidningar, både rikstäckande och regionala. *Hungerdansen* sågs som en lovande debut men behäftad med debutantens brister.²

”Även Kurt Salomonsons roman *Hungerdansen* är en debut av intresse, trots att författaren vid flera tillfällen balanserar vid randen av en ädelpekoralistiskt skräckromantisk avgrund”, inledde Olof Lagercrantz sin recension, men avslutade sin betraktelse i en mer försonande ton: ”Men denna vacklan i stilen välter dock ej lasset över ända. Salomonson tar våldsamma livtag kring sin berättelse, och några ungdomliga förlyftningar hör till saken. Boken står på grovt tillyxade men egna ben.” (*Dagens Nyheter* 29.9.1955.)

Från och med nästa roman *Grottorna* (1956) hade författaren i högre grad tematiserat sina egna sociala erfarenheter som gruvarbetare i Norrland och Bergslagen och använde dessa för att skriva ett antal sociala romaner³ som på olika sätt speglade det svenska samhället ur olika individers och kollektivs perspektiv. Genremässigt påverkades texterna av författarens journalistiska erfarenheter. Reportaget präglade berättartekniken. *Grottorna* byggde på författarens egna erfarenheter av hur Bolidenbolaget behandlade silikossjuka arbetare i Laisvallgruvan i början av 50-talet. I romanen *Deras vrede* (1957) lämnade Kurt Salomonson för första och enda gången den norrländska miljön och gestaltade i stället klassresenärens inre konflikter i tidstypisk stockholmsk tidningsmiljö. Romanen blev en intressant förstudie till tematiken i de tre viktiga romanerna *Mannen utanför* (1958), *Sveket* (1959) och *Skiljevägen* (1962), ofta omtalade som folkhemstrilogin.

² Två andra författare, Kurt Vastad och Birgitta Bjelfvenstam, utgjorde tillsammans med Kurt Salomonson Norstedts debutantsatsning hösten 1955. Ingen av dessa två kom att få en plats i det litterära fältet. Av dessa tre ansåg Olof Lagercrantz Vastads roman vara den mest fullgångna.

³ *Social roman* var en term som ofta användes av kritikerna i karakteristiken av Kurt Salomonsons romaner. Termen antyder att berättarperspektiv och tematik inte är identiskt med den litteratur som brukar kallas arbetarlitteratur eller proletärlitteratur.

Innan sista delen av trilogin tillkom, skrev Salomonson också romanen *Nattvandrararen* (1960) som utspelade sig i en norrländsk by, påminnande om författarens egen uppväxtmiljö, den västerbottniska byn Hjoggböle ett par mil söder om Skellefteå. När *Skiljevägen* kom ut 1962 var författaren 33 år och därefter upphörde den skönlitterära publiceringen ända fram till 1979 när han gjorde "come-back" med en novellsamling, *Flickan med sagohåret*, också den med norrländsk lokalfärg. Utöver romanerna och novellsamlingen har Kurt Salomonson i bokform också publicerat två reportage, *Sista skiftet* (1967) om nedläggningen av en gruva i Bergslagen och ett resereportage tillsammans med författaren Jan Fogelbäck, *Skönast på jorden är Kvikkjokk om våren* (1981).

Kurt Salomonsons väg in i det litterära fältet var ovanligt spikrak med debut direkt på ett stort renomméerat förlag, Norstedts. Den unge författaren hamnade därmed i det litterära fältets förlagsmässiga centrum.

Mottagande

Receptionen av Kurt Salomonsons romaner följde det mönster som var och är vanligt för författare inom konslitteraturens huvudfåra. Alla större tidningar och en flora av organisationstidskrifter som representerade olika offentligheter inom arbetarrörelsen och andra folkrörelser recenserade hans böcker.

Att följa förlagets klippsamling ger en indikation på författarens ställning i fältet. *Hungerdansen* avsatte 28 recensioner, *Grottorna* 35 och *Mannen utanför* kunde notera 64 träffar för att använda internetjargong. (Norstedts klippsamling, Stockholms företagsminnens arkiv.) Från och med *Mannen utanför* kan man anse att Kurt Salomonson var fullt etablerad i det litterära fältet. *Hungerdansen* mottogs av många recensenter som ett ofullgånget debutantverk, *Grottorna* ansågs vara en intressant fortsättning och en nyorientering och *Mannen utanför* ett uttryck för en författare som mognat till en intressant samhällsskildrare.

Björn Julén ansåg att romanen var en "levande gestaltning av maktens isolering" och att författaren infriat löftena och visat prov på en häpnadsväckande utveckling jämfört med fjorårsromanen *Deras vrede* och avslutade sin recension: "I sin generation framstår han otvivelaktigt efter detta som en av de kunnigaste berättarna och den som verkligen lyckats föra den svenska

sociala romanen vidare på nya och ytterst spännande vägar.” (*Svenska Dagbladet* 23.10.1958.)

Olof Lagercrantz som tidigare recenserat författaren var fortfarande kritisk mot att han använde alltför grova medel, men formulerade sig ändå positivt i sitt slutomdöme: ”Men han är på väg mot en romankonst där kunskapen om det moderna samhället och djupare insikter i mänskliga låsningsmekanismer på ett lyckligt sätt förenas. Han är värd att uppmärksammas som en konstnär vilken med stora steg befinner sig på frammarsch.” (*Dagens Nyheter* 17.11.1958.) Ingvar Orre konstaterade efter vissa reservationer att ”trots allt är *Mannen utanför* en i flera avseenden märklig litterär prestation.” (*Stockholms-Tidningen* 23.10.1958.) Stig Carlson fann att ”ingen i femtiotalets generation skrivit en bok som på något sätt kan tävla med denna.” (*Morgon-Tidningen* 27.10.1958.) Självfallet hördes också andra tongångar i recensenskören, men de här tidningarna och recensenterna representerade i viss mån en kritikens elitoffentlighet, vars röster hade en bestämd tyngd.

Om *Mannen utanför* således otvetydigt markerade att författaren etablerat en bestämd position i det slutande 50-talets litterära landskap, så markerade också romanen att den inte bara var litteratur, utan också något annat, en katalysator för en animerad samhällsdebatt som uppstod i dess kölvatten. En dansk tidningsröst formulerade träffande situationen: ”En rå höstdag faller en bomb på mitt bord. Kurt Salomonsons roman ’Mannen utanför’, som nu också har kommit ut i USA. Man läser den, och långsamt och obönhörligt mister man sina illusioner.” (Min övers.) (*Holstebro Avis* 21.3.1959.) Illusionen, enligt artikelförfattaren Helle Bjelfvenstam, bestod i att det bakom ”det sociala Sveriges” välputsade fasad lurade ett gammalt klasshat som när som helst kunde bryta fram vid första bästa anledning.

Även om många recensenter av *Grottorna* både hade misstrott den sociala sanningen och känt sig desorienterade i förståelsen av romanens genre så var i alla fall själva berättarperspektivet och den underliggande ideologin välbekant. Arbetarkollektivet belystes i motsättning till en självsvåldig bolagsmakt. Man skulle kunna säga en närmast arketypisk utgångspunkt för det man brukar kalla arbetarlitteratur.

Mannen utanför gäckade sådana läsarförväntningar. Berättarperspektivet valdes utifrån romanens huvudperson, en ung platschef vid företaget, som nytillträdd ville bryta ner gamla maktstrukturer och ta ett steg mot verklig

demokrati, vilket skulle innebära både inflytande för de vanligtvis maktlösa arbetarna och inte minst ansvar. Projektet havererade och platschefen tvingades ge upp alla sina planer och illusioner.

Sanningsdebatten blev som i fallet med *Grottorna* också central kring *Mannen utanför*, eftersom författaren lät en arbetsplatsolycka med dödlig utgång vara den dramatiska utgångspunkten för romanberättandet. Olyckan gestaltade och strukturerade den fiktiva verklighet som romanen sedan konstruerade och följden blev att läsaren automatiskt ”engagerade sig” i romanhandlingen som om det vore verklighet. När sedan de båda övriga romanerna som räknas till folkhemstrilogin så småningom utkom (1959, 1962) blev också en av de centrala debattfrågorna huruvida romantexten överensstämde med verklighetens text. Författaren beskylldes ofta för att representera verkligheten med enstaka exempel. En normalitetens genomsnittlighet konstruerades som ett objektivt ideal, som om kritikerna glömde bort att romanerna var fiktion och inte en rapport från en statlig myndighet (se t.ex. Nilsson 1960).

Både *Sveket* och *Skiljevägen* fördjupade den kritiska diskursen av det folkhem som befann sig i en brytpunkt där viktiga vägval måste ske. Skulle arbetaren i kollektiv tropp ledas som en fårhjord av sin socialdemokratiska herde in i konsumismens lyckoland eller fanns det andra vägar in i framtiden? I *Sveket* gestaltades problematiken på den individuella nivån som existentiella frågor inom den kollektivismens kultur som arbetarklassen själv hade skapat. I *Skiljevägen* granskades arbetarrörelsen som maktapparat, parallell med kapitalets bolagsmakt, med negativt resultat som följd. Det var inte förvånande att romanerna blev bränsstofför debatt och polemik inom arbetarrörelsens egna offentligheter.

Från parnass till kanon

I början av 60-talet efter *Skiljevägen* hade Kurt Salomonson otvetydigt en etablerad position inom fältet. Han kom, han sågs och han segrade. Ingen författare var honom rangen stridig som företrädare för den sociala romanen, ingen författare orsakade mer debatt och polemik runt sitt författarskap, något som rimligen borde återspeglas i efterkrigstidens allmänna kanonbildning. Att

möta författaren i de litteraturhistoriska standardverk som beskriver tidsepokens litteratur ger däremot en något annan bild. Vi möter en lätt marginaliserad författare, som omtalas enligt en delvis stereotypiserad formel konstruerad runt vissa nyckelord som syndikalist, individualist.

Litteraturens historia i Sverige av Olsson och Algulin (1987) nämner Kurt Salomonson tillsammans med Folke Fridell, Stig Sjödin och Birger Norman i introduktionen till kapitlet "Modernistisk guldålder och efterkrigspessimism" (1945–1965) som behandlar den aktuella epoken och samtliga har det gemensamt att de "kastade dock kritiska blickar på välfärdssamhällets dolda interiörer" (Olsson & Algulin 1987:467), till skillnad från de modernistiska författarna som prioriterade konstnärliga, intellektuella och religiösa problemställningar framför de sociala och politiska. I de textavsnitt som senare behandlar epokens författare som Sara Lidman, Per Olof Sundman finns Kurt Salomonson överhuvudtaget inte nämnd. (Olsson & Algulin 1987:517–523.)

I Bonniers stora litteraturhistorieprojekt *Den svenska litteraturen* lyser Kurt Salomonson med sin frånvaro, där han egentligen borde höra hemma, nämligen i den volym som behandlar 1950-talets prosaförfattare. I stället har Kurt Salomonson och Folke Fridell bokförts tillsammans under kapitlet "Autodidakter och arbetardiktare" och något ologiskt sammanförda med den "klassiska" 30-talsgenerationen av arbetarförfattare men med en egen avdelningsrubrik – "Automationen och människovärdet". (*Den svenska litteraturen* 1989:145–147.)

Salomonson placeras dels i en fridellsk tradition och dels som exponent för en egen röst i samhällskritiken som också har udden riktad mot den egna arbetarrörelsen. "Men genom sin skarpa kritik av korporativistiska tendenser i utvecklingen förebådar hans romaner det nya samhällskritiska genombrottet på 1960-talet", avslutas avsnittet och Salomonson ges därmed en roll i den fortsatta litterära utvecklingen som kanske borde ha gett honom en plats där han egentligen hör hemma – i det litterära fältets huvudfåra under senare femtiotal och tidigt sextiotal. (*Den svenska litteraturen* 1989:147.)

Störst utrymme ges Kurt Salomonson i trebandsverket *Svensk litteratur 1870–1970. Den nyaste litteraturen* (1975), författad av Jan Stenkvis. Under rubriken "Dikten som samhällsspegel", hänvisar Stenkvis inledningsvis till tidskriften *50-tal*, vars rop om den sociala romanen i stort sett hade klingat ohörda, dock med ett undantag, nämligen Kurt Salomonson. För Stenkvis är

Salomonson Fridells arvtagare med huvudtema kritisk diskussion om kroppsarbetet utifrån syndikalistiska utgångspunkter.

Trots att Salomonson, enligt Stenkvist, har konstnärliga brister som författare får han hur som helst en viktig roll som förbindelselänk mellan en äldre arbetardiktning och sextiotalets dokumentära rapportering och han förebådar i någon mån 60-talets stridsställningar.

Stenkvist kommenterar också den samhällsdebatt som romanerna orsakade och drar slutsatsen om den fiktiva skildringen *Grottorna* att författaren har sig själv att skylla att debatten uteblev eftersom "romanfiktionen har verkat desarmerande". Sara Lidmans dokumentaristiska rapportbok *Gruva* framstår i stället som idealtypen för en samhällskritisk diskurs inom det litterära fältet. (*Svensk litteratur 1870–1970*, 1975:82–84.)

Under de senaste 30 åren har en mängd olika publikationer dokumenterat det litterära fältet utifrån speciella aspekter och med speciella syften. Många av dessa arbeten nämner överhuvudtaget inte Kurt Salomonson.⁴ Några undantag finns som har till syfte att dokumentera litterära händelser på ett mer katalogartat sätt. Här följer ett urval: *Litteraturhandboken* (1999:330) nämner Salomonson tillsammans med Sundman. I *Svenskt litteraturllexikon* (1970:487) finns en utförlig presentation med ett inledande anslag: "Kurt Salomonson [...] är en samhällskritiker och moralist av stor skaparkraft." Likaså finns han omnämnd i *Litteraturllexikon. Svensk litteratur under 100 år* (1974) och *Litteraturhistoria i fickformat. Svensk diktning från 80-tal till 70-tal* (1971). I det sistnämnda verket med referens till Folke Fridell men med preciseringen att Salomonsons samhällskritik riktades inåt mot arbetarrörelsen själv (1971:280). I uppslagsverket *Författare i vår tid* (1986:276–278), som i första hand är riktad till skolorna och som är en katalogartad presentation av ett stort antal svenska författare som debuterat efter 1945 finns han med.

⁴ T.ex. Carl-Gustav & Ulla Pettersson (1986): *Litteraturhistoriskt ABC* (Malmö: Corona). *Svenska 1900-talsklassiker* 1 (2001) och 2 (2002) (Lund: Bibliotekstjänst). *Svenska samtidsförfattare* 1 (1997) och 2 (2000) (Lund: Bibliotekstjänst). Inga Söderblom & Sven-Gustaf Edqvist (1990): *Litteraturhistoria* (Stockholm: Biblioteksförlaget). Ruth Halldén (1990): *50 författare* (Falun: ScandBook). *Utsikter. 24 författare om arbetarlitteraturen* (1987) (Stockholm: Tiden). Lars Bäckström (1959): *Under välfärdens yta. Litterärt under 50-talet* (Stockholm: Rabén och Sjögren). Karl-Erik Lagerlöf (red.) (1968): *Femtioalet i backspegeln* (Stockholm: Aldus). Göran Hägg (1996): *Den svenska litteraturhistorien* (Stockholm: Wahlström & Widstand).

Återstår delfältet arbetarlitteratur. Det saknas ett sammanhållet historiskt verk som täcker hela den svenska arbetarlitteraturens historia. Däremot finns översikter, där Kurt Salomonson nämns. Den senast utgivna är paradoxalt nog inte ens svensk utan fransk ursprungligen, *Spaden och pennan*, skriven av litteraturprofessorn Philippe Bouquet (1990:147–148). Verket ger en översikt av hela proletärlitteraturens historia, samtidigt som olika kritiska diskussioner förs bl.a. om begreppet proletärlitteratur. Bouquet ger en kort sammanfattning av författarskapet, men problematiserar inte Salomonsons relation till proletärlitteraturens tradition bakåt eller hans betydelse för 60-talsradikalismen. I Kristina Olls och Ingvar Walléns bok *Svenska arbetarförfattare under 1900-talet* (1989:226–228) finns Kurt Salomonson presenterad, liksom i antologin *Inte bara kampsång* (red. Birgitta Ahlmo-Nilsson 1979), där Björn Linell skrivit en essä om romanen *Grottorna* ("Det finns inga vägar"). Syftet med utgivningen är litteraturpedagogiskt i första hand, något som har styrt urvalet i antologin.

Arbetarförfattarna och syndikalismen (1999:27) är en redovisning av några författarskap som varit kopplade till den syndikalistiska delen av arbetarrörelsen. Salomonsons insats omnämns i den inledande essän och inte minst avsaknaden av en sammanfattande presentation av författarskapet påpekas.

I den generella kanonbildningen finns Kurt Salomonson med i marginalen och inom arbetarlitteraturens kanon finns heller ingen riktigt självklar plats för hans författarskap, delvis beroende på att arbetarlitteraturen trots dess starka ställning under 1900-talet ändå inte skaffat sig en riktigt övertygande position i den litterära kanonbildningens mittfåra.

Återstår då platsen i en regionalt, norrländskt präglad litteraturhistoria. Idén om att berätta en Norrlands litteraturhistoria är inte helt ny. Olika ansatser har gjorts. Ett projekt vid universitetet i Umeå är nu i färd med att förverkliga de tidigare idéerna och dessutom utvidga målsättningen. (Öhman 2001:87–90.) "Men därutöver fann vi det också viktigt att ifrågasätta den traderade kanonbildningen och gå utanför de kända författarskapen och de sammanhang som blivit tagna för givna och syna argumenten för att berättelsen blivit som den blivit", skriver Kjell-Arne Brändström (a.a.:90), en av initiativtagarna till projektet. Brändström pekar också på den postkoloniala teorins möjligheter som teoretisk ram för en nyskrivning av den norrländska litteraturhistorien (a.a.:92). I en essä "Arbetsvrede, svek och identitet" skriver Anders Öhman (a.a.:56–67) om Kurt Salomonsons författarskap och visar att en ny läsning av

författarskapet också kan utläsa nya innebörder i texterna, där både nutids-människans existentiella frågor och en i högsta grad aktuell identitetsproblematik fortfarande kan speglas i hans romaner.

Kanons slut eller från kanon till kanoner

Kurt Salomonson har ingen självklar plats i den litteratur som med olika utgångspunkter utifrån olika traditioner och syften dokumenterat den litterära historien i syfte att också förmedla den allmänt accepterade bilden av litteraturens historia.

I de verk som syftat till att ge en helhetsbild och således en kanoniserad bild av litteraturhistorien är han antingen helt exkluderad eller också är han inkluderad men med förbehåll, placerad där han inte riktigt hör hemma (Bonniers) eller alltför hårt politiserad (*Svensk litteratur 1870–1970*).

I inledningen till Bonniers litteraturhistoria, som här får gälla som den viktigaste auktoritativa norm- och smakbildande historiken finns en utförlig policyförklaring som kanske också ger nyckeln till att Kurt Salomonson ändå ges ett visst utrymme. För det första konstaterar författarna att det nationella projektet har blivit obsolet om än föreställningen om den nationella kanon levde kvar i läroböcker och antologier ända upp i 50-talet.

Den litterära institutionen har ändrats radikalt, liksom litteraturens och författarens roll. Ett sociologiskt synsätt på litteraturen gör att syftet med det moderna litteraturhistorieberättandet är något annat än tidigare. "Litteraturhistoria är för oss nämligen till stor del historien om den litterära institutionen, dess traditioner och smaknormer, dess metoder att göra sig gällande i offentligheten." (*Den svenska litteraturen* 1987:12.) Men att sociologisera hela det litteraturhistoriska berättandet visar sig omöjligt. "Vi har dock inte kunnat eller velat tillämpa den vetenskapliga princip, enligt vilken en valhänt bröllopsdikt och Stiernhielms *Hercules* är likvärdiga studieobjekt. Ingen kan gärna förneka, att stora författarskap kan överleva sin samtid och dess ideologiska behov för att tala till eftervärlden" (a.a.:12). För att inte riskera att hamna i föregångarnas kanonfotspår tillkännager författarna en annan princip för urvalet av de stora. "De stora diktarna får dock inte väljas enligt en slentrianmässig

tradition – vi söker den dikt som talar till vår egen tid.” (a.a.:12–13.) Vilken överordnad princip som än används är det troligen ofrånkomligt att vid en viss punkt i litteraturhistorieskrivandet landa i värderandet och värderingarna. Även om vi kan tänka oss en kemiskt ren, sociologiskt inriktad litteraturhistoria utan den biografiskt-individualistiska fokuseringen, eller en lika kemiskt ren textorienterad litteraturhistoria så återstår i alla fall problemet att värdera vilka sociologiska metoder, vilka textlingvistiska betraktelsesätt som skall användas och en likartad värderingsprocedur skulle också här få fälla avgörandet.

Värderingarna kommer vi inte ifrån. Frågan som kan ställas blir då istället var värderingarna kommer ifrån, för att travestera Pierre Bourdieu. I sin bok *Kritik av kritiken. 1900-talets svenska litteraturkritik*, konstaterar Tomas Forser att det räcker inte att förstå litteraturkritikens historia utifrån de litterära idéernas och värderingarnas svängningar. Värderingar uppstår inte i ett samhälleligt vakuum. ”Här skall istället kritiken betraktas som ett litteratursociologiskt fenomen, närmare bestämt en textproduktion inom den litterära institution, där en av instanserna är pressens offentlighetsform och dess krav på texttyper och produktionsvillkor. En sådan institutionsteoretisk förståelse av fältet kan hjälpa till att tydliggöra både förändringar och kontinuitet i kritikens formspråk och normsystem.” (Forser 2002:138.) Även om kritik produceras i en annan offentlighetsform än den akademiska diskursen, så delar kritik och litteraturvetenskap i stor utsträckning samma ideologiska, estetiska förståelse för litteraturen som kulturfenomen. Ofta rör det sig till och med om samma personer. Kritikern och litteraturvetaren, som alltså ibland båda intar rollen av historiker, har ett professionaliserat synsätt på litteraturen som han inte delar med den vanlige läsaren och han har utvecklat en litterär smak i omedveten symbios med den institutionella smaken.

Anna Williams anför i sin bok *Åttiotialister och kvinnliga åttiotialister* (1996:62) Nils Halkjaers undersökning av hur 1800-talets teatertradition återgivits i svensk litteraturhistorieskrivning. Halkjaer visade att kanonbildningen under 1900-talet främst styrts av litteraturens estetiska kvalitet utan att förankra den litterära utvecklingen i ett övergripande sammanhang. Williams visar i sin egen studie att kvinnliga 1880-talsförfattare i översiktsverken behandlats i stort sett enligt samma tradition och resultatet har blivit att kanon krympts ihop till att gälla endast ett fåtal manliga författare.

Den institutionaliserade estetiken i sig är trots allt inte nog som förklaring till varför urvalet av författare blir på ett visst sätt. Estetiseringen ger nämligen inte utrymme för mångbottnad analys och därmed ”smalnar” varje författarskap som inte kan kontextualiseras. Dessutom konstaterar Williams (1996:62): ”När en litteraturhistorisk tradition konstitueras bygger den ju dessutom på den forskning som redan gjorts runt författarskapen.”

Den institutionaliserade smaken i kombination med akademisk forskning tycks vara två avgörande förutsättningar för att få ”kanonvärde” eller uttryckt med Bourdieus term *symboliskt* kapital. I fallet Kurt Salomonson är forskningen om hans författarskap ett tabula rasa och därför minskar följaktligen hans förutsättningar att integreras i den generella kanon. Det estetiska kriteriet gynnar heller inte författarens kanonmöjligheter då hans romankonst, den sociala romanen, vanligtvis inte tillmäts det symboliska värde, eller *litteraritet* kanske skulle vara ett lämpligt ord, som andra samtida författare uppenbarligen tillmättes och tillmäts, exempelvis både Sara Lidman och Per Olof Sundman.

Även om *Den svenska litteraturen* hade en uttalat sociologisk dagordning för sitt projekt räckte uppenbarligen inte detta som kriterium för att lyfta in Kurt Salomonson i 50-talskontexten, trots att det sociologiska värdet hos Salomonson är odiskutabelt, både det sociologiska i texterna själva och den samhällsdebatt som de orsakade. Dialektiken mellan hans sociala romaner och samhället synliggjordes extra tydligt i det 50-tal som för övrigt präglades av en litteratur som hellre dröjde sig kvar inom den trygga litterära salongens välmöblerade väggar.⁵

Det fanns en anonymitet över det svenska 50-talet, som kan ha bidragit till att också marginalisera vissa författare. I det svenska 50-talet uppträdde ingen litterär generation som samtidigt kunde sätta en speciell prägel på det litterära klimatet och ge det identitet. Decenniet innan var inte bara ett decennium utan också en textvärld med en alldeles specifik livskänsla och språklig identitet, modernismens höjdpunkt. 60-talet utvecklade sig gradvis ut ur den profillösa

⁵ En författare som i ännu högre grad än Salomonson marginaliserats ut i osynligheten är Allan Eriksson (1916–1963). Bouquet (1990) ägnar honom lite utrymme och nämner fyra titlar av honom. I sin retrospektiva 50-talsbok, *Ett femtiotal* (1972:8) tar Jan Myrdal upp honom: ”Vårt femtiotal hade en rik skandinavisk litteratur; sådana som Scherfig och Allan Eriksson (’Farväl till paradiset’, såldes i 75000 exemplar år 1954 fast de svenska litteraturhistorikerna aldrig noterade det).”

och mekaniska decenniebenämningen till att bli kanske det mest symbolladdade och självmedvetna av alla litterära epoker i efterkrigstiden, vilket innebar att det skapades ett litterärt ”brand” för att tala reklamspråk, som så här i efterhand närmast förefaller självdefinierande. Alla vet vad 60-tal innebär.

Det är kanske här i litteraturens reala värld som en del av förklaringen finns till Kurt Salomonsons relativa marginalisering, inte bara i den akademiska institutionens egen estetiska idealbildning.

Kurt Salomonson gjorde ett snabbt inträde i det litterära fältet, etablerade sig, blev den främste representanten för den sociala romanen i sin generation och en central referenspunkt i samhällsdebatten om det svenska folkhemmet. Allt skedde inom loppet av sju år och därefter från 1962 total tystnad. Först sjutton år senare återinträdde han på den litterära scenen med en novellsamling som hyllades av kritikerna. Det finns anledning att fråga sig vilken betydelse hans relativt begränsade produktion har haft för möjligheterna att få en mer tydlig plats i kanon och dessutom de långa perioderna av tystnad. Det kan inte uteslutas att båda dessa saker är viktiga variabler som finns med i vågskålen då kanonordningen skall upprättas. Forser (2002:187–198) använder produktionsomfånget som ett av flera kriterier när han upprättar en kanon över 1900-talets svenska litteraturkritik och varför skulle en sådan bedömning vara unik för litteraturkritikens kanonbildning?

Frånvaro i fältet kan ha flera innebörder. Dels kan det innebära opublicerade verk, men det kan också finnas en annan slags frånvaro som kan ha betydelse när kanon upprättas. Fältet är ett avgränsat område vars ”sociologi” bestäms av de fältspecifika strider om positionerna som pågår inom det. Kurt Salomonson har inte deltagit i de för fältet specifika debatterna om hegemoni inom fältet. Det var efter författarens påbörjade tystnad, snarare mot mitten av 60-talet, som 60-talisen utmejslade sig som den ledande litterära tendensen under decenniet.

Det var författare, som flera av dem hade debuterat något år senare än Salomonson, men som börjat sin karriär som experimenterande, formsökande författarbegåvningar med akademisk bakgrund, som så småningom blev den centrala gruppen i den tidsvända som gjorde litteraturen till en samhällsangelägenhet och till ett politiskt uppdrag i minst lika hög utsträckning som ett konstnärligt. Kurt Salomonson hade fel profil och passade inte in i det sociologiska mönstret. Han tillhörde inte den akademiska världen som de flesta då

vid mitten av 60-talet ledande, politiskt medvetna författarna gjorde. Han gestaltade sina samhällsromaner utifrån egna socialt genomlevda erfarenheter till skillnad från den ”rapportgeneration” av författare som presenterade sin verklighetsbild utifrån, från en sanningssökande betraktares perspektiv och inte en subjektiv upplevelses samhällsmedvetande.

Det paradoxala inträffade att när tiden vände och öppnade sig för den sociala litteraturen, alltså när konjunkturen skulle ha varit mycket gynnsammare för Kurt Salomonson än den var under 50-talet, då försvann han ur offentligheten. Visserligen dök han upp i form av återutgivning och en ny generation läsare kunde upptäcka honom på nytt, men utan att riktigt kunna förstå honom. Hans gruvskildring betraktades inte som en föregångare till Sara Lidmans berömda rapportbok *Gruva* utan som en skildring som inte hade förstått att använda den typiska 60-talistiska dokumentarismens metod. Han hade ju ”bara” skrivit fiktion och därför hade hans text misslyckats i sitt retoriska uppdrag.⁶ Eftersom Salomonson inte själv kunde sätta nya litterära avtryck i den nya tidens anda, så bidrog det säkert till att också kanonutrymmet minskade avsevärt.

I en framtida kanon, om nu en sådan någonsin kan finnas i sin gamla form – Bonniers stora *Den svenska litteraturen* kan vara slutpunkten i en sammanhållen litteraturhistoria – borde ändå finnas utrymme för Kurt Salomonsons författarskap. Uppenbart är att han kan få en plats i en kanon utgående från en norrländsk identitet, intressant nog en aspekt av hans romaner som under den tid de stod i centrum för intresset knappast alls betonades. Det är i stället vår samtids nya synsätt på litterär kontext som öppnat för den möjligheten, identiteten som tolkningsinstrument och postkolonialt perspektiv.

Kurt Salomonson har under hela sitt författarskap på olika sätt associerats med och kopplats ihop med arbetarlitteraturen, men ännu finns inget sammanhållet helgjutet verk om den svenska arbetarlitteraturen att jämföra med t.ex. *Nordisk kvinnolitteraturhistoria 1993–1997* och det är omöjligt att säga vilken plats han skulle få i en arbetarlitteraturens kanon. I samtidskommentarerna om hans författarskap gjordes oftare referenser till begreppet social

⁶ I *BLM* 3/1969 gjorde en grupp unga vänsterradikala litteraturstuderande upp med det fiktiva i romanen *Grottorna* och menade att författaren hade valt fel genre för sin samhällskritik. Han fick skylla sig själv att han inte blev förstådd.

roman än till regelrätt arbetarlitteraturtradition även om vissa intertextuella samband med en del arbetarförfattare påtalades, men Kurt Salomonsons kritiska förhållningssätt till arbetarklassen och dess sociala och kulturella praktiker gör att han dessvärre också här kan hamna mellan två stolar och få en marginaliserad roll som författare. Också för arbetarlitteraturens historia är forskningen en avgörande faktor som kan påverka eftervärldens dom. Men den akademiska litteraturforskningen har inte visat arbetarlitteraturen nämnvärt intresse och stora fält är praktiskt taget outforskade, inte minst Kurt Salomonsons eget författarskap.

Huvudtendensen i kanonskapandet är klar, nämligen en utveckling från en kanon till kanoner, en process som har sin motsvarighet i ett samhälleligt sönderfall av en enhetskultur som åtminstone stod stark ända fram till 50-talet. Sedan dess har inte bara samhället självt genomgått stora förändringar utan också sättet att förstå det. Begreppet mångkultur kan utsträckas till att gälla inte bara etniskt baserade kulturyttringar utan praktiskt taget alla typer av kulturer och subkulturer i den postmoderna världen. I den fragmentariserade processen är risken stor att ett författarskap som Kurt Salomonsons, som inte hittills fått ett riktigt fotfäste i någon kanonbildning kan riskera att så småningom hamna i ett oskrivet, historielöst okanon trots att han – för att låna litteraturkritikern Mats Gellerfeldts ord från början av 90-talet – med sin romantrilogi ”väckte en indignation och ett uppseende som väl ingen skönlitteratur sedan Strindbergsfejden”. (*Svenska Dagbladet* 2.6.1992.)

Litteratur

- Ahlmo-Nilsson, Birgitta (red.) (1979), *Inte bara kampsång: fjorton analyser av arbetarlitteratur*. Lund: Liber Läromedel.
- Arbetarförfattarna och syndikalismen* (1999). Stockholm: Federativs.
- Bergsten, Staffan (red.) (1998), *Litteraturvetenskap – en inledning*. Lund: Studentlitteratur.
- Blom, Rolf (1978), *Folke Fridell. Proletärförfattare*. Stockholm: LTs förlag.
- Bloom, Harold (1994), *The Western Canon*. New York: Riverhead Books.
- Bouquet, Philippe (1990), *Spaden och pennan*. Stockholm: Carlssons.
- Brink, Lars (1992), *Gymnasiets litterära kanon. Urval och värderingar i läromedel 1910–1945*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Dagens Nyheter* 29.9.1955 och 17.11.1958.
- Den svenska litteraturen. Från forntid till frihetstid* (1987). Stockholm: Bonniers.
- Den svenska litteraturen. Modernister och arbetardiktare 1920–1950* (1989). Stockholm: Bonniers.
- Forser, Tomas (2002), *Kritik av kritiken. 1900-talets svenska litteraturkritik*. Gräbo: Anthropos.
- Författare i vår tid. 164 porträtt i ord och bild* (1986). Stockholm: Natur och Kultur.
- Gorak, Jan (2001), *Canon vs Culture*. New York: Garland.
- Holstebro Avis* 21.3.1959.
- Linell, Björn (1979), "Det finns inga vägar." I: Ahlmo-Nilsson, Birgitta (red.). S. 137–144. *Litteraturhandboken* (1999). Stockholm: Forum.
- Litteraturhistoria i fickformat. Svensk diktning från 80-tal till 70-tal* (1971). Stockholm: Utbildningsförlaget.
- Litteraturrexikon. Svensk litteratur under 100 år* (1974). Stockholm: Natur och Kultur.
- Milner, Andrew (1996), *Literature, culture and society*. London: UCL Press.
- Morgon-Tidningen* 27.10.1958.
- Myrdal, Jan (1972), *Ett femtiotal*. Stockholm: Gidlunds/KRITIK.
- Nationalencyklopedin* (1993). Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.
- Nilsson, Bertil (1960), "Att avslöja sig själv." I: *Tiden* 3/1960. S. 161–166.
- Olls, Kristina & Wallén, Ingvar (1989), *Svenska arbetarförfattare under 1900-talet*. Uddevalla: Bokförlaget Sättern.
- Olsson, Bernt & Algulin, Ingemar (1987), *Litteraturens historia i Sverige*. Stockholm: Norstedts Förlag.
- Peurell, Erik (1998), *En författares väg. Jan Fridegård i det litterära fältet*. Stockholm: Gidlunds förlag.
- Salomonson, Kurt (1957), *Deras vrede*. Stockholm: Norstedts.

- Salomonson, Kurt (1958), *Grottorna*. Stockholm: Folket i Bilds förlag.
- Salomonson, Kurt (1960), *Nattvandraren*. Stockholm: Bokklubben Vår Bok.
- Salomonson, Kurt (1971a), *Mannen utanför*. Stockholm: PAN/Norstedts.
- Salomonson, Kurt (1971b), *Sveket*. Stockholm: PAN/Norstedts.
- Salomonson, Kurt (1971c), *Skiljevägen*. Stockholm: PAN/Norstedts.
- Salomonson, Kurt (1979), *Flickan med sagohåret*. Stockholm: Norstedts.
- Salomonson, Kurt (1993), *Hungerdansen*. Skellefteå: Ord och visor förlag.
- Salomonson, Kurt & Åby, Lars (1967), *Sista skiftet*. Stockholm: Tidens förlag.
- Salomonson, Kurt & Fogelbäck, Jan (1981), *Skönast på jorden är Kvikkjokk om våren*. Stockholm: Norstedts.
- Stockholms-Tidningen* 23.10.1958.
- Svensk litteratur 1870–1970. Den nyaste litteraturen* (1975). Stockholm: Aldus.
- Svenska Dagbladet* 23.10.1958 och 2.6.1992.
- Svenskt litteraturllexikon* (1970). 2 uppl. Lund: Gleerups bokförlag.
- Williams, Anna (1996), *Åttitalister och kvinnliga åttitalister. Genus och kanon i litteraturhistoriska översiktsverk*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Öhman, Anders (red.) (2001), *Rötter och rutter*. Umeå: Umeå universitet.

Merja Koskela

FACKSPRÅKSFORSKNING SOM EN FORM AV TILLÄMPAD SPRÅKVETENSKAP

Inledning

Denna artikel diskuterar fackspråksforskningens olika inriktningar i förhållande till övrig språkvetenskaplig forskning, i synnerhet forskning i tillämpad språkvetenskap. Syftet med artikeln är att beskriva fackspråksforskningens nuläge och teckna en profil av den som hjälper till att identifiera området inom språkforskningens mångfasetterade fält.

Vetenskapsområden identifieras vanligen utgående från forskningsobjektet, syftet eller teorigrunden. Fackspråksforskningen kan bäst definieras utgående från forskningsobjektet, medan tillämpad språkvetenskap klarast karakteriseras av sitt syfte. Definitionen av fackspråksforskning enligt forskningsobjektet ingår emellertid på ett naturligt sätt i den syftesbaserade definitionen av tillämpad språkvetenskap.

Forskningsobjektet för fackspråksforskningen utgörs av mycket varierande typer av språkbruk. Förutom det språk som används av representanter för ett visst fack, har även annat specialiserat språkbruk alltid hört till fackspråksforskningens intresseområde. Därtill omfattar forskningsobjektet allt oftare också andra typer av frågor kring specialiserat språkbruk, dvs. frågor där språk-systemet i facklig eller annan speciell användning egentligen inte alls är det centrala. Exempel på sådana frågor är bl.a. användningen av visuella element i fackspråklig kommunikation, utvecklingen av konstruerade språk samt frågor kring terminologiskt arbete.

Därför är det inte lätt att entydigt definiera forskningsobjektet för fackspråksforskningen. Problemet kompliceras ytterligare om man försöker avhjälpa situationen med att definiera begreppet *språk*. Flera alternativa definitioner är tillgängliga, men det är i synnerhet en tudelning som verkar vara mera fruktbar än andra. Enligt en syn kan begreppet *språk* förstås smalt som naturligt språk, ord, satser och meningar, och enligt en annan syn kan det förstås brett som en helhet som består av flera teckensystem som används i vissa sammanhang för ett visst ändamål. På motsvarande sätt kunde man då dela in fackspråksforskningen i å ena sidan sådan forskning som behandlar fackspråket ur språksystemets synvinkel och å andra sidan sådan forskning som behandlar fackspråklig **kommunikation** ur språksamfundets och den enskilda språkbrukarens synvinkel. Dessa kunde kallas för *forskning i fackspråk* och *forskning i fackspråklig kommunikation* (se Schröder 1991:1). Dessa båda benämningar används redan idag, men något klart begreppssystem har man inte bildat utgående från dem. Därför används fortfarande termen *fackspråksforskning* som benämning på överbegreppet för båda inriktningarna.

Fackspråksforskningen som forskning i språksystemet

I de fall då fackspråksforskning granskar fackspråk ur språksystemets synvinkel, dvs. undersökningsobjektet utgörs av strukturella frågor, kan den räknas som en form av allmän språkvetenskap. Forskningsuppdraget för allmän språkvetenskap är att granska det naturliga språkets särdrag i ljuset av de enskilda språkens egenskaper (jfr Karlsson 1998:31). På motsvarande sätt analyserar då fackspråksforskning det naturliga språkets särdrag i ljuset av enskilda fackspråksvarianters egenskaper. En del av fackspråksforskningen, i synnerhet på 1970-talet, har bestått av sådan kartläggning av fackspråkets språkliga strukturer och väsen. För detta ändamål har man ofta använt statistiska metoder och resultaten har jämförts med motsvarande resultat för allmänspråk.

Även om man avgränsar forskningsobjektet enbart till naturligt språk, kvarstår frågan vad som egentligen är fackspråk och vad som inte är det. Fackspråkighet är ett drag som är svårt om inte omöjligt att definiera enbart utgående från språket självt. Om man försöker göra så slutar man lätt med ett

cirkelargument: fackspråk är en språkform med vissa språkliga drag som igen utgör objektet för fackspråksforskningen. Om man känner till de språkliga dragen, varför är det då intressant att undersöka dem?

Ett annat problem uppstår om man vill beskriva fackspråk som en helhet, som summan av alla olika fackspråk eller om man koncentrerar sig på de enskilda varianterna. Om man väljer det första alternativet utgörs undersökningsobjektet av en abstraktion som avviker från allmänspråket på ett visst sätt. Denna abstraktion består emellertid av många enskilda fackspråk som kan avvika olika mycket från varandra, bl.a. därför att vart och ett av dem återspeglar å ena sidan de kunskapsmässiga strukturerna inom det egna fackområdet och å andra sidan de egna kommunikativa behoven. Detta kan leda till att användningen av termer förblir det enda gemensamma draget för de olika fackspråken (Laurén 1993:10). Ur forskarens synvinkel kan man då konstatera att fackspråk som helhet väcker närmast teoretiskt intresse.

Standardlösningen på problemet med definitionen av fackspråk är att använda kommunikationssituationen som kriterium. I detta fall består fackspråk av de språkformer som används av specialister då de kommunicerar med varandra om sitt eget specialområde. Det kan emellertid inte slutgiltigt avgöras vem som kan räknas som specialist. Man kan t.ex. fråga sig i vilket skede en studerande blir specialist på det studerade området. Ytterligare är det en intressant företeelse att man ofta inte anser att ens eget fackspråk är fackspråk alls. Då anses det vara ett individuellt avgörande om en viss text är fackspråklig eller inte: det som är fackspråk för någon, är "allmänspråk" för någon annan i den meningen att det är hans dagliga kommunikationsmedel. Denna tankegång skulle emellertid göra det helt omöjligt att definiera forskningsobjektet för fackspråksforskningen. Därför måste man kunna tolka fackspråklighetsgraden som ett slags objektiv egenskap hos en talad eller skriven text. Detta kan göras enbart ur en utomståendes, en icke-specialists synvinkel. Här kommer man till det kontinuum som används allmänt som utgångspunkt för fackspråksforskning, dvs. skalan från det mest specialiserade fackspråket till det mest allmänna allmänspråket (se t.ex. Laurén 1993:13). Mot den ändan av skalan där fackspråk finns, finns också forskningsobjektet för fackspråksforskningen, men några klara gränsdragningar mellan allmänspråk och fackspråk kan man inte göra på skalan.

Slutresultatet av dessa reflektioner är att fackspråk som forskningsobjekt är omöjligt att avgränsa på ett entydigt och exakt sätt. Utgångspunkten är dock alltid att det finns ett visst specialområde inom vilket det kommuniceras och som också kommunicerar utåt. I varje fall måste man alltid ta hänsyn till hur specialiserat språkbruk forskningsobjektet representerar då man tolkar resultaten. Resultaten av forskning i fackspråk kräver alltså alltid en kontextuell tolkning, även om man studerar språkets strukturella egenskaper.

Fackspråksforskningen som forskning i fackspråklig kommunikation

Om man förstår språket som en kombination av olika betydelsebärande system, blir forskningsobjektet för fackspråksforskning allt svårare att definiera. Därtill kvarstår problemet med vad som är fackspråklig kommunikation och vad som inte är det. Då är det ännu viktigare att beakta kommunikationssituationen vid definieringen av forskningsobjektet än vad som är fallet vid rent språkligt baserad forskning.

Då man ser forskning i fackspråklig kommunikation ur ett brett perspektiv, så att den omfattar också annat än ren språkforskning, blir det också svårare att definiera området utgående från forskningsobjektet. Detta för oss närmare definitionen av tillämpad språkvetenskap. Enligt en ofta citerad definition försöker tillämpad språkforskning lösa sådana problem som människor och samfund har och som på ett eller annat sätt hör samman med språk (Sajavaara 2000:15). När det gäller fackspråksforskning är det fråga om problem hos samfund som representerar ett visst fack, t.ex. en arbetsgemenskap. Samtidigt skall man emellertid komma ihåg att det är det fackliga som fokuseras, inte gruppen och hur den kommunicerar i och för sig. Problem av denna typ kan delas in i två typer. Den första typen gäller samfundets interna kommunikation och då är det praktiska målet oftast att nå en optimal, effektiv och entydig kommunikation inom samfundet. Den andra typen av problem gäller den kommunikation som riktas ut ur samfundet, t.ex. hur samfundet i fråga bäst kan förmedla budskap till andra än sina egna medlemmar. Som framgår av

beskrivningen rör dessa problem inte bara språket utan också kommunikationen i en mera allmän bemärkelse.

Man kan fråga sig om den typ av forskning i fackspråklig kommunikation som beskrivits ovan kan räknas som en del av fackspråksforskningen och om den kan det, i så fall på vilka villkor. Skillnaden ligger i att medan forskningen i fackspråk finner sina problem i språket, finner forskningen i fackspråklig kommunikation sina problem utanför språket, om än i samband med språket. En tolkning som man kunde göra är att se forskning i fackspråk som teoretisk forskning och forskning i fackspråklig kommunikation som tillämpad forskning (jfr Sajavaara 2000). Enligt den tankegången skulle fackspråksforskningen basera sig på de teoretiska och metodologiska utgångspunkter som språkvetenskapen erbjuder, medan forskning i fackspråklig kommunikation av naturliga skäl skulle vara tvärvetenskaplig. Naturligtvis kan man alltid närma sig språkliga problem ur språkets synvinkel, men om man vill säga mera om dem, som man ofta vill inom fackspråksforskningen, behöver man stöd från andra vetenskapsområden, såsom sociologin, psykologin, filosofin eller antropologin.

Avgränsning av forskningsområdet

För närvarande bedrivs det inom fackspråksforskningen utan desto större konflikter både forskning i fackspråk och forskning i fackspråklig kommunikation. Tendensen går emellertid från det förstnämnda mot det sistnämnda. En intressant forskningsinriktning som placerar sig mellan dessa två är den pragmatiska fackspråksforskningen med början på 1980-talet. Forskning i fackspråklig kommunikation tar emellertid ett steg längre. Båda typerna av fackspråksforskning har nära kontakter till annan språkforskning, i synnerhet till annan tillämpad språkforskning, där man också kan skönja en strävan till bredare förklaringsmodeller som söks i synnerhet inom samhällsvetenskapen. Ett exempel på detta är den s.k. kritiska diskursanalysen som har vunnit mycket popularitet bland språkforskare.

För en utomstående, även för en ”ren” språkforskare är det ofta svårt att se fackspråksforskningen som ett eget forskningsområde. Ur en utomståendes synvinkel är det klaraste tecknet på fackspråk dess lexikon, termerna, som

också gör det svårt att förstå fackspråk. Därtill fäster man kanske uppmärksamhet vid stilen. Det räcker emellertid inte till för avgränsning av ett forskningsområde att man studerar termer och stil, och ingendera av fackspråksforskningens nuvarande inriktningar koncentrerar sig på dessa. Om fackspråksforskare inte forskar i det som en utomstående upplever att skiljer deras forskningsobjekt från andras, hur kan de då motivera avgränsningen av forskningsområdet?

Det är intressant att det finns forskare som inte identifierar sig som fackspråksforskare trots att deras forskningsobjekt är detsamma eller liknar fackspråksforskarnas. Orsakerna till detta kan sökas bland annat i skillnader i forskningstraditioner. Den europeiska fackspråksforskningen har från början tagit hänsyn till språkets olika aspekter och följaktligen förstått fackspråksforskningen relativt brett. Den amerikanska fackspråksforskningen däremot har koncentrerat sig närmast på frågor kring undervisningen i engelska som andraspråk för fackfolk. Därför upplever de som hör till den angloamerikanska forskningstraditionen och forskar i t.ex. vetenskapligt skrivande inte att de är fackspråksforskare. Ytterligare en förklaring är att forskare som representerar olika forskningstraditioner inte möter varandra, detta gäller t.ex. den tyska och den angloamerikanska forskningen, i synnerhet inte om tankarna skall föras över från tyskan till engelskan.

En central faktor vid avgränsningen av ett forskningsområde är teorin. Med början på 1970-talet har man strävat efter att skapa en gemensam teoretisk grund för fackspråksforskningen. Till denna grund hör bl.a. kontinuumtänkandet som jag redan nämnt tidigare. Fackspråkighet kan alltså ses som ett kontinuum från fackspråk till allmänspråk. Ett annat centralt kontinuum beskriver språkets funktioner och de s.k. funktionella stilarna med hjälp av vilka man också har beskrivit facklighetsgraden. Ett tredje kontinuum som har visat sig vara viktigt för fackspråksforskningen är, intressant nog, kontinuet från de s.k. hårda vetenskaperna till de mjuka. Många fackspråk har nämligen vetenskaplig grund och vetenskapsområdets epistemiska och ontologiska förutsättningar påverkar språkbruket inom området. Därför har man behövt också detta kontinuum för att förklara fackspråksforskningens resultat. Dessa rätt sporadiska exempel visar att fackspråksforskning har en viss gemensam teorigrund som fungerar som utgångspunkt för olika typer av fackspråksforskning och med hjälp av vilka forskningsområdet kan avgränsas.

Samtidigt är fackspråksforskning också tillämpad språkforskning i den betydelsen att den utnyttjar förutom språkvetenskapliga teorier och metoder också teorier och modeller från andra vetenskapsområden för att lösa sina forskningsproblem. Fackspråksforskningen kombinerar olika synsätt på olika sätt. Detta kan leda till att forskningsområdet förlorar sin enhetlighet i utomstående ögon. Samtidigt väcks frågan om fackspråksforskning är vetenskaplig forskning i egentlig mening om den inte har en enhetlig teoretisk utgångspunkt ur vilken den alltid närmar sig sitt forskningsobjekt. Samma fråga kan dock riktas till representanter för många vetenskapsområden idag i ljuset av den tvärvetenskapliga vågen som pågår som bäst. Den viktigaste orsaken till att fackspråksforskning är tvärvetenskaplig ligger emellertid i karaktären hos de problem som fackspråksforskningen, i synnerhet forskningen i fackspråklig kommunikation, behandlar. Även om det skulle vara fråga om ett språkrelaterat problem kan det inte nödvändigtvis lösas, och i vissa fall lönar det sig inte att lösa det, enbart med rent språkvetenskapliga metoder.

Tillämpad språkvetenskap

Som jag konstaterat ovan är tillämpad språkvetenskap ett mångfasetterat forskningsområde (jfr Sajavaara 2000:27). Till dess kärnområden har traditionellt hört forskning i språkinläring, forskning i två- och flerspråkighet, språkpolitik, språkplanering, kontrastiv analys och felanalys. Även språkvård, stilforskning och diskursforskning räknas som tillämpad språkvetenskap. Bland dessa forskningsområden har även fackspråksforskningen sin egen vedertagna ställning.

Det är typiskt för fackspråksforskningen att den överlappar andra områden av tillämpad språkvetenskap. Bland annat forskning i inläring av fackspråk tillämpar samma metoder som annan forskning i språkinläring. Även språkpolitik och språkplanering kommer nära fackspråksforskning, i synnerhet terminologisk forskning. Det har ju traditionellt varit ett av fackspråksforskningens mål att göra språket till ett effektivt verktyg för specialområdenas behov. Detta är ett viktigt mål, vilket syns bl.a. i att många av pionjärerna inom språkplaneringen, t.ex. Carl von Linné, har varit representanter för fackspråk.

En annan traditionell kombination utgörs av text- och stilforskning och fackspråksforskning. På det tyska språkområdet har kombinationen långa anor och forskning har bedrivits ända sedan början av 1900-talet (Wirtschaftslinguistik och Pragskolan). En av fackspråksforskningens talesmän, Lothar Hoffmann (1988:119), har konstaterat att språk förekommer som texter och därför är text (omfattar både skriftliga och muntliga texter, dvs. diskurser) det viktigaste undersökningsobjektet för fackspråksforskningen. Den s.k. funktionella stilforskningen var den ledande inriktningen inom den tyska fackspråksforskningen från och med 1970-talet (jfr Gläser 1990). Denna lade också grunden för den texttypologiska inriktningen som var rådande på 1980-talet. Kombinationen av textforskning och fackspråksforskning har till och med karakteriserats så att man har fackspråksforskningen att tacka för textlingvistikens utveckling (se t.ex. Schröder 1991).

På lång sikt har emellertid inte heller den textuella synvinkeln varit tillräckligt omfattande för fackspråksforskningen. Delvis av denna orsak har man rört sig dels mot pragmatiken och dels mot kognitiv psykologi och vetenskapsteori (se Laurén 1993:36). Som bäst kan diskursforskningen i dess olika former anses vara rådande, medan den semiotiska inriktningen som lanserades på 1990-talet (se Schröder 1991:2) inte har lett till så goda resultat som man hoppats på. Även den nuvarande forskningen i fackspråklig kommunikation stöder sig på olika diskursanalytiska tankegångar. Allt detta ger oss anledning att tro att fackspråksforskning är en väsentlig del av den utveckling och förändring som tillämpad språkvetenskap upplever idag och i framtiden.

Slutsatser

Som slutsats om fackspråksforskningens roll inom den tillämpade språkvetenskapen kan man konstatera att fackspråksforskningen är med i utvecklingen av tillämpad språkvetenskap och utgör således en del av en större helhet. Till de centrala frågorna inom fackspråksforskningen hör hur speciella kommunikativa behov leder till specialiserat språk och hurdan denna språkliga specialisering är i förhållande till själva fackområdets specialisering. För att kunna besvara denna fråga behöver fackspråksforskningen sina båda inriktningar, både

sådan forskning som utgår från språket och som har rent språkvetenskaplig grund och också tvärvetenskaplig forskning i fackspråklig kommunikation, både teoretisk och tillämpad forskning.

Fackspråken spelar en central roll i det moderna samhället som grundar sig på långtgående specialisering. De utgör en del av alla människors vardag, på ett eller annat sätt, och därför har de också betydelse för den samhälleliga jämlikheten. Därför behöver man också sådan fackspråksforskning som ser specialisering som en del av människans sociala verksamhet. Detta har ansetts vara en viktig uppgift för tillämpad språkvetenskap och den har kallats för *socially constituted linguistics* (Hymes 1977:196–209). Också här har fackspråksforskningen och den tillämpade språkvetenskapen gemensamma utmaningar.

Hur som helst, som kriget inte kan överlåtas på soldaterna kan inte heller fackspråksforskningen överlåtas på språkforskarna. De båda sistnämnda forskningsfrågorna kan mötas bara utgående från en tvärvetenskaplig synvinkel. Den skall man sträva efter för att få fram både teoretisk kunskap och kunskap som kan tillämpas i praktiken.

Litteratur

- Gläser, Rosemarie (1990), *Fachtextsorten im Englischen*. Tübingen: Gunther Narr Verlag.
- Hoffmann, Lothar (1988), *Von Fachwort zum Fachtext*. Tübingen: Gunther Narr Verlag.
- Hymes, Dell (1977), "The scope of sociolinguistics." I: Hymes, Dell (ed.), *Foundations in sociolinguistics: an ethnographic approach*. London: Tavistock. S. 193–210.
- Karlsson, Fred (1998), *Yleinen kielitiede*. Uudistettu laitos. Helsinki: Yliopistopaino.
- Laurén, Christer (1993), *Fackspråk. Form, innehåll, funktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Sajavaara, Kari (2000), "Soveltava kielentutkimus." I: Sajavaara, Kari & Piirainen-Marsh, Arja (toim.), *Näkökulmia soveltavaan kielentutkimukseen*. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus. S. 13–30.
- Schröder, Hartmut (1991), "Linguistic and Text-theoretical Research on Languages for Special Purposes. A thematic and bibliographical guide." I: Schröder, Hartmut (ed.), *Subject-oriented Texts. Language for Special Purposes and Text Theory*. Berlin/New York: Walter de Gruyter. S. 1–48.

DIFFUSA TERMER

På vakt i mörkret

- Vem där?
- Det är jag!
- Vem är jag?
- Det är du!

En liten mängd intressanta termer flyter omkring som etiketter man kan ta till vid behov. Därför använder jag den för terminologer mycket konstiga rubriken ”Diffusa termer”. Dessa termer är nämligen verkligen ”toto orbe diffusi”, ’utspridda över hela världen’, med en överdrift uttryckt. De är nämligen användbara inom praktiskt taget alla fackområden, och de hör samman med muntligt umgänge när människor möts öga mot öga. Fenomenet har aldrig såvitt jag vet omtalats i terminologiska sammanhang, även om det är fråga om en viktig sak för den språkliga ekonomin och i vår vardagliga muntliga kommunikation.

Jag tänker nu på uttryck som *grej*, *mackapär*, *manick*, *mojäng* och liknande som vi tar till i vissa situationer utan att vi blir missförstådda. Ibland finns det ingen lämplig term, ibland fungerar detta ord perfekt i vår situation, ibland kanske vi bara har glömt bort vad det heter. Samuel Beckett som hade ordet i sin makt på både franska och engelska som författare gav titeln ”vad heter det” till en av sina sista dikter. Han hade då drabbats av afasi och upplevde att han inte alltid kom på ordet han sökte. Till och med detta gjorde han till en av sina bästa dikter. Men man behöver inte ha afasi för att ibland yttra: ”Vad heter det?”

Fredrik Lindström noterar denna ordgrupp, grej etc., i sin bok *Världens dåligaste språk* (2000:72) utan att dock nämna annat än att den består av "Ord med stort användningsområde". Hans benämning är kanske ett annat sätt att uttrycka det jag antyder med "diffusa termer". Men jag tror ändå att han tänker på något annat än jag gör.

Lindströms beteckning är given med tanke på vårt sätt att använda dessa ord när vi som lekmän kommer in i en fackmiljö, låt oss säga hos tandläkaren eller bilmekanikern. Då är ibland vårt enda sätt att klara oss att peka och fråga om manicken där och grejen här.

Eller vi kan använda sådana benämningar i skämtsamt syfte, som min granne när han inte får i gång sin gräsklippare. Han undviker att svära och ger den i stället benämningen mackapär, avsedd att vara en förolämpning, vilket inte är så tokigt. Ordet antas ju komma från släktnamnet Mackabéer i kombination med förnamnet Per. Men när en expert använder uttryck av det slaget för objekt inom sitt eget område är det inte så att begreppen de står för är särskilt diffusa för honom, tvärtom.

Jag kan säga till den som sätter sig vid ratten, när jag sitter bredvid som lärare och godkänd av myndigheterna som en sorts kvasiexpert på bilkörning: "Tryck ner den mojäng som finns längst till vänster med vänster fot. Då kan du med höger hand föra manicken till höger till läge 1 enligt bilden på grejen överst på manicken. Släpper du nu upp den vänstraste mojängen där nere försiktigt, trycker småningom ner den högraste mojängen, så börjar den här mackapären rulla framåt." Medan jag säger detta, pekar jag och tittar på det jag talar om. Allt är entydigt och klart relaterat till mig och dig i bilen.

Naturligtvis är denna instruktion helt konstlad. Så många diffusa termer skulle man knappast använda efter varandra annat än på skoj. Och jag vill ju som lärare lära ut de för eleven nya termerna koppling och gaspedal. Därför använder jag helst dem och också då ostensivt, jag pekar på dem när jag använder termerna.

En av mina informanter, en expert på elteknik som arbetar som lärare vid svenska yrkeshögskolan i Vasa, säger att det kan vara naturligt att i stället för standardtermen i förbigående i stället säga till en studerande: "Ta den där grejen/manicken med dig."

Den som professionellt arbetar med forskning och utveckling av transformatorer, en annan av mina informatörer, kan visa på en transformator i fabriks-

hallen och säga: "Den där enheten som står där..." Han relaterar den till sig själv och den han talar med. Syftningen är helt entydig. Min informatör som är en sådan expert säger också att transformatorerna som är under arbete får individuella namn. Han och hans kolleger kan tala om Toivilatransformatorn, och de kan ytterligare förenkla det så att det blir bara Jordanien, Harsprånget, Kilforsen och Frövi som för dem räcker till för att syfta på en rad transformatorer som är under byggnad och testning och småningom skall levereras till dessa orter. Han och hans kolleger utpekar inför varandra det ställe som maskinen under arbete skall sändas till. Det finns många sätt att vara precis utan att man använder termer.

På liknande sätt fungerade *storbögen* och *småbögen* inom en avdelning vid ett av företagen i Vasa som Solveig Strömman undersökt i sin doktorsavhandling (1995:336). Den förra termen betecknade dagens skörd av bankgiroinbetalningar genom företagets bank, den senare genom andra banker. Var och en som arbetade vid denna avdelning kunde använda termerna internt utan att någonsin bli missförstådd. De är jag och du som finns här och nu. Orden kan knappast fungera med denna syftning på en annan plats och vid en annan tid, ännu mindre är sannolikheten ifall jag och du inte mera är med.

Att dessa uttryck kan fungera effektivt också som termer har med språkets subjektivitet att göra (i fransmannen Émile Benvenistes betydelse; Benveniste 1995:37–48). Språket är enligt Benveniste möjligt endast genom att varje språkbrukare ställer upp som ett jag. Detta jag förutsätter ett du. Denne du är mitt eko och använder du när han reagerar och tilltalar mig.

Fenomenet kan illustreras på ett absurt sätt med en anekdot som handlar om bembölingen som var på resa och skulle övernatta i en stor sovsal med många andra människor:

- Hur skall jag hitta mig själv när jag vaknar, sa han till en granne som satt på närmsta säng.
- Här får du en ballong, sa grannen som var en skämtare. Bind den vid din fot. När du vaknar söker du dig bara fram till ballongen. Där är du.
- Tack, sa bembölingen och gjorde som han var tillsagd. När han vaknade tittade han sig omkring och såg ballongen bunden vid foten på den som sov i sängen bredvid.
- Nu vet jag att du är jag, sa han till grannen. Men om det är så. Vem är då jag?

I den översättning av Benveniste som jag hänvisat till och citerat ovan används uttrycket ”talets ping-pong”. Det är fråga om en märklig polaritet, säger Benveniste, som inte finns utanför språket. Polariteten bygger varken på likhet eller symmetri. Termerna är komplementära och samtidigt reversibla. Det går inte att finna någon parallell. Observera att inte ens pronomenen *vi* och *ni* har samma egenskaper. Människans roll i språket är ju unik. Det är en självklar sak att dessa pronomen finns i alla språk – och när de inte kommer till uttryck, t.ex. av hövlighetsskäl, är det bara ett desto starkare bevis för deras existens.

Pronominet jag syftar på diskursens verklighet och det utpekar sin talare. Deixismarkörer som vi använder i naturligt tal är beroende av detta jag – och därmed också av den andra polen, du. Spatialt deixis utpekar talarens ställning i förhållande till andra personer och till objektvärlden (Ruthrof 2000:48). ”Språket tillhandahåller olika slags ’tomma’ former som varje talare som deltar i diskursen gör till sina och som hon hänför till sin ’person’...” (Benveniste 1995:44).

Den muntliga fackslangen fungerar självklart med starka deiktiska element, eftersom den växer fram, förändras och används i en miljö som är gemensam och omedelbart närvarande för språkbrukarna. Där finns ett jag och ett du. När vårt ping-pongspel pågår, kan vi använda oss av de former som Benveniste kallar ”tomma”.

Mina iakttagelser har knappast betydelse för det dagliga terminologiska arbetet. I stället har de sitt intresse för kännedomen om hur vi umgås i fackspråkliga sammanhang muntligt. De är också av betydelse för vilken attityd vi har till folks muntliga språkbruk, som vi alltför ofta ser på normativt och då ur skriftspråklig synvinkel. Vi som på ett eller annat sätt är språkvårdare reagerar själva och hör andra reagera starkt inför andra människors muntliga språkbruk, också i fackspråkliga sammanhang.

En häftig isländsk diskussion på 1920-talet som innerst hade med detta att göra analyserade Sigurdur Jónsson vid VAKKI-konferensen för ett år sedan (Jónsson 2001). Då var det fråga om fiskarna som, sannolikt nästan enbart muntligt, använde termer av främmande ursprung, och blev satta på plats mycket enhälligt och grundligt av den tidens språkvårdare. Möjligen hade insikter i talets och skriftens skilda villkor kunnat lösa problemen och dämpa häftigheten i den diskussionen. Bägge parter kunde kanske ha fått sina synpunkter accepterade.

En sista parentes om genrer och fackspråk eftersom de termer jag kallar diffusa ser ut att leda över till andra stilarter. Det finns en mängd fackspråk i skönlitteratur. Realistiska litterära strömningar leder då och då till en förstärkning av tendenserna. Strävan till fackspråklig precision finns överallt, från August Strindberg och Tove Jansson till Henning Mankell. För att utgå från den sist nämnde berättar han i en intervju i en bilaga till den spanska dagstidningen *ABC* (2.2.2002) om sin bakgrundsforskning som egentligen är det huvudsakliga arbetet. Själva textproduktionen för detektivromanerna är tidsmässigt en enkel sak, säger han. För Strindbergs del är realismen stark och grundligt granskad. Realismen kan innebära att t.ex. företagsekonomiska termer och begrepp präglar enstaka kapitel i *Röda rummet* men också en noggrannhet i beskrivningen, som när han beskriver skyltarna på fasaden till Gudsmannen Skåres stora hus vid Regeringsgatan i Stockholm. Noggrannheten efterliknar den metodiskt arbetande fackmannens och har sin effekt i de semantiskt-pragmatiska kontraster som uppstår. Litteraturen kan ibland ytligt sett vara mera fackspråkligt laddad än en fackmans muntliga slang, men vi inser ju att skenet bedrar.

Semiotikern Roland Barthes talar i *Le Plaisir du texte* (1973) om lexikografiska artefakter och om att varje litteraturart har sin sociolekt, dvs. ett språkbruk som också kan påminna om eller innehålla en viss eller flera teknolekter. Argentinaren Jorge Luis Borges beskriver igen den juridiska texten som ett utslag av fantastisk litteratur. Juridikens texter fungerar som Zenons paradox om Achilles och sköldpaddan. Verkligheten är en helt annan, säger han (Tamm 2001).

Dikotomin tal/skrift borde vi intressera oss mera för både inom terminologin och mera generellt inom fackspråksforskningen överhuvudtaget. Men också gränslandskapet mellan fiktion och realism. Gränsområdena är intressanta, eftersom gränserna inte är klara, och det av allt att döma inte ens kan dras klara gränser. Det finns diffusa termer som är mycket användbara liksom det finns diffusa gränser mellan textgenrer som har en kvalitet i att förbli diffusa. Tack vare en kombination av precision och dunkel klarar vi av att småningom utveckla fler teorier om vad det är för ett kaos som omger oss och vi kan utveckla redskap att handskas med det.

Litteratur

- Barthes, Roland (1973), *Le Plaisir du texte*. Paris: Éditions du Seuil.
- Beckett, Samuel (2001), *Dikter*. Tolkade av Magnus Hedlund. Stockholm: Bonniers.
- Benveniste, Émile (1995), *Människan i språket*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag.
- Jónsson, Sigurdur (2001), "Isländsk kalabalik." I: Järvi, Outi (red.), *Fackspråk och översättnings-teori. VAKKI-symposium XXI*. Vasa. S. 118–129.
- Lindström, Fredrik (2000), *Världens dåligaste språk*. Stockholm: Bonniers.
- Ruthrof, Horst (2000), *The body in language*. London: Cassell.
- Strömman, Solveig (1995), *Två språk på arbetsplatsen. Status och förändring*. (Acta Wasaensia 44.) Vasa: Vasa universitet.
- Tamm, Ditlev (2001), "Borges for jurister." I: *Kritik* 150. S. 1–3.

Godelieve Laureys

SPRÅKET I FOKUS

En jämförande analys av språkdebatten i den finlandssvenska, sverigesvenska, holländska och flamländska dagspressen

Både svenskan och nederländskan är pluricentriska eller – rättare sagt – bicentriska språk. Detta innebär att båda dessa språkområden omfattar språkvarieteter förankrade i två olika länder och två normgivande aktörfält. Det nederländska språket omfattar en språkvarietet som talas i Holland och en som talas i Belgien. Den sistnämnda kan också betecknas som flamländska¹. Även det svenska språket uppvisar två nationsbundna varianter²: finlandssvenska och sverigesvenska.

Det nederländska och det svenska språkområdet uppvisar en rad likheter i detta hänseende. Nederländskan är det enda officiella språket i Holland och ett av de tre officiella språken i Belgien. Svenskan är huvudspråket i Sverige, medan det är ett av de två officiella språken i Finland. Flandern var under en viss period en del av Nederländerna, precis som Finland under lång tid var en del av Sverige. Förutom dessa likheter finns det också en del skillnader. Den

---

¹ Flamländskan får alltså på inga villkor uppfattas som ett självständigt språk, lika litet som finlandssvenskan.

² För en nationsbunden språkvariant har jag föreslagit termen ”natiolekt”.

mest iögonfallande skillnaden gäller de kvantitativa förhållandena. I Finland utgör den svenskspråkiga delen av befolkningen med sina knappt 6 % en minoritet, i Belgien däremot är mer än hälften av befolkningen nederländskspråkig, dvs. den flamländska gemenskapen utgör cirka 6 miljoner språkbrukare. Finlandssvenskarna bor dessutom spridda över flera områden, medan Belgien är uppdelat i två enspråkiga halvöar.

Vid Institutionen för nordiska språk vid Gents universitet i Belgien har sedan år 2000 bedrivits forskning om binationell språkvariation i det nederländska och det svenska språkområdet.³ Projektets fokus ligger på det jämförande perspektivet. Syftet är att med utgångspunkt i en kontrastiv analys av de språkliga förhållandena i det nederländska och det svenska språkområdet studera de gemensamma dragen och de övergripande mekanismerna i nationsbunden språkvariation. Projektet omfattar olika delprojekt, som studerar det faktiska språkbruket i båda språkområdena å ena sidan och språkattityderna till de respektive natiolekterna å andra sidan. Ett delprojekt går ut på att kartlägga natiolekternas vitalitet och status genom att utforska huruvida det binationella variationsmönstret uppmärksammas i ordböcker (Laureys 1999), läroböcker, språkvårdsböcker och tidningsspalter. I denna del av undersökningen ingår också analyser av den officiella språkpolitiken ifråga om natiolekternas status. Därvid spelar frågan om normkonvergens eller -divergens en central roll. Hur denna språkpolitik sedan gestaltar sig i praxis kan man komma underfund med genom att studera förlagspolitiken i fråga om ”språkrensning” (Bijvoet & Vannyvel 2001; Vannyvel 2000, 2001; Vannyvel & Bijvoet, utkommer 2003), hanteringen av de nationsbundna varieteterna inom EU-institutionerna och i EU-texter (Bijvoet 2001), hanteringen av dessa varieteter inom massmedierna (t.ex. förekommer textning av den andra natiolekten i TV, språkbruket i reklamtexter; Adriaens 2001). I ett annat delprojekt studeras anpassningsstrategier i samtal mellan finlandssvenskar och sverigesvenskar respektive flamländare och holländare. Ett tredje delprojekt fokuserar på språk-

---

³ År 2000 påbörjades ett forskningsprojekt vid Institutionen för nordiska språk vid universitetet i Gent med titeln ”Binationella variationsmönster i det svenska och det nederländska språkområdet. En jämförande undersökning om språkanvändning och språkattityder”. Projektet finansieras av Gents universitets forskningsfond. Medel har även erhållits från det flamländska forskningsrådet. Se även Bijvoet & Laureys (1999) och Laureys (2001a).

attityder dels genom en *matched guise* undersökning, dels genom en enkätundersökning om kommunikativa stereotyper och natiolektspecifika ord och fraser (Steen 2000).

Syftet med föreliggande artikel är att kartlägga hur den språkliga verkligheten i Sverige/Svenskfinland respektive Holland/Flandern kommer till uttryck i pressen. Avsikten är inte att analysera tidningsartiklar med tanke på deras språkbruk, utan att undersöka huruvida de språkliga förhållandena och det binationella variationsmönstret återspeglas och tematiseras i pressen. Därvid beaktas både kvantitativa och kvalitativa aspekter: hur mycket skrivs om språkförhållandena och vilka ämnen tas upp? Den nedan beskrivna undersökningen har utförts inom ramen för en avhandling pro gradu (Felix 2002).

Intresset för den binationella språkproblematiken är som regel störst i det sekundära området. Där styrs intresset ofta av emancipatoriska strävanden. I det primära området däremot tenderar man att betrakta den språkliga varieteten i det andra området som en avvikelse från normen. En natiolekt jämföras där med dialekter och regionala varieteter. På grundval av dessa iakttagelser kan man förvänta sig att flamländska respektive finlandssvenska tidningar innehåller fler artiklar om binationell språkvariation än holländska respektive svenska tidningar⁴.

För att bygga upp en relevant korpus har vi använt tidningsarkiv som är tillgängliga i det nederländska respektive det svenska språkområdet. För det nederländska språkområdet kunde vi förfoga över *de Knipselkrant Taal en Letteren* (härefter *Knipselkrant*), ett urklipparkiv som sammanställs av språkbyrån för det nederländska språkområdet *De Nederlandse Taalunie*⁵ och som omfattar artiklar om språk och litteratur i bredaste bemärkelse från en rad holländska och flamländska tidningar. För Hollands del ingår i urklipparkivet: *De Volkskrant*, *NRC Handelsblad*, *Trouw*, *Algemeen Dagblad* och *Het Parool*; för Flanderns del ingår *De Standaard*, *De Morgen*, *De Financieel Economische*

⁴ Jag använder här termerna "flamländska" för att uttryckligen hänvisa till den nederländska varieteten som talas i Belgien, och "holländska" för att beteckna den nederländska varieteten som används i Holland. Se även Laureys (2001b).

⁵ *De Nederlandse Taalunie* (NTU) grundades år 1980 som en mellanstatlig institution, som sorterar både under den holländska regeringen och den flamländska delregeringen. NTU fungerar som den gemensamma språkbyrån för hela språkområdet och är också ansvarig för den nederländska språkpolitiken i utlandet (t.ex. språklektorer).

Tijd, Het Belang van Limburg, De Gazet van Antwerpen, Het Nieuwsblad och Het laatste Nieuws.

För det svenska språkområdet finns inget liknande urklipparkiv i språknämndernas regi och därför fick vi själva sammanställa en parallell korpus. Vi har använt oss av tre olika arkiv: *Brages Pressarkiv*, *Presstext* och *Mediearkivet*. *Brages Pressarkiv* registrerar artiklar ur *Hufvudstadsbladet*, *Vasabladet* och *Åbo Underrättelser*. *Presstext* är ett av Nordens största pressarkiv med såväl klipparkiv som fulltextdatabas. Sveriges största dagstidning *Dagens Nyheter* och kvällstidningen *Expressen* utgör huvudstommen i arkivets material. *Mediearkivet* är Nordens största internetbaserade mediearkiv med tidningstexter och radioinslag. *Mediearkivet* ägs av *Aftonbladet*, *Svenska Dagbladet* och *Göteborgs-Posten*. Undersökningskorpusen för det svenska språkområdet sammanställde vi genom att excerpera de berörda årgångarna på sökorden ”finlandssvenska”, ”sverige-svenska” respektive ”rikssvenska” i förbindelse med sökordet ”språk”.

Även om undersökningen huvudsakligen kan betecknas som synkron, har vi vinnlagt oss om att beakta en viss diakron utveckling genom att välja texter från två olika årgångar, dvs. 1994–1995 och 2000–2001. Årgångarna valdes inte godtyckligt, utan med tanke på att språkfrågor just då kunde tänkas få extra uppmärksamhet. Året 1994 var ett händelsesrikt år i det nederländska språkområdet, eftersom en stavningsreform genomfördes då. År 1995 blev Sverige och Finland medlemmar i EU, vilket bl.a. också medförde en debatt om det svenska språkets ställning. År 2001 var det europeiska språåret.

Alla artiklar har närlästs av Linda Felix och på grundval av innehållet har vi kunnat indela artiklarna i fyra olika ämnesområden: språkattityder, språkpolitik, kulturutbyte och tvåspråkighet. Dessa fyra ämnesområden täcker både artiklarna från den nederländska och från den svenska korpusen. Varje artikel upptas bara en gång.

Långt ifrån alla artiklar som handlar om språk behandlar emellertid den specifika problemställningen med de två nationella varianterna inom språkområdet. För att närmare kunna ringa in behandlingen av den binationella variationen har vi därför indelat undersökningskorpusen i två delkorpora. Delkorpus 1 omfattar artiklar som explicit behandlar någon aspekt av den binationella språkvariationen. Delkorpus 2 omfattar alla övriga artiklar. I de flesta fall var det lätt att dra gränsen. Om en artikel bara delvis handlade om den binationella variationen, placerades den ändå i delkorpus 1.

I denna artikel försöker jag redovisa för de viktigaste resultaten från denna undersökning och att beskriva de mest iögonfallande likheterna och olikheterna mellan de båda språkområdena.

Kvantitativ analys

När det gäller den kvantitativa analysen måste först och främst påpekas att det absoluta antalet exciperade artiklar från de berörda årgångarna är mycket större i det nederländska än i det svenska materialet (1696 artiklar mot 371). Man kan göra sig många funderingar kring detta, men vi måste framför allt hänvisa till skillnader i analysförfarandet: analysen av det nederländskspråkiga materialet utgår från ett professionellt sammanställt urklippsarkiv, som utarbetas på uppdrag av NTU. Det svenska materialet har vi försökt sammanställa i analogi med det nederländska med hjälp av vissa sökord. Det är emellertid fullt möjligt att vi inte har kunnat fånga upp alla relevanta artiklar. I den nederländskspråkiga korpusen ingår hur som helst fler tidningar (7 flamländska och 5 holländska) än vad vi har kunnat få tillgång till i de svenskspråkiga urklippsarkiven (3 finlandssvenska och 5 sverigesvenska). Intressantare är att påpeka att vi förfogar över en representativ och jämförbar korpus av tidningsartiklar för båda språkområdena, så att vi kan basera den jämförande analysen på procenttalen.

En fjärdedel av den svenska korpusen består av finlandssvenska artiklar och en tredjedel av den nederländska korpusen består av flamländska artiklar. Mot bakgrund av de ovannämnda kvantitativa förhållandena när det gäller tidningarnas geografiska spridning visar detta resultat helt klart att det skrivs mycket mer om språk i de finlandssvenska tidningarna än i de flamländska.

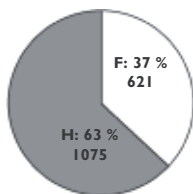
46 % av artiklarna som ingår i den svenskspråkiga korpusen tillhör delkorpus 1, dvs. behandlar den binationella språkvariationen, mot 20 % av artiklarna i den nederländskspråkiga korpusen. Om vi betraktar de finlandssvenska tidningsartiklarna för sig, stiger procenttalet artiklar om den binationella variationen till 81 %, medan den stiger till 30 % om vi bara betraktar de flamländska artiklarna. Betraktar vi de sverigesvenska tidningarna för sig, så

uppgår procenttalet till 35 %, medan enbart 13 % av de holländska artiklarna ägnar sig åt det särskilda förhållandet i språkområdet.

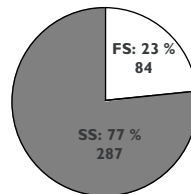
Resultaten bekräftar hypotesen att tidningarna i den sekundära delen av språkområdet, Finland och Flandern, är mycket mer upptagna av det binationella variationsmönstret och de nationella varieteterna än tidningarna i Sverige och Holland. Mest uppmärksamhet ägnas åt binationell språkvariation i de finlandssvenska tidningarna. Detta kan förklaras utifrån finlandssvenskarnas minoritetsställning ("det krympande isflaket"). Överhuvudtaget omfattar den svenskspråkiga korpusen fler artiklar om den binationella språkvariationen än den nederländskspråkiga korpusen.

Den diakrona analysen visar att det överlag skrevs fler artiklar om språk åren 1994–1995 än år 2001. Detta gäller den svenskspråkiga såväl som den nederländskspråkiga korpusen. Förmodan att det skulle ha skrivits mer om språk under det europeiska språkåret besannas inte av materialet. Intressant är att fastslå att det trots ett sjunkande antal artiklar om språk i största allmänhet, förekommer fler artiklar som specifikt uppmärksammar den binationella språkvariationen både i flamländska och i finlandssvenska tidningar. Medvetenheten om dessa förhållanden tycks ha ökat.

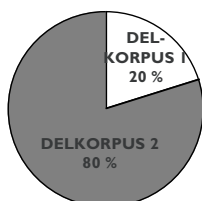
**DET TOTALA ANTALET
FLAMLÄNDSKA OCH
HOLLÄNDSKA ARTIKLAR**

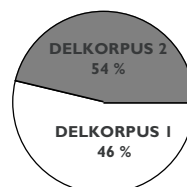
**DET TOTALA ANTALET
FINLANDSSVENSKA OCH
SVERIGESVENSKA ARTIKLAR**

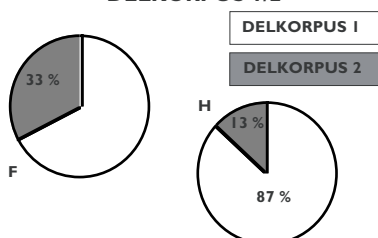
**NEDERLÄNDSKSPRÅKIG
DELKORPUS 1 OCH 2**

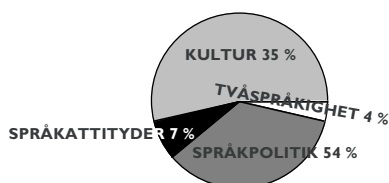
**SVENSKSPRÅKIG
DELKORPUS 1 OCH 2**

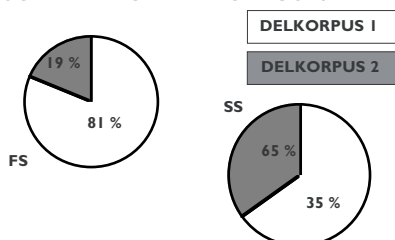
**FLAMLÄNDSKA OCH HOLLÄNDSKA
ARTIKLAR TILLHÖRANDE
DELKORPUS 1/2**

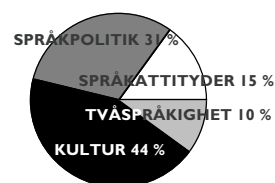
**SVENSKSPRÅKIG KORPUS
ÄMNESOMRÅDEN**

**FINLANDSSVENSKA OCH
SVERIGESVENSKA ARTIKLAR
SOM TILLHÖR DELKORPUS 1/2**

**NEDERLÄNDSKSPRÅKIG KORPUS
ÄMNESOMRÅDEN**

Figur 1. Grafisk framställning av den kvantitativa analysen

Kvalitativ analys

Som redan nämnts har artiklarna uppdelats i fyra olika ämnesområden: språkattityder, språkpolitik, kulturutbyte och tvåspråkighet. I korpusarna för båda språkområdena är ämnesområdena tvåspråkighet och språkattityder minst representerade. I det nederländska materialet handlar de flesta artiklar om språkpolitik (54 %), medan kultur är det största ämnesområdet (44 %) i det svenskspråkiga materialet. I nedanstående framställning koncentrerar vi oss på delkorpus 1, dvs. de artiklar som berör språkområdenas binationella karaktär.

Språkattityder

Återkommande ämnen i artiklarna om språkattityder är uttal, ordförråd, språkmedvetenhet och identitet. Dessutom beaktas frågan huruvida språkvarieteterna växer isär och hur denna tendens ska bedömas.

Det är främst genom uttalet som finlandssvenskar och sverigesvenskar respektive holländare och flamländare skiljer sig åt. Uttalet är en segregande faktor och spelar en viktig roll i (själv)bilden. Fraser i stil med ”på sjungande vacker finlandssvenska”⁶, ”på klingande finlandssvenska”⁷ och ”på charmig finlandssvenska”⁸ förekommer rätt ofta i det sverigesvenska materialet. I en artikel berättas att finlandssvenska barn i Sverige ibland skickas till talträning hos logopeder, därför att deras uttal uppfattas som talfel.⁹ Av korpusanalysen framgår att varken finlandssvenskar eller flamländare är benägna att anpassa sitt uttal till normen i den dominanta delen av språkområdet. Marika Tandefelt uttrycker det som följer: ”Tydligast är förstås skillnaden i uttal – vi låter som mumintroll och varken kan eller vill göra något annat.”¹⁰

⁶ *Svenska Dagbladet* 11.10.2001.

⁷ *Svenska Dagbladet* 15.8.2001.

⁸ *Aftonbladet* 1.5.2001.

⁹ *Hufvudstadsbladet* 8.10.1995.

¹⁰ *Hufvudstadsbladet* 28.5.2001.

Detsamma gäller ordförrådet. Både i finlandssvenskan och i flamländskan finns det ett antal kulturspecifika ord, som avviker från den sverigesvenska respektive holländska beteckningen (fisv. *ministerium* versus svsv. *departement*, fl. *schepen* versus holl. *wethouder*), ett antal arkaismer (fisv. *väggkost* versus svsv. *matsäck*, fl. *wenen* versus holl. *huilen*) och ett antal lånöversättningar från det andra officiella språket (fisv. *skyddshem* [jfr fi. *turvakoti*] versus svsv. *kvinnohus*, fl. *polyvalente zaal* [jfr fr. *salle polyvalente*] versus holl. *multifunctionele ruimte*). I det nederländskspråkiga materialet förekommer ett antal tidningsartiklar som skrevs med anledning av den trettonde utgåvan av Van Dales ordbok, standardordboken för nederländskan. I flera artiklar i de flamländska tidningarna ägnas uppmärksamhet åt behandlingen av ”belgicism” i denna ordbok¹¹. Den livliga diskussion som förs i tidningsspalterna om ”allmänt accepterade flamländska ord”, provinsialismer, belgicism och hollandismer skulle Kristina Nikula (1997) nog kunna nicka igenkännande åt!

I de finlandssvenska artiklarna betonas att finskan har trängt sig in i det finlandssvenska ordförrådet och påverkar i allt högre utsträckning. Inflytandet från finskan bidrar till divergensen från den sverigesvenska normen. Det flamländska ordförrådet kännetecknas också av en del gallicismer och lånöversättningar från franskan. Det handlar mestadels om gamla lån från den tid då franskans ställning i Belgien var förhärskande. Idag är inflytandet från engelskan större. Även engelska lånord kan emellertid bidra till divergerande tendenser i ett språkområde: engelska lånord har en högre acceptans i sverigesvenskan respektive holländskan än i finlandssvenskan respektive flamländskan.

Att Finland och Flandern är mer lyhörda för språkliga frågor än Sverige och Holland och att det där pågår en livlig debatt om språk framgår bl.a. av antalet insändare, som är klart större i de finlandssvenska och de flamländska tidningarna. I insändarna diskuteras bl.a. acceptansen av dialektbruk i media och i officiella sammanhang.

Både i det finlandssvenska och i det flamländska materialet ges uttryck för språklig osäkerhet. Normer och modeller efterlyses. Det framgår t.ex. av en artikel att flamländare köper fler ordböcker än holländare. Mikael Reuter betonar i flera artiklar att finlandssvenskar har ett behov av kodifiering, trots att en säregen finlandssvensk norm inte är önskvärd. Med tanke på svenskans

¹¹ *De Standaard* 14.3.2000, upptagen i *Knipselkrant* (åg. 7, nr 12).

minoritetsställning i Finland vore det farligt att riva sig loss från svenskan i Sverige.

Av åtskilliga artiklar framgår att språkbrukarna på båda sidorna av riksgränsen inte identifierar sig med varandra. Både den belgisk-nederländska riksgränsen och Ålands hav drar upp en mental ridå. Av artiklarna i båda korpusarna framgår att normkonvergensen hindras av att Sverige respektive Holland inte visar tillräckligt intresse för den andra delen av språkområdet. Både flamländare och finlandssvenskar känner sig ensamma i sin strävan att värna om sitt modersmål. Det framgår av citat som ”het Nederlands is in slechte handen in Nederland” (= ’nederländskan är i dåliga händer i Holland’) och ”svenskan [...] hotas av svenskar som inte bryr sig”. I holländska tidningar skrivs det dock också med beundran om flamländarnas bemödanden om det gemensamma modersmålet exempelvis i EU-sammanhang. Så här kan det låta: ”Alleen als wij begrijpen wat de Vlaming bedoelt met taalfierheid is er nog enige hoop” (= ’Bara om vi förstår vad en flamländare menar med språkstolthet finns det något hopp kvar’)¹², ”Weg-met-onze-taal houding ondermijnt de Nederlandse taal” (= ’Inställningen bort-med-vårt-språk undergräver det nederländska språket’)¹³, ”Als Nederland niet wil dat de eigen taal tot keukentaal verwordt, zou het van de Vlaamse ervaring moeten leren” (= ’om vi holländare inte vill att vårt språk skall reduceras till ett kaffestuguspråk borde vi dra lärdom av den flamländska erfarenheten’)¹⁴.

Språkpolitik

Det förekommer många paralleller i korpusarna när det gäller ämnesområdet språkpolitik. Parallellerna avser språkplanering, språkforskning och språkvård. Intresset för språkvård kommer självfallet klarast till uttryck i tidningarnas egna språkspalter. Alla tidningar i materialet har en språkspalt då och då, men i de största tidningarna utgör de ett fast inslag. ”Reuters ruta” i *Hufvudstads-*

¹² *Intermediar* 2.12.1994 (åg. 30, nr 48), upptagen i *Knipselkrant* (åg. 1, nr 33).

¹³ *De Volkskrant* 13.8.1994, upptagen i *Knipselkrant* (åg. 1, nr 16).

¹⁴ *De Volkskrant* 13.8.1994, upptagen i *Knipselkrant* (åg. 1, nr 16).

bladet, "Språkbruket" i *Dagens Nyheter*, *Expressens* "Ordet" motsvaras t.ex. av "Woord" i *De Standaard*, "Voertaal" i *De Telegraaf*, "Zeggen en schrijven" i *NRC*.

I båda delkorpusarna förekommer många hänvisningar till språkvårdande institutioner och instanser. I det svenska språkområdet finns visserligen ingen gemensam institution som betjänar hela språkområdet, men det finns goda kontakter mellan Svenska Språknämnden och Svenska språknämnden i Finland. Den sistnämnda är en del av av Forskningscentralen för de inhemska språken, en institution som värnar om Finlands båda officiella språk.

I båda delkorpusarna hittade vi artiklar om språket inom utbildningen och media. Både flamländska och finlandssvenska tidningar tar upp kritiska artiklar om lärarnas och elevernas bristande språkförmåga. Man förebrår finlandssvenska lärare för att de håller på att tappa sitt språk och flamländska lärare att de talar ett regionalt färgat språk (s.k. "tussentaal") och man sätter dessa brister i samband med de lägre språkkrav som ställs inom lärarutbildningen.

I båda delkorpusarna behandlas språkbruket i media, främst i radio och TV. Man klagar på det slarviga språkbruket i TV. I det flamländska materialet understryks den normerande betydelse som etermedierna har och därför pläderar man för ett vårdat språk och det finns många kommentarer om det s.k. "tussentaal" (= mellanspråket) (Tældeman 1992). Samma tankegång uttryckes av Marika Tandefelt, när hon i åtskilliga artiklar varnar för "ett språk i gungning" (Tandefelt 1999). Även i de finlandssvenska tidningarna kan man läsa: "av journalister, inte minst radio- och TV journalister förväntas att de har en mönsterbildande funktion" (Reuter 1995).

I holländska tidningar efterlyses, anmärkningsvärt nog, språkvårdskurser även för andra yrkeskategorier, exempelvis för polisen: "Cursus Nederlands hard nodig voor hulp-agent"¹⁵ (= 'stort behov av kurser i nederländska för poliskonstaplar'), "Taal tips, ook voor niet-secretaresses"¹⁶ (= 'språkråd också för andra än sekreterare').

I flamländska tidningar diskuteras också engelskans frammarsch inom den högre utbildningen. Man betonar faran för domänförlust, om nederländskan trängs undan av engelskan inom forskning och universitetsutbildning.

¹⁵ *De Telegraaf* 28.3.1995, upptagen i *Knipselkrant* (åg. 2, nr 12).

¹⁶ *Noordhollands Dagblad* 25.8.1995, upptagen i *Knipselkrant* (åg. 1, nr 18).

Kännetecknande för den finlandssvenska korpusen är att flera språkforskare ofta uttalar sig i pressen (förutom Mikael Reuter syns Marika Tandefeldt ofta i spalterna). Av flera artiklar framgår att finlandssvenskars språkliga hantering har försämrats så mycket att det är fråga om språkförlust. I de finlandssvenska tidningarna belyses utförligt olika projekt som är på gång för att motverka språkförlusten.

Kulturutbyte

På grund av den geografiska närheten mellan Flandern och Holland respektive Finland och Sverige är det ömsesidiga kulturutbytet mycket livligt. Materialet omfattar en del artiklar om kulturutbyte och samarbete med den andra delen av språkområdet, t.ex. om teateruppsättningar, samproduktion av radio- och TV-teaterprogram, författarbesök, poesifestivaler eller kulturmöten, ofta i form av recensioner. Bara 13 % av artiklarna om kultur i den nederländska korpusen visade sig efter granskning handla om den binationella kulturtrafiken. I det svenska materialet är denna rubrik med 40 % dock ganska stor.

Artiklarna ur båda korpusarna uppvisar stora likheter vad gäller innehåll. Till exempel omtalas avtal angående överföring av TV-program mellan Sverige och Svenskfinland och avtal angående överföring av radioprogram mellan Flandern och Holland. I båda korpusarna beskrivs sverigesvensk-finlandssvenskt och flamländsk-holländskt samarbete inom teater- eller filmprojekt. Den språkliga och kulturella kontinuiteten i språkområdet fokuserar man på recensioner av boken *The Low Countries* som behandlar både holländsk och flamländsk kultur och *Stora Snapsviseboken* som omfattar både finlandssvenska och sverigesvenska visor. I urklippssarkivet *Mediearkivet* finns programtips om finlandssvenskar och finlandssvensk kultur i sverigesvensk TV. Att sådana artiklar inte återfinns inom den nederländska korpusen beror helt enkelt på att programtips inte finns upptagna i urklippssarkivet *de Knipselkrant taal en Letteren*.

För både den svenska och den nederländska korpusen kunde samma kategorier (litteratur, övriga medier och kulturellt samarbete) och samma

delkategorier för litteratur (förlagsvärlden, litterära teman och nationalitet) urskiljas.

Merete Mazzarella, finlandssvensk författare, och Herman De Coninck, flamländsk lyriker, är på var sitt håll upptagna med att kartlägga typiska litterära teman i finlandssvensk respektive flamländsk litteratur. Herman De Coninck tar även upp några typiska skillnader i ordval som återkommer i litteraturen. Även om finlandssvensk litteratur också kännetecknas av typiska finlandssvenska ord ingår inga artiklar av detta slag i den svenska korpusen. Däremot ingår i den svenska korpusen artiklar som behandlar den ömsesidiga påverkan som finlandssvenska och sverigesvenska författare har på varandra, medan inga artiklar om ömsesidig påverkan förekom i den nederländska korpusen.

I båda korpusarna belyses frågan om litteraturens nationella eller supranationella identitet och i båda korpusarna framgår det tydligt att det finns två skilda åsikter. Det finns de som anser att den nederländskspråkiga respektive den svenskspråkiga litteraturen måste betraktas som en helhet och de som förespråkar en uppdelning i å ena sidan flamländsk och holländsk litteratur och å andra sidan finlandssvensk och sverigesvensk litteratur. Det verkar upplevas som svårsmält för holländare och svenskar att se sin litteratur representerad av flamländska respektive finlandssvenska författare. Detta illustreras av följande två parallella citat: "Wij hebben aan de wereld de onvergetelijke Nederlandse taal geschonken en de Belgen gaan met de prijzen strijken" (= 'det är vi som har berikat världen med det oförgätliga nederländska språket men det är belgarna som hedras') och "I bävan och nationalstolthet inser jag att två av årets viktigaste bokutgåvor faktiskt har finlandssvenskar till upphovsmän".¹⁷ Av båda citaten framgår att det finns en viss konkurrens mellan språkområdets två delar när det gäller litteraturpriser och att känslor är inblandade.

Med avseende på förlagsvärlden synliggörs också en klyfta inom de båda språkområdena, men här är förhållandena ganska olika i de två berörda språkområdena. Inom det svenska språkområdet handlar denna klyfta om finlandssvenska författares frånvaro på den sverigesvenska bokmarknaden. Förutom några stora finlandssvenska författare, t.ex. Tove Jansson, har finlandssvenska författare svårigheter att nå den sverigesvenska bokmarknaden. I en artikel

¹⁷ *Svenska Dagbladet* 16.12.1995.

påpekas att den finlandssvenska litteraturen har fått för litet utrymme i antologier om svensk litteratur och har förbisetts av Svenska Akademien i Nobelprissammanhang. Göteborgs-Posten inledde år 2001 en artikelserie om "östsvensk" prosa. Den första artikeln, skriven av den finlandssvenska kritikern Trygve Söderling, bar den talande titeln "Litteratur från världens ände". Klyftan i det nederländska språkområdet åsyftar snarare de holländska förlagens dominans även på den flamländska bokmarknaden. Förutom ungdomsförfattare väljer de flesta flamländska författare att publicera sig på holländska förlag. Några artiklar i den nederländskspråkiga korpusen omtalar initiativ för att överbrygga denna klyfta. T.ex. anstränger sig vissa flamländska förlag för att ge ut egna flamländska författare som pocket. Ett annat ämne som är gemensamt för finlandssvenska och flamländska skönlitterära författare är "språkrensningen" som de blir ålagda av sverigesvenska respektive holländska förlag.

Sammanfattningsvis kan sägas att det finns åtskilliga artiklar som ställer det ömsesidiga kulturutbytet i en positiv dager, men att det samtidigt finns rätt många artiklar som problematiserar förlagsvärlden, vilket överskuggar den allmänna positiva kulturbild som kom fram.

Tvåspråkighet

Tvåspråkigheten och mötet med det andra landsspråket utgör självfallet gemensamma ämnen särskilt i den flamländska och den finlandssvenska pressen. Det finns många likheter i framställningen, men det finns också tydliga skillnader. Likhetera gäller diskussionen om de språkliga förhållandena i huvudstaden, språkkänsliga samhällsområden, den ekonomiska faktorn och forskning om tvåspråkighet. Skillnader föreligger givetvis i diskursen om de demografiska förhållandena, språklagstiftningen och undervisningen i det andra landsspråket. Med tanke på de kvantitativa och de socio-ekonomiska förhållandena utgör franskan inte längre ett hot för det nederländska språket i Belgien. Däremot innebär finskan, majoritetsspråket i Finland, ett tydligt hot för finlandssvenskan. Antalet finlandssvenskar är litet och det finns risk för att de blir ännu färre i framtiden.

Av tidningsartiklarna framgår att problematiken om tvåspråkighet i både Belgien och Finland främst berör huvudstaden. De enspråkiga svenska byarna i Finland (t.ex. Österbotten) utsätts inte i lika stor utsträckning för förfinskningshotet, utan det är främst Helsingforsregionen och tvåspråkiga trakter som hotas. I Belgien begränsas tvåspråkighetsproblematiken till Bryssel. I det enspråkiga Flandern är franskan starkt på retur och utgör inte längre något hot. Kommuner som ligger på språkgränsen kommer visserligen i kontakt med tvåspråkighetsfrågor, men det finns inga artiklar i korpusen som handlar om dessa orter. Finlands och Belgiens språklagstiftning är mycket olika: i Finland utgår lagen från individualprincipen, i Belgien från territorialprincipen. Enligt språklagen från 1963 är språkgränsen entydigt fastlagd och Belgien är uppdelat i en nordlig halva, som är nederländskspråkig och en sydlig halva som är franskspråkig.¹⁸ Enbart huvudstaden Bryssel är officiellt tvåspråkig. I Brysselregionen finns det ett antal kommuner som är enspråkiga men som faller under den s.k. ”språkfacilitetsordningen”, vilket innebär att kommunen också erbjuder service på det andra landsspråket.¹⁹ Flandern och Vallonien har dessutom förvärvat en långtgående autonomi inom den federaliserade nationalstaten Belgien. I Finland finns inte sådana fastlagda språkgränser. Om kommunerna är en- eller tvåspråkiga bestäms av det procentuella antalet svensk- och finstalande invånare. I Finland utgör finlandssvenskarna en liten minoritet och därför riskerar de att ”ätas upp” av majoriteten. I båda delkorpusarna sättes sökarljuset på olika aspekter av språklagstiftningen. Ett antal artiklar tar sin utgångspunkt i en konflikt eller gnidningspunkt, t.ex. tvåspråkighetskraven för tjänstemän.

Det är påfallande att det i både finlandssvenska och flamländska tidningar är de samma samhällsområdena som betecknas som känslomässigt viktiga. Det gäller särskilt sjukvård och rättsväsendet. Sannolikheten att en svenskspråkig patient ska få vård på sitt modersmål är ytterst liten i dagens Finland och det problemet uppmärksammas i tidningarna. Samma diskurs möter man i de flamländska tidningarna, men här är frågan begränsad till huvudstadsområdet.

I ämbetsdistrikt med en svensk minoritet finns det även brist på domare som kan svenska. Språkprovet verkar inte garantera tillräckliga kunskaper i

¹⁸ Belgien är officiellt ett trespråkigt land, eftersom det också finns en tyskspråkig minoritet.

¹⁹ Här råder med andra ord i viss mån individualprincipen.

svenska. Detta leder till längre behandlingstider när målet förs på svenska, vilket i sin tur leder till att finlandssvenskar avstår från rätten att tala svenska och övergår till finska.

Precis samma klagomål återfinns i den flamländska pressen, när språksituationen i Bryssel omtalas: ”Er komt meldpunt taalkachten in Brusselse ziektehuizen”²⁰ (= ’snart får vi språkombud på sjukhus i Bryssel’). Debatten om bristen på nederländskkunniga domare i Bryssel låter som ett eko från den finlandssvenska debatten inklusive de långa väntetiderna och de resignerade språkbytena.

En annan parallell är att franskspråkiga och finskspråkiga anser att det är viktigt med goda kunskaper i det andra landsspråket med tanke på arbetsmarknaden: ”ze vinden het allemaal belangrijk, omwille van de job later” (= ’de tycker alla att det är viktigt med tanke på jobbomöjligheterna senare’) och ”ni måste göra svenskan attraktiv och övertyga eleverna om att det är nyttigt att kunna svenska på flera områden i samhället, bland annat ute i arbetslivet”²¹. Termerna ”det svenska obligatoriet” och särskilt ”tvångssvenskan” tyder emellertid på att många finländare inte vill lära sig svenska. Det finns flera artiklar både i det finlandssvenska och i det sverigesvenska materialet som tar upp denna fråga. I den nederländska korpusen diskuteras inte frågan om undervisning i det andra landsspråket. Detta hänger säkert ihop med de kvantitativa förhållandena i språkområdet, vilka ger upphov till större språkkrav i arbetslivet, men det kanske också återspeglar en större benägenhet att se undervisning i främmande språk som en viktig del av skolutbildningen.

I båda korpusarna behandlas undersökningar om språkförhållandena i huvudstaden: svenskans ställning i Helsingfors och nederländskans ställning i Bryssel belyses. Referat av direkta språkkonflikter mellan befolkningsgrupperna förekommer inte i materialet. Av några artiklar i *Hufvudstadsbladet* framgår att svenskan alltmer försvinner ur gatubilden och att finlandssvenskar ofta avstår från att betjäna på svenska, eftersom väntetiden blir längre. Också fördomar om ”hurri” omtalas. Dessa förhållandena beaktas också i viss mån i den sverigesvenska pressen. I det flamländska materialet uttrycks i flera artiklar irritation över att ministrar i den nationella regeringen inte talar nederländska, när de

²⁰ *De Standaard* 1.6.2001.

²¹ *Hufvudstadsbladet* 9.9.2001.

riktar sig till en flamländsk publik. Tvåspråkighetsfrågan i Bryssel lyser med sin frånvaro i holländsk press.

Den största skillnaden är att flamländarna är så många att ingen kan räkna bort dem i Belgien, medan finlandssvenskarna är så få att de hotas att "ätas upp" av majoritetskulturen²². Medvetenheten om detta förfinskningshot framgår tydligt av flera artiklar i det finlandssvenska materialet. Språkmot-sättningarna i Belgien bär mera prägel av en taktisk maktkamp och utspelas snarare på den politiska arenan.

Avslutning

Av denna undersökning framgår att språkfrågor får stort utrymme i pressen från alla fyra länderna. Undersökningen visar samtidigt att den binationella språkvariationen visserligen uppmärksammas i tidningarna från båda språk-områdena, men att den här aspekten står särskilt i fokus i de finlandssvenska och flamländska tidningarna. Dessutom möter man påfallande ofta samma tankegångar och argument, och man överraskas av den slående likheten mellan den flamländska och den finlandssvenska diskursen.

---

²² *Hufvudstadsbladet* 5.2.2001.

Litteratur

- Adriaens, Freek (2001), *Binationella variationsmönster i det svenska och nederländska reklamspråket*. Opublicerad avhandling pro gradu. Universiteit Gent.
- Bijvoet, Ellen & Laureys, Godelieve (1999), "Svenska och nederländska som pluricentriska språk – en jämförelse." I: *Språkbruk* 4/1999. S. 10–15.
- Bijvoet, Ellen & Vannyvel, Liesbet (2001), "Två länder, två språk? – om förlagspolitik i fråga om pluricentrisk språkvariation." I: Saxena, Anju (red.), *Språkets gränser och gränslöshet*. Uppsala: Uppsala universitet. S. 81–89.
- Bijvoet, Ellen (2001), "Pluricentrische talen in de Europese instellingen. Verslag van een enquête onder medewerkers bij de Zweedse en de Nederlandse vertaalafdelingen van de EU." I: *Spiegel Historiae* 41. S. 177–215.
- Felix, Linda (2002), *Binationell språkvariation, en omdebatterad fråga? En komparativ analys av tidningsartiklar i den holländska, flamländska, sverigesvenska och finlandssvenska dagspressen*. Opublicerad avhandling pro gradu. Universiteit Gent.
- Laureys, Godelieve (1999), "Den svensk-nederländska, nederländsk-svenska ordboken. En bidirektionell ordbok i ett dubbelt binationellt perspektiv." I: Slotte, Peter & Westberg, Pia & Orava, Eva (red.), *Nordiska studier i lexikografi* 4. Helsingfors: Nordiska föreningen för lexikografi. S. 249–254.
- Laureys, Godelieve (2001a), "Flamländskan och finlandssvenskan: två stridbara lillasystrar." I: Blomqvist, Marianne (red.), *Våra språk i tid och rum*. Helsingfors: Helsingfors universitet. S. 68–81.
- Laureys, Godelieve (2001b), "Vilket språk talar jag egentligen? Några tankar omkring nederländska, holländska och flamländska." I: Allén, Sture (red.), *Gäller stam, suffix och ord. Festskrift till Martin Gellerstam den 15 oktober 2001*. Göteborg: Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning. S. 257–265.
- Nikula, Kristina (1997), "Språkvård till döds? eller Finlandssvenskan, språkvården och ordböckerna." I: Haapamäki, Saara (red.), *Svenskan i Finland* 4. Åbo: Åbo Akademi. S. 119–137.
- Reuter, Mikael (1995), "Du skall älska ditt modersmål." I: *Språkbruk* 2/1995. S. 8–14.
- Steen, Sofie (2000), *På jakt efter sitt modersmål. Bidrag till en jämförelse mellan flamländare och finlandssvenskar*. Opublicerad avhandling pro gradu. Universiteit Gent.
- Taeldeman, Johan (1992), "Welk Nederlands voor de Vlamingen?" I: *Nederlands van Nu* 2/1992. S. 33–52.
- Tandefelt, Marika (1999), "Finlandssvenskan i tusen år – del två. Medborgare i republiken Finland." I: *Språkbruk* 4/1999. S. 3–9.
- Vannyvel, Liesbet (2000), *Twee landen, twee talen? Onderzoek naar het taalbeleid van uitgeverijen in Nederland/Vlaanderen en Zweden/Finland*. Opublicerad avhandling pro gradu. Universiteit Gent.

- Vannyvel, Liesbet (2001), "Hoe vrij is de literaire vrijheid? Vlaamse manuscripten bij Nederlandse uitgeverijen." I: *Nederlands van Nu* 49. S. 55–57.
- Vannyvel, Liesbet & Bijvoet, Ellen (utkommer 2003), "Petroleumlampa eller fotogenlampa? Om språkpolitiken vid finlandssvenska och sverigesvenska förlag." I: *Språkvård* 1/2003.

OM NOMINALFRASEN I SVENSKAN I UNDERVISNINGEN

Utgångspunkter

- (1) Min först del i recept av god livskvalitet är familj. Om du har inte mat i din skåpet du kan låna pengarna av dina föräldrar.
- (2) Under årens lopp började tanken på att börja läsa svenska utvecklas i mitt huvud. Jag ville få ännu bredare kunskaper och samtidigt mera obegränsade möjligheter att vara med barn och ungdomar.

De understreckade enheterna i exempel 1 och 2 representerar nominalfraser i texter av finska inlärare som lärt sig svenska som andraspråk. Exempelen visar att skribenterna befinner sig i olika stadier i fråga om inläring; exempel 1 ur en studentuppsats uppvisar en vacklande behärskning av bl.a. definitiva nominalfraser med possessiva pronomen, medan bruket av nominalfraser i exempel 2 ur en text av en universitetsstuderande representerar ett korrekt språkbruk.

Syftet med min uppsats är att slå ett slag för begreppet *fras* och i synnerhet *nominalfras* i undervisningen av svenska som andraspråk i skolan i Finland. Jag kommer att utgå från den övergripande frågan hur inlärningsprocessen och dess resultat är kopplade till synen på grammatiken och det grammatiska innehåll som förmedlas i undervisningen. I anslutning till detta vill jag diskutera följande fråga: Kan användningen av ett övergripande begrepp som *nominalfrasen* underlätta inläringen av de varierande former och funktioner med vilka

man i svenskan betecknar levande varelser, föremål, substanser och abstrakta företeelser (SAG 3:11)? Min uppsats baserar sig på den syn på språkinlärning där undervisningen spelar en viss roll för inlärningen bl.a. genom att påskynda den (se Ellis & Fotos 1999:190; Håkansson 2001:51). Detta förutsätter dock enligt Ellis och Fotos (1999:190) att inlärarna ska befinna sig på rätt nivå för att kunna tillägna sig t.ex. vissa grammatiska regler (se också Håkansson 2001:48). I diskussionen av nominalfrasen kommer jag att ta fasta på dess status i svenskans struktur och dess plats i inlärningsprocessen. I min uppsats ingår också en liten analys av bruket av nominalfrasen i skriftlig produktion hos två kategorier av inlärare, abiturienter och studerande i nordiska språk.

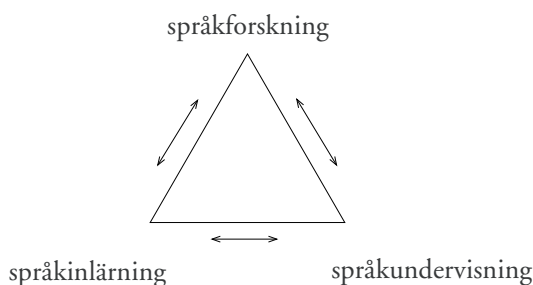
Nominalfrasen i svenskan hör utan tvivel till de svåraste och samtidigt mest centrala enheter som en finsk inlärare ska lära sig innan han eller hon kan anses ha nått en fullgod behärskning av språket. I *Svenska Akademiens grammatik* (SAG 3:11) utnyttjas 175 sidor till att beskriva nominalfrasen och den definieras som "en av grammatikens viktigaste byggstenar". Till formen består en nominalfras av ett huvudord och attribut. Av de undersökningar som har gjorts om inlärning av nominalfrasen framgår att frasens komplexa morfologi är krävande för inlärare. De formrelaterade problemen gäller val av genus för huvudordet och kongruens inom frasen i fråga om numerus, genus och species (se Axelsson 1994; Lahtinen 1998). För finska inlärare vållar uppbyggnaden av nominalfrasen problem bl.a. också för att man i finskan tenderar att placera bestämningarna före och i svenskan efter huvudordet (se Sundman 1995). Beträffande betydelsen vållar species problem vid inlärningen. En finsk inlärare som i sitt modersmål använder andra medel för att uttrycka definit och indefinit betydelse än artiklar och ändelser har svårt att välja rätt species (se Sundman 1993). I praktiken går det inte att särskilja form och funktion utan nominalfraser lärs in i sina kontexter. I den processen är form och funktion sammanflätade (se Axelsson 1994).

Synen på grammatik i undervisningen är inte ofta föremål för debatt. Under de senaste åren har grammatiken dock lyfts fram i den internationella diskussionen om fokus på form (*focus on form*; se t.ex. Ellis & Fotos 1999; Lindberg 2000:18; Kowal & Swain 1997; Doughty & Williams 1998). Det har pläderats för en undervisning som får inlärarna att lägga märke till skillnader i inflödet och de egna färdigheterna. Ellis och Fotos (1999:192) poängterar att det är viktigt att hos inlärarna öka den kognitiva förståelsen av strukturer,

snarare än att öva dem, vilket traditionellt har betraktats som ett viktigt syfte inom grammatikundervisningen. Beträffande innehållet i grammatiken har diskussionen bland lingvisterna alltså snarast gällt på vilka sätt och i vilka kontexter grammatik ska undervisas. Tornberg (2001:102 f.) är inne på samma linje när hon konstaterar att grammatiken i undervisningen kan betraktas som en process eller som en produkt. I processynen betonas olika sätt att använda grammatiken, medan man fokuserar på formerna och analysen av dem då grammatiken ses som en produkt.

Frågan om hurdan grammatik som ska undervisas i modersmålet eller andraspråket har däremot mera sällan tagits upp. För 26 år sedan, 1987, utkom boken *Grammatik på villovägar* (Teleman 1987) som en reaktion på traditionerna i modersmålsgrammatiken i den svenska skolvärlden. I en artikel tar Svensson (1987:98 ff.) upp frasbegreppet och betonar kopplingen mellan de lineära och hierarkiska strukturerna i grammatiken. En nominalfras kan när den är som enklast bestå av ett enda ord, *boken*, medan det teoretiskt sett inte finns någon övre gräns för längden på en nominalfras: *den boken överst i hyllan som jag kommer ihåg du talade om i somras*. Svensson beklagar det faktum att det inte ingår beskrivningar på fraser i den traditionella grammatiken, utan att det enbart talas om ordklasser och satsdelar. Skolgrammatikorna saknar information om beståndsdelarna i satsdelarna.

För att beskriva nominalfrasen i undervisningen bör man betrakta den i det större sociala sammanhang som undervisningen ingår i, nämligen i en växelverkan mellan inläring och forskning. Ett idealiskt förhållande mellan språkinläring, språkundervisning och språkforskning kunde beskrivas t.ex. med en triangel där ett lyckosamt utfall förutsätter en interaktion mellan de tre polerna. van Lier (1996:30) förespråkar en balanserad situation där akademiker, lärare och andra som är engagerade i utbildning arbetar tillsammans:

Ett harmoniskt samspel mellan de tre polerna är inte någon självklarhet. Den europeiska språkundervisningen i dag går tillbaka på två traditioner med olika inlärningsmiljöer och målgrupper, nämligen marknads- och klostertraditionen (Lindberg 2000:9 ff.). Den föregående förknippas med inläring av muntlig kommunikation utan formell undervisning. Lindberg (2000:11) påpekar att även om man började betona kommunikationen i språkundervisningen i slutet av 1970-talet förankrades den först senare i språkforskningen. I en artikel från 1985 ser Lightbown positivt på att forskningen av språkinläring och språkundervisning närmat sig varandra. När det gäller undervisning av språkliga strukturer eller grammatik frågar man sig dock hur mycket kontakten mellan språkforskningen och -undervisningen på den punkten har ökat. När man ser på beskrivningen av modersmålet eller andraspråket svenska i läroböckerna, verkar det som om väldigt lite har förändrats sedan 1980-talet åtminstone i Sverige och Finland. Ullström (2000a:7) påpekar om modersmålsundervisningen i Sverige att *Grammatik på villovägar* inte lyckats åstadkomma ”en mätbar nyorientering vad gäller undervisningspraxis”. Detta gäller enligt honom också innehållet, inriktningen och uppläggningsen i läroböckerna. Om ämnet i min uppsats, fraserne, hävdar Ullström (2000b:65) att språkets hierarkiska struktur inte beaktas, utan att eleverna fortsättningsvis får lära sig att ”språket utgör en samordnad ytström bestående av satsdelar som gärna är identiska med ord”.

Nominalfrasen i läromedel och i inlärningsprocessen

En genomgång av de läroböcker som i dag används i de svenska skolorna i Finland visar att traditioner tydligt spelar en viktig roll för hur ett begrepp behandlas i dem. Åtminstone gäller detta behandlingen av nominalfrasen (jfr också Södergård 2000). Jag har undersökt fyra läroböcker från 1990-talet som används i undervisningen av B-svenska i gymnasier i Finland, *Puls* (von Bonsdorff et al. 1994), *Kanal Grammatik* (Aho et al. 2001), *Helt okej* (Boström et al. 1998) och *Medvind kombi* (Abrahamsson et al. 1998).¹ Dessutom har jag

¹ Uppgifterna om vilka böcker som används baserar sig på studentuppsatser.

tittat på två grammatikböcker, *Dags Grammatik* (Määttä et al. 2001) och *Fullträff* (Fiilin & Hakala 1998) som också är i bruk i skolundervisningen. Det är gemensamt för de fyra läroböckerna att innehållet i begreppet *nominalfrasen* är uppspjälkat under två huvudrubriker, ordklasserna substantiv och adjektiv (jfr också Södergård 1997). Vanligen behandlas enkla nominalfraser under rubriken *substantiv*. Där upptas frågor kring substantivböjningen, medan utbyggda nominalfraser tas upp under adjektiven där attributböjningen i en nominalfras beskrivs. Samma typ av indelning finns i *Dags Grammatik* även om det redovisas för hur adjektiv och substantiv böjs tillsammans, men utan hänvisning till begreppet *nominalfras* (Määttä et al. 2001:22). *Fullträff* tillämpar ett avvikande system såtillvida att nominalfrasen behandlas i fyra kapitel under rubrikerna "Substantivböjning" (s. 19), "Substantivets form med olika bestämningar" (s. 24), "Species" (s. 28) och "Adjektiv som attribut" (s. 60). I kapitlet om species tas termen *nominalfras* upp och beskrivningen av hur species fungerar i svenskan i jämförelse med finskan tillägnas flera sidor (Fiilin & Hakala 1998:29 ff.). Såsom konstaterats är species i svenskan svårt för en finskspråkig inlärare eftersom man i finskan uttrycker species genom ordföljd och kasus. Ofta saknar nominalfraser i finskan dock språkliga markörer för species (se Sundman 1993:354).

Beträffande inläringen av nominalfrasen tycks forskarna anse att en fullgod behärskning av frasen nås i nivåerna två och tre på en skala bestående av fem nivåer (Pienemann 1998:182). Följande uppställning är en något förenklad version av den hierarki för processbarhet av svenska grammatiska strukturer som presenteras i Håkansson (2001:48; se också Pienemann 1998:182).

Processbarhet	Grammatisk information	Exempel
nivå 5	mellan huvudsats och bisats	Jag vet inte varför jag spelar.
nivå 4	mellan nominalfras och verbfras	De var nöjd-a.
nivå 3	mellan ord inom en fras	Jag köpte den stor-a hund-en.
nivå 2	lexikal morfologi	Jag köp-te hund-en.
nivå 1	ingen information: oböjda ord eller helfraser	Jag heter Marie. *Jag har köpt klocka.

Enligt Pienemanns processbarhetsteori (*Processability Theory*) sker inläringen av morfologin i nominalfraser så att inläraren på nivå två lär sig t.ex. de suffix som läggs till substantiv såsom bestämdhetssuffixen eller pluralsuffixen (*boken, bil-ar*). På nivå tre lär sig inlärarna kongruensreglerna som gäller inom en nominalfras, t.ex. att artikeln, adjektivet och huvudordet i *den stora hunden* ska överensstämma i fråga om numerus, genus och definithet (Pienemann 1998:186).

Inläring av nominalfrasen i svenskan har även behandlats i flera avhandlingar på 1990-talet. Resultaten av dem stöder de hypoteser om inlärningsgångar som Pienemann (1998) kommit fram till. Axelssons (1994) longitudinella undersökning baserade sig på muntliga intervjuer och test med elva månader mellan den första och sista intervjun. Målgruppen bestod av vuxna inlärare som mellan intervjuerna deltog i undervisning. De hade spanska, finska och polska som modersmål. Axelsson undersökte bl.a. inläringen av definithet i svenskan. Av hennes resultat kan nämnas bl.a. att i jämförelse med de spanska inlärarna klarade de finska inlärarna bättre av nominalfraser av typen *boken* med bestämdhetssuffix. Liknande resultat har också redovisats av Lahtinen (1998) som i sin doktorsavhandling ingående studerade användningen av genus i uppsatser av finskspråkiga gymnasister. Båda forskarna antar att typen *boken* lärs in i sin helhet. Axelsson (1994:150) jämförde också inlärare med goda färdigheter med inlärare på en svagare nivå. I fråga om nominalfrasformer som var svåra att tillägna sig uppvisade inlärarna med bättre färdigheter också större korrekthet. Som exempel på dylika svårare former nämner Axelsson bl.a. *en röd bok* och *den röda boken*. Lahtinen kom i sin avhandling fram till att användningen av genus utrum var lättare för inlärarna än neutrum. Det som visade sig vara svårt att bilda korrekt var böjningen av adjektiviska attribut och bestämda fristående artiklar (**den mest populära landet*) i komplexa nominalfraser. Lahtinen (1998:220) påpekar att "genuskongruensreglerna [måste] inläras och automatiseras" i samband med adjektiviska attribut och att hel-frasinläring knappast är aktuellt i sammanhanget.

Även om nominalfrasen utgör ett väletablerat begrepp inom grammatiken, verkar den inte ha tagits in i de svenska läromedel som getts ut i Finland under de senaste tio åren. Resultaten från språkvetenskapliga undersökningar av svenskan eller pedagogisk forskning om inlärningsgångar har inte heller haft någon nämnvärd inverkan på läroböckerna utan traditioner inom genren tycks

i högre grad styra struktureringen av det innehåll som kunde ingå under rubriken *nominalfrasen*.

Bruket av nominalfrasen i inlärarespråk

Jag har gjort en liten studie av bruket av nominalfraser i några studentuppsatser och uppsatser skrivna av studerande vid Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur (Nordica) vid Helsingfors universitet. Syftet med undersökningen har varit att få reda på om man genom att studera uppsatserna kan säga att nominalfraser utgör en central kategori vid behärskningsnivån av svenska. Materialet för undersökningen är litet och avsikten har inte heller varit att göra en statistiskt sett säkerställd studie utan snarare att se på vissa tendenser. Beträffande stora statistiska undersökningar om nominalfraser kan jag hänvisa till Axelsson (1994) och Lahtinen (1998).

Studentuppsatserna i min undersökning (förkortning S-uppsatser) är 21 till antalet. De är skrivna i B-svenska 1999–2000 i fem olika skolor i olika delar av Finland. Jag har på måfå valt ut tre uppsatser per betygskategori. De är skrivna under följande rubriker: 1. När är man vuxen?, 2. Att resa med sina föräldrar, 3. Varför just jag?, 4. Mitt favoritspel, 5. Mitt recept på god livskvalitet, 6. En rolig dag och 7. Pappa vid datorn. Uppsatserna vid Nordica (N-uppsatser) skrevs av studenter inom lärarlinjen i ämnesstudier i början av höstterminen 2002. De skulle reflektera över sitt förhållande till läraryrket och fick välja mellan tre rubriker: 1. Varför jag vill bli lärare, 2. Lärare – är det det jag vill bli och 3. Varför jag funderar på läraryrket. Av 24 N-uppsatser har jag valt fyra uppsatser som sammanlagt har ungefär lika många ord som S-uppsatserna. Tabell 1 visar antalet ord, nominalfraser och pronomina i mitt material. Av den framgår också antalet rättkonstruerade nominalfraser. Siffrorna för uppsatserna har slagits samman så att N-uppsatserna bildar en kategori och S-uppsatserna är kategoriserade enligt det poängtal de har fått vilket framgår av den vänstra kolumnen:

Betygskategori	Antalet ord	Antalet NF	Antalet NF relaterat till antalet ord	Antalet pronomina	Antalet NF med fel	% felaktika NF av alla
N-uppsatser	567	103	0,18	58	5	4,8
S-uppsatser 90–99 Mycket god	511	78	0,15	67	3	3,8
S-uppsatser 80–88 God	585	93	0,15	60	18	19,3
S-uppsatser 70–78 Ganska god	589	112	0,19	57	20	16,9
S-uppsatser 60–68 Nöjaktig	501	70	0,13	68	13	18,5
S-uppsatser 50–58 Försvarlig	471	70	0,14	73	22	31,4
S-uppsatser 40–48 Svag	508	95	0,18	50	42	44,2
S-uppsatser 30–35 Mycket svag	470	64	0,13	71	30	46,8
N	4202	685		504	153	

Tabell 1. Nominalfraserna i materialet

Noggrannare kriterier för betygsättningen av studentuppsatser framgår av Internetadressen <http://www.minedu.fi/yo-tutkinto/kielikoe.html#4.241>. Längden på S-uppsatser ska vara mellan 150 och 200 ord. Ett relativt självklart resultat är att svagare uppsatser också tenderar att vara kortare. Jag tror mig kunna avläsa två slags resultat av tabell 1. Det första är att andelen pronomina verkar öka när man kommer längre ner i betygskategorierna. Antalet pronomina har räknats eftersom pronomen förekommer i samma syntaktiska funktioner som nominalfraser, men är strukturellt sett enklare, för att de endast varierar i genus eller i kasus och för att de normalt inte får attribut. Lahtinen (1998:198) konstaterar om bruket av personliga pronomina i sitt material att det inte verkar vålla problem för den undersökta målgruppen. Typiska pronomina som är vanliga i mitt material är personliga pronomen, de indefinita pronomina

man, *någon* och *ingen* samt anaforiska pronomen. Lahtinen (1998:219) påpekar också om genusmarkeringen hos inlärare med låg färdighetsnivå att den kan lyckas för att de kan använda ett enkelt språk ”utan attribut, med vanliga frekventa substantiv”. Den andra tendensen som framgår av tabell 1 är att andelen nominalfraser med olika typer av fel ökar konstant när tabellen läses uppifrån ner. I den lägsta betygskategorin finns det någon typ av fel i nästan hälften av nominalfraserna.

Av tabell 2 framgår vilken typ av NF som är typiska för uppsatserna i mitt material. Indelningen i fem definitiva och fyra indefinita kategorier baserar sig på den indelning som Axelsson (1994) följer i sin avhandling. Singularis- och pluralisformerna har slagits ihop. De första fem kategorierna har definit betydelse: 1. namn, 2. NF i definit form: *boken*, *böckerna*, 3. bestämning + indefinit form: *min/varje/samma bok*, 4. bestämning + definit form: *bela/den/förra boken/alla böckerna*, 5. bestämd artikel + bestämning + definit form: *den tunna boken*. De sista fyra kategorierna är indefinita: 6. naken form: *bok*, *böcker*, 7. bestämning + indefinit form: *ingen/någon/vilken bok/svarta böcker*, 8. obestämd artikel + indefinit form: *en bok*, 9. obestämd artikel + bestämning + indefinit form: *en tunn bok*. Axelsson (1994:31 f.) påpekar att typerna 3, 7 och 8 strukturellt sett innehåller en formell svårighet, typerna 4 och 9 två formella svårigheter och typ 5 tre formella svårigheter. Hon framhärdar dock att svårigheterna inte nödvändigtvis direkt avspeglar de svårigheter som inlärarna har när de processar nominalfraser.

Nedan finns exempel ur mitt material på de olika kategorierna. Av exemplen framgår också vilken typ av fel som förekommer och vad som har markerats som fel. Övriga fel i uppsatserna har inte korrigerats:

- (3) Jag minnas de långa resorna med bilen runt i Finland och Sverige. (Kat. 1, målspråk)
- (4) *Också tidtabell var så hur föräldrar ville. (Kat. 2, icke-målspråk)
- (5) *Jag var aktiv på kommunens friidrottsföreningen. (Kat. 3, icke-målspråk)
- (6) *Jag vet inte varför spelar jag just den här spelen. (Kat. 4, icke-målspråk)
- (7) *Men jag har ingen att älska, vilket är den största nackdel. (Kat. 5, icke-målspråk)
- (8) *Man kan ha fördomarna också mot en dator. (Kat. 6, icke-målspråk)

- (9) Och vi kan göra många saker utan pengar. (Kat. 7, målspråk)
- (10) *Vi måste ha stora kunskaperna i dagens nyaste elektronik. (Kat. 7, icke-målspråk)
- (11) *Om du har flickvän eller pojkvän vem skulle du tala med? (Kat. 8, icke-målspråk)
- (12) *Jag tycker om billiard därför att det är kanska svårt spel. (Kat. 9, icke-målspråk)

I exempel 4 och 7 saknas bestämdhetssuffixen, medan huvudordet i 5 och 10 samt nominalfrasen i 8 borde stå i obestämd form. I 6 används fel genus. Både i 11 och 12 saknar nominalfraserna obestämd artikel.

I tabell 2 har jag samlat uppgifterna för samtliga uppsatser:

	1 Namn	2 <i>boken</i>	3 <i>min bok</i>	4 <i>hela boken</i>	5 <i>den tunna boken</i>	6 <i>bok, böcker</i>	7 <i>någon bok</i>	8 <i>en bok</i>	9 <i>en tunn bok</i>	N
Antal	17	124	169	25	13	155	112	43	27	685
%	2,4	18,1	24,6	3,6	1,8	22,6	16,3	6,2	3,9	99,5

Tabell 2. Nominalfraser: olika kategorier i alla uppsatser

Det finns fyra kategorier som utgör högfrekventa former. Det är 2, 3, 6 och 7: typerna *boken*, *min bok*, den nakna formen *bok* eller den obestämda pluralisformen *böcker* och typen *någon bok/några böcker*.

Av tabell 3 framgår inom vilka underkategorier det procentuellt sett finns flest fel. De absoluta antalen är förstås små och därför kan siffrorna endast tänkas peka på vissa tendenser.

Svårigheterna koncentrerar sig kring de mer komplexa kategorierna 5, 8 och 9, dvs. sådana kategorier där det enligt Axelsson finns två eller flera svårigheter. Av tabell 3 kan man också se att det är fråga om typer som används mera sällan.

Kan man då dra några slutsatser av min studie? Allt tyder på att den utbyggda nominalfrasen är en komplex kategori som kräver en lång inlärningsperiod. Resultaten ovan antyder detsamma som Axelsson (1994) och Lahtinen (1998)

	1 Namn	2 <i>boken</i>	3 <i>min bok</i>	4 <i>hela boken</i>	5 <i>den tunna boken</i>	6 <i>bok, böcker</i>	7 <i>någon bok</i>	8 <i>en bok</i>	9 <i>en tunn bok</i>	N
Antal	1	28	40	3	6	23	19	21	12	153
% av NF i kategorin	5,8	22,5	23,6	12,0	46,1	14,8	16,9	48,8	44,4	

Tabell 3. Nominalfraser: fel i olika nominalfraskategorier

konstaterat, nämligen att enklare typer av nominalfraser, såsom *boken* kan läras in som en helfras, medan de mer utbyggda typerna med attribut vållar problem. Dessutom utgör den obestämda artikeln en specialsvårighet för finskspråkiga. Även om nominalfraser naturligtvis är bara en faktor som inverkar på bedömningen av en uppsats, tyder siffrorna i tabell 1 på att de utgör en så pass central enhet att svårigheter i att bilda korrekta nominalfraser beaktas hela vägen i bedömningen. På universitetsnivå behärskar finska studerande av svenska i det stora hela problematiken kring nominalfrasen, men begår fortfarande misstag emellanåt. Speciellt förekommer dessa i valet mellan definit och indefinit species.

Slutord

Genomgången av nominalfraser i forskningen visar att det numera anses att de lärs in som en egen kategori och att morfologin inom fraserna kan tillägnas först efter att inlärarna behärskar den lexikala morfologin. Undersökningar av inläring av nominalfrasen i svenskan bekräftar att den utgör en svår kategori att behärska i sin helhet. Inom svensk grammatik betraktas nominalfrasen som en central kategori, och den helhetsbild som man får av bedömningen av uppsatserna i mitt material stöder den här uppfattningen. På basis av detta kan man starkt rekommendera att nominalfrasen som begrepp införs i undervisningen för att underlätta inläringen av den för finskspråkiga elever. Nominalfrasen vore också värd en egen satsning i läromedlen.

Litteratur

Material

- Abrahamsson, Birgitta & Lankinen, Raija & Lehto, Raija & Nordgren, Anders & Westerland, Tommy (1998), *Medvind kombi*. Helsinki: WSOY.
- Aho, Tarja & Bengloff, Carina & Harkoma, Sisko & Ihalainen, Karin & Lilius, Ulla & Väyrynen, Esko J. (2001), *Kanal grammatik*. Helsinki: Otava.
- von Bonsdorff, Monica & Harkoma, Sisko & Hildén, Raili & Lilius, Ulla & Löfman, Tuula & Turpeinen, Kaija & Törnroos, Benny (1994), *Puls*. Helsinki: Otava.
- Boström, Siv & Heikka, Pertti & Heiskanen, Arto & Kunttu, Minna (1998), *Helt okej!* Helsinki: Kirjayhtymä.
- Fiilin, Ullamaija & Hakala, Kristiina (1998), *Fullträff*. Helsinki: Finn Lectura.
- Määttä, Olli & Nordgren, Anders & Repo, Heidi & Saariaho, Merja (2001), *Dags Grammatik*. Helsinki: WSOY.

Referenser

- Axelsson, Monica (1994), *Noun phrase development in Swedish as a second language*. Stockholm: Stockholm University. Centre for Research on Bilingualism.
- Doughty, Catherine & Williams, Jessica (ed.) (1998), *Focus on Form in Classroom Second Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellis, Rod & Fotos, Sandra (1999), "Communicating About Grammar." I: Ellis, Rod, *Learning a second language through interaction*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. S. 189–208.
- Håkansson, Gisela (2001), "Undervisning eller inte undervisning – gör det någon skillnad?" I: Naucér, Kerstin (red.), *Symposium 2000. Ett andraspråksperspektiv på lärande*. Stockholm: Sigma Förlag. S. 43–62.
- Kowal, Maria & Swain, Merrill (1997), "From semantic to syntactic processing." I: Johnson, Robert K. & Swain, Merrill (ed.), *Immersion Education: International Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 248–309.
- Lahtinen, Sinikka (1998), *Genuskongruens och genus i finska gymnasisters inlärnarsvenska*. (Studia philologica Jyväskyläensia 47.) Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Lightbown, Patsy (1985), "Great Expectations: Second-language acquisition research and classroom teaching." I: *Applied Linguistics* 6 (2). S. 175–189.

- Lindberg, Inger (2000), "Några forskningsperspektiv på interaktionens roll i andraspråksinlärning." I: Keski-Raasakka, Kyllikki & Söderholm, Pirjo (red.), *Svenskan i Finland 5*. Joensuu: Joensuu universitet. S. 9–25.
- Pienemann, Manfred (1998), *Language processing and second language development. Processability theory*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- SAG = Telemann, Ulf & Hellberg, Staffan & Andersson, Erik (1999), *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Sundman, Marketta (1993), "Species i jämförande perspektiv: svenska och finska." I: Holmberg, Anders & Larsson, Kent (utg.), *Svenskans beskrivning 20*. Lund: Lund University Press. S. 350–359.
- Sundman, Marketta (1995), "Nominalfrasens struktur i svenskan och finskan." I: Ivars, Ann-Marie & Lehti-Eklund, Hanna & Lilius, Pirkko & Londen, Anne-Marie & Solstrand-Pipping, Helena (red.), *Språk och social kontext*. Helsingfors: Helsingfors universitet. S. 169–189.
- Svensson, Jan (1987), "Den problematiska hierarkin." I: Telemann, Ulf (red.), *Grammatik på villovägar*. Stockholm: Svenska språknämnden. S. 97–105.
- Södergård, Annemarie (1997), "En ändamålsenlig svensk grammatikundervisning för finska elever." I: Haapamäki, Saara (red.), *Svenskan i Finland 4*. Åbo: Åbo Akademi. S. 210–213.
- Södergård, Annemarie (2000), "Adverbialens placering enligt finska läromedel i svenska." I: Keski-Raasakka, Kyllikki & Söderholm, Pirjo (red.), *Svenskan i Finland 5*. Joensuu: Joensuu universitet. S. 233–243.
- Telemann, Ulf (red.) (1987), *Grammatik på villovägar*. Stockholm: Svenska språknämnden.
- Tornberg, Ulrika (2001), *Språkdidaktik*. Malmö: Gleerups.
- Ullström, Sten-Olof (2000a), "Inledning." I: Brodow, Bengt & Nilsson, Nils-Erik & Ullström, Sten-Olof, *Retoriken kring grammatiken*. Lund: Studentlitteratur. S. 5–10.
- Ullström, Sten-Olof (2000b), "Skolexempel på gymnasiegrammatik." I: Brodow, Bengt & Nilsson, Nils-Erik & Ullström, Sten-Olof, *Retoriken kring grammatiken*. Lund: Studentlitteratur. S. 47–66.
- van Lier, Leo (1996), *Interaction in the Language Curriculum*. Harlow: Longman.

Mikko Lehtonen

MULTIMODAL INTERPLAYS

The Verbal, Visual and Auditive in Culture

Late modern culture is saturated with hybridities – textual, cultural, ethnic and also national hybridities, to name but a few. In the light of all this hybridisation it is more than clear that we in the academic world have to do our best to get rid of the rigid borderlines between traditional academic disciplines. If we do not work in this direction, the university is not likely to play any substantial cultural role in tomorrow's world. Why so? Simply because the most substantial and urgent topics for research and teaching seem to lie more and more in the academic no man's lands, that is, somewhere between the borders of, say, the humanities and the social sciences or between the borders of studies of verbal and visual symbols. In addressing these topics it is, moreover, absolutely necessary not to draw solely from one's own disciplinary traditions, since all these traditions are still largely characterised by the modern drive towards purity. In studies of different symbolic forms this can be seen in the fact that disciplines are inclined to be monomodal. They are limited to one single form of media, be that speech, writing, television or digital media. To be sure, there are multimodal fields of research and teaching, such as communication studies, but they do not try to look at the simultaneity and interaction of different media forms. Instead, they are internally divided into sub-areas characterised by media purity. Even the new studies on digital

culture have in places been organised in accordance with new medial borders, even though the digital media erodes all media differentiations.

All this, of course, reflects the culture studied in which the most highly valued modes of communication (novels, dissertations, official documents etc. without illustrations) are strictly monomodal.

Multimodality, then, is an emerging area of research in textual, media and cultural studies. If modernity was a period of monomodality and purity, multimodality is a late modern phenomenon, closely related to the increasing hybridity of our world.

Anthony Smith, a media historian and former director of British Film Institute, guides us into the everyday of multimodality of culture. In *Books to Bytes* (1993:6) he writes:

Let us consider a not unusual career for a modern work of fiction. It may begin as a novel about which an individual writer has pondered for years, or it may originate as a commission conceived by an agent or a publisher and fostered upon a writer of recognised skill. If it seems likely to sustain the investment, the finished work may be promoted, and through dextrous manipulation of the apparatus of literary review and public discussion, forced through a series of different kinds of text distribution. It will come out in hardcover and paperback, in serial fiction and digest form, and then as an even cheaper paperback. But it may also be transmuted into a set of moving images, where its basic authorship will be further dehydrated and industrialised in complex ways. A film designated for cinema distribution may in fact be shown, in widescreen format, only for further promotional purposes; the 70mm image will be seen only by a small fraction of the emerging audience, as the work passes into 35mm and 16mm gauges for distribution in various specialist systems (such as the film society network or the college circuit). It will appear in a cassette form (all the framing of the original lost in the transformation to the smaller screen) and videodisk, on cable and pay TV, ending up on 'free' over-the-air television, public or commercial. At later stages in its career, the work may return to one or more of its earlier phases, but it will remain in public consciousness with greater permanency than that bulk of Victorian fiction which failed to become one of the tiny band of classics.

Smith's description of the multiplicity of one and the same texts could be expanded further by talking about soundtracks, novels based on films or television series or the re-publishing of novels in connection with their

dramatization. In contemporary culture, this kind of recycling is becoming increasingly common.

My own interest in the problematics of multimodality was indeed aroused through such connections. As I was browsing a list of the new offerings from a Finnish book club some years ago, I made the observation that each and every book offered to the reading public had one connection or another to some other medium – in this case, films or TV series. This simple observation included an equally simple amazement regarding the fact that not one discipline or individual researcher had, to my knowledge, seized on this matter, which is familiar to all in our everyday lives.

Contrary to this academic silence, language has throughout history existed as just one mode in the totality of modes involved in the production of any text, spoken or written. A spoken text, like this one, is not just verbal but also visual, combining with “non-verbal” modes of communication such as facial expression, gesture, posture and other forms of self-representation. A written text, similarly, involves more than language: it is written on something, on some material and it is written with something. And so are the pictures drawn or otherwise produced on some material with some materials.

Now, if the fundamental symbolic forms – speech and other sounds, writing and pictures – are “always already” multimodal, then multimodality inevitably also covers the more complex symbolic forms developed on the basis of the three. Hence we could say that *multimodality characterises all symbolic forms utilized by humans*. (Kress & van Leeuwen 1996:39–40.)

People interact with the world and other people with their entire bodies and all of their senses. We can here speak of different perceptory channels and sense modalities, such as the seeing eye and the hearing ear. In Western societies it is commonplace to think that we have five senses, but this is a cultural, not a physiological fact. It is also a cultural and not a natural phenomenon that one of these sense modalities, the sight, in modern societies is given priority over the others.

If the concept of sense modalities refers to physico-cultural perceptory channels, the concept of symbolic forms refers to the general human modes of communication – speech, writing, music, pictures and combinations of these. Sense modalities and symbolic forms are linked closely to each other. The

plurality of the sense modalities is constitutive to the plurality of symbolic modes and hence to the multimodality of culture.

Yet multimodality does not stop at the level of symbolic forms. All human societies use a variety of modes of representation. Cultures are never constructed by relying solely on one form of representation. Even the oral societies have other symbolic forms at their disposal. Each of these modes has different representational potentials, different potentials for meaning-making. We can for instance say or write that the popularity of President Bush has increased or decreased, but it would be immensely difficult to communicate the same in music (even though it might be done with music and image, showing President Bush's happy or sad face and playing some hilarious or melancholic tunes). Furthermore, each mode of representation has a specific social valuation in particular social contexts. I shall soon discuss the special value attached to writing in modern Western societies. These various modes of representation are, finally, not autonomous communicational resources in a culture, nor are they deployed separately, either in representation or in communication; rather, they intermesh and interact at all times.

Each mode of representation has its potentials and limitations. These potentials of different modes of representation can be called "affordances", that is, what a certain mode can and cannot do (Kress & van Leeuwen 2001). This is also connected to the fact that some things are more easily communicated in one mode than another. For instance, speech is a mode of time and sequence whereas images most often include elements that stand simultaneously in space. In verbal language there is compact syntax but open lexis, whereas in visual language the syntax is quite open but the lexis is compact. Hence when we translate from one mode to another we have to add something that was not there but also take something away from what the first mode included but which cannot be represented in another mode.

Different forms of representation cannot be separated from each other either on the level of individual consciousness or on the level of the entire culture, on the contrary, they have an effect on each other at all times. It can be said that the forms of representation in use at a given time form a certain network that is constructed from differences and similarities.

An important part of the relations between different forms of media is the fact that the different forms of media at times conquer domains from one

another, and at times part with them. A good example of this would be what has happened to the epic narratives in Finland in the recent past. Now, modern Finnish literature, at least the most read literature, from Aleksis Kivi to Väinö Linna and Kalle Päätalo, used to be realistic epic. In the last fifteen years, however, we have seen fewer and fewer new epic novels defining who “we”, the Finns, are. But epic narration is not extinct in Finland. Literature has more or less abandoned “us” as a theme and is concentrating on different “I’s”. At the same time the question of “us” has moved into two other media forms: new epic films and equally popular epic TV-series, all chronicling distant as well as recent histories and hence taking part into the ongoing defining of “Finnishness”.

There is yet another fundamental matter entailed in the interaction of different forms of representation. Besides the fact that a certain division of labour occurs between different forms of presentations, they also constantly affect each other’s *content*. For instance the cinema, which in its time was a new mode of representation, probably did indeed in the course of time conquer terrain previously dominated by the two earlier modes of representation, the novel and the drama. Simultaneously with this, however, both the novel and drama significantly influenced the forms the cinema acquired, while the cinema left its own mark on the development of the novel and the drama (which in this regard we can call a contentual influence). It is not possible to go into greater detail about the matter here, but it is well known that the person and family-centred perspective of the classical realistic novel had its own effect on the cinema and subsequently also on TV. Indeed, there are strong similarities between the hero-centred classical realism and the language of close-ups of the television. (Lehtonen 2001a, 2001b.)

In the modern world visibility has been the privileged symbolic form, and among the visual signs writing has been most valued. Speech is thought to be natural whereas writing is considered a cultural achievement. Why so?

In case of spoken language it is easy to think that the speaker and the speech form a certain unity, that the speech is a creation of the speaker and in that sense identical with her. In the case of written and printed language the situation is different since the written language is a certain objectification which may be deemed independent of its producer. As the unity of the language and

its producer is split, the producer can examine her language and thereby herself as someone else. Hence writing enables a new kind of introspection.

But this is not the only cultural effect of writing. Learning to read requires great concentration and self-discipline. Appreciation of writing indicates a culture requiring certain amount of regulation of instincts, a society where there is a certain amount of self-repression. What else is reading in this sense but intense self-control, postponement of immediate pleasure in the hope of a future enhanced pleasure? In this sense reading might be seen as a certain technology of the self in a Foucauldian sense. (Lehtonen 2001a.)

All thinking entails observations, suppositions, conclusions, generalisations, descriptions and evaluations. Writing, however, may be considered a more or less conscious representation of these activities. We make suppositions and draw conclusions constantly. In literary language suppositions may be seen to be suppositions and conclusions to be conclusions. In this sense we may think that literary language is synonymous with being conscious of language and conscious of ourselves. Hence literary language can be seen as a form of observation directed simultaneously towards both language and ourselves. And hence literary language may be seen to be involved in producing a certain kind of a subject that is constantly observing and assessing itself.

The logic of oral cultures is largely based on structures of speech that are characterised by sequences, repetition, re-formulations, slow explication and slow elaboration. The logic of writing, on the other hand, is the logic of hierarchy, condensation and complex syntactic relations. Writing is a visual medium. In it the time and temporality of speech are replaced by space and spatiality. The logic of temporal sequence is replaced by abstract spatial hierarchies. The logic of writing is rather nominal than verbal, it is a logic of objects, not a logic of processes, a logic of abstraction, not that of specificity.

In our society writing is a medium of public social and political life, whereas speech is a medium of privacy. When a public person speaks, he has to adapt to the forms of writing, as I am of course doing here, too. For those in power there is only one language, written language.

Our culture values reading enormously. For the last 300–400 years Western scholars have equated literacy with progress. When we speak of reading we speak of modern states and modern citizenship. Since the beginning of the 19th century the cultural or aesthetic formation of citizens has been a crucial

means of producing subjects for modern nation states. The concepts of “taste” and “aesthetics” imply an idea of culture as a process of self-cultivation where such ethical subjects are moulded that have the capacity to exceed their own limitations and to see things from the perspective of a certain totality – that of the state.

Since Kant and Schiller culture has been seen as an area where we as subjects can leave behind our haphazard specific features. Culture has been seen as some kind of universal subjectivity, as a mark of the values common to all human beings on the basis of our humanity. If arts have been valued, this has been because they have been seen to represent human values in a concise form. When we read, watch and listen, it has been thought, we can leave behind our empirical selves with their social, sexual, ethnic and other variables and become universal subjects, pure humanity, so to speak.

Why are such subjects needed? The feudal, autocratic states did not require their subjects to identify themselves with the state. The modern states, however, claim that their authority originates with the people. Hence Immanuel Kant, Friedrich Schiller or Matthew Arnold did not theorise only on culture but also on such subjects that could act not only in the institutions of state but also in the civil society in the way the modern state requires.

The modern theories of culture, especially those produced within the humanities, were largely built on the opposition between culture and society. Contrary to this I would stress that culture is not in an opposition towards the society but that culture is rather the crossroads of state and civil society where modern citizenship has been formed. (See also Lloyd & Thomas 1998.) And if culture has in this sense been the religion of modern nation states, literacy has been the means by which that religion has been preached. A citizen is one who can read. Reading and writing form the basis of our culture and society by offering a model for our subjecthood. A reading subject develops in herself both sensibility and understanding, both emotionality and reason. (Lehtonen 2001a.)

Television has for some time now been the dominant medium in the late modern societies, but reading and the printed word are still valued by those in power. The anxiety concerning the future of reading is, from this point of view, an anxiety concerning the destinies of the Freudian reality principle under the pressures of the pleasure principle preached by commercial media. What is

at stake is an opposition between a citizen and a consumer, the former steered by the reality principle, the latter by the pleasure principle, the former thinking constantly of us and our future, the latter looking only at the fulfilment of its own desires in the eternal “now”.

As a concept and a field of research in textual, media and cultural studies multimodality, as said, is relatively new. The changes in late modern culture have only recently made us more receptive to this area. These cultural changes are seen perhaps most clearly in that the printed word is no longer the self-evident lord of the media landscape. The visualisation or pictorialisation of culture, increasing production of multimodal texts as well as the increase of intermedial relations between different media forms all contribute to the formation of a new landscape. Perhaps the best way to depict this change is to say we are indeed witnessing a transition from the page to the screen as the dominant form of our culture.

Yet, from the point of view of various studies on cultural texts, monomodality is still largely preferred. This, of course, reflects the culture studied in which the most highly valued modes of communication (novels, dissertations, official documents etc. that are without illustrations) are strictly monomodal. (Kress & van Leeuwen 2001.)

And still, both the textual and the cultural dimension of multimodality call into question the modern notions of the identities of texts and media forms. For a long time it was common to see texts and different media forms as identical with themselves, autonomous and full in their own terms. The concept of multimodality, however, stresses the *heteronomous* nature of texts and media forms, their dependence on stuff that is not derived from their “proper” area.

All and all, we are in a need of a different logic for looking at the whole of different media forms. We need to replace the current stress on differences and lack of connections by a careful consideration of both differences and similarities, both autonomies and interdependencies of different media forms. This does not, however, mean that multimodality is replacing identity totally with difference, that it seeks to shed any identity whatsoever of different media forms. It means rather to ask how the identities of different texts and media forms are built from and on differences.

There is, however, one major problem in outlining the phenomena of multimodality. This problem is that most theories of symbols and signs are based on linguistics and hence concentrate on speech or the written word. Consequently, there is not much theorisation on the varying possibilities and limits of different symbolic and media forms. Even less is there work on what happens when words, pictures and voices are mixed with each other. For example in film studies, the study of sound is relatively new and still largely marginal.

One of the consequences of the increasing interest in multimodality is that the concept of “medium” becomes decidedly problematic. On the one hand, the singular term, “medium”, stresses the specificity of each medium and hence foregrounds *differences* between different media forms. On the other hand, the formally plural but nowadays virtually singular “media” hints at the important dimension of *similarities* and *interaction* of different media. It is, then, a puzzling paradox that at the nominal level in cultural and media studies the plural “media” is used more often than the singular “medium”, but this preference for similarities and interaction seems to apply merely to the nominal level since in critical practice preference seems to be given to differences, not connections and similarities. In other words, while we at the nominal level speak of “media”, we nevertheless tend to put “medium” first in what we actually do.

But what kind of representation is the word “medium”? The concept of “medium” represents certain human social and cultural practices. But “medium” is, in a sense, a very curious representation of these practices. It depicts its object in a specific way, not so much as an activity or practice but as an autonomous agency, technology or tool. (See Williams 1976, s.v. “medium”.) Yet, if “medium” is seen to be an autonomous agency, technology or tool, it is easy to forget that what it performs – “mediation” – is indeed an active *relationship* that never can be reduced to the neutral transmission of messages.

In cultural praxis, however, we never see “media” as such, as they were independent of their contents. Hence, what is represented in the concept of “medium” is in actual fact always conscious practice or “practical consciousness” where both “form” and “content” are involved along with other factors such as social relations. What constitutes a “medium” is a set of relations that is necessarily unstable and prone to change. Moreover, as a result of a set of

relations, what is represented as a “medium” is never autonomous, but always heteronomous, never self-sustaining but dependent on other “media” and other social and cultural relations. Hence the concept of “medium” is always an abstraction that covers only some aspects of what is at stake in human signification. No medium is merely a vehicle through which meanings simply “flow”. Various media are socially shared and reciprocal activities, already embedded in active relationships and themselves also relationships. And a crucial part of these relationships is the relation of each media form to other forms of media.

We should not, however, confuse ontology and epistemology here. On the one hand, multimodality as a phenomenon has existed as long as there have been human cultures. It is not, then, *ontologically* a new phenomenon. On the other hand, however, *epistemologically* it is a new concept. And yet we should remember that multimodality is indeed a *concept*, that is, a way of getting a grasp on cultural reality, of constructing a new object for our studies: multimodality. From this point of view the concept of multimodality is an abstraction, but it is a real abstraction, so to speak, something that has a reference point in textual and media reality.

It is useful also in the case of multimodality indeed to think of concepts *as* abstractions. Here it is good as well to keep in mind that the word “abstraction” means literally ‘to draw something out from something’. Hence multimodality is a phenomenon that is drawn out from texts, media and cultures. It cannot be seen anywhere as such, but comes into being only after somebody gives it a name, produces the abstraction and concept of multimodality. This should also remind us that the concept of multimodality is a certain *representation*. In other words, it is a way of presenting something as something, a way of depicting the textual and media reality as a multimodal phenomenon. As such the concept is a beam of light that lets us see the object, that allows us to abstract it temporarily from its real relations for analytical purposes. Hence the concept of multimodality is not so much an answer as a question or a means of asking new kinds of questions about cultural reality.

Multimodality challenges the existing disciplinary and other borders in all studies concerning human symbolic forms and calls for interdisciplinary work. Multimodality as a new transdisciplinary research field has become visible in

studies of, for example, multimedia, the visual forms of culture, media convergence and cross-media products. In these and other fields there is a growing interest in sense modalities, symbolic modes and media forms and their differences and similarities.

What we need, then, is a unified and unifying semiotics. It is high time to develop research that takes seriously, both practically and theoretically, the new media landscape of late modernity. The search for unifying semiotics can be conducted in at least two different ways. It is possible, first, to work out detailed grammars for each and every semiotic mode, detailed accounts of what can be said with what mode and how, and then see where these different grammars overlap and where they do not. Or, secondly, we can outline a multimodal theory of communication based on an analysis of the specificities and common traits of semiotic modes which takes account of their social, cultural and historical production, of when and how the modes of production are specialised or multi-skilled, hierarchical or team-based, of when and how technologies are specialised or multi-purpose, and so on. The second variant of multimodality especially challenges the existing disciplinary and other borders in studies of language and media and calls for serious interdisciplinary work.

Last, but not least, the notion of multimodality also challenges the ways all our educational systems are working. Not only higher education but also primary and secondary education are still monomodal. Here in Finland as in all the other countries I know of we have separate classes for language and literature, other classes for visual communication and yet other classes for music. In multimodal reality there is an acute need for a reform where all these are brought together into to a new subject, multimodal communication. All the present talk about media education is a welcome *ad hoc* solution towards this reform, but what is really needed is a profound overhaul where the school becomes not a means of transferring the monomodal tradition of the 20th century to the youngsters but where it prepares the pupils for the multimodal realities of today and tomorrow.

This is why in the last instance we need go no further than to look at the mirror. The burning issue of these times is: Do we educate the future educators to educate tomorrow's adults for a monomodal or a multimodal world?

Literature

- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo (1996), *Reading Images*. London: Routledge.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo (2001), *Multimodal Discourse*. London: Arnold.
- Lehtonen, Mikko (2001a), *Post scriptum*. Tampere: Vastapaino.
- Lehtonen, Mikko (2001b), "On No Man's Land. Theses on Intermediality." In *Nordicom Review* 1/2001, pp. 71–83.
- Lloyd, David & Thomas, Paul (1998), *Culture and the State*. New York: Routledge.
- Smith, Anthony (1993), *Books to Bytes*. London: BFI.
- Williams, Raymond (1976), *Keywords*. London: Fontana.

DEN LITTERÄRA TEXTEN SOM SPRÅKSPEGEL

Det finns otaliga definitioner av begreppet *stil*. De har tillkommit i olika länder, på olika språk och har baserats på olika typer av text. Stilistiken som vetenskapsgren har grundats på retorikens begrepp och anpassats till iakttagelser av det litterära språket, manifesterat i dikt, drama och prosa. Detta yttrar sig ofta i definitioner som tar sikte på textskaparens individuella, konstnärligt syftande språk. Exempel på sådana definitioner är att stilen innebär ett "individuellt", ett "konstnärligt" eller ett "avvikande" språkbruk. Problemet är då att fastställa vilken typ av "normalspråk", som författaren i så fall "avviker" ifrån. Vi vet att det existerar en oöverskådlig variation av språkbruk, långt ifrån de litterära områdena i t.ex. fackspråk, reklamspråk och sportspråk. På vilka sätt avviker dessa varianter från "normalspråk"?

Jag har valt denna teoretiska utgångspunkt för att presentera två finlands-svenska romaner, där man finner ett "avvikande språk", i dessa fall från sverigesvenskt standardspråk. Men också i Sverige skrivs texter som avviker från det riksgiltiga standardspråket. Två av de mest uppmärksammade författarna är västerbottningar: Sara Lidman och Torgny Lindgren, vilkas språk är förankrat i västerbottnisk dialekt på hög litterär nivå. Jag citerar nedan ett stycke ur novellen *Stubbrytaren* i samlingen *Merabs skönhet* (1983) av Torgny Lindgren:

Då dem skulle äta gröten kom hon ut och ropade åt honom, han åt bara en enda tallrik kornmjölsgröten. Och hon frågade om hon icke skulle tvätta småsåren oppå knogarna hans och om han icke skulle häva av sig skitigkläderna nu och taga oppå sig nybyxor och en ljusskjorta, det var ju ändå helgen och barna ville att dem skulle sjunga ilag och läsa bortur sagoboken. (*Stubbrytaren*, s. 194.)

Torgny Lindgren debuterade år 1965 och publicerade fram till 1981 sju böcker utan att uppmärksammas. År 1982 kom *Ormens väg på hälleberget*, ett genombrottsverk som väckte stort uppseende. Anledningen var att Lindgren hade övergått till ett av västerbottnisk dialekt starkt färgat språk. Meningsbyggnaden är talspråklig med långa parataktiska meningar, ordvalet är dialektalt, och särskilt de långa västerbottniska sammansättningarna utgör viktiga inslag, liksom dialektfärgad morfologi. Detta språk kan karakteriseras som avvikande, i första hand från riksspråket men också från andra svenska dialekter. Det speglar egenheter i landsdelens dialekt men utan att konsekvent eller radikalt återge det. Jag har själv hört Lindgren säga att hans nya språk är inspirerat av hur hans mormor samtalade med landshövdingen. Vi kan kalla detta språk stiliserat. Eftersom det förknippas med Lindgren kan man också kalla det ett individuellt språk, ett från riksnormen avvikande språk.

En långlivad tradition i litterär prosa är att talspråkliga och dialektala uttryck återges huvudsakligen i personernas tal: antingen i direkt eller dold anföring. I citatet ovan står de dialektala uttrycken tätt i indirekt anföring, vilket är ovanligt. Men i Lindgrens prosa finner man dialektuttryck också i berättande text, där författaren själv har ordet. Detta utmärker också Sara Lidmans språk, som dock är individuellt och inte identiskt med Torgny Lindgrens.

Från den västerbottniska språkvarianten går jag över till den finlandssvenska. Jag har valt två självbiografiska romaner med ett stoff och ett språk som berör mina egna upplevelser: *Äppelfesten* av Christine-Louise Gestrin (1986) och *Krigsbarnet* av Ingmar Björkstén (1991). I *Äppelfesten* beskrivs huvudpersonens uppväxt i högborgerlig småstadsmiljö, vinter- och fortsättningskriget och vuxenlivet under efterkrigstiden. Många benämningar på tidstypiska detaljer bidrar till känslan av autenticitet, t.ex. *paketpinne*, *äppelknyckarbyxor*, *bocksäng*, *lilla och stora måttet grädde*, *kaffe på ransoneringskort*, *skjutvantar* och *pappersskor*.

Berättelsen framskrider i organisk kontakt med den finlandssvenska språkvarianten, som här känns äkta och omistlig. En närmare läsning visar att det rör sig inte om bara en variant utan om flera, därigenom att dialogen är differentierad efter person. Hembiträdet Alise talar ett urbant östnyländskt lågspråk:

– Va ä nu de för spetakel? muttrade Alise i Köket. Ska nu professorskan ställa till med kackalorum fast krige kanske står för dörrn å professorn int ä hemma?

Hon granskade hyllorna i skafferiet med butter uppsyn. – Nå nog kan ja hitta på någä, de ä inte första gången professorskan får i huvu att bjuda folk utan ti tänk efter först. Vi ha bjudi på knäckebrö å hallonsylt en gång å vi ha laga tjinuskikaka på fransbrö när äggena va slut å de gick de å. Fast va ä de nu att fira, de sku ha vari professorn som fått någä pris! (S. 75.)

Om man högläser det Alise säger, finner man att hennes talspråk så långt man kan begära är idiomatiskt, både i fråga om rytm och uttal, morfologi, ordval och satsbyggnad. Här finns dock flera skriftspråksdrag: *inte* och *med* borde skrivas ”int” respektive ”me” (rad 4 och 2), *att* borde ersättas av ”å” (rad 6) och *fått* kräver tillägg av ”sku ha” (rad 7). I denna direkta anföring har Gestrin imiterat Alises språk som hon uppenbarligen bevarar i gott minne. Författarinans eget språk är det alltså inte. Alises språkbruk visas också i dold anföring. Här är det bara ordvalet som är talspråkligt. Alise berättar ”hur rysandes hemskt och spännande” det var att börja tjäna hos familjen:

Aldrig hade hon varit borta hemifrån en endaste natt [...] mor och far hade sagt att det var en rekorderlig familj. Nog var det märkunderligt med rinnande vatten och ljus bara man tryckte på en knapp! Och så många ljusa rum och evinnerligen många böcker! [...] (S. 15.)

Huvudpersonen kallas i romanen Semlan. Hennes pappa tituleras professor och hans talspråk står nära skriftspråket:

– Titta, sa han. Nu slår äppelträden ut, ett efter ett. Varje vår är det samma upplevelseunder för mig. Vet du, att äppelträden behöver varandra? Transparente blanche, du vet, de där äpplena som kan bli genomskinliga som vatten, behövs för att befrukta Charlamowsky till exempel. [...] (S. 12.)

Här saknas talspråksmarkörer. En språklig konvention är att återge bildat talspråk i huvudsak som skriftspråk: *upplevelseunder* (= underbara upplevelse), *mig* (= mej), *de där* (= di där).

Pojken Juuso, lekkamrat till Semlan, svarar på följande sätt, efter att Semlan frågat om han gjort sig illa och om hon ska blåsa:

– Voj fan i helvete, förbanna! skrek Juuso och flög upp. Va satan anamma gömmer du dej här för? Blåsa, jumalauta! Blås du bara, blås sågen åt helvete och han Linnanen efter!

– Men Juuso! sa Semlan med tårar i ögonen, inte får du säga så om Linnanen, han är på något vis din pappa, är han inte?

– Min farsa va, aj de vet hon va? Va vet hon hur många morsan ha knulla me i sina dar? Farsan, tacka vackert! Int ha han Linnanen fråga efter mej åtminstone, å int ha han betala någå åt morsan int på länge! Voj satan! (S. 25.)

Till Juusos tal hör ett högt röstläge som framgår av utrops- och frågetecknen, grova svordomar och sexord. Det allmänt talspråkliga markeras av stavningen som är uttalsimiterande: *va(d)*, *dej*, *de(t)*, *ha(r)*, *knulla(t)*, *me(d)*, *dar*, *farsan*, *int*, *mej*, *betala(t)*, *någå (något)* och *morsan*.

Här finns en social differentiering mellan barnen, märkbar redan genom att Juuso säger "int" och Semlan "inte". I verkligheten har Semlan naturligtvis också sagt "int".

Många år efteråt möts Semlan och Juuso igen. Med ett annat språkbruk beskriver han den stora kärlek han som pojke hyste för Semlan:

Det var just precis här du föll, minns du? Du kom kasabacka på min rygg och grät i min nacke och jag trodde att jag skulle falla död ner [...] jag skulle ha kunnat bita dej och slå dej och kyssa dej och jag vågade knappt snudda vid dej och jag skulle ha kunnat bära dej på mina händer [...]. Jag ville bli något stort i världen för din skull. (S. 159.)

Här är återgivningen inkonsekvent, eftersom följande ord återges skriftspråkligt: *det*, *och*, *skulle*, *kunnat*, *vågade*, *vid* och *något*. Den enda talspråksmarkören är stavningen *dej*. Kontrasten till det föregående citatet är stor.

När Semlan blivit vuxen och mamma, talar hon på ett barnanpassat sätt:

– Kom nu lilla vännen alla de söta små parkbarnen väntar på dej och sidu Joa börjar just gråta snälla Joa vi kommer strax å du kan baka så fina sandkakor åt tant Maggi, nu blir du alldeles våt om vantarna, sidu jag har din gula spade här kom nu så går vi voj sablar sidu Joa vill skynda snart börjar Joa gråta... (S. 172.)

Skriftspråkligt är *de* (= di), *och*, *jag*, medan talspråksdraget främst ligger i satsradningen utan kommatecken, de upprepade *sidu* och uttrycket *voj sablar*.

Senare talar Semlan i telefon med Anssi Sjögren, flickvän till en av hennes söner. Anssi har ett rikssvenskt språkbruk, där tidens standarduttryck är väl uppfångade:

– Anssi Sjögren, Ann Charlott. Studerar psykologi i Åbo. Hör du, den här grunkan tickar och jag har inte mera cash. Kan du försöka fixa det? [...] Hallå? sa Anssi. Du blev så tyst? Det kommer häftigt på, men jag har bara den här dagen och upplever det som viktigt att få träffa dej oss tjejer emellan. Jag förstår om du är lite skärrad och inte känner för det, men kan du ställa upp? [...] Det är knepigt att greppa alltihop så att du inte får fel budskap, sa hon fundersamt. Jag menar, jag upplever det inte som en konfrontation och tänkte mej en rak kommunikation, men det kanske inte funkar. (S. 215, 217.)

Om detta ska företräda sverigesvenska är *inte* den riktiga formen. Det man genast observerar är ordvalet: *grunka, cash, fixa, uppleva, tjej, skärrad, känna för, ställa upp, greppa, rak kommunikation* och *funkar*.

Farbror Kola är en vän till familjen. Han talar ett poetiskt, vid vissa tillfällen retoriskt språk på en hög stilnivå, där varken finlandssvenska eller modern sverigesvenska hör hemma. Farbror Kola – i verkligheten Jarl Hemmer som bodde i Diktarhuset i Borgå – skrev den patriotiska och högstämda diktsamlingen *Du land* (1940), syftande på Finlands politiska situation. Semlan frågar vad farbror Kola tänker på. Hans svar företräder den högsta stilnivån i romanen:

– Summa, Tolvajärvi, Ägläjärv, Suomussalmi, Raate, sa han. På dem tänker jag. De är som sånger av stål, av renande eld, som rättvisans flammande svärd! Och jag tänker på alla de där pojarna som aldrig kommer därifrån. Ingen går igenom en sådan eld och blir någonsin densamma. Förstår du, flicka, jag känner den här elden inom mig, jag vill att den ska brinna i mina händer, flyta ut som flammor på papperen! Men jag kan inte skriva! (S. 110.)

Här är skriftspråksnivån väl genomförd. Sålunda visar Christine-Louise Gestrin i sin roman olika talnormer i det svenskspråkiga Finland: dialektfärgat lågspråk, sociala och åldersbetingade varianter och poetiskt språkbruk. Hon är själv en del av detta språkspel.

Ingmar Björkstén, en finlandssvensk med barn- och senare vuxenliv i Sverige, känd kulturpersonlighet med bl.a. en serie böcker bakom sig, berättar om hur han efter tiden som krigsbarn under vinterkriget återvände till Helsingfors och där mötte en annan svensk språkvariant vid sidan av det finska språket. Hans beskrivning av språkmötet är en viktig linje i hans självbiografiska roman. Ingmar Björkstén är, liksom Christine-Louise Gestrin, en i hög grad språkmedveten författare, som iakttar, tolkar och återger olika språkbruk. Hans

berättelse är ovanlig genom hans många inströdda metaspråkliga kommentarer till mötet mellan sverigesvenskt, finlandssvenskt och finskt språkbruk. Jag har räknat inte mindre än 37 ställen i romanen där sådana reflexioner görs. Flera av dem gäller den fonologiska nivån, hur ord låter och känns. Första gången vi möter detta är redan på bokens första sidor:

Papi var lätt att säga. Och Mami. Inte för att orden var korta med snärt utan därför att de var främmande. Och kalla. Mami och Papi. Så sa man inte i Sverige. Där hade han sin mamma. Mamma Elin. Och sin pappa, Pappa Edvin. Här i Finland hade han Mami och Papi [...]

– ...Minä tulen ruotsista, rabblade han, ja en puhu suomea...

– ...enkä puhu suomea, heter det! (S. 9–10.)

Därnäst, på samma sida, snuddar Ingmar Björkstén vid en språksociologisk skillnad:

– Hur kom du hit förresten? frågade Kirre och bytte under tiden det snabba tonfallet mot det varma.

– Med skurun, började pojken.

– Spårvagnen heter det! slog Kirre till. Men du sku ju promenera? Det kan du. Man lär sej en ny stad fortare, om man promenerar. Skuru är int bildat. Vem har lärt dej det?

– Keijo säger skuru.

– Vem är han? Vad är hans pappa?

– Det vet jag inte. Vi leker på berget. Ibland.

– Vad heter han i efternamn, Keijo?

– I efternamn?

– Ids int repetera va jag säger, utan svara på min fråga. (S. 10.)

Skurun (jag har själv sagt *spåran* med kort *å*) uttalas naturligtvis kortstavigt och med *o*-vokal. Författaren vacklar mellan uttalshärmande stavning och normalstavning. Det ser man t.ex. i den inkonsekvent stavade sista raden: *int* och *va* speglar uttalet men inte *ids* (= is, uttalas med långt *i*), *jag* (= ja) och *säger* (= säger). Denna inkonsekvens i återgivandet av uttalsformer som jag ovan på flera ställen har påtalat är en normal företeelse i litterär prosa. I min bok *Tal i prosa* (Liljestrand 1983:69 ff.) har jag beskrivit detta fenomen med många exempel från både sverigesvensk och finlandssvensk prosa.

Björkstén berättar att han inte fick säga *kaverin* om kamrater eller *kunde* – med *o* i uttalet, inte *u* – om någon kompis, därför att ”herrschaftsbarn talar bildat”. (S. 167.) Den som rättade honom visste tydligen inte att skolpojkar talar slang, oberoende av socialgrupp!

Dessa inledande exempel antyder hur Björkstén kommenterar språkbruket. Följande passus beskriver hur facktermer kan skilja sig åt i sverigesvenska och finlandssvenska:

Här är jag. Och där, tvärs över Mannerheimvägen, ser jag dem, Kirre har just förklarat att ”skyddsvägen”, som han sa, övergångsställets vita streck som byggnadskontorets gatubyggnadsavdelning har börjat måla i de flitigast trafikerade gathörnen – det här är, som pojken märkt, ett av dem – är till för fotgängarna. Han får bara gå över gatan på det, som är målat vitt. Och först efter att ha tittat efter om det finns någon ”trafikfyr” på platsen. Eller om någon poliskonstapel i sitt ”skyddstorn” dirigerar trafiken med sina vita handskar. (S. 13.)

Ett centralt kapitel kan sägas vara det som har fått överskriften ”Åtta”. Det inleds med en replik där de finlandssvenska markörerna dominerar:

– Du får int komma med för att du har hudat och ska på finnbete. Hudar du igen i villkorstenten får du stanna på klassen. (S. 90.)

Vi noterar igen den inkonsekventa stavningen: *int*, *med* (= me) och *hudat* (= huda'). *Villkorstent* och *stanna på klassen* tillhör den finlandssvenska skolvokabulären. I det fortsatta samtalet förekommer också markörerna *linjebil*, *haltpunkt* och *prätisä*. En grundläggande reflexion ger författaren på nästa sida:

Huda, äpelsvensk, linjebil, haltpunkt, prätisä. Jag kom tillbaka till ett begripligt språk som jag inte behärskade, till ord som jag aldrig använder längre. Men de är byggstenar i den ena av två språkkonstruktioner som pojken måste lära sig att ta sig fram genom, med fantasi och föreställningsförmåga som vägledare. Nu lösgör de sig ur det för länge sedan förträngda. För mig har orden förlorat sitt värde för att göra mig förstädd. Men inte sin melodi. Den lever kvar när jag tänker dem. Uttala orden på rikssvenska, och de förblir enbart säregna, för att inte säga särskiljande. Låt dem leva upp i sin egen rytm, och de dillrar. (S. 91.)

Här bekräftar Björkstén en erfarenhet som han delar med många (till dem hör jag själv) som lämnat sitt närspråk, att de närspråkliga orden bär egenskaper långt utöver sin semantiska betydelse, att uttal, tonfall, satsmelodi träffar centrala, ofta omedvetna nivåer. Det är också ett känt faktum att den som byter språkbruk i det längsta behåller sin satsmelodi.

Både Gestrin och Björkstén strör frikostigt ut belägg på det finlandssvenska närspråket. Jag har listat finlandssvenska uttryck i båda romanerna och noterat cirka 200 belägg hos Gestrin och cirka 150 hos Björkstén. Alla belägg är inte unika utan vissa finns hos båda författarna, ibland upprepade gånger. Den sammanlagda beläggsamlingen upptar alltså cirka 350 exempel, de allra flesta hämtade ur dialogspråket, närspråkets mest naturliga domän. Jag har inte träffat på något uttryck i denna uppvisning av morfologiska, lexikala och syntaktiska markörer som varit främmande för mig, med ett undantag: ordet *breisko*. Här finns inte utrymme för redovisning av dem alla, och därför har jag valt att utesluta merparten – ordförrådet – och inskränka mig till morfologiska och syntaktiska egenheter samt interjektionella uttryck. Jag slår i min presentation ihop de båda romanerna.

Den morfologi som gäller i talad finlandssvenska, åtminstone i Nyland, praktiseras på olika sociala nivåer. Det som bl.a. utmärker Alise hos Gestrin är bortfallet av slutvokal eller konsonant. Verbformer saknar slutljudande *-a* eller *-e*: *sku nu kom och förstör, sku behov, jag ska sätt på, när ja hörd*. Supinformen saknar slutljudande *-t* liksom neutrala substantiv: *köke, Sku de ha kunna vara, jag får någån uträtta, frukostborde, pakete, ha lämna, ja sku ha laga, vari, vi ha stjåla, Eiffeltorne*. Också slutljudande *-d* tappas bort: *fransbrö, huvu*. Allmänt finlandssvenska former är: *int, sku, någån, ti* (= till), *ren, mycky, sidu* och *inga* (= inte, östnyländskt). Alla dessa ord är naturligtvis kortstaviga. I stället för *borde* heter det allmänt i finlandssvenskt tal *sku borda* (alternativt *sku boda*): *Karaktärsbyggnaden sku borda målas om* eller bara *ja sku borda*. En parallell är kanske formen *villa* av ”vilja”: *jag sku int villa*.

Till den finlandssvenska syntaxen hör många olika företeelser. Av dem som finns belagda i materialet väljer jag ut några som jag uppfattar som särskilt genuina. Ett av dem är användningen av kortstavigt *nu*, utvecklat ur ”nog”. Några exempel: *Frun sku nu kom å förstör, Nå va sku de nu vara att koxa på, Int nu så där bara, Va sku du nu med simbyxor, kom nu sen, va sku de nu ta ont, ids nu int börja prätisä, Nå va sku ja nu ha besvära mej för de för?, Nå int är de nu*

så länge int, va sku de nu bli av me de, nu sku din farsa ha haft råd, osv. Nu har en mycket obetydlig semantisk funktion men en desto större som satsadverbial i en idiomatisk finlandssvensk talad sats. En annan idiomatisk egenhet är nekande uppmaning som ofta uttrycks med *ids* (jfr ovan): *ids int gråta, ids int repetera, ids int stritta så där*. I finlandssvenskan, liksom i norrländskan, nyttjas infinitiv av *måste*. Idiomatiska uttryck är därför *de(t) ä nog måsta på, de ä som man sku måsta få gå med föttrena i vattne*. En finlandssvensk användning av adverbet *lite* finner vi i talesätt som *frun ha vi kört ved åt lite många gånger* och *vi ha stjåla äppel lite många gånger* (pluralt äppel är också finlandssvenskt). *Lite* fungerar, egendomligt nog, som förstärkning av det efterföljande adjektivet *många* men uttalas trycksvagt, medan adjektivet får starktryck. Naturligtvis handlar det här enbart om talat språk.

Jag vill också presentera några idiomatiska uttryck som kan hänföras till området kommunikation i vid mening. Det är dels uttryck som syftar på muntlig kommunikation, dels interjektionella uttryck: Alise säger ”erinra mina ord”. Verbet har här en gammal betydelse, som jag känner igen från min föräldrageneration: ’komma ihåg’. Alise reagerar på Sendlans tal med *Nå, nu pratar hon palduri* (’strunt’). För ”snacka” ges flera synonymer: *Vi har int tid å slösa på sånt där jorsande; man ska vara som folk å int präppla* (’snacka’); *hössla int ungar; ids nu int börja prätisä; Vad du kan snarvla; Präpelkajsa, alltid ska du då snarvla; Ids int perkla* syftar däremot på ’svära’, och *då fick han int blama sej* (’göra bort sig’).

Jag har ovan citerat svordomar som Juuso radar upp i Gestrins bok. Man hittar också andra interjektionella, idiomatiska uttryck: *Nå visserligen* (’javisst’, med två huvudaccenter i det senare ordet); *Nå herrejess; Aj, de ä int skvaller de int?; Aj, ä de hennes Alise i Köket?; Voj jestandes; voj sablar sidu; voj juma; Aj jaha, på det viset; Men, voj, voj; Voi, ponken min; Aj, två vill du ha? och Morjens Bertel. Juma* är en förkortning av *jumalauta*, en av de vanligaste svordomarna på finska, ”voj/voi” är ett vanligt ord som kan stå både ensamt och i fras. ”Aj” motsvarar ungefär ”jaha/jaså” och ”morjens” (av tyskans ”Morgens”) fungerar som ’tjänare!’.

År 2000 utkom den första moderna ordboken över finlandssvenska ord och uttryck (af Hällström & Reuter 2000). Den är avsedd som vägledning för finlandssvenskar som vill granska om deras ordval i vissa fall kan medföra svårigheter för sverigesvenskar. Den kan också användas för sverigesvenskar

som går bet på tolkningen av finlandssvenska uttryck. De flesta av de ord som jag har redovisat här återfinns i ordboken. Denna kan dock inte vara heltäckande, och t.ex. saknas åtskilliga finska ord som finlandssvenskar ofta blandar in i sitt talspråk. Jag har därför gjort en liten lista på ord som fattas i ordboken. Dit hör de ovan nämnda kommunikationsorden *prätisä*, *jorsa*, *blama sig* och *palduri*, personord som *kaveri*, *lillpia*, *jasse*, *lindanbarn* och *bisi*. Personer kan beskrivas med adjektiv som *pöpsig*, *böbig*, *klani*, *redi*. Andra ord är *skuru* och *haltpunkt*, *skyddskår*, *skyddstorn* och *skådefönster*, *leffa*, *putt* och *hösnes* samt frekventa finska ord som *jännä* och *maksaa* plus det finlandssvenska verbet *moka* och adjektivet *patent* (som predikativ i t.ex. "Det var så patent!"). Förkortningar behöver också förklaras, t.ex. *Husis* ('Hufvudstadsbladet') och *RUK* (finskt initialord för 'reservofficersskola').

Slutligen: min utgångspunkt har varit att de två självbiografiska romaner jag har läst speglar språket. För några år sedan hävdade jag det samma om dagstidningarna (Liljestränd 1998). Tidningarna speglar skeendet i det moderna samhället ur snart sagt alla aspekter. Den litterära texten ger mer begränsade inblickar i tillvaron och bygger ofta på personliga upplevelser. Att på ett levande och kroppsnära sätt förmedla dessa till läsaren förutsätter ett språk som organiskt speglar innehållet, inte minst i talsituationer.

Christine-Louise Gestrins *Äppelfesten* är en mycket välskriven roman som man gärna läser på nytt. Det finlandssvenska närspråket är här ett måste för att förmedla upplevelsen av en speciell miljö och en speciell tid. Att olika personer ur olika sociala skikt, i olika ålder och i olika situationer talar olika har författarinnan visat på ett övertygande sätt. Ingmar Björkstén har skrivit en annorlunda bok, mättad med reflexioner över språkets variation och med talrika prov på detta.

På flera ställen konfronterar jag återgivningen av talspråk med hur personer talar i verkligheten. Det rör sig mest om stavningsskillnader, t.ex. att *jag* normalt uttalas utan *g* i slutet och att *det* uttalas utan *t*. Detta är en mycket spridd och fast konvention. Författaren vill ofta ge replikerna en så realistisk karaktär som möjligt men måste också ta hänsyn till läsaren. En konsekvent och naturalistiskt skriven dialog skulle dock snart bli tröttande för läsaren, som i normalfallet knappt upptäcker kompromisser och inkonsekvenser. Språket i texten speglar språkbruket men långt ifrån hundra procentigt. Vi ska också komma ihåg att tal aldrig kan återges adekvat i skrift, därför att skriven text har mycket små

möjligheter att återge satsmelodi, tonfall, accent, rytm, klang osv. I sin tystläsning av texten kan läsaren dock föreställa sig hur repliken kunde låta i verkligheten. I gynnsamma fall har läsaren tillgång till en professionell uppläsning, av en skådespelare eller i bästa fall av författaren själv. För den sverigesvenska läsaren är t.ex. Torgny Lindgrens texter oupplösligt förknippade med författarens suggestiva läsning. Kanske är det först då, som läsaren riktigt förstår hur individuellt detta avvikande språk är.

Litteratur

- Björkstén, Ingmar (1991), *Krigsbarnet*. Stockholm: Bonniers.
- Gestrin, Christine-Louise (1986), *Äppelfesten*. Helsingfors: Schildts.
- af Hällström, Charlotta & Reuter, Mikael (2000), *Finlandssvensk ordbok*. Esbo: Schildts.
- Liljestrand, Birger (1983), *Tal i prosa. Om svenska författares anföringsteknik*. Umeå: Umeå universitet.
- Liljestrand, Birger (1998), "Tidningen som språkspegel." I: *Språkbruk* 2/1998. S. 3–9.
- Lindgren, Torgny (1982), *Ormens väg på hälleberget*. Stockholm: Norstedts.
- Lindgren, Torgny (1983), *Merabs skönhet*. Stockholm: Norstedts.

Björn Melander

SPRÅKET I EUROPAPARLAMENTET

En ordförrådsstudie

1. Inledning

1.1 Nära samarbete på många språk

Europeiska unionen är en på många sätt unik skapelse. Den är i grunden ett samarbete mellan självständiga stater, men har också starka överstatliga inslag. De olika inrättningarna inom unionen (kommissionen, rådet, parlamentet, domstolen m.fl.) har få motsvarigheter på annat håll, och samarbetet inom EU är både mer omfattande och mer centraliserat än inom någon annan internationell organisation. Inom EU måste därför olika länders delegater kunna mötas över språk- och kulturgränser på ett djupare sätt än vad som vanligen är fallet; de ska ju nå fram till ett gemensamt beslut som ofta är bindande för alla parter och som kan få stor betydelse för förhållandena inom de olika representanternas hemländer.

Till EU:s särdrag hör även att man i ovanligt stor utsträckning kan utnyttja det egna språket i samarbetet. EU har en mycket generös språkpolicy: alla de språk som är officiella språk – de jure eller de facto – i de skilda medlemsländerna är officiella språk och arbetsspråk inom unionens olika organ (för en svensk översikt över EU:s språkregler se Melander 2000a). Från EU:s sida anslår man också stora medel till tolkning och översättning för att göra det möjligt för de

olika ländernas representanter att verka på sitt eget språk; de inrättningar som EU har skapat för tolkning och översättning är de största i världen.

Europaparlamentet är ett bra exempel på bägge dessa förhållanden. Parlamentet har 626 ledamöter som väljs i direkta val av medborgarna i unionens medlemsstater. De skilda länderna har representation i förhållande till sin befolkningsstorlek. Parlamentet har fått allt större betydelse i EU-arbetet under det senaste decenniet. På parlamentets webbplats¹ beskriver man utvecklingen följande vis: ”De olika fördragen, i synnerhet Maastrichtfördraget från 1992 och Amsterdamfördraget från 1997, har successivt omformat parlamentet till en lagstiftande församling som har rättigheter som är jämförbara med de som de nationella parlamenten har.” Det finns ansevärda resurser för tolkning och översättning i parlamentet. År 2000 hade man drygt 580 anställda översättare och nästan 260 tolkar. Ledamöterna förefaller också i stor utsträckning både vilja och kunna använda sina egna språk i parlamentsarbetet (en undersökning angående bruket av svenska ges i Melander 2000b).

1.2 Debatt över språk- och kulturgränser

Det är rimligt att anta att det finns varierande mönster för politisk debatt, argumentation m.m. i de skilda medlemsländerna. Varje EU-stat har sin speciella historia och har därigenom utvecklat mer eller mindre olikartade retoriska traditioner inom det politiska området. Likaledes är det sannolikt att sådana skillnader på olika vis avspeglar sig i arbetet i Europaparlamentet. Ledamöterna från olika länder bör i större eller mindre utsträckning ha med sig den egna retoriska traditionen i bagaget; många av dem har t.ex. tidigare varit verksamma inom nationella politiska församlingar av skilda slag.

Från svensk utgångspunkt kan man därför fråga sig om de svenska Europaparlamentarikernas språkbruk präglas av något slags svensk eller möjligen nordisk politisk tradition, och hur detta i så fall skiljer dem från andra grupper i parlamentet.

Det är en fråga som vi i dag inte kan svara på. Det svenska debattspråket i Europaparlamentet vet vi nämligen inte mycket om. Forskningen om svenskan

¹ <http://www.europarl.eu.int/presentation/default_sv.htm>

i EU har hittills främst varit inriktad mot andra typer av frågor. En aspekt man har uppmärksammat är påverkan på den offentliga svenskan i olika sammanhang, speciellt risken för att krångligare och mindre medborgartillvända texter ska bli följden (t.ex. Ehrenberg-Sundin 2000). En annan infallsvinkel som man har tagit upp är om EU kan öka riskerna för att svenskan ska förlora bruksdomäner. Särskilt har man då inriktat sig mot den politiska och administrativa arenan, men man har också diskuterat effekterna mer generellt (t.ex. Svanlund & Westman 1991; Teleman 1993; Hyltenstam 1999). Exempel på ytterligare aspekter som berörts är hur EU beskrivs och bevakas i dagspressen eller om information om EU är begriplig (Nikula 1999, 2000).

1.3 Syfte

Det finns således stort utrymme för undersökningar av hur svenskan används inom EU-politiken, och i denna artikel ska jag redovisa några preliminära kvantitativa resultat från en undersökning av debattspråket i parlamentet, som jag för närvarande sysslar med. Vad jag i grunden är intresserad av är om det finns olika nationella debattstilar och hur dessa i sådana fall möts i Europaparlamentet. En viktig fråga är också om man kan se tendenser till utvecklandet av en ny tradition, som är utmärkande just för Europaparlamentet, och hur denna i så fall ser ut. Anpassar sig t.ex. de små ländernas delegater till de större ländernas representanter? Utvecklas det helt nya mönster och hur ser de då ut – är de t.ex. något slags blandning av olika modeller?

Som ett inledande steg i arbetet har jag valt att studera vilka ord som är utmärkande för de svensktalande ledamöternas inlägg i parlamentsdebatterna i jämförelse med inläggen från talare av andra språk. Den mer precisa fråga jag i denna uppsats vill söka besvara är vilka ord som är signifikant mer eller mindre frekventa då man jämför svenskan med det som yttrats av företrädare för andra språkgrupper.

2. Material och metod

2.1 Ett mångspråkigt material i översättning

Europaparlamentet har tre grundläggande arbetsformer. För det första håller man plenarmöten där olika frågor debatteras och omröstningar genomförs. För det andra arbetar man i olika utskott; det finns 17 ständiga utskott inom vilka man behandlar ärenden av olika slag, bl.a. innan beslut fattas vid plenarsessionerna. För det tredje tillhör parlamentarikerna olika partigrupper där ledamöter från partier med likartad inriktning möts och samverkar.

Jag har valt att studera debatter vid plenarsammanträdena. Dessa är parlamentets formellt sett viktigaste möten och av den anledningen intressanta att undersöka. De erbjuder också ett relativt lättillgängligt material. Parlamentets sessioner publiceras nämligen på Internet i ett s.k. fullständigt förhandlingsreferat som i princip ordagrant återger vad som sagts i kammaren. I en första version, kallad ”regnbågsutgåvan”, återges varje inlägg på det språk som talaren använt (alltså normalt det officiella språket i det land man kommer ifrån). Denna flerspråkiga version översätts tämligen omgående till samtliga elva EU-språk och efter vissa rättningsprocedurer o.d. läggs dessa översättningar ut på parlamentets webbplats i html-format.

Mitt material utgörs av översättningarna till svenska. De texter jag studerat är alltså av ett ganska speciellt slag: jag har jämfört vad som sagts av de svensktalande ledamöterna med den svenska översättningen av vad som yttrats på andra språk. Det innebär att det finns åtminstone två viktiga steg mellan vad som sagts och vad som står att läsa i de protokoll jag behandlat. För det första sker alltid förändringar då talat språk skrivs ned (för en diskussion av sådana förhållanden vad gäller svenska riksdagsreferat se t.ex. Thelander 1986:29–30; Cederberg 1993:18–21; Hallberg 1995). Detta förhållande berör naturligtvis både det som yttrats i original på svenska och det som sagts på andra språk. För det senare materialet tillkommer sedan ytterligare ett led som innebär en djupgående påverkan på många plan: översättningen från respektive språk till svenska.

Förhållandet mellan mitt material och vad ledamöterna verkligen sagt är därför mycket komplext. Detta är dock en faktor som jag här bortser ifrån. I stället har jag valt att betrakta de svenska texterna som ett material av helt självständigt slag – det debattspråk en svensk möter då han eller hon vill följa arbetet i Europaparlamentet via de officiella publikationerna. Ett sådant synsätt står också i överensstämmelse med den grundläggande hållningen inom unionen. Där betraktas nämligen normalt alla språkversioner av ett dokument som likvärdiga; det finns inte en grundtext och tio översättningar, utan elva grundtexter. Från liknande utgångspunkter framhålls inte sällan från EU:s sida att man egentligen inte önskar att dess organ ska framstå som mångspråkiga gentemot unionens medborgare. I stället vill man att de ska te sig som enspråkiga – talande just det språk som den enskilde, som man för tillfället vänder sig till, råkar ha som modersmål.

2.2 En slumpmässigt vald session

Det konkreta material jag valt att undersöka utgörs av protokollet från en session, nämligen den som hölls i Strasbourg den 10 till 13 juni 2002. Denna har valts ut helt slumpmässigt och det är min förhoppning att den är rimligt representativ. Föreläsare för samtliga språkgrupper framträder under sessionen och ett tämligen brett spektrum av både större och mindre frågor behandlas. Några exempel på frågor som diskuteras är: fördelning av ankomst- och avgångstider vid gemenskapens flygplatser, likabehandling av män och kvinnor, utvidgningen av Europeiska unionen samt mul- och klövsjuka i Korea.

Jag har begränsat mig till de delar av protokollet som baserar sig på tal i kammaren. I protokollen ingår också sådant som skriftligt fogats till förhandlingarna, t.ex. röstförklaringar och skriftliga frågor, men sådant har alltså uteslutits. Jag har också valt att inte ta med yttrandena från de olika talmännen, eftersom dessa är ganska stereotypa ("debatten är härmed avslutad" o.d.) och därigenom kanske kunnat förvränga resultaten.

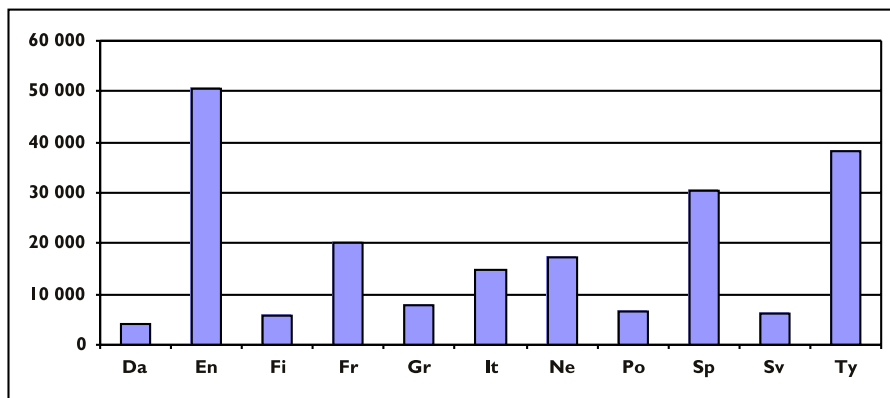
En session kan tyckas som ett litet material, men tämligen mycket hinner yttras under fyra dagars sammanträde. Totalt omfattar mitt material 201 706 ord, eller cirka 500 sidor.

2.3 Statisk bearbetning

Förhandlingsreferaten finns som framgått tillgängliga på Internet. Jag har överfört texterna i dessa till datafiler, för vilka sedan ordstatistik av skilda slag tagits fram med hjälp av programpaketet TSSA². Genom ett statistiskt test (chi-två) har jag beräknat vilka ord som är signifikant snedfördelade (på 5 %-nivån). Bearbetningarna har hela tiden skett på grafordsnivå; jag har således inte skilt på homografer och inte heller fört samman böjningsformer på gemensamma grundord. Ett ord har genomgående definierats som en teckensträng som ligger mellan två spatier eller avgränsas av ett antal i förväg definierade skiljetecken.

3. Snedfördelade ord i Europaparlamentet

En första fråga man kan ställa sig är hur många ord som härrör från olika språk. I figur 1 redovisas ordantalet för de olika språken.

Figur 1. Antal ord yttrade på olika språk

² Text Segment and Sort Assistant, ett programpaket för textstatistik framtaget av Institutionen för lingvistik vid Uppsala universitet.

Engelskan står som framgång för de flesta orden. På andra plats finner vi tyska, på tredje spanska och på fjärde franska. Att engelska, tyska och franska intar framskjutna positioner är inte särskilt förvånande. Som berörts har länderna platser i parlamentet i förhållande till sina invånartal, och alla dessa språk hör hemma i länder med stora befolkningar. De talas dessutom i flera olika länder. Har många ledamöter i parlamentet ett visst språk till modersmål, är det naturligt att det görs många inlägg på språket i fråga. För engelskan gäller därutöver att flera företrädare för kommissionen använder detta språk när de under den aktuella veckan uppträder i parlamentet, trots att de kommer från icke-engelskspråkiga länder. Så gör t.ex. den finländske kommissionären Erkki Liikanen vid flera tillfällen tämligen omfattande inlägg på engelska. Spanskans höga värde är möjligen mer oväntat, men blir kanske mindre påfallande om man erinrar sig att Spanien under den aktuella perioden innehade ordförandeskapet i EU.

3.1 Typiskt svenskt

Huvudfrågan i denna uppsats är alltså vilka ord som är typiska för olika talargrupper. Vilka ord är det då som utmärkande för de svenska inläggen? Jag kommer nedan att redovisa resultaten av en jämförelse mellan det som yttrats på svenska med först alla andra inlägg betraktade som en grupp, och därefter i tur och ordning med de tre ”stora” EU-språken, dvs. engelska, franska och tyska. Jag avslutar med en jämförelse med det som sagts på finska, bl.a. för att se om man kan se några indikationer på att ledamöterna från våra båda länder ligger relativt nära varandra i det aktuella avseendet.

Jämför man då för det första det som yttrats av svensktalande med det som sagts av alla de övriga sammanslaget, faller följande ord ut som signifikant mer använda av svenskarna: *arbete, ett, EU, får, fram, hur, mer, mycket, någon, nu, också, se, skall, utvidgningen, vi, viktigt, vill*. Tar man i stället ut de ord som är signifikant ovanligare i de svenska inläggen blir listan följande: *av, bör, de, eftersom, europeiska, för, ge, genom, ha, ni, parlamentet, skulle, som, var, vilja, ändringsförslag*.

I en del fall rör det sig som synes om ord med ganska påtaglig innebörd: *arbetet*, *EU* och *utvidgningen* är företeelser som svenskarna uppehåller sig vid oftare än de andra, medan de mer sällan säger *uropeiska*, *parlamentet* och *ändringsförslag*. Intressant är också att lägga märke till att *vi* är typiskt för de svenska inläggen, medan man tvärtom underanvänder *ni*. Både *vi* och *ni* är centrala ord i politisk debatt; att skapa med- och motgrupperingar utgör grundläggande processer inom det politiska spelet (jfr bl.a. Bergman-Claeson 1994).

De övriga orden är mer att betrakta som formord, eller åtminstone ord vars innebörd är av ett abstraktare slag, och det är svårt att ge en tolkning av dem utan en djupare genomgång av texterna än vad det här finns rum för. Men det förefaller ändå som om de svenska talarna har en ganska aktiv framtoning: *fram*, *mer*, *mycket*, *nu*, *skall*, *viktigt*, *vill* ger utan tvekan sådana associationer, medan listan på underrepresenterade ord ger ett mer passivt intryck (med undantag för *vilja*).

Går man sedan över till de ord som utmärker svenskarna i jämförelse med inläggen från engelsktalande blir de typiskt svenska orden dessa: *arbete*, *därför*, *det*, *dock*, *ett*, *EU*, *får*, *hur*, *man*, *mer*, *mycket*, *nu*, *också*, *sätt*, *se*, *skall*, *vi*, *viktigt*, *vill*, *är*. De ord som blir underrepresenterade hos svenskarna vid denna jämförelse är: *andra*, *av*, *dessa*, *detta*, *eftersom*, *uropeiska*, *för*, *ge*, *genom*, *kommer*, *mänskliga*, *rättigheter*, *skulle*, *som*, *var*, *vilja*, *åtgärder*, *ändringsförslag*.

Som framgår rör det sig huvudsakligen om samma ord som vid en jämförelse med samtliga andra språk. Delvis hänger detta förhållande säkert samman med att det som yttrats på engelska utgör den största delen av det övriga materialet, och därför sätter sin prägel på gruppen betraktad som en helhet. Men de ursprungligen engelska yttrandena utgör trots allt inte mer än 25 % av allt som sagts, och det är lite förvånade att skillnaderna inte är större. Man kan därför fråga sig om det engelska sättet att uttrycka sig fungerar som något slags norm.

Ett sätt att något börja nysta i den frågan är att jämföra svenskan med andra språk än engelska, och jag har som framgått valt att ställa svenskan i kontrast till också franska och tyska.

För franskans del är det följande ord som blir överrepresenterade i de svenska inläggen: *arbete*, *del*, *EU*, *får*, *frågor*, *fram*, *har*, *hur*, *många*, *mer*, *någon*, *något*, *nu*, *också*, *se*, *skall*, *utvidgningen*, *vi*, *vid*, *viktigt*, *vill*, *år*, *än*. De ord som vid

denna jämförelse är signifikant underrepresenterade hos svenskarna är: *av, eftersom, er, europeiska, för, forskning, genom, GFC³, jag, mänskliga, men, min, ni, övrigt, parlamentet, ramprogrammet, säga, skulle, som, var, vilja, ändringsförslag*. Huvuddelen av orden känns igen, men de ord som är signifikanta i jämförelse med franskan (både vad gäller över- och underrepresentation hos svenskarna) är totalt sett något fler. Jämfört med engelskan har svenskan 20 plusord och 18 minusord, medan motsvarande värden för franskan är 23 respektive 22. Man kan också lägga märke till att något fler ord kan klassificeras som innehållsord (*europeiska, forskning, GFC, mänskliga, parlamentet, ramprogrammet, ändringsförslag*). En viss indikation på större skillnader gentemot det ursprungligt franska materialet än gentemot det engelska förefaller alltså gå att spåra.

Jämför man därefter med de tyska yttrandena är bilden den motsatta: siffrorna antyder mindre skillnader. Endast tolv ord är signifikant vanligare i det svenska materialet: *arbete, ett, EU, frågor, fram, hur, mer, nu, se, ut, vi, viktig*. De ord som svenskarna använder signifikant mindre är däremot tämligen många, 22 stycken: *av, bara, damer, de, detta, er, europeiska, för, genom, ha, här, herrar, ju, men, min, mina, ni, redan, sidan, var, ytterligare, även*. Det bör dock observeras att två av dessa (*damer* och *herrar*) och möjligen också ett tredje (*mina*) har sin grund i att de tyska ledamöterna inleder sina inlägg med frasen "Herr/fru talman, mina damer och herrar!", medan svenskarna vanligen nöjer sig med bara "Herr/fru talman!". De höga värdena för dessa ord i det tyska materialet har därför lite speciell bakgrund. Ytterligare ett förhållande som skiljer från de ord som faller ut vid en jämförelse med franskan är att det finns få innehållstunga ord i de båda aktuella listorna.

Hur ser det slutligen ut om man ställer de svenska yttrandena i kontrast till de ursprungligen finska? Något fler (21) ord faller då ut som typiskt svenska: *del, det, dock, efter, frågor, fram, gäller, jag, Johannesburg, kommer, någon, något, när, nu, också, om, rådet, se, skall, vi, viktigt*. Däremot är det ganska få ord som är signifikant underrepresenterade (10 st.): *av, bör, här, kan, man, medlemsstaterna, nya, redan, var, även*. Också här är de innehållsbleka formorden i majoritet; de mer betydelsetunga är egentligen bara *Johannesburg, rådet* och *medlemsstaterna*.

³ Förkortningen står för Gemensamma forskningscentret.

3.2 Gemensamma nordiska drag?

Antalet ord som skiljer svenskan från de andra språkgrupperna varierar alltså något. I tabell 1 redovisas en sammanställning av antalet signifikanta plus- och minusord för de svenska talarna i jämförelse med de engelska, franska, tyska och finska debattörerna.

Jämförelsespråk	Antal signifikant överrepresenterade ord	Antal signifikant underrepresenterade ord	Summa
Engelska	20	18	38
Franska	23	22	45
Tyska	12	22	34
Finska	21	10	31

Tabell 1. Antal signifikant över- och underrepresenterade ord för de svenska inläggen i jämförelse med inläggen på engelska, franska, tyska och finska

Siffrorna måste naturligtvis tolkas med största försiktighet, men kan kanske ändå sägas tyda på att det kan finnas en större likhet mellan inläggen på svenska och finska än mellan dem på svenska och på de andra språken. De franska inläggen skulle då också vara de som skiljer sig mest från de svenska.

Denna tanke kan också ges visst stöd på annat vis. De svenska inläggen omfattar totalt 6 292 löpord. Dessa fördelar sig på 1 896 olika ord (hädanefter kallade *lexord* i enlighet med den terminologi som tillämpas av bl.a. Hultman 1994). För vart och ett av dessa lexord har ett chi-tvåvärde räknats fram. Detta ger ett mått på hur mycket den observerade frekvensen skiljer sig från den som skulle ha funnits om ordet i fråga hade varit likformat fördelat i de båda grupperna man jämför. Beräknar man medelvärdet för detta chi-tvåvärde får man siffrorna i tabell 2.

Jämförelsespråk	Medelvärde för chi-två för de 1 896 svenska lexorden
Engelska	4,78
Franska	2,61
Tyska	3,79
Finska	1,13

Tabell 2. Medelvärde för chi-två för de svenska lexorden i jämförelse med engelska, franska, tyska och finska

Som framgår har finskan ett väsentligt lägre värde än de tre övriga språken. Detta visar alltså på ett generellt sett större mått av överensstämmelse mellan frekvenserna i de svenska och finska materialet, än vad som är fallet då de svenska frekvenserna jämförs med dem i de övriga språken.

Ytterligare en indikation i samma riktning kan man möjligen få genom att studera hur många av lexorden som är gemensamma för de svenska inläggen och inläggen på de andra språken. Tabell 3 redovisar antalet lexord för engelska, franska, tyska och finska, hur många av dessa som också återfinns i den svenska delen av korpusen och slutligen hur stor procentuell andel dessa gemensamma ord utgör av det totala antalet lexord för respektive språk.

Språk	Totalt antal lexord	Antal lexord gemensamma med svenskan	Procent gemensamma lexord
Engelska	7 433	1 281	17,2
Franska	3 996	1 027	25,7
Tyska	6 178	1 224	19,8
Finska	1 962	662	33,7

Tabell 3. Totalt antal lexord för engelska, franska, tyska och finska samt antal ord av dessa som är gemensamma med det svenska materialet, dels absolut, dels i procent

Siffrorna är vanskliga att tolka eftersom de olika delmaterialen är olika stora, men det förefaller ändå rimligt att säga att en större andel av orden är gemensamma för de svenska och finska talarna, än för de andra kombinationerna. För paret svenska–finska utgör de gemensamma orden något över en tredjedel av det totala antalet finska lexord, medan det högsta värdet för något av de tre andra paren är en fjärdedel.

4. Avslutning

Den undersökning som jag här redovisat skrapar bara på ytan av materialet. Som kvantitativ undersökning är studien mycket begränsad. Den utgår för det första endast från ordfrekvenser, vilket naturligtvis bara är ett mått av många möjliga kandidater. För det andra är den som nämnts gjord på grafordsnivå och kunde på olika vis fördjupas om man skilde på homografer. En tyngre vägande invändning är emellertid att det kvantitativa räknande jag här använt mig av bara ger en mekanisk och ytlig bild av de språkliga förhållandena. För att man ska få en rimlig uppfattning av debattstil o.d. måste självfallet helt andra och mer kvalitativt tolkande undersökningar göras. Det är uppenbart att man då också bör ta hänsyn till andra faktorer än det språk som utnyttjats. Exempelvis bör talarens kön kunna spela en roll, liksom vilken politisk ideologi han eller hon företräder.

Trots dessa reservationer tycker jag att studien antyder spännande skillnader och likheter, och att det finns stor anledning att gå vidare och försöka tränga djupare i materialet. Hur olika retoriska traditioner möts och påverkar varandra är ett spørsmål som är intressant från många utgångspunkter. Ur ett mer teoretiskt perspektiv kan man fråga sig hur påverkans- och utjämningsprocesser sker och vilka nya modeller som eventuellt växer fram. Men ämnet har också en mer praktisk sida: om det finns ett typiskt svenskt – eller möjligen nordiskt – sätt att argumentera och debattera, hur fungerar detta i så fall i ett europeiskt sammanhang? Hur uppfattas de nordiska företrädarna och får de genomslag för sina tankar och idéer? För den som vill studera svenskan och dess användning i framtiden finns det mycket att göra beträffande de nya arenor för språkanvändning som EU-samarbetet skapar.

Litteratur

- Bergman-Claeson, Görel (1994), *Vi svenskar, vi människor och bomben*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 36.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Cederberg, Ann (1993), *Stil och strategi i riksdagsretoriken*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 33.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Ehrenberg-Sundin, Barbro (2000), "Internationellt klarspråksarbete – en grund för bättre EU-texter?" I: Melander, Björn (red.), *Svenskan som EU-språk*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 30.) Uppsala: Hallgren & Fallgren. S. 144–177.
- Hallberg, Anita (1995), "Hur redigeras riksdagsprotokollet?" I: *Språkvård* 2/1995. S. 5–15.
- Hultman, Tor G. (1994), "Hur gick det med OVIX?" I: *Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994*. Lund: Lunds universitet. S. 55–64.
- Hyltenstam, Kenneth (1999), "Svenskan i ett minoritetsspråksperspektiv." I: Hyltenstam, Kenneth (red.), *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Lund: Studentlitteratur. S. 205–240.
- Melander, Björn (2000a), "EU:s språkpolitik – en mångfasetterad fråga." I: Melander, Björn (red.), *Svenskan som EU-språk*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 30.) Uppsala: Hallgren & Fallgren. S. 13–28.
- Melander, Björn (2000b), "Politikersvenska men tjänstemannaengelska." I: Melander, Björn (red.), *Svenskan som EU-språk*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 30.) Uppsala: Hallgren & Fallgren. S. 100–143.
- Nikula, Kristina (1999), "EU i finlandssvensk press." I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XIX*. Vasa: Vasa universitet. S. 221–233.
- Nikula, Kristina (2001), "Är utrikesministeriets information om EU begriplig? En granskning av tre texter om EU." I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XXI*. Vasa: Vasa universitet. S. 199–209.
- Svanlund, Jan & Westman, Margareta (1991), "Svenskans ställning vid europeisk integration." I: *Språkvård* 4/1991. S. 9–13.
- Teleman, Ulf (1993), "Det svenska riksspråkets utsikter i ett integrerat Europa." I: Blomqvist, Jerker & Teleman, Ulf (red.), *Språk i världen. Broar och barriärer*. Lund: Lund University Press. S. 127–141.
- Thelander, Kerstin (1986), *Politikerspråk i könsperspektiv*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 17.) Malmö: Liber.

Henrik Nikula

VAD OCH HUR

Den skönlitterära texten som objekt för språkvetenskaplig forskning

1. Inledning

När jag var i femtonårsåldern hittade jag en sommardag i bokhyllan en bok med noveller av Franz Kafka i svensk översättning. Kafka kände jag bara till som ett namn på en författare, men eftersom just den sommaren var mycket regnig hade jag inte längre någonting annat att läsa. Jag blev omedelbart fascinerad av Kafkas sätt att berätta och jag har med tiden hunnit läsa det mesta av honom. Men också grymheten i en av novellerna gjorde ett mycket starkt intryck på mig – kanske detta till en del hade med min ålder att göra. Berättelsen hette *I straffkolonin*, på tyska *In der Strafkolonie*.

Jag fascinerades alltså både av Kafkas sätt att berätta, av hans berättarstil, men också av grymheten i novellen *In der Strafkolonie*. Man förefaller ofta ta för givet att stilen, formen, dvs. *hur* man säger någonting, är särskilt viktig just i litterära texter, att detta så att säga står i centrum för läsarens intresse, medan innehållet, *vad* som berättas, är mindre väsentligt. I motsats till detta skulle formen i icke-litterära texter snarast ha en enbart instrumentell funktion medan innehållet, ”budskapet”, är det som gäller. Det jag inledningsvis anført torde ändå antyda att förhållandena kanske inte är så entydiga; utan det grymma innehållet hade jag knappast upplevt en så stark ”estetisk njutning”.

I Kafkas novell berättas om en forskningsresande som inbjudits av kommandanten för en "straffkoloni" för att övervara avrättningen av en soldat tillhörande straffkolonins personal. Avrättningen förefaller inte tilldra sig något särskilt intresse inom straffkolonin, eftersom förutom forskningsresanden endast den dödsdömde, en vakthavande soldat och en officer som är ansvarig för exekutionens genomförande är närvarande. Exekutionen ska ske med hjälp av en mycket sinnrikt konstruerad apparat som under förloppet av flera timmar med hjälp av en vass egg sakta skriver in det bud som den skyldige överträtt i dennes nakna kropp, ända tills han avlider. I detta fall gäller det budet "Högakta din överordnade" ("Ehre deinen Vorgesetzten"). Officeren försöker övertyga forskningsresanden om fördelarna med det ytterst grymma bestraffningssättet. Detta hade utvecklats av den föregående kommandanten men understöds inte av hans efterträdare. När officeren inser att han inte kan övertyga forskningsresanden, begår han självmord genom att låta sig själv avrättas av apparaten. Forskningsresanden lämnar kort därpå straffkolonin med ett fartyg.

Utan form finns det naturligtvis ingen berättelse, eftersom varje berättelse naturligtvis berättas på något sätt på något språk. Ett kanske något mindre trivialt faktum är att formen inte endast gäller uttryckssidan, utan att också innehållssidan har en form. Varje berättelse berättas sålunda så att det finns en viss ordningsföljd mellan de olika skeendena, vissa aspekter framhävs särskilt, vissa aspekter och händelser skildras mera detaljerat än andra osv. Formellt sett bjuder *In der Strafkolonie* knappast på några större överraskningar. Den berättas i tredje person, huvudsakligen i indikativ preteritum, och i den ordningsföljd som de olika delskeendena logiskt sett måste ha inträffat (om de inträffat). Stilen är i stort sett tämligen objektivt konstaterande.

Det är inte mitt syfte att här närmare analysera *In der Strafkolonie*, även om detta vore mycket intressant, utan jag kommer endast att kort kommentera några aspekter som utgångspunkt för det egentliga temat i detta bidrag. Den centrala tematiken utgörs av om, och i så fall hur, man lingvistiskt kan definiera det litterära. Om man nämligen vill beskriva skönlitterära texter språkvetenskapligt är det nödvändigt att finna någon definition på vad som språkvetenskapligt avses med begreppet "litterär". Kan man t.ex. säga att det rör sig om en lingvistiskt avgränsbar typ av texter, är det fråga om ett särskilt sätt att kommunicera, eller finns det kanske inga kännetecken som entydigt eller åtminstone tydligt skiljer det litterära från det icke-litterära? Ett sätt att finna

kriterier för det litterära kunde vara att undersöka en stor mängd litterära texter för att få fram någon gemensam nämnare. Detta vore emellertid ett i praktiken nästan ogenomförbart projekt med tanke på vilket omfattande och heterogent undersökningsobjekt det rör sig om. En annan möjlighet är att utgå från vissa centrala begrepp som använts inom litteratur- och språkvetenskap vid beskrivningen av litterära texter. Sådana begrepp är förutom "litterär" t.ex. "fiktionalitet", "fiktiv", "estetisk", "form", "stil" o.d. Även om den vetenskapliga litteraturen på detta område är ofantlig är detta en möjligare väg att gå. Det gäller med andra ord att utgående från vissa centrala begrepp finna lingvistiskt relevanta definitioner som är tillämpbara på åtminstone de viktigaste typerna av sådana texter som i allmänhet etiketteras med termen *litterär* inom litteratur- och språkvetenskap.

2. Fiktionssignaler

En fråga man kan ställa sig är om den i berättelsen *In der Strafkolonie* refererade händelsen överhuvudtaget ägt rum, eller om den kunde ha ägt rum, och om, i fall den ägt rum, beskrivningen av den i alla detaljer överensstämmer med verkligheten. Svaret på denna fråga "antyds" bl.a. genom formen. Framför allt det faktum att berättelsen publicerats som litteratur (som novell) utgör naturligtvis en tydlig men också tämligen trivial antydan om att man åtminstone inte kan förvänta sig absolut sanningsenlighet i fråga om alla detaljer. Egenskaper och fenomen som antyder att en bestämd text ska tolkas litterärt-estetiskt kan kallas *fiktionssignaler* (jfr t.ex. Zipfel 2001:232 ff., "Fiktionssignale"). Många textuella drag som kan tolkas som fiktionssignaler kan förekomma i alla typer av texter, men i litterära texter har de en alldeles särskild funktion, nämligen att ange för läsaren att han bör läsa texten som "litteratur", dvs. att han bör ge texten en "estetisk" tolkning. Termen *fiktionssignaler* förefaller antyda att innehållet i den litterära texten bör tolkas som fiktivt, som "ren fiktion". Men också icke-litterära texter kan ha ett i viss mening mer eller mindre fiktivt innehåll, t.ex. redogörelser för drömmar och fantasier, redogörelser för framtidsplaner, spådomar osv. Det är likaså uppenbart att de flesta litterära texter innehåller element som mer eller mindre överensstämmer med faktiska

händelser och skeenden, liksom att de ofta refererar till verkliga personer, platser och objekt. En litterär text blir inte mindre litterär bara för att den skildrar händelser och skeenden så som dessa verkligen tilldragit sig. Fiktionssignalerna kan därför inte utgöra en signal att innehållet i texten, "berättelsen", ska uppfattas som icke med verkligheten överensstämmande, utan att den ska tolkas så att läsaren inte uppfattar sanningshalten i berättelsen som en förutsättning för att texten ska vara meningsfull, eller riktigare sagt, för att den språkliga strukturen ska kunna ges en meningsfull tolkning och därmed kunna uppfattas som text. – En utgångspunkt är alltså att en *text* är en språklig struktur som i ett givet kommunikationssammanhang ges en meningsfull tolkning.¹

Berättelsens innehåll kan också ge en mycket tydlig vink om att det är fråga om en litterär text. Ett typiskt exempel på detta är fantasy-litteraturen. Kafkas *In der Strafkolonie* innehåller en del element som närmar sig det fantastiska, närmast avrättningsapparaten, men är ändå inte så fantastisk att den inte skulle kunna vara sann. Den nyktert berättande stilen bidrar till en känsla av att berättelsen åtminstone i stora drag kunde ha varit sann, den så att säga "balanserar mellan verklighet och överklighet". Den ingående skildringen av detaljer av en typ som en redogörelse för ett verkligt händelseförlopp knappast skulle innehålla ger emellertid en känsla av överklighet. Framför allt gäller detta detaljer som en icke-litterär berättare inte skulle kunna ha kännedom om, t.ex. i berättelsen ingående personers tankar och känslor. Jämför t.ex. Kafka (1962:153):

Der Reisende sah mit gerunzelter Stirn die Egge an. Die Mitteilungen über das Gerichtsverfahren hatten ihn nicht befriedigt. Immerhin mußte er sich sagen, daß es sich hier um eine Strafkolonie handelte, daß hier besondere Maßregeln notwendig waren und daß man bis zum letzten militärisch vorgehen mußte.

¹ Om man vill gå ännu djupare: en text är någonting som varje gång konstrueras på nytt då en recipient utsätts för språkligt tolkningsbara auditiva eller visuella stimuli. Om man utgår från textproducenten, författaren, är processen åtminstone delvis omvänd, något som jag inte här kan gå in på och som inte heller är av central betydelse för argumentationen.

Det är naturligtvis omöjligt att veta vad som försiggår i huvudet på en annan människa varför varje sådan skildring av verkligheten åtminstone måste uppfattas som byggande på spekulatation. Det är därför naturligt att sådana skildringar närmast är att förvänta i litterära texter, eftersom man inte förutsätter att författaren måste hålla sig till den ”objektiva sanningen” utan i stället kan använda sig av sin skapande kreativitet. Trots detta kan liknande skildringar också förekomma i icke-litterär framställning. Jämför t.ex. följande citat ur en artikel i *Der Spiegel*, där den tyske politikern Rudolf Scharpings besvikelse över att ha blivit tvungen att avstå från sin ministerpost skildras:

Immerhin registriert der Polit-Profi fast verwundert, dass ihn Gefühle nicht zu erreichen scheinen – nicht die der anderen und schon gar nicht seine eigenen. Kein Groll, kein Schmerz, keine Trauer. Nur dass am Tag seines Ausscheidens seine Mutter 80 Jahre alt wird, erscheint ihm irgendwie unpassend. Das hat sie nicht verdient. (Leinemann 2002:40.)

Läsaren av tidskriftsartikeln utgår naturligtvis från att det rör sig om en tolkning av vad man utgående från vissa iakttagelser kan tänka sig försiggå inom Scharping, medan läsaren av Kafkas novell kan läsa den som att ”detta var just vad resanden tänkte”, eftersom han varken behöver förutsätta att resanden ens existerat eller att berättelsen i övrigt bygger på något som verkligen skett (men inte heller behöver utesluta detta). Gemensamt för båda textsegmenten är att läsaren inte behöver förutsätta en absolut överensstämmelse med något som verkligen skett. Det är alltså fråga om att man i vardera fallet i viss mening distanserar sig från kravet på absolut sanning, utan att därmed ge efter på kravet att texten ska kunna ges en meningsfull tolkning, att den i någon mening ska vara ” trovärdig”. En sådan tolkningsstrategi kan man kalla *fiktionalisering*. När det gäller Kafkas text *kan* innehållet vara helt fiktivt, medan man i fråga om ett tidskriftsreportage normalt ställer kravet att den ska utgöra ett uppriktigt försök att återge något som ”objektivt sett” inträffat; det subjektiva element som införs genom ovan citerade textsegment ger artikeln snarast en prägel av politisk kommentar.

3. Estetisering genom fikcionalisering

”Estetisk” är ett begrepp som förknippas med all konst och därmed också med litterära texter. Men inte bara rena konstverk utan också nyttoföremål kan uppfattas som t.ex. ”vackra”, dvs. betraktas från estetisk synpunkt, varvid man bortser från det omedelbart instrumentella och betraktar föremålet i fråga ”sådant det är”. Detsamma gäller texter. Varje text kan betraktas estetiskt; vi kan t.ex. njuta av den eleganta stilen i en vetenskaplig framställning, vilket naturligtvis inte utgör själva syftet med texten. När det gäller litterära texter, kunde man utgå från att hela texten underordnas en estetisk tolkning, som i det fallet är den kommunikativt primära oavsett om texten innehåller något konkret ”budskap”, t.ex. ett politiskt sådant.

Vad innebär det då språkligt att ”man bortser från det omedelbart instrumentella och betraktar föremålet i fråga ’sådant det är’”. ”Föremålet” är ju i det här fallet texten, såväl dess visuellt (eller auditivt) förnimbara gestaltning som dess innehåll, dvs. föremålet utgörs av en språklig struktur i en meningsfull tolkning. Svaret på frågan är fikcionalisering, vilket innebär att man avstår från *kravet* på att referens måste föreligga i fråga om språkliga uttryck med referensfunktion – men att man inte heller utesluter möjligheten av referens. Detta innebär i sin tur att kravet på att textens innehåll måste vara sant upphävs (eller att det åtminstone i princip måste vara möjligt att kunna visa om det är sant eller falskt). Som exempel kan tas ovanstående Kafka-citat ”Der Reisende sah mit gerunzelter Stirn die Egge an. [- - -]”. Om man utgår från att ”Der Reisende”, den resande, inte existerar utan att han är en helt fiktiv person och uttrycket *Der Reisende* sålunda saknar referens, kan vi inte säga om hela satsen är sann eller falsk. Som påståendesats är den i så fall i princip meningslös och potentiellt är därmed också hela texten meningslös och sålunda ingen text. Utan referens kan överhuvudtaget ingen språklig handling genomföras; man kan inte påstå någonting om något om inte detta något förutsätts existera osv. Det sannolika är ändå att vi även om vi inte uppfattar *Der Reisende* i Kafkas novell som ett uttryck med referens till en existerande person (eller en person som existerat) ändå kan uppfatta texten som meningsfull. Annorlunda förhåller det sig med *Polit-Profi* (dvs. Scharping) i tidskriftsartikeln ovan. Om referens saknas i detta fall blir det ett reportage om en icke-existerande person, alltså knappast något meningsfullt.

Trots att litterära texter inte förutsätter referens är de inte meningslösa, då vore de inga texter, och för att lösa detta problem har man, sannolikt i anslutning till Searle (jfr t.ex. Searle 1969, 1981), bl.a. försökt beskriva kommunikationen medels litterära texter som en "som-om-kommunikation", alltså som ett slags fingerad kommunikation, en kommunikation "på låtsas". Men naturligtvis låtsas inte författaren till en skönlitterär text kommunicera med sina läsare, utan han kommunicerar med mer eller mindre stor framgång med dem (jfr Nikula 1995:49 ff.; Skalin 1991:79 ff., 190 ff.). En annan mycket vanlig utväg att beskriva litterär kommunikation är att man förlägger referensen till en fiktiv värld och försöker lösa problemet på detta sätt. Som emellertid redan ovan antytts är fiktivitet ingen förutsättning för att en text ska kunna betraktas som litteratur, även om innehållet i litterära texter i de flesta fall har en mer eller mindre fiktiv karaktär. Man kan i själva verket hävda att *varje* skriven text primärt refererar till ett slags "fiktiv" värld i den meningen att läsaren under tolkningsprocessen skapar en föreställning om en "värld" utgående från sin kunskap om den reella världen, från sina språkliga kunskaper och från det språkliga material han bearbetar när han skapar sin tolkning. I denna textvärld har texten referens oavsett om det rör sig om en litterär eller icke-litterär text. Skillnaden består i att vid litterär tolkning det inte förutsätts att textinnehållet eller textvärlden nödvändigtvis måste överensstämma med den reella världen och besitta referens i denna, dvs. att texten skulle berätta om någonting "utanför" texten. Innehållet i den litterära texten består primärt enbart av det som läsaren av texten utgående från sina språkliga och utomspråkliga kunskaper, erfarenheter osv. anser vara innehållet i texten, och detta innehåll kan inte ifrågasättas utgående från omständigheter i den utomtextuella världen. Om man alltså påstår att textinnehållet är sant eller osant genom att jämföra det med någon händelse eller något skeende i den reella världen, så läser man inte längre texten som en litterär text. Och eftersom innehållet inte förutsätts existera utanför texten, smälter form och innehåll samman så att man inte kan skilja dem åt. Detta innebär att en litterär text i princip inte kan ha någon variant; varje ny bearbetning är en ny text. Det innebär vidare att litterära texter *i princip* är översättbara och att en "översättning" alltid är en ny text. En icke-litterär text kan däremot ha olika varianter eftersom man här redogör för någonting utanför texten som är oberoende av denna och detta någonting därmed kan beskrivas på olika sätt.

När man försöker analysera en litterär text utgående från att den är en litterär text, är det faktum problematiskt att innehåll och uttryck inte på samma sätt är åtskiljbara som när det gäller icke-litterära texter. Med hjälp av litterär, dvs. estetisk kommunikation, försöker man förmedla något som inte kan uttryckas genom icke-litterär kommunikation. Härigenom uppstår problemet att vi lika litet som vi *principiellt* inte kan översätta litteratur definitionsmässigt inte med hjälp av vetenskapens språk uttömmande kan beskriva innehållet i litterära texter. Man kan naturligtvis, såsom jag inledningsvis gjorde, återge och beskriva innehållet i Kafkas *In der Strafkolonie* på samma sätt som man kan återge och beskriva innehållet i en rapport rörande någon verklig händelse. Också den språkliga strukturen och därmed också t.ex. stilen i berättelsen kan beskrivas lika väl som man kan beskriva struktur och stil hos icke-litterära texter. Därvid har man emellertid analyserat den litterära texten på samma sätt som man analyserar icke-litterära texter. Det estetiska, det speciella som förmedlas genom en litterär text, kan varken analyseras eller beskrivas. Det är därför inte märkligt om litteraturkritikens och ibland också litteraturvetenskapens språk kan få en starkt "litterär" karaktär.

Det ovan sagda innebär inte att det är meningslöst att lingvistiskt försöka beskriva den litterära texten på dess egna villkor. Det gäller emellertid att försöka se hur fikionaliseringen som författar- och läsarstrategi påverkar det språkliga uttrycket. Naturliga undersökningsobjekt i detta sammanhang är t.ex. olika slag av refererande och deiktiska uttryck, presuppositioner, modus osv. (jfr t.ex. Nikula 1998, 2000).

4. Den litterära texten – en texttyp?

Det finns många sätt att klassificera texter. En möjlighet att klassificera dem är att skilja mellan textsorter, textklasser och texttyper. Med textsort kan härvid avses en vid en viss tidpunkt existerande typ av text, t.ex. artikel, ledare, brev, telegram, e-brev, roman, novell, dikt, sonett osv. Genom att sammanföra textsorter med vissa gemensamma egenskaper kan man bilda textklasser. Man kunde sålunda bilda en litterär textklass som bl.a. skulle innehålla textsorter såsom roman, novell, dikt, sonett osv. Något annat gemensamt hållbart

kriterium än att dessa texter vid en viss tidpunkt benämns litterära kan knappast anföras, och eftersom textsorterna är historiskt betingade, är också klasserna detta. Vad som under en tidsperiod uppfattas som "litteratur" kanske inte görs det under en annan. Texttyper åter kan definieras utgående från mera allmänna kommunikativa betingelser i t.ex. expressiva, operativa och appellativa texttyper, varvid den dominerande textfunktionen är avgörande för vilken texttyp det är fråga om (jfr t.ex. Reiß 1993). Eftersom de kommunikativa funktionerna i princip inte är historiskt betingade, är texttyperna tidlösa. Reiß (1993) hänför bl.a. de litterära textsorterna till den expressiva texttypen. Roman Jakobson (1972:103 ff.) utgår från en "poetisk funktion", som emellertid inte enbart gäller för litterära texter. Hos Heinemann och Viehweger (1991:148 ff.) utgår man från att de olika texttyperna domineras av någon av funktionerna SICH AUSDRÜCKEN, KONTAKTIEREN, INFORMIEREN och STEUERN, medan alla dessa funktioner när det gäller litterära texter i sin tur domineras av funktionen ÄSTHETISCH WIRKEN. En förutsättning för att detta ska vara möjligt är enligt Heinemann och Viehweger (1991:149) emellertid att textproducenten med hjälp av texten skapar en fiktiv värld. Heinemann och Viehweger går inte längre in på problematiken än så här. Modellen är intressant, men som redan ovan angivits kan fiktitivitet inte vara något avgörande kriterium för om en text är litterär eller inte.

En fråga är emellertid om den litterära texten ens är att betrakta som en särskild texttyp eller om man överhuvudtaget kan hävda att det finns en särskild litterär eller estetisk funktion som skulle dominera vissa texter (jfr även Nikula 2002). Det förefaller snarast vara fråga om ett särskilt sätt att "förhålla sig till texter", att åtminstone "tillfälligt" eller "provisoriskt" ge avkall på vissa allmänna krav som annars gäller språklig kommunikation. Detta förhållningssätt kan man kalla "estetiskt". I själva verket är det fråga om en mycket alldaglig form av kommunikation, t.ex. att "berätta en god historia". Vill man förstöra en god historia sker det lätt genom att man säger "Men så var det ju inte" eller "Så kan det ju inte ha varit". Genom att avvisa kravet på fikionalisering tar man sålunda inte emot berättelsen "sådan den är".

Det finns ett antal argument som mer eller mindre starkt talar för att litterära texter inte är att betrakta som texttyper utan att det snarast är fråga om ett sätt att förhålla sig till texter. Ett tydligt sådant argument är att vilken text som helst i princip kan läsas "som litteratur", dvs. estetiseras genom fikionalisering.

Detta kan t.ex. ske när man läser äldre texter, t.ex. gamla brev, vilka inte kan ha samma funktion för den nutida läsaren som de hade för de ursprungliga mottagarna. Å andra sidan kan litterära texter tjäna som källa till information för t.ex. historieforskaren; härvid läser han dem emellertid inte som litteratur. I båda fallen läses alltså texten på ett annat sätt än som avsetts av författaren. Detsamma gäller t.ex. om någon känner igen sig i en nyckelroman och det därefter är omöjligt för honom att hålla den nödvändiga distansen till texten.²

5. Slutord

”Det var en gång...”, så börjar många berättelser. Detta är en signal till läsaren med innebörden ”Ta berättelsen som den är och bekymra dig inte om huruvida den är med sanningen överensstämmande eller inte”. Detta förhållningssätt kallar jag *estetisering genom fiktionalisering*. Det är fråga om en strategi vid tolkningen av texter som innebär att man bortser från instrumentaliteten hos det språkliga mediet och därmed upplever texten just ”som den är”. En liknande strategi att bortse från instrumentaliteten hos det givna mediet används vid all estetisk tolkning. Normalfallet när det gäller litterära texter är att de produceras för att recipieras estetiskt och att såväl författare som läsare förhåller sig i enlighet med detta. Eftersom nästan vad som helst kan upplevas estetiskt, kan den litterära texten inte betraktas som en texttyp i egentlig mening utan det är fråga om ett ”sätt att förhålla sig till texter”. Den litterära texten ”finns” sålunda i viss mening inte. Varje text kan alltså i princip fiktionaliseras och därmed tolkas estetiskt, men också varje text som avsetts att tolkas litterärt kan potentiellt tolkas icke-litterärt. Begreppet ”(skön)litterär text” är naturligtvis därmed inte tomt; *primärt* omfattar det texter som avsetts tolkas estetiskt.

---

² Ett aktuellt fall är den uppståndelse som Martin Walsers roman *Tod eines Kritikers* (2002) väckte. Romanen kan helt uppenbart läsas som ett häftigt angrepp på den kände tyske litteraturkritikern Marcel Reich-Ranicki. Angreppet är så övertydligt att det försvårar fiktionaliseringen vilket helt uppenbart är orsaken till att romanen knappast kan anses vara särdeles lyckad litterärt sett. (Jfr även t.ex. Lauströer 2002; Schmitter 2002.)

Det är emellertid uppenbart att texter som skrivits för att tolkas estetiskt påverkas av detta, både så att det vanligen föreligger vissa signaler och egenskaper som underlättar det för läsaren att förhålla sig estetiskt och så att fikcionaliseringen ger möjlighet för textproducenten att utveckla en kreativitet som annars inte är möjlig. Den centrala funktionen för estetisk kommunikation är just att förmedla sådant (känslor, upplevelser, insikter osv.) som det inte är möjligt att förmedla på annat sätt.

En central tanke i detta bidrag är att om man med språkvetenskapens, lingvistikens, metoder vill undersöka och beskriva litterära texter *som litterära texter* så måste man finna någon lingvistiskt användbar definition på vad det innebär att en text "är litterär". En viktig utgångspunkt för en sådan definition är helt uppenbart den litterära textens relation till den utomspråkliga verkligheten. Mer eller mindre hög grad av fiktivitet i fråga om innehållet är en egenskap som mycket ofta tillskrivs litterära texter. Detta är emellertid i det närmaste vilseförande eftersom det karakteristiska för en litterär, dvs. estetisk tolkning av en text är att frågan om fakticitet respektive fiktivitet görs inaktuell, dvs. att vissa referensrelationer åtminstone tillfälligt sätts ur spel. Och referens är ju ett begrepp som är synnerligen bekant inom lingvistikens.

Litteratur

- Heinemann, Wolfgang & Viehweger, Dieter (1991), *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen: Niemeyer Verlag.
- Jakobson, Roman (1972), "Linguistik und Poetik." I: Ihwe, Jens (Hg.), *Literaturwissenschaft und Poetik. Eine Auswahl Texte zur Theorie der Literaturwissenschaft*. Band 1. Frankfurt: Athenäum Verlag. S. 83–121.
- Kafka, Franz (1962) [1914], "In der Strafkolonie." I: *Das Urteil und andere Erzählungen*. Frankfurt am Main/Hamburg: Fischer Bücherei. S. 143–186.
- Laustroer, Gitte (2002), "Judiska kritiker i mangeln." I: *Hufvudstadsbladet* 3.9.2002.
- Leinemann, Jürgen (2002), "Kanzler im Wartestand. Rudolf Scharping glaubte als Jüngster der Brand-Enkel bis zuletzt an eine Kanzlerchance nach Schröder. Das machte ihn zu sicher." I: *Der Spiegel* 30. S. 40–41.
- Nikula, Henrik (1995), "Vad innebär tolkning av litterära texter – lingvistiskt sett?" I: *Språk och fiktion. Ett nordiskt symposium om relationen mellan språkteori och skönlitteratur under 1900-talet, Karlstad 12.–14.8.1993*. Karlstad: Högskolan i Karlstad. S. 39–61.
- Nikula, Henrik (1998), "Das Gedicht zwischen Sprachnorm und Autonomie." I: Barz, Irmhild & Öhlschläger, Günther (Hgg.), *Zwischen Grammatik und Lexikon*. Tübingen: Niemeyer Verlag. S. 197–210.
- Nikula, Henrik (2000), "Fiktionalisierung und Modalität." I: *Germanistische Texte II*. Prace Naukowe Wyzszej Szkoły Pedagogicznej w Czestochowie. S. 235–251.
- Nikula, Henrik (2002), "Der literarische Text als Objekt der Linguistik." Föredrag vid det VI. Nordiska germanistsymposiet i Jyväskylä 4.–9.6.2002. (Publiceras i konferensbandet, Jyväskylä universitet.)
- Reiß, Katharina (1993), *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text*. 3. Aufl. Heidelberg: Groos.
- Schmitter, Elke (2002), "Skandale sind hilfreich." I: *Der Spiegel* 27. S. 160–202.
- Searle, John R. (1969), *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. (1981) [1979], *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skalin, Lars-Åke (1991), *Karaktär och perspektiv. Att tolka litterära gestalter i det mimetiska språkspelet*. (Acta Universitatis Upsaliensis. Historia Litterarum 17.) Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Walser, Martin (2002), *Tod eines Kritikers*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Zipfel, Frank (2001), *Fiktion, Fiktivität, Fiktionalität. Analysen zur Fiktion in der Literatur und zum Fiktionsbegriff in der Literaturwissenschaft*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Marianne Nordman

DIALEKTEN I VÅRA HJÄRTAN

Några finlandssvenska ungdomar reflekterar

Bakgrund

I en uppsats "Om svenskan i Finland" skriven 1981 konstaterar Bengt Loman (1998:166) att dialekterna och riksspråket har existerat sida vid sida i svenskbygderna ända sedan 1800-talet. Speciellt i det svenska Finland har de lokala folkmålen levat vidare starkare och segare än i Sverige.

Ännu drygt 20 år senare engagerar dialekterna både forskare och gemene man. Om detta vittnar bl.a. Barbro Wiiks doktorsavhandling (2002) om de österbottniska dialekternas fonologi och morfologi, men också i mindre skala rapporter bl.a. i numren 1 och 4 av *Språkbruk* 2001. Också det faktum att t.ex. Wasa Teater under fyra säsonger (1999–2003) med stor framgång spelat och spelar pjäser på dialekt dokumenterar på sitt sätt dialektintresset i dag.

Därför kan det till en början tyckas förvånande då Ann-Marie Ivars (2001:9 ff.) i en artikel ställer frågan: "Ska vi forska i de svenska dialekterna?" Hon konstaterar, att det i akademiska kretsar rent generellt just nu verkar vara ett tynande intresse för dialektforskning, ett ointresse som är en internationell företeelse och som hon anser beror på att både dialekten och dialektbegreppet egentligen borde omdefinieras. Ivars modifierar för de finlandssvenska dialekternas del sin fråga och ställer den i ny form så: "Ska vi fortsätta att forska i de svenska dialekterna i Finland?" Den nya frågan visar trots allt på en kontinuitet i det finlandssvenska dialektintresset och Ivars besvarar frågan med ett tveklöst "ja".

Dialekter är alltså fortsättningsvis intressanta, kanske ur andra synvinklar än förr och med en mer flytande gräns mellan dialektologer och sociologer, men intresset för studieobjektet i sig finns kvar (Ivars 2001:11).

En intressant dialektmanifestation av nytt datum finns i volymen *Från Pyttis till Nedervetil* utgiven av Gunilla Harling-Kranck (1998). Boken innehåller 29 prov på dialekter i Nyland, Åboland, Åland och Österbotten och texterna i boken kan avlyssnas på en CD-skiva som finns som komplement till volymen. Också det omfattande projektet SweDia (De svenska dialekternas fonetik och fonologi år 2000) som bedrivs i samarbete mellan fonetikavdelningarna vid Umeå universitet, Stockholms universitet och Lunds universitet bestyrker dialektintresset och inbegriper både rikssvenska och finlandssvenska dialekter. Projektet skall resultera i en databas för användning i forskning och utbildning och visar på ett rikt intresse för dialekterna på det svenska språkområdet. (Om det aktuella forskningsläget se ytterligare Wiik 2002:19 ff.)

Detta levande och kontinuerliga intresse för dialekterna möter vi också på ett regionalt snävare plan och sett ur en mer praktisk synvinkel i Forsmans (2001:15 ff.) artikel om dialekt och riksspråk i den svenskösterbottniska skolan, men även i min egen sammanställning av några studenters reflektioner kring dialekter och dialektanvändning.

Material

I kursen "Språkriktighet och språkvård" för huvudämnet Modersmålet svenska vid Institutionen för nordiska språk vid Vasa universitet ingår i kurslitteraturen bl.a. boken *Normer för finlandssvenskan* (Laurén 1985). Kursen avslutas med en skriftlig hemtentamen där studenterna ombedes ta personlig ställning till vissa teman som behandlas också i kurslitteraturen. Våren 1999 ombads studenterna diskutera bl.a. uppgiften "Boken *Normer för finlandssvenskan* ger en överblick över finlandssvenskans villkor. Vad anser du, sedan du läst boken, om finlandssvenskan, om dialekterna?". Uppgiften besvarades av 10 studenter, alla med hemvist i Österbotten.

Våren 2001 hade studenterna i sin hemtentamen i uppgift att bl.a. diskutera temat ur en litet annan synvinkel. Utgående från boken *Normer för finlands-*

svenskan fick studenterna då välja två sådana aspekter i diskussionen om finlandssvenskan som de själva tyckte var viktiga. Uppgiften gick ut på att redogöra för aspekterna och motivera varför de fann dem väsentliga. Av de 15 studenter som deltog i tentamen lyfte 8 fram dialekten som en viktig punkt. Av dessa hör 7 hemma i Österbotten och en i Nyland.

I boken *Normer för finlandssvenskan* ägnas egentligen bara en sida (s. 69) åt en diskussion med temat "Dialekterna – en belastning?". Där hänvisar textförfattaren till en pressdebatt i slutet av 1940-talet och början av 1950-talet där debattörerna ser dialekterna som en börda med betydelse endast för forskarna och som orsaken till finlandssvenskens försagdhet när han förväntas framträda i offentliga sammanhang. Men några debattörer lyfter också fram dialekterna som ett mustigt bevis på allmogens språköra och stilkänsla och som ett utmärkt kommunikationsmedel i vardagen på landsbygden. Åsikterna i textunderlaget går alltså isär och detta har stimulerat studenterna till att rannsaka sitt inre och ta ställning i dialektfrågan.

Den samlade diskussionen i studenternas hemtentamina utgör materialet för min studie. I detta material har jag sökt fram några teman som återkommer i studenternas diskussion och grupperat dem utgående från om dialekten ses som en rikedom eller som ett problem. Ett motiv för sig utgör de reflektioner där studenterna sätter dialekten i relation till högsspråket. Jag har låtit studenterna själva vara anonyma i presentationen av deras diskussion.

Dialekten – en rikedom

De flesta av studenterna upplever dialekten som en rikedom. Av de 18 som diskuterat dialekt i sina tentamenssvar uttrycker 13 helt klara och oförbehållsamma sympatier för dialekterna. En säger klart ut att hon är en stor supporter av dialekten. En annan anser att dialekterna berikar språket och kulturen. Dialekterna betraktas som stilistiskt intressanta och uttrycksfulla.

Flera av informanterna betonar att dialekten för dem är som ett modersmål. Samma synpunkter framträder både hos Ivars (1988:36) och hos Loman (1998:174) i den artikel som skrivits redan 1981. Mina studenter skriver:

”Vårt dialektala modersmål ska vi vara stolta över.”

”Jag tycker att det är viktigt att bevara dialekterna – vårt modersmål, vår identitet.”

”Dialekterna får inte trängas undan och glömmas bort i språkvårdssammanhang: de utgör en allt för stor grupp människors ’modersmål!’”

Dialekterna uppfattas även som en länk som binder samman folk från olika regioner men som också förenar folk från olika nationer. (Jfr Forsman 2001:17 och Loman 1998:174.) Studenterna skriver:

”Jag tycker att dialekter är intressanta och de binder samman människor över landsgränser, eftersom om man kan dialekt har man lättare att förstå olika rikssvenska dialekter och även norska.”

”Som österbottning uppskattar jag speciellt den känsla av samhörighet jag känner med andra ’dialektbrukare’ jag träffar runtom i världen.”

Men dialekten är också en del av ungdomarnas identitet. Den ”ger en viktig identitet och med hjälp av den känner man att det finns en plats dit man verkligen hör”. Dialekten ger brukaren ”en förankring i historien och i den bygg[!]d där man är uppfödd”.

Flera av studenterna ser dialekten som ett mycket gammalt språk som borde enligt dem ha ett värde som kulturarv. Dialekterna är ”på sätt och vis det genuinaste språk vi har”, tycker en av informanterna. Detta rimmar väl med de resonemang som Wiik och Östman (1983:182) för om dialekten som identitetsmarkör och som bärare av estetiska och kulturella värden.

Speciellt en av informanterna betonar att dialekten vidgar språkregistret och stärker språklig kreativitet. Genom dialekterna får vi ”ett större register på ljud och en större referensram överhuvudtaget när det gäller ord och uttrycks-sätt” som kan vara till nytta i vår kontakt till och med främmande språk. Dialekten ger ”utrymme åt större kreativitet i språket” då en dialekttalande person enligt informanten inte är lika bunden till språkliga normer som andra lätt kan bli.

De positiva aspekter som studenterna tar upp är i flera avseenden relaterade till stimulustexten i kursboken, men diskuteras på ett självständigt och personligt sätt. Det allmängiltiga i reflektionerna stöds av att liknande aspekter också kommit fram vid tidigare undersökningar av attityder till dialekter.

Dialekten – ett problem

De negativa synpunkterna på dialekterna är få i mitt material. Det är egentligen bara 3 informanter som explicit lyfter fram problem.

Den ena typen av problem som informanterna upplevt i samband med dialekterna är relaterad till skolan. En av informanterna kommer från en ort med mycket stark dialekt och berättar att användningen av dialekt i skolan var ett ämne till ständig debatt under hennes skoltid. Eleverna tillrättavisades för sitt dialektala uttal och hon konstaterar: ”Man fick känslan av att dialekten var något skamligt.” Melin-Köpilä (1996:188) som studerat finlandssvenska elevtexter har dock erfarit att de dialektalande skoleleverna som deltagit i hennes undersökning inte har några direkta problem med att skriva texter på högspråk. För skriven text är förebilden nästan alltid högspråklig (Slotte 1988:12). I fråga om talat språk är förhållandena andra, men för den som i dag följer ungdomarnas chattande t.ex. i BotniaTV är det uppenbart hur den talade, ofta dialektala förebilden i denna speciella textgenre färgar av sig också i skrift.

En annan av mina informanter tar fasta på synpunkten att människor inte alltid inser och accepterar att alla språk är lika värdefulla. Hon hänvisar till ett uttalande i kursboken om att detta synsätt har gett upphov till språkliga hämningar hos många dialektalande finlandssvenskar. För egen del har hon många gånger haft känslan att dialekten inte duger till något. Hon inser till fullo att man måste kunna använda också högspråk ”men det får inte bli ett sådant tvång att alltid använda det att man till slut helt förlorar lusten att uttrycka sig”. För henne är det viktigt att alla som har en dialekt som sitt modersmål skall kunna känna ”att deras dialekt är en värdefull del av dem, ett språk som de kan uppskatta”.

En informant är i grunden positiv till dialekterna men lyfter ändå fram dialektens betydelse när det gäller österbottningarnas svårigheter att tala högspråk. Hon ser den stora skillnaden mellan dialekten och högspråket som en försvårande faktor när det gäller kommunikation i icke-dialektala sammanhang.

För de unga informanterna i mitt material aktualiseras inte det problem som dialekterna kan utgöra för socialt avancemang. Aspekten har enligt Loman (1998:173 f.) poängterats av österbottniska studenter vid Åbo Akademi

som levererat material till den undersökning som han publicerade 1981. Attityden har knappast förändrats under de 20 år som gått mellan hans undersökning och min. Det är kanske bara en slump att mina studenter inte tar upp aspekten eller möjligen beror detta på att nästan alla av mina informanter fortfarande befinner sig i sin österbottniska hemmiljö.

Dialekt i relation till högspråk

Många av studenterna i mitt material ser på förhållandet mellan dialekt och högspråk ur en egen retrospektiv synvinkel men också och mest ur ett allmänt framtidsperspektiv. I den diskussionen gäller ofta en inställning som inbegriper både dialekt och högspråk. Grundattityden framgår tydligt av konstaterandet:

”Jag tycker det är viktigt med dialekter men alla måste också kunna tala standardsvenska.”

En informant tycker att det är värdefullt att bevara dialekterna men konstaterar att hennes dialekt ändå ”får bli mormors och morfars språk”. När allt kommer omkring kommer hon själv att tala högspråk med sina barn. En annan informant konstaterar att dialekten förr var hennes ”svenska språk” och att hon då ansåg ”att det var dumt att behöva tala högsvenska i skolan”. Då skulle hon ha försvarat dialekterna in i det sista, men i dag talar hon sällan dialekt. Tiden har skapat distans till dialekten tycker hon och nu anser hon att det är viktigt att man lär sig högspråk i skolan.

Flera informanter konstaterar också att man i skolan i dag försöker lära ut högspråk. Några av eleverna anpassar sig till detta, andra håller kvar dialekten. Men på det hela taget menar informanterna att dialektbruket minskar, att dialekterna ”blir ’mindre’ lokala”. ”Ungdomarna känner inte till de dialektord som de äldre använder”, anser en av informanterna. Samtidigt utjämnas dialektdragen också inom dialekterna själva och man ser prov på olika upplosningstendenser. (Jfr Ivars 1988:38; Sandström 2000:411 ff.; Rabb 2001:150 ff.; Wiik 2002:362.) ”Det som är väldigt annorlunda i en dialekt försvinner eftersom de som använder dialekten inte kan göra sig förstådda med dessa ord

och uttryck”, menar en av mina informanter. Utvecklingen rimmar väl med det som Nikula (1979:128) i sin ordundersökning kunnat konstatera om skillnader i ordkännedom hos informanter i olika ålderskategorier.

Rörligheten i samhället gör att dialekttalande människor i dag har livliga kontakter med individer som talar andra dialekter eller någon variant av högspråket. Detta betyder att dialekter påverkar varandra och påverkas av varandra på ett mer markant sätt än någonsin förr. Det finns säkert fog för påståendet att ortsbundna dialekter verkar att vika för sådana varianter som är gångbara över större områden (Ivars 2001:11).

Men det finns också krafter som verkar i annan riktning. En åtminstone ur principiell synvinkel dialektbevarande faktor är sommarteatrarna där man vanligen spelar på ortens dialekt. Detta betonar speciellt en av informanterna. Samtidigt som pjäserna visar att dialekterna är användbara i adekvata situationer ger dialektreplikerna också pjäsen en regional förankring (jfr om Närpes teater i Ivars 1988:36). På Wasa Teater har man dock i sina produktioner på dialekt valt en öppnare linje och låtit varje skådespelare tala sin egen dialekt utan att förankra pjäsen i någon explicit region. Där står dialekten för en social identitet mer än för en regional.

Många av studenterna känner en kluvenhet inför valet mellan dialekt och högspråk. En av informanterna rangordnar sitt eget språkbruk på följande sätt. I första rummet placerar hon sin dialekt men hon konstaterar att hon egentligen har flera dialekter i bakgrunden och att detta skapar problem för henne när det gäller att hålla dem i sär. *Mygg* på Veikarsdialekt t.ex. betyder enligt henne *krank* på Bergödialekt, medan bergöbornas *mygg* är *sjömygg* i Veikars. Trots det använder hon själv *krankbulo* om 'myggbett' både när hon rör sig i Bergö och i Veikars. Hennes terminologiska inkonsekvens ger ett gott exempel på det som sker när två eller flera dialekter förenas i en och samma individ. Det andra rummet hos denna informant intas av rikssvenskan och först i tredje hand kommer enligt henne högsvenskan. ”Jag har helt enkelt inte plats för ett särskilt väl inlärt högsvenskt språkbruk”, konstaterar hon. Kategoriseringen i rikssvenskt och högsvenskt är inte problemfri, och av hennes svar framgår inte vilka kriterier som ligger till grund när hon betraktar rikssvenska och högsvenska som två olika språkvarianter.

Många av svaren vittnar om en klar diglossi hos ungdomarna och om ett behov att skilja dialekt och högspråk åt. Dialekterna hänvisas till vissa domäner

medan högspråket hör samman med andra. Samtidigt som man accepterar dialekterna och betonar betydelsen av att de finns, understryker man starkt också vikten av att behärska högspråket. (Jfr Forsman 2001:16.) Informanternas ställningstaganden tyder på en form av tvåspråkighet hos dem där dialekten är deras förstaspråk och högspråket deras andra.

Synen på dialektens roll i språkbruket visar att diglossin enligt studenterna kan ha olika former av förtecken. Några informanter konstaterar att dialekterna egentligen inte hör hemma i officiella situationer utan att de tillhör främst det vardagliga livet. Studenterna skriver:

”Dialekten är en del av vårt vardagsliv.”

”Det är viktigt att behärska högspråket, men jag tycker inte att man skall följa det alltför slaviskt utan när det är lämpligt bör man ta till dialekten, som ger lokalfärg åt tillfället.”

”[D]ialekt kan vara till nytta om den används på rätt sätt och vid rätt tillfälle.”

Det är alltså viktigt för studenterna att dialekt och högspråk hålls i sär och används i de situationer där de hör hemma. En sådan situation är den skrivna textens domän som studenterna tycker bör vara högspråklig. ”Jag tror inte att dialekterna påverkar skriftspråket i negativ riktning om man bara alltid minns att hålla dessa isär”, skriver en informant.

Dialekterna ses också som en fördel i fråga om social kompetens. De ger talaren möjlighet att uttrycka sig på varierande sätt beroende på den sociala miljö han befinner sig i. (Jfr Ivars 1988:35.) Men studenterna ser inte helt förbehållslöst på frågan.

En informant understryker att samtidigt som dialekten är värdefull är det också viktigt att vi har ”ett gemensamt högspråk att ta till, ett språk som alla förstår”. Detta är i sig enligt henne ett grundvillkor för att också finlands-svenskan skall kunna överleva. Inställningen bekräfts även av en annan av mina informanter:

”Vi vill säkert alla att kommunikationen i Svenskfinland skall fungera, att vi skall förstå varandra. Bästa sättet vore kanske att lära sig tala högsvenska. Men för den skull får inte dialekterna glömmas bort eller diskrimineras.”

Det är alltså viktigt för många av mina informanter att man värnar om både dialekterna och högspråket. Det är också värdefullt att man diskuterar dialekterna. ”Det är viktigt att debatten om dialekterna inte avstannar”, menar en av studenterna och ser det som språkvårdens uppgift att också framöver upprätthålla en standardvariant av finlandssvenskan men samtidigt också värdesätta de dialektala variationer som finns i hela Svenskfinland.

Slutord

Diskussionsinläggen i studenternas hemtentamina visar ett stort engagemang för dialekterna och avslöjar att dialekterna lever starkt i ungdomarnas hjärtan. Många av mina informanter har varit ganska radikala dialektförkämpar under skoltiden och man märker av deras kommentarer hur positionerna ibland hårdnat i språkdiskussionen i skolan och under modersmålslektionerna.

Samtliga informanter är språkstuderande och detta förklarar kanske till en viss del deras nuvarande inställning till dialekterna och också den förändring som skett hos dem sedan skoltiden. Dialekten är viktig för dem både som språklig kraft och när det gäller att bekräfta den personliga identiteten, men samtidigt betonar de högspråkets betydelse som ett allfinlandssvenskt och för vissa också ett nordiskt kommunikationsmedel.

För studenterna har dialekterna sina berättigade rum och självklara sociala kontexter, medan högspråket har sina. Studenterna ser det som värdefullt att kunna skilja de olika funktionerna åt, att kunna båda språkvarianterna eller till och med flera av dem. Men de är också medvetna om den nötning och de yttre språkliga influenser som dialekterna utsätts för och påverkas av. Några lever själva i korstrycket mellan olika varianter.

Dialekterna lever alltså. Också de unga känner för dem och engagerar sig i dem. Teatrarna, både lokala och etablerade, lyfter in dem i sina kulturella rum. Givetvis bör de också intressera forskarna!

Litteratur

- Forsman, Sandra (2001), "Om dialekt och riksspråk i den svenskösterbottniska skolan." I: *Språkbruk* 2/2001. S. 15–20.
- Harling-Kranck, Gunilla (utg.) (1998), *Från Pyttis till Nedervetil. Tjugonio dialektprov från Nyland, Åboland, Åland och Österbotten*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ivars, Ann-Marie (1988), *Närpesdialekten på 1980-talet*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ivars, Ann-Marie (2001), "Ska vi forska i de svenska dialekterna i Finland?" I: *Språkbruk* 4/2001. S. 9–11.
- Laurén, Christer (1985), *Normer för finlandssvenskan*. Helsingfors: Holger Schildts förlag.
- Loman, Bengt (1998) [1981], "Om svenskan i Finland." I: Harling-Kranck, Gunilla (utg.), *Från Pyttis till Nedervetil. Tjugonio dialektprov från Nyland, Åboland, Åland och Österbotten*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 161–175.
- Melin-Köpilä, Christina (1996), *Om normer och normkonflikter i finlandssvenskan. Språkliga studier med utgångspunkt i nutida elevtexter*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Nikula, Kristina (1979), *Dialektal väderleksterminologi. Ordfältsstudier i Närpes-dialekten*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Rabb, Viveca (2001), "Hur starka är de starka maskulinerna? En undersökning av det grammatiska genusystemet i Kevlax, Österbotten." I: Nordman, Marianne & Laurén, Christer & Björklund, Siv & Koskela, Merja (red.), *Svenskan i Finland* 6. Vasa: Vaasan yliopisto. S. 150–159.
- Sandström, Caroline (2000), "Från tre genus till två: Utvecklingen inom det grammatiska genusystemet i västra Nyland." I: Edlund, Lars-Erik (utg.), *Studier i svensk språkhistoria* 5. Umeå: Umeå universitet. S. 411–422.
- Slotte, Jeanette (1988), "Dialektinflytande i elevuppsatser." I: *Språkbruk* 3/1988. S. 11–13.
- Wiik, Barbro (2002), *Studier i de österbottniska dialekternas fonologi och morfologi*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Wiik, Barbro & Östman, Jan-Ola (1983), "Skriftspråk och identitet." I: *Struktur och variation. Festskrift till Bengt Loman 7.8.1983*. Åbo: Åbo Akademi. S. 181–216.

Winfried Nöth

PRESS PHOTOS AND THEIR CAPTIONS

The study of press photos in relation to their captions shows well how words combine with pictures, how they differ in their semiotic potential, and how they are complementary in conveying a complex message. The present paper focuses on the mechanisms and effects of juxtaposing verbal and pictorial messages in daily newspapers and asks: in which respects are press photos and their captions complementary, how do the words refer to the pictures they comment on, and how are the pictures related to the words which describe them? The press photos studied in this paper are from the São Paulo daily newspaper *Folha de São Paulo*. The study is a result of a DAAD-PROBRAL research project on text–picture–relationships in the media directed by Lucia Santaella and the author of this paper. Its theoretical background is Charles Sanders Peirce’s theory of semiosis (see Santaella & Nöth 1998; Nöth 2000; Santaella 2001).

1. Differences in Semiotic Potential

“Pictures say more than a thousand words,” says a popular adage, but if this statement were true, humans would need no language and express themselves by means of pictures instead. Evidently, pictures are not superior, but differ in

their semiotic potential in several respects from words and verbal texts. Whichever of the two media is superior, the combination of verbal with pictorial messages is a means of enhancing the efficiency of the message.

Among the main and most apparent differences is the linearity of verbal texts vs. the two-dimensionality of pictures. While words are messages that unfold acoustically in time or visually in the linearity of the lines of writing on paper, pictures are messages on a two-dimensional surface. As signs, words are predominantly symbols, i.e., signs whose relationship to the object they represent is based on arbitrariness, linguistic convention, habit, and learning. Pictures, by contrast, are in principle motivated signs. In some respect they are iconic, in other respects they are indexical signs. They are icons insofar as they evince similarity to the objects they depict. They are indexical signs insofar as they are in a relation of contiguity with their objects or causally affected by them, as in photography, where the light rays are the optical cause of picture production. – As far as their semiotic potential is concerned, words and pictures differ in the following respects:

Pictures are superior in representing visible phenomena, space, concrete and individual entities, but they are unable to represent causes, intentions, to negate, to affirm, to question, and, last but not least, to name what they show. Generally, they convey more information than words when perceived in the same time span.

Words are superior in representing nonvisible (acoustic, etc.) phenomena, general and abstract concepts, causes, intentions, and time. They can negate, affirm, or question what they express, but they convey less information than pictures when perceived in the same time span.

The differences in the semiotic potential of words and pictures are particularly apparent in the way press photos are combined with their captions. In the more complex message which results from the juxtaposition of the photo with its caption, the caption conveys information that is missing or only incompletely conveyed by the photo in the same way as the photo conveys information that is absent in or cannot as efficiently be conveyed by the verbal message.

Figure 1 and Figure 2 are typical of how these medial differences between words and pictures are used in complementary ways. In Figure 1, the photo can only show the existence of the Twin Towers, whereas the caption informs

Figure 1. Twin Towers of the WTC which were destroyed in a terrorist act

us not only about their existence, but also about their later destruction and its cause, the terrorist act. While the caption is superior in its potential to represent temporal and causal circumstances, being able to convey information not only about the present, but also about the absent, the picture is richer and more detailed in visual and spatial information. We get a notion of the size and shape of the two towers, the distance between them and can even count the number of its floors and windows.

Figure 2 illustrates how words, unlike pictures, can represent objects in general and specify classes of objects by verbal means which have no pictorial counterparts, such as the plural (“lighters”). While the words refer to classes of objects in general, the photo can only show various members of these classes

individually and in great detail. There is no pictorial element that conveys the general idea of a class. Unlike the photo, the caption also informs about causality when it specifies the reason of the accumulation of these objects in this place.

Figure 2. Diverse objects, such as plastic flatware and cigarette lighters, confiscated at Boston airport

2. Semantic Complementarity and the Principle of Informativity

To the degree to which words and pictures differ in their semiotic potential, verbal and pictorial messages are used as complementary media. Their complementarity is a semantic and a syntactic one.

The word–picture complementarity discussed so far is of the semantic kind: verbal information is supplemented by pictorial information, and both words and pictures are equally important to the understanding of the whole of the complex message. More specific semantic word–picture relationships are discrepancy, incompatibility, contradiction, redundancy, and dominance. In newspapers, discrepancy, incompatibility, and contradiction between a photo and its caption obviously occur only as journalistic mistakes, and they require no further attention in our context. Redundancy – the caption merely repeats the contents of the photo or vice versa – is not a mistake, but a stylistic deficiency; it runs contrary to the journalistic requirement of informativity.

Dominance means that one of the two messages conveys more information than the other. It is not in conflict with informativity, since the less dominant message can nevertheless be relevant to some degree to the complex message, and whenever this is the case, the two messages are also complementary. Whether words are dominant in relation to the picture or the picture is dominant in relation to the words depends not so much on their inherent semiotic potential, but rather on variables such as focus, attention, interest,

previous knowledge, informativity, originality, picture size, text length, typography, color, aesthetic quality, etc.

As far as newspaper layout is concerned, the press photo is always visually dominant in relation to its caption insofar as it occupies much more printing space. Nevertheless, the caption may be informationally dominant in relation to its photo. Such dominance occurs when the words convey some surprising message which is absent from, and unexpected in, the pictorial message. In relation to the body text, it is apparent that a verbal message tends to be informationally dominant when a photo merely illustrates what the body text describes more in detail, whereas the photo is dominant when it shows some sensational scene which cannot be described as effectively in words. The merely descriptive caption is hence redundant. Both modes of word–picture relationship can be illustrated by the examples of Figure 3 and Figure 4.

Figure 3 exemplifies pictorial dominance. The photo conveys almost all information. It shows citizens demonstrating against municipal zoning plans. The reasons for their protests are visible in writing on the banners they carry. Since their verbal message is depicted by the photo, the caption can only summarize and turns out to be redundant. However, the place of protest is given in the caption only, which thus conveys some information which the picture is unable to give. Pictures can only show but not name.

Figure 3. Neighbors protest on Pan-America Square

Figure 4. Eliana Molina, who complains of problems with her Peugeot

Figure 4 exemplifies the opposite case. The photo conveys some fairly insignificant information. It shows the portrait of a consumer complaining about her Peugeot service station that failed to repair her car. The body text appears in a weekly column entitled “A cidade é sua” [‘The city is yours’] which reports regularly on consumers’ complaints against vendors or

manufacturers and the newspaper’s successful intervention in the interest of the consumers. The stories are thus always about a just cause, some incompetence or injustice and its redress. The consumers’ portrait are by no means of any relevance. The story would be as good (or bad) if the portrait were utterly different or just missing. Apparently, however, the function of these photos is not really to inform, but to convey a meta-message of authenticity. After all, some of these stories of the newspaper defending the consumers’ interests might be total fabrications.

3. Syntactic Complementarity

The syntax of the word–picture juxtaposition deals with the forms of combination in time and space. It is either one of spatial juxtaposition or of temporal succession. Press photos and their captions are combined by juxtaposition. The caption is usually placed below, but occasionally also on top or besides the picture (as in Figure 5) in a writing space separate from, but next to the photo. Sometimes, however, it is included in the pictorial frame, as in Figure 10. In other journalistic genres, succession can also be found, e.g., in multipage advertisements beginning on the first page with a verbal announcement of the product which is then depicted on the next page only.

While a caption is evidently restricted to the verbal medium only, a press photo can be pictorial and verbal in one since words can be included in the picture as in Figure 3, where the photo depicts a verbal message and thus serves as the writing space for words. The syntax of inclusion has two main forms: representation and inscription.

Representation means that the verbal message is only depicted. The picture shows written or printed words on papers, journals, posters or walls in an indoor or outdoor setting. The photo is not the original writing space of the words which it represents, and the words are not originally a message destined for the newspaper readers, but for other readers, who are sometimes also depicted on the scene; the sender of this verbal message is not the photographer or the journalist. Examples are billboards in urban scenes or banners carried by demonstrators (Figure 3). Words depicted in this way function like quotations in verbal texts.

Inscription means using the picture as a writing space for written words. The words can be inscribed in the picture by means of insertion in a separate field, by means of overwriting without creating a separate writing space, or by indexical inscription, the strategy of linking the words to the objects to which they refer by means of lines or arrows. Naming, i.e., indicating the name of a person or a place, or commenting are the main functions of words in such contexts. Inscription is more typical of advertising and less characteristic of

Figure 5. Bush asks Americans to fly again

press photos, but words are occasionally inserted in press photos, e.g., in photos of crime scenes.

4. Endophoric Reference, Directions of Reading, and Sign Constitution

So far we have focused on the way in which verbal and pictorial signs refer in different but complementary ways to objects and events in the world. This is exophoric reference, i.e., reference from signs (words or pictures) to the objects, persons, or events they represent.

In addition, texts and pictures also refer endophorically, i.e., message internally, to other words or pictures within the complex message of which they are a part, e.g., from words to words that precede or follow, from words to pictures, or from pictures to other pictures in the same message. Reference from caption to photo and vice versa is endophoric reference in this sense. There is endophoric reference to what follows – in text linguistics it is called cataphoric reference – and endophoric reference to what precedes (anaphoric reference).

Endophoric reference to words that follow in the sequence of reading is typically marked by expressions such as “in the following” which merely indicate what comes next. Corresponding devices of captions to indicate a locus in the picture are local adverbials such as “left” or “first row, right” which serve to indicate loci in a two-dimensional space. Indices cannot convey information; they only indicate without giving any further information. Their reference is so to speak informationally empty. Nothing new can be said by means of reference to what follows, since what follows is still unknown.

Words in captions referring to a photo are signs whose object is some information given in the photo, and pictures that refer back to information previously read in the caption are signs whose objects are in the caption. In the process of reading the complex message of a press photo with its caption, two directions of endophoric reference are thus apparent: reference from caption to photo and from photo to caption. When the words direct the readers’

attention to details in the photo, there is reference from caption to picture. When the photo directs the reader's curiosity and attention to information given in the caption, there is reference from photo to caption. In the process of reading the complex message, there is a continuous shift from one to the other direction of endophoric reference.

In Figure 4, for example, only the caption conveys the information that Eliana Molina is the name of the woman shown above. Since her photo occupies twenty times as much printing space as its caption and its visual contents can be grasped much more rapidly than the one of the verbal caption in its linearity, we can assume that her picture is first to capture the reader's attention. The name in the caption, perceived after the photo, then makes the reader relate this information conveyed by the caption to the one of the previously perceived photographic portrait: the unknown woman seen first is now identified and referred to as "Eliana". In this endophoric reference from the words to the picture, the name constitutes a sign whose object is the portrait of Eliana Molina.

More generally, when the direction of reading goes in this way from the caption to the picture, i.e., when the verbal message is understood only in terms of information previously conveyed by the picture, the caption contains signs whose objects are in the photographic message. Furthermore, the verbal caption, which only mentions "car problems", also refers endophorically to information given in the verbal body text. Only there and in the report given in the previous issue, these problems are specified. The caption thus presupposes a knowledge of the details specified there, but since such forms of endophoric reference from caption to body text are not the topic of the present paper, we cannot deal with them in detail here.

In sum, when the direction of reference is from the words to the photo, the functions of the caption are naming and identifying persons, places, or objects, and giving further information about the photographic message. The verbal message of the caption constitutes a sign whose object of endophoric reference is in the picture insofar as the words refer to the elements of the photo.

The opposite direction of reference, from the photo to its caption, predominates when the information conveyed by the picture appears suddenly, at a second look, enriched or in a new light, in face of the information obtained from the previously read verbal message. Sometimes, the photo, at first sight,

remains enigmatic, like a photographic riddle. We do not know what kind of object a certain shape refers to, what the persons do, why they are there at this place, etc. When only the caption gives the solution to such questions, the reader must go from the picture to the words, and then from the words back to the picture to reread it with reference to the information obtained from the words. In this latter direction of picture reading, the pictorial sign has its objects in the message conveyed by the previously read words.

A typical example of this direction of reading is Figure 6. In times of local peace, soldiers in battle uniform below the Eiffel Tower are an enigmatic picture. Its message can only be understood fully in terms of further information that must be provided by the caption. Only after reading the caption, which informs us about the reason of the soldiers' presence under the Eiffel Tower, can we make sense of the photographic message: they are there to defend it against a terrorist attack.

Figure 1 is another example of this kind of reference from the photo to its caption. After reading the words which inform us about the destruction of the towers we reread the picture of the Twin Towers in a dramatically different way, since we now come to imagine both the visible and the no longer visible at the same time, a simultaneity of information which goes beyond the semiotic potential of a photo without a verbal caption, whose message cannot go beyond the immediate presence of the objects shown in the picture.

Figure 6. False alarm. Soldiers guarding the Eiffel Tower in Paris, after the monument was closed yesterday because of a false bomb alarm

Notice that such a rereading of the picture is hardly triggered by Eliana's portrait in Figure 4, which conveys no information of relevance to the complex message as a whole. The portrait does not inform, it only identifies the (co-)heroine of the newspaper story. It is true that it may also be read as being informative, e.g., we can discern information about Eliana's haircut, her blouse, or her necklace, but such information derivable from the photo is of no irrelevant to the coherence of the complex message as a whole. That the focus is merely on the identification of and not on information about the story's heroine is reflected in the syntax and semantics of the caption. The main clause is elliptical, consisting only of the name "Eliana". The following relative clause, "who complains of problems with her Peugeot" is syntactically backgrounded, being structurally dependent on the main clause. It conveys no further reference to what might be informative in the picture, i.e., the way Eliana looks or the meaning of her hand gesture. (Or was she really complaining about her car problems at the very moment the picture was taken, with the particular manual gesture shown in the photo and with the very vowel whose utterance the lip formation shown in the photo indicates?) The same syntactic method of foregrounding is also used in the caption of Figure 1, where the elliptical main clause consists of the name of the WTC Twin Tower. The relative clause in this case, however, contains information which is highly significant to what we see, since it concerns the very destruction of what we see.

5. Indexical Identification

The identification of Eliana in Figure 4 is a typical example of indexical reference. Names are indices that refer to persons or places in the picture and identify them individually without giving any information about the person. The indexicality inherent in a name given in the caption actually conveys an unexpressed deictic message, such as, "This (or: "The person you see above) is Eliana". Only the caption can contain a name. There are no pictorial elements that indicate the names of the places of persons shown in the picture.

There are several other modes of indexical reference between words and pictures. In addition to naming, such intermedial indices are based on

contiguity, deixis (verbal “pointing”), and certain nonverbal conventional indices.

Contiguity is the most elementary indexical principle of relating the words in a caption to a picture. The mere spatial juxtaposition of a caption and its photo has a sign function. It serves as an index that connects the verbal with a specific pictorial message because it informs us very simply about the fact that the verbal message printed below the picture refers to the picture above and not to any other picture on the same page. Usually, the place of the caption is below or above the picture to which it points, but other spaces in the vicinity of the picture are also being used in other forms of typographic layout, as in Figure 5.

Two other principles of indexicality closely related to contiguity by which pictures and words are connected are *pars-pro-toto* and exemplification. There is a *pars-pro-toto* relationship when the pictorial message only partly denotes the meaning expressed by the verbal message. For instance, the verbal message states “New York”, but the picture only represents the Statue of Liberty. Exemplification, closely related to *pars-pro-toto* indexicality, occurs when the picture shows only an example of the class of objects designated by the verbal message. A good example of exemplification is in Figure 2. The objects shown in the picture, such as knives and forks, only exemplify the larger class of objects referred to in the verbal message which the picture cannot represent completely.

Verbal deixis is verbal “pointing”, especially in space (“here”), time (“now”), and social setting (“you”). In captions, spatial deixis predominates. It serves to direct the readers’ attention to a specific locus in the photo. The most common form is deixis to identify individuals depicted in a group of persons shown in the photo. There is explicit verbal deixis and deixis by default. Explicit deixis uses deictic expressions, such as “left”, “from the right”, or “second to the right”. Deixis by default omits such deictic words because the context would make them redundant. An example is Figure 7. Once the person to the left is identified by explicit deixis (“left”) as João Sayad, the one to the right can only be Rui Falcão, who is the only other person mentioned in the caption.

Nonverbal conventional indices are less typical of the photo–caption relationship. Examples are arrows that occasionally connect captions inserted

in the picture frame with the elements of the picture to which they refer, e.g., to specify the exact place of an event in the scene depicted.

6. Iconic Correspondences

Icons are signs which evince some similarity with their objects. Press photos are exophorically iconic insofar as they are visually similar to the events they depict. Captions can also be iconic in another sense, if their verbal structure has some nonvisual, e.g., a temporal (sequential) correspondence with the events to which they refer.

However, when we study the relationship between press photos and their captions and in particular with the process of identifying figures in the photo by instructions given in the caption, we are focusing on endophoric reference. In this context, we are essentially concerned with diagrammatic iconicity, which is based on structural homologies between the complex sign of the words in the caption and its object, the photo to which it refers. Signs constituted in the above discussed sense by a press photo and its caption (as its referential object) are endophorically iconic whenever there is some significant structural homology between the verbal and pictorial message. There are two main forms of diagrammatic iconicity in captions: iconicity of salience and sequential iconicity.

Figure 7. The Secretary of Finances, João Sayad (left), and the one of Government, Rui Falcão, during the interview

There is iconicity of salience whenever the words in the caption are structurally foregrounded in a way similar to the way the figures in the picture are visually foregrounded. Figure 5 is a striking example of such a correspondence between verbal and visual salience. Both in the pictorial and in the visual messages, President Bush is salient. In the photo, the devices for representing his importance are visual foregrounding, dramatic centralization, and a perspective from far below and far above the enthusiastic audience. The corresponding syntactic device is: “Bush”, the proper noun designating the protagonist, is first in word order, and it dominates structurally in its syntactic function of subject. The proper name “Bush” is in the syntactically most salient position just as the figure of the President is visually most salient in the photo. In this way, the verbal grammar of the caption imitates the pictorial grammar of the photo.

Sequential iconicity is best illustrated by Figure 8. The sequence of four proper names corresponds to the sequence of the four politicians shown in the picture. However, there is not only sequential iconicity, but also iconicity of salience. Only the four politicians shown in the first row count, not those in the second row, although the full portrait of at least three of them is recognizable. The application of the rule of salience in this context is by default, since the number of names is limited to four, and four is also the number of politicians in the first row.

Figure 8. The Palestinian Arafat, the Egyptian Mubarak, the Spaniard Aznar, and the Israeli Peres at a meeting on the island of Mallorca southeast of Spain

In addition to iconicity of salience and iconicity of sequence, which are correspondences between the syntactic forms of the verbal and the pictorial messages, semantic correspondences must be considered as a source of iconicity between verbal and visual messages. Such correspondences occur in the case of redundancy between the photo and its caption. Whenever the verbal message evokes the same mental picture, there is semantic iconicity. However, as we saw above, not only the principle of journalistic informativity is incompatible with such verbal-visual redundancy, but also the essential complementarity and the a priori differences between words and pictures. For example, the name “Twin Towers”, evoked by the photo, is not given by the picture alone. While the name is essentially connected to the mental image, it is not part of the information conveyed by the press photo if we disregard its caption.

Let us consider once more the example of Figure 1. To the reader saturated with pictures of the Twin Towers in the week of September 11, 2001, the mere name Twin Towers was most likely to evoke a mental image similar to the one shown in the photo. Reduced to the name “Twin Towers”, the caption would thus be redundant and hence semantically iconic. However, the complete caption, “Twin Towers of the WTC which were destroyed in a terrorist act”, avoids such iconicity by adding information not visible in the photo. Furthermore, the redundancy between a press photo and a mental image of the object it represents can always be only an approximate one. Just as two pictures of the same object are rarely the same (although, of course, usually similar and hence in a relationship of iconicity), the mental image of an object and the photo of this same object are likely to evince some difference and hence some degree of complementarity. It is true, though, that mental images, unlike photographic pictures, are more than two-dimensional and may therefore evince correspondences to more than one photographic representation.

7. Symbolic Identification

Symbols, according to Peirce, are signs related to their object not only in an arbitrary or conventional way, but above all by habit. Habit is involved in the association of names given in captions with figures depicted in the press photo

whenever the reader identifies the figures because of knowledge learned from previous messages. Thus defined, references from words to pictures which rely on the readers' previous acquaintance with the figures shown in the picture constitute a symbolic sign, a sign based on the habit of associating a message with information that is now presupposed.

Interpreting pictures by the habit of relating them to knowledge from previous press messages is quite common. Whenever such knowledge is available or can be presupposed in the readers, the author of the caption can refer to elements of the photo without any indexical or iconic device. How the interpretation of press photos can rely on symbolic identification is apparent in Figures 9 and 10.

In Figure 9, the name "George Bush" is verbally salient since it is in initial position and constitutes the grammatical subject of the sentence in the caption. In the photo, by contrast, Bush's picture is by no means salient, being located

Figure 9. George W. Bush giving a speech to employees of aviation companies at Chicago Airport

in the lower left hand corner with his face almost lost in the crowd. Nevertheless, the caption needs to give no indication of where to find him. Its author relies on the readers' familiarity with Bush's picture. It is true, though, that there are two additional pictorial indices that may help in the identification of the President as the speaker: the microphone and the President's lectern.

In Figure 10, the caption refers to the statesmen shown in the picture in an aniconic way and without any indexical support. The President is mentioned first, the Arab politician second, which is in contrast to the order in the printed text. In contrast to the sequence of printed words in which first means "to the left" and second "to the right", the picture shows

Figure 10. President Bush and the Minister of Foreign Affairs of Saudi Arabia, Saud al Faisal

the President to the right and the Foreign Minister to the left. Furthermore, the President is less salient in the picture since his face is almost invisible, being turned to the wall. Nevertheless, the author of the caption can clearly rely on the readers' ability to identify the two statesmen by symbolic identification. Not only has President Bush's photo become a symbol to the readers of the newspaper, a sign

acquired by habit and learning, but the readers also have the cultural (and hence symbolic) knowledge that a person dressed as the one to the left must be from Saudi Arabia. The reason why the order of the words does not correspond to the order of the pictorial elements has to do with exophoric reference. Bush comes first in the caption because he is first in international politics. The caption reestablishes an order which is violated by the photo which gives more prominence to the Arab than to the President of the United States.

The classification of press photos of politicians prominent in the media as visual symbols must seem a contradiction to those accustomed to defining pictures as iconic signs. It is therefore necessary to specify the respect in which such photos are symbols and in which they are not. Although President Bush's photo does in fact evince some kind of likeness to the Texan politician in person and can in this respect be called an exophoric icon, this relationship of iconic exophoric reference is not a cognitive reality to the mass of average newspaper readers. After all, who has ever seen the American President in reality? The first publication of a photo of the President, when nobody was yet acquainted with his physiognomy, must have been accompanied by an indexical reference from the caption to the picture of the type "[This is] President Bush", an index by contiguity or a verbal index.

The readers' knowledge of the object of this photographic sign thus does not come from the iconic similarity between the photo and the politician it represents, but from the long chain of pictorial messages in the media, which

has been the source of their habit of associating the President's photo with his name. This chain of intertextual references had its source in a first photo at the time when George Bush entered the scene of world politics. At that moment, the readers' identification of the then unknown politician with his name must have been similar to the way the little known local politicians in Figure 7 are identified indexically.

8. The Development of Visual Literacy

Visual literacy is the ability to decode the pictorial repertoire of the media without indexical or iconic support. The pictures of this repertoire have become visual symbols as a result of a process of learning which begins with indices first instructing the readers to relate these pictures to information given only in their caption and ending with the incorporation of such information in the photographic message that has become a symbol since it is now immediately and habitually related to its object. The readers thus acquire the habit of associating a press photo with the words of their caption after seeing both repeatedly in indexical juxtaposition, because of previous information about the connection between both, and after thus learning that one information pertains to the other. Habitual association means, e.g., that we no longer need not to be reminded of the name of a politician and his or her role in politics when we see the photo. The pictorial message, in the end, does not need a verbal message any more to achieve this identification.

The indexical, the iconic, and the symbolic word-image relationships thus refer to three different phases of the propagation of messages in the mass media which are apparent in the development of visual literacy. The indexical word-image relationship predominates in the phase of epiphany, when the picture of a politician is first introduced in the media. Since it is new, it must be shown, pointed at, and indexically related to the name and other information about this politician.

The second phase is the iconic phase of repetition. The repeated exposure of the readers to the same or similar pictures of prominent politicians or sites of events is necessary before their recognition by habit can be taken for granted.

The pictures are now icons of previous pictures, and the identification in the caption begins to be a duplication of the message conveyed in the photo.

Only some of the press photos in the daily newspapers advance beyond these first two phases to the symbolic phase, in which words and pictures evoke each other by habit. The readers have now become entirely acquainted with the pictorial message and need no more indexical or iconic support to identify the names given in the caption with their pictorial counterparts. Politicians who are represented in this way have attained the climax of familiarity with their readers. However, habits tend to change. When new habits cause a decline in popularity and the once popular politicians appear less and less in the media, their pictures will no longer be recognized as symbols. Once more, indices will be required to identify them among the persons depicted in a photographic message.

Literature

Nöth, Winfried (2000), *Handbuch der Semiotik*. 2nd ed. Stuttgart: Metzler.

Santaella, Lucia (2001), *Matrizes da linguagem e pensamento: Sonora, visual, verbal*. São Paulo: Iluminuras.

Santaella, Lucia & Nöth, Winfried (1998), *Imagem: Cognição, semiótica, mídia*. São Paulo: Iluminuras.

Marja-Leena Piitulainen

PERSONREFERENS I FINSKA, SVENSKA OCH TYSKA SPRÅKVETENSKAPLIGA RECENSIONER

1. Inledning

Lingvistiska recensioner som en genre av vetenskapliga texter kännetecknas av många sådana språkliga egenskaper som kan anses vara typiska för alla vetenskapliga texter, t.ex. för varje disciplin specifik terminologi, komprimerat uttryckssätt som visar sig syntaktiskt bl.a. i form av olika attribut- och infinitivkonstruktioner, nominal stil och bruket av passiv (utan agens) och andra agensfria eller opersonliga konstruktioner, som tjänar till att ge texten en bild av objektivitet och sakorientering (jfr t.ex. Fluck 1985:80, 204–207). Även om vetenskapsspråket utvisar drag som är oberoende av enskilda språk, finns också skillnader som är beroende dels av olika språkliga system, dels av olika skrivkulturer. Vetenskapligt skrivande har analyserats ur kontrastiv synpunkt inom olika språkvetenskapliga riktningar. Kontrastiv fackspråksforskning, kontrastiv diskursforskning, kontrastiv retorik och kontrastiv textlingvistik, framför allt kontrastiv genreforskning (kontrastiv textologi), har varit intresserade av olika aspekter av vetenskapliga texter och vetenskapligt skrivande och riktat uppmärksamheten inte bara på olika enskilda språkliga drag eller strukturer utan också på texter som helhet och deras producerings- och förståelseprocesser inom olika kulturer. (Kulturella) skillnader mellan finskt och angloamerikanskt vetenskapligt skrivande har undersökts av

Mauranen (1993, 2000) och mellan tyska och engelska vetenskapliga texter av Clyne (1987, 1993). Mellan finska och amerikanska texter finns skillnader bl.a. i graden av explicitet och implicitet: finska författare använder mera implicita textstrategier och respekterar därmed sina läsare, deras kännedom och intelligens, medan angloamerikanska författare snarast tillgriper explicita textstrategier och sålunda tar mera hänsyn till läsarens tid och möda (jfr Mauranen 2000:33). Clyne har i sin studie jämfört tyska och engelska vetenskapliga texter bl.a. med hänsyn tagen till om författaren skriver primärt sak- eller läsarorienterat och drar den slutsatsen att tyska författare är primärt sakorienterade i jämförelse med dem som skriver på engelska vilkas sätt att skriva kan kännetecknas som läsarorienterat (Clyne 1987, 1993; jfr kritiskt därtill Graefen 1994). Tyska och engelska (språkvetenskapliga) genrer, bl.a. recensioner, har jämförts också av Kresta (1995) som har fäst uppmärksamheten på hur interpersonlighet uttrycks och konstaterat skillnader bl.a. i frekvens av de använda interpersonella uttrycksmedlen. Vetenskapliga recensioner har analyserats kontrastivt bl.a. av Fiedler (1992) som undersökt pedagogiska recensioner på engelska och esperanto och Liang (1991) som jämfört tyska och kinesiska vetenskapliga recensioner med varandra. Fiedlers (1992:157–158) analys har visat bl.a. att recensentens person i form av 1. pers. sg. står starkare i förgrunden i esperantospråkiga recensioner än i engelska recensioner.

Recensionerna skiljer sig från många andra typer av vetenskapligt skrivande i första hand genom sin värderande eller evaluerande funktion. Trots att man uttalat olika uppfattningar om den primära funktionen av recensioner, kan värderingsfunktionens betydelse för handlingsstruktur av recensioner inte ignoreras (jfr t.ex. Henne 1990:28–29; Liang 1991:291; Dallmann 1979:69; se även Piitulainen 2000:334–335). Att man i recensioner¹ värderar något, visar sig naturligtvis också på det språkliga uttrycksplanet. Värdering som språklig handling är särskilt känslig för olika konflikter varför den som värderar måste välja sina ord mycket noggrant. Sådana pragmatiska dimensioner som positiv/negativ hövlighet respektive ansiktsförlust/ansiktsbevaring får genomslag i texter med värderingsfunktion. Den värderande komponenten förekommer i recensioner tillsammans med andra textfunktioner. Med värdering kopplas

¹ Jfr det latinska ordet *recensio* som avletts av verbet *recensere* ('mönstra', 'prova') (Paul 1992:694).

framfört allt informrande, karakteriserande och/eller grubblande, som av några forskare betraktas som primära funktioner av recensioner (jfr t.ex. Brinker 1997:133; Koironen 1992:55; Jokubeit 1980; Wiegand 1983:128).

Syftet med denna artikel är att visa hurdana personreferenser som förekommer i de som exempel använda svenska, finska och tyska recensionerna och hur referensen uttrycks språkligt. Uppmärksamhet ges också åt möjliga interlingvala skillnader, även om huvudsyftet inte är att visa t.ex. kvantitativa skillnader i bruket av uttrycksmedel. Materialet tjänar i första hand till att exemplifiera olika möjligheter. Hypotesen som lagts till grund för analysen är att den sakorienterade stil som allmänt kännetecknar vetenskapligt skrivande visar sig också i recensioner. Det skall också undersökas vad denna stil betyder för mottagaren. Utgående från kommunikationens dialogicitet frågas om författarens ”depersonifierande” uttryckssätt kan leda till tvetydighet eller en situation där mottagaren har svårigheter att identifiera den person författaren vill hänvisa till.

Efter det inledande avsnittet betraktas referens som en delakt av den språkliga akten. I anslutning till principen om språkets dialogicitet betraktas referensen också ur textmottagarens synvinkel. I det tredje huvudavsnittet betraktas olika referensfält som kan fastställas i recensioner och deras språkliga uttrycksformer. I det fjärde avsnittet behandlas kontrastiva aspekter av personreferens. Som material används tio finska, svenska och tyska språkvetenskapliga recensioner. De svenska recensionerna härstammar från tidskriften *Språk och Stil* (1998, 1999 och 2000), de finska från *Virittäjä* (2000) och de tyska från *Zeitschrift für Germanistik* (2000 och 2001). Som redan nämnts tjänar den trespråkiga korpusen i första hand som exemplifieringsmaterial med vilket kan visas vilka aspekter som kan vara relevanta när man kontrastivt analyserar en genre som recension. Det skall med andra ord ställas flera frågor än ges färdiga svar.

2. Referens och diskurs

När vi kommunicerar med varandra, utför vi en språklig handling. Vårt språkliga beteende är alltid förbundet med den kommunikationssituation där vi utför vår handling. Kommunikationssituationen med alla sina delaspekter

har inverkan på hur vi gestaltar vårt yttrande. En central roll spelar alltid kommunikationspartnern som vi måste ta hänsyn till när vi kommunicerar, dvs. mottagaren och förhållandet mellan mottagare och textproducent hör som en viktig del till den situationsdefinition som talaren/skrivaren gör när han utför en språklig handling. Talare/skrivare–lyssnare/läsare-konstellationen inverkar sålunda väsentligen på det språkliga uttrycket. Man kan till och med påstå att hela den språkliga kommunikationen är dialogisk, dvs. mottagaren är inskriven också i sådana texter som traditionellt har betraktats som monologiska (jfr Volosinov 1990; Bakhtin 1981). Det betyder att textproducenten alltid har att göra antaganden med hänsyn tagen till mottagarens kommunikativa kompetens och pragmatiska kunskaper i den konkreta situation där texten skall produceras. Textproducenten har alltså alltid en bestämd föreställning om den potentiella lyssnaren eller läsaren, även om texten inte riktas till en bestämd person eller persongrupp. I recensioner framstår denna interpersonella aspekt av kommunikation i särskilt ljus på grund av den intertextuella naturen av recensionstexter (om begreppet intertextualitet se t.ex. Heinemann 1997; Tegtmeier 1997). Recensenten är å ena sidan mottagare av pretexten, å andra sidan författare till recensionstexten som grundar sig på pretexten, vars författare återigen kan betraktas som potentiell mottagare som särskilt bör beaktas.

Denna interpersonella aspekt av kommunikation speglar sig särskilt i det sätt på vilket textproducenten syftar på sig själv och sin kommunikationspartner i texten. Vid sidan av dessa personreferenser finns naturligtvis många andra referenstyper i texten, referenser till andra personer, föremål, saker och sakförhållanden. Referensen, dvs. hänvisningen till objekt i den utomspråkliga världen, kan betraktas som en del av språkakten. Som bekant består språkakten av lokution, illokution och perlokution (jfr Austin 1962), och den lokutionära akten kan vidare delas in i delakter av vilka referensakten utgör en: i kommunikationen hänvisar vi till olika slags objekt i den omgivande världen (referensakt) och säger någonting om dem (propositionsakt). För att kommunikationen ska lyckas måste lyssnaren/läsaren kunna identifiera de objekt till vilka talaren/skrivaren hänvisar. Hawkins har i sin "lokaliseringsteori" (*location theory*) framställt en teori om vilka delakter talaren utför när han hänvisar till en referent och vad man förväntar sig av referensen för att kommunikationen ska lyckas. För kommunikationen är det väsentligt att talaren och lyssnaren

har en gemensam referensram och att lyssnaren kan förstå i vilken referensram en referens befinner sig (jfr Hawkins 1978:167–168).

3. Personreferens i recensioner

3.1 Referensfält

Som redan nämnts är en förutsättning för en lyckad kommunikation att mottagaren (lyssnaren/läsaren) kan identifiera de referenter som sändaren (talaren/författaren) hänvisar till, dvs. mottagaren måste kunna identifiera referenterna för att kunna konstruera den textvärld där man för tillfället rör sig.

Referenter som man i texten hänvisar till kan sammanfattas i referensfält. Ett referensfält konstrueras av referenser till sådana objekt som fyller samma eller liknande roll vid konstitutionen av textvärlden. Referensfält kan betraktas också från frame- och script-teorins synvinkel: som kommunikationsdeltagare kopplar vi med olika *frames* eller *scripts* olika referenter eller referentgrupper och kommunikationen blir störd om vi inte i texten kan hitta den språkligt förmedlade information som vi på grund av vår association förenar med vissa *frames* eller *scripts* (jfr t.ex. Linke & Nussbaumer & Portmann 1991:235–236). Med recensionen kopplar vi t.ex. någon som författar en recension (= recensent), en text som bildar utgångspunkten för recensionstexten (= pretext) och dess författare, en text som resultat av författandet (= recensionstext) och någon person(grupp) som är intresserad av texten (och pretexts) och läser den. Vi kan sålunda räkna med följande personreferensfält i fallet med recensionerna:

- 1) referens till recensent,
- 2) referens till författaren av pretexts,
- 3) referens till de i pretexts nämnda personerna,
- 4) referens till ytterligare personer som införs i texten av recensenten och
- 5) referens till potentiella mottagare av texten.

3.2 Referensmedel

Hur man språkligt hänvisar till referensfält, beror på många olika faktorer, bl.a. på ifrågavarande genre, språkstruktur, kulturella konventioner och de enskilda referenter man skall hänvisa till. Vad sammanhanget mellan referent/referensfält och språkligt uttryck beträffar finns det å ena sidan referensmedel som entydigt syftar på referenter i ett bestämt referensfält, å andra sidan referensmedel som kan användas i olika referensfält. T.ex. substantivet *tekijä, der Verfasser (Verf.)* eller *författaren (förf.)* syns i alla analyserade recensionerna vara entydigt: det hänvisar till författaren av prentexten. Däremot är passivkonstruktionen i alla språk och *man*-konstruktionen i de tyska och svenska recensionerna och den motsvarande generiska finska konstruktionen i 3. pers. singular utan subjekt exempel på konstruktioner som kan användas i alla de ovan nämnda referensfälten. Vid bruket av sådana ”generalkonstruktioner” föreligger alltid faran att mottagaren inte kan identifiera den ”riktiga”, dvs. den/det av sändaren avsedda referenten/referensfältet. Eller åtminstone kräver identifieringen av referenten i sådana fall mycket mera tid och uppmärksamhet av läsaren än när det gäller bruket av entydiga referensmedel. Man kan också säga att ansvaret då i stor utsträckning lämnas åt mottagaren och att sändaren inte är särskilt läsarvänlig. Å andra sidan är det klart att lyssnaren/läsaren klarar sig igenom sitt förståelsearbete även om talaren/skrivaren inte uttrycker allting explicit eller entydigt. Mottagaren kan t.ex. stödja sig på vad som sagts tidigare i texten, på kommunikationssituationen och sin pragmatiska världskunskap som hjälper honom att konstruera den textvärld där man rör sig och att ge texten en betydelse.

I de analyserade recensionerna används följande referensmedel för att hänvisa till personer. Största delen av medlen är ekvivalenta i finska, svenska och tyska, också deras fördelning mellan olika referensfält:

- egennamn
- appellativ
- personpronomen
- possessivpronomen
- andra pronomen
- passiv
- *man*-konstruktion och den s.k. generiska finska konstruktionen

- aktivsätser med passiv betydelse (omskrivningar av passiv)
- infinitivgrupper och satsförkortningar (i finskan)
- particip (part. perf.)
- ellips (icke-realiserade aktanter)
- nominalisering (utan agens)

Det är inte möjligt att här analysera alla de ovan nämnda referensmedlen och deras bruk. I det följande vill jag bara exemplifiera tre aspekter i bruket av referensmedlen som syns vara typiska för recensioner: 1) den inte explicit markerade referensen, 2) fördelningen av referensmedel till olika referensfält och kontextens centrala roll vid identifiering av referenter och 3) förhållandet av referensmedel till (text)kontexten (distribution och makrostruktur).

Den inte explicit markerade referensen

Det används mycket sådana referensmedel som inte uttrycker personen explicit. Det gäller t.ex. för passiv (utan agens) (1) och aktiva omskrivningar av passiv (framför allt i tyska texter) (2), nominaliseringar (3), strukturer med en noll- eller icke-realiserad aktant (4), infinitivgrupper (5) och particip (utan agens) (6):

- (1) På följande vis *avslutas* exempelvis ett kapitel [...] (*Språk och Stil* 2000.)
Kirjalle asetetut tavoitteet *esitellään* johdantoluvun alussa. (*Virittäjä* 1/2000.)
In den kritischen Blick *genommen werden* pädagogische, wissenschaftliche und politische *Faust*-Kommentare als Reglements für den Goethe-Diskurs. (*Zeitschrift für Germanistik* 1/2001.)
- (2) Überwiegend *lässt sich* sich wohl zunächst *formulieren*, dass sich sozialer Raum für Bourdieu aus verschiedenen Feldern zusammensetzt [...] (*Zeitschrift für Germanistik* 3/2000.)
Die von PETER STOCKER vorgelegte Studie *ist* in diesem Kontext *zu sehen*. (*Zeitschrift für Germanistik* 2/2000.)
Paralleltexte über mehr als vier Seiten *sind* jedoch nur durch umständliches Umblättern *nachvollziehbar*. (*Zeitschrift für Germanistik* 1/2000.)
Muun muassa nominaalisten yhdysosien välisille semanttisille suhteille *on löydettävissä* vastaavat syntaktiset kategoriat. (*Virittäjä* 1/2001.)

- (3) *Avoimeksi jättämisellä* van Dijk pyrkii motivoimaan eri alojen tutkijoita todelliseen yhteistyöhön ideologioiden analysoinnissa [...] (*Virittäjä* 1/2000.)
Pyrkimyksenä on samalla saada lukija vakuuttumaan siitä, että [...] (*Virittäjä* 1/2000.)
Genomarbetningen av materialet är mycket grundlig och några egentliga svagheter avslöjas inte *vid genomläsningen*. (*Språk och Stil* 1999.)
 Dafür besticht *die luzide Behandlung der Mentalitätsgeschichte* [...] (*Zeitschrift für Germanistik* 1/2001.)
- (4) Die Entscheidung des Verf., an der Idee einer Globaltheorie festzuhalten, *überzeugt* vor allem deshalb, weil [...] (*Zeitschrift für Germanistik* 2/2000.)
 Diesen Gestus unterfüttert Pfeiffer, wie es *scheint*, mit Genusss [...] (*Zeitschrift für Germanistik* 3/2000.)
Ihmetyttää, miksi oppikirjasarjan fiktiivinen piirroshahmojen maailma on saanut oman lukunsa. (*Virittäjä* 1/2000.)
 Kummalliselta *tuntuu* Heinisen käsitys [...] (*Virittäjä* 3/2000.)
 En åsikt som *förefaller* vara väl dokumenterad i forskningen är att ironi är ansiktsbevarande. (*Språk och Stil* 1999.)
- (5) Dieses Argument hält die Autoren indes nicht davon ab, *die 'Informationsentnahme' rezipientenseitig wiederum der Interpretation anzunähern* (S. 27), *um dann erneut zu bestreiten*, dass [...] (*Zeitschrift für Germanistik* 1/2000.)
 Nicht ohne Grund gelingt Schiewe dieses Kap. am besten. *Ohne die Geschichte der Sprachkritik zu beschönigen*, protegiert er den aufklärischen Gestus eines Campe oder Jochmann, der das Buch als roter Faden durchläuft. (*Zeitschrift für Germanistik* 1/2000.)
 Forskarens syfte är kognitivt [...], nämligen *att söka kunskap*, medan [...] (*Språk och Stil* 1999.)
 Tarkoituksena ei myöskään ole *rakentaa uutta kieliopillista analyysiä suomen passiivista*. (*Virittäjä* 4/2000.)
- (6) Entstanden ist so *eine klar formulierte, verständlich geschriebene 'Gattungsgeschichte'* [...] (*Zeitschrift für Germanistik* 3/2000.)
 Den ena delstudien är *som sagt* en undersökning av attityder till olika varieteter av svenska och finska som sverigefinnarna kan tänkas komma i kontakt med. (*Språk och Stil* 1998.)
 Ett åtminstone teoretiskt tänkbart alternativ till *det nu använda förfarandet* vore att genomföra flera diakront ordnade faktoranalyser [...] (*Språk och Stil* 2000.)
Selkeästi kirjoitettu teksti voisi palvella opiskelu- tai kertauspaketina lukiossa. (*Virittäjä* 4/2000.)

Att man använder så många olika referensmedel som gör det möjligt att undvika en explicit personreferens kan anses bero på att recensionerna tillhör klassen av vetenskapliga texter som kännetecknas av en sakorienterad och "depersonifierande" stil. Men man kan också fråga sig om genren "recension" har egenskaper som stöder denna tendens. Man kan t.ex. tänka sig att recensenten prioriserar generiska uttryck för att "locka" över läsaren till sin sida eller för att skapa intryck att hans värdering har en viss objektivitet. Det är också möjligt att recensenten vill vara försiktig i sin värdering och därför undviker en referens till sig själv (jfr också Liang 1991:294).

Kontextbunden identifiering av referenter

Typiskt för bruket av personreferensmedel är också att referensmedel används för att hänvisa till olika referensfält och läsaren måste på grund av kontexten och sin pragmatiska kännedom identifiera de personer man hänvisar till i texten. Några referensmedel är relativt entydiga. T.ex. pronomet *jag*, *minä* eller *ich* syftar i de flesta fall på recensenten. Det finns bara enstaka exempel på direkta citat där pronomet hänvisar till författaren av pretexten. Många andra referensmedel är däremot "polyfunktionella" och kan hänvisa till alla referensfälten. Sådana medel är först och främst passiv och *man*-konstruktion som ofta förekommer i de analyserade texterna. I de flesta fall kan mottagaren identifiera referenten utan några större svårigheter på grund av kontexten, men det finns också exempel där identifieringen inte är så enkel eller där det finns olika identifieringsmöjligheter. I (7), (8), (9) och (10) är referensen (på grund av kontexten) klar: i (7) föreligger en referens till författaren av pretexten, i (8) till recensenten, i (9) till pretexts personer och i (10) till läsare eller intresserade i allmänhet:

- (7) Samvariationen *studeras* genom s.k. faktoranalys. (*Språk och Stil* 2000.)
Sehr detailliert und durch eine Vielzahl von Zitaten belegt werden die wichtigsten Tropen *behandelt* [...] (*Zeitschrift für Germanistik* 1/2001.)
- (8) Sammanfattningsvis *kan* undersökningen *sägas* ha givit svar på de ställda frågorna [...] (*Språk och Stil* 2000.)
- (9) Wie im Roman *wird* mit einer Herausgeberfiktion *gearbeitet* [...] (*Zeitschrift für Germanistik* 3/2000.)

- (10) Järjestys, jossa tutkimusmetodeihin *tutustutaan*, on kirjoittajan mukaan samalla hierarkkisesti porrasteinen. (*Virittäjä* 1/2000.)

Ideology on käyttökelpoinen käsi- ja oppikirja. Se on antoisa niissä yhteyksissä, joissa *olla*an kiinnostuneita esimerkiksi yksilön asenteiden ja ryhmien arvojen suhteesta tai [...] (*Virittäjä* 1/2000.)

I följande exempel kan mottagaren däremot inte vara så säker på vem man hänvisar till med passiv. Om det i exempel (11) är fråga om pretextens personer eller om pretextens författare, kan inte sägas med säkerhet om man inte känner till verken i fråga:

- (11) Seuraavaksi Gussenhoven ja Jacobs esittävät Chomskyn ja Hallen (The sounds pattern of English, 1968) tutun jaon kahteen fonologiseen esitykseen, pinta- ja syväesitykseen. Representaatioiden kuvaamiseen *käytetään* äännesegmenttien hienojakoisempia fonologisia piirteitä. Lineaarissa fonologiassa syvä- ja pintaesitysten suhteita *kuvataan* fonologisilla säännöillä. Gussenhoven ja Jacobs tarkastelevat näiden sääntöjen kuvausvoimaa ja järjestysuhteita. (*Virittäjä* 3/2000.)

Beträffande exempel (12) kan man återigen fråga sig om passivet hänvisar till författaren av prentexten (referensfält 2) eller (också) till andra forskare som man hänvisar till i prentexten och/eller i recensionstexten (referensfält 3 eller 4):

- (12) Anna Lindströms avhandling bygger på ett empiriskt arbete som *utförts* vid en (amerikansk) sociologisk institution (UCLA). (*Språk och Stil* 1999.)

På samma sätt kan *man*-konstruktionen (och den finska generiska konstruktionen utan subjekt) hänvisa till olika personer och tjäna olika referensfält. Också vid bruket av *man* framgår referenten i de flesta fall av kontexten, men det finns också oklara fall eller åtminstone fall som inte kan anses vara särskilt läsarvänliga. I fråga om exempel (13) kan man t.ex. tänka sig att man hänvisar till författaren av prentexten eller generiskt till någon som sysselsätter sig med diskursanalys:

- (13) Vad gäller termen *diskursanalys* vill jag för övrigt inflika att med denna definition som *man* mycket väl kan välja, är det just diskursanalys Moberg gjort. (*Språk och Stil* 1999.)

Även om referensen blir tydlig på grund av kontexten kan man fråga sig om det är nödvändigt att bruka *man*-konstruktionen om det föreligger entydigare och läsarvänligare alternativ. I följande belägg används *man* först för att hänvisa till pretextens personer och sedan för att hänvisa till författaren av prentexten, men identifieringen skulle vara lättare om recensenten använt ett uttryck av vilket referensen direkt skulle framgå:

- (14) Till bakgrunden hör i detta fall bibeln. I vilken mån tar *man* till ord och fraser från bibeln, gudstjänster, väckelsemöten och liknande? Hur anpassar *man* dem till den egna situationen och vilken attityd har *man* till dem? I centrum står dock språket utanför kyrkorummet och frågan om *man* kan finna ett särpräglat språkbruk också i vardagliga situationer. (*Språk och Stil* 1999.)

Även om passiva och *man*-konstruktioner är de mest problematiska med hänsyn till identifiering, finns också exempel på substantiv vilkas referens inte är entydig eller åtminstone starkt kontextbunden. T.ex. i följande fall syftar substantivet *tutkija* ('forskare') på olika referenter: i det första fallet hänvisar *tutkija* till författaren av prentexten och i det andra sannolikt generiskt till forskaren (såsom *tutkija* i det direkta citatet):

- (15) Kritisoin *tutkijan* diskurssinanalyysin toteutusta siitä, että 'samaa aineistoa analysoimalla toinen tutkija voi päätyä toisenlaisiinkin tulkintoihin' (s. 176): jollakin tavoin *tutkijan* tulisi työssään esitellä erilaisia tulkintavaihtoehtoja ja argumentoinnin keinoin vakuuttamansa oikeutetuksi. (*Virittäjä* 1/2000.)

Referensmedel och textkontext

De använda referensmedlen kan betraktas inte bara ur referensfältets synvinkel utan också i förhållande till textens makrostruktur och referensmedlens distribution (konkomitans med andra textelement). T.ex. bruket av egennamn utvisar en viss variation (t.ex. förnamn+familjenamn, enbart familjenamn, begynnelsebokstav/-bokstäver av förnamnet+familjenamn, appellativ/adjektiv+familjenamn), som delvis står i samband med textstrukturen. Vid beteckning av författaren till prentexten syns det vara vanligt i alla språk att man använder kombinationen förnamn+familjenamn när man i början av recensionen anger de bibliografiska uppgifterna om boken man vill recensera. Den nämnda kombinationen brukas också när man börjar den egentliga recensionstexten och

nämner författaren för första gången. Vid ytterligare omnämnanden finns variation mellan olika typer. Kombinationen förnamn och familjenamn brukas åter i slutet av texten när man ger en sammanfattande resumé. Här finns visserligen båda inter- och intralingvala skillnader.

Till sig själv hänvisar recensenten i slutet av recensionen i alla språk med kombinationen förnamn+familjenamn. I de tyska recensionerna anges också adress, i de finska institution och adress (också e-postadress), i de svenska recensionerna bara namnet. I den löpande texten hänvisar recensenten till sig själv med olika medel. I några fall kan man konstatera en korrelation mellan det använda referensmedlet och distribution. T.ex. pronomet *minä, jag* eller *ich* syns korrelera i alla analyserade recensioner med vissa semantiska verbklasser. Det är först och främst fråga om två grupper av verb: för det första om verb som betecknar olika mentala eller emotionella tillstånd (t.ex. *anse, finna, förstå, inflika, inse, tycka [om], hoppas, undra, mena, missa, misstänka, önska [sig], pittää, vähätellä, ymmärtää, uskoa, oudoksua, kaivata, jäädä kaipaamaan, haluta [tietää], denken, meinen, sehen*) och för det andra om performativa verb som anger språkaktens illokution, t.ex. *påstå, nämna, antyda, ta upp, påpeka, ha anmärkningar, betrakta, kritisoida, väittää, erläutern, eingehen, nennen*. T.ex.:

- (16) [...] hieman yllättävänä *pidänkin*, että esimerkiksi passiivilauseen objekti ja siihen liittyvät kysymykset sivuutetaan jokseenkin kokonaan. (*Virittäjä* 4/2000.)

Kehotuksesta voimien yhdistämiseen *olen tunnistanut* van Dijkn yhteiskuntakritiikin erityislaadun. (*Virittäjä* 1/2000.)

Um den Begriff der Disposition in seiner Komplexität fassen zu können, *will ich* kurz den dritten Zentralbegriff *erläutern*: den Habitus. (*Zeitschrift für Germanistik* 3/2000.)

Och ändå *tycker jag* att den återgivna sekvensen känns typiskt skvallrig! (*Språk och Stil* 1999.)

Också de ovan nämnda exemplen på icke-realiserade aktanter syns vara typiska i samband med vissa verbtyper. Typiska verb som förekommer med en icke-realiserad aktant är sådana som används vid evaluering som t.ex. verben *tuntua, onnistua, vakuuttaa, scheinen, schwerfallen, überzeugen, verwundern*. Personen som inte har lyckats med något eller som tar ställning positivt eller negativt till sakförhållandet förblir onämnd.

4. Kontrastiva aspekter

Såsom visats i 3.2 ovan är de flesta referensmedel likadana i finska, svenska och tyska recensioner. Vid sidan av en kvalitativ kontrastiv analys som koncentrerar sig på de ovan i avsnitt 3 nämnda aspekterna (referensmedel och deras ekvivalens, de använda medlens förhållande till textstruktur och distribution, förhållandet mellan språkliga medel och textförståelse, särskilt identifieringen av referenten som del av textförståelse) kan uppmärksamhet riktas på kvantitativa aspekter. Man kan t.ex. analysera om *man*-konstruktionen brukas lika ofta i tyska och svenska texter, om det finns kvantitativa skillnader i bruket av passiv, nominalisering eller av olika pronomen.

I en kontrastiv textanalys måste man alltid också beakta att de skillnader som analysen visat antingen kan bero på skillnader i språkliga system eller på kulturella konventioner. Vi vet t.ex. att finskans passiv alltid är agentfritt och sålunda skiljer sig från det svenska och tyska passivet och att personpronomenet kan saknas i finskan eller att det finska pronominala systemet av personpronomen i 3. pers. sg. bara har en form (*hän*), som i svenskan och tyskan motsvaras av två (tre) former. Vi vet också att tyskan har ett utpräglat grammatiskt system av aktiva strukturer med passiv betydelse ("Konkurrenzformen des Passivs"). Vi vet också att tyskan i konjunktiv presens har en utmärkt möjlighet att signalera indirekt anföring (jfr exempel [17]) utan att t.ex. genom en explicit personhänvisning betona det, såsom t.ex. i följande svenska text, där recensenten flera gånger hänvisar till författaren av prentexten för att uttrycka att det inte är fråga om hans egna tankar (18):

- (17) Aus dem Horizont der eigenen Zeit, [...] billigt er (der Autor) den fern gerückten Werken der Weimarer Klassik 'erneut Aktualität' zu. Ihre Rezeption *ermögliche* nicht nur die Einsicht in eine eindrucksvolle, aber fremdgewordene Welt, sondern *fordere* auch zur Kritik der eigenen Gegenwart heraus. Die Auseinandersetzung mit der klassischen Kunst *erhalte* 'die Qualität des Utopischen, des Versprechens', insofern sie den Vorschein ästhetischer Versöhnung *präsentiere*, wenngleich auch dieser Vorschein bereits 'das Signum des Verlustes' *trage*. Goethes Wendung zur Klassik wird als Antwort auf die tiefgreifende Krisenerfahrung gedeutet, [...] Seine Kunst *reagiere* auf diese Krisenerfahrung und *gewinne* ihr Selbstverständnis dabei wesentlich aus dem Bezug zur Antike. (*Zeitschrift für Germanistik* 3/2000.)

- (18) Dock är det, *säger Hyggrell*, tillräckligt avvikande från det vanliga för att bli komiskt.

Här blir, *menar Hyggrell*, 'översättarens kreativa arbete [...] tydligast'. (*Språk och Stil* 1998.)

Vid sidan av språkstrukturella skillnader som återspeglar sig också i personreferensen finns även kulturella skillnader som visar sig t.ex. i hur vi själva benämner oss, vår kommunikationspartner eller potentiella läsare av vår text. Sådana pragmatiska distinktioner som positiv/negativ hövlighet, direkthet/indirektitet har konstaterats också i kontrastiva svensk-tyska (jfr t.ex. Breckle, utkommer 2003) och finsk-tyska analyser (jfr t.ex. Vesalainen 2001:101–186, utkommer 2003; Piitulainen 2001a, 2001b; Tiittula 2001). Men innan vi kan interpretiera skillnader som kulturella skillnader, måste vi utesluta att det inte är fråga om språkstrukturella skillnader som t.ex. kan visa sig som frekvensskillnader.

5. Sammanfattning

Recensionen som en genre av vetenskapliga texter kan kännetecknas av en sakorienterad stil. När det gäller personreferens betyder det att man i stor utsträckning använder sådana referensmedel som gör det möjligt att undvika en direkt eller explicit benämning av personer man hänvisar till. Passivstrukturer, den generiska (*man*-)konstruktionen och den motsvarande finska konstruktionen används mycket i alla de analyserade recensionerna. Ytterligare konstruktioner som låter personen "försvinna" eller bara förbli implicerad är icke-realiserade aktanter, nominalisering, infinitivgrupper och particip (utan agent). Typiskt för dessa referensmedel – såsom också för många "personliga" och explicita uttryck – är att de kan användas i många olika referensfält. Detta kan försvåra det arbete som textens mottagare utför för att identifiera referenter man hänvisar till i texten. I de flesta fall hjälper kontexten till vid identifiering och gör referensen entydig. Kontrastiv analys kan ofta avslöja sådana mångtydiga referenser bättre än en analys av bara enspråkiga texter. Till en kontrastiv analys hör utom den kvalitativa analysen av de i texterna använda språkliga medlen

och deras kommunikativa "ändamålsenlighet" en analys där de använda referensmedlen också betraktas med hänsyn till deras frekvens och distribution och textens makrostruktur. Det är också viktigt att fråga sig om de konstaterade skillnaderna beror på olika språkstrukturer och/eller på olika kulturella konventioner.

Litteratur

- Austin, John L. (1962), *How to do things with Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bakhtin, Mihail M. (1981), *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: University of Texas Press.
- Breckle, Margit (utkommer 2003), "Die Deutschen sind direkt – die Schweden sind indirekt? Zur unterschiedlichen Verwendung von Höflichkeitsstrategien in der deutsch-schwedischen Wirtschaftskommunikation. Ergebnis von Interviews." I: Reuter, Ewald & Piitulainen, Marja-Leena (Hrsg.). S. 299–320.
- Brinker, Klaus (1997), *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. (Grundlagen der Germanistik. Band 29.) 4., durchgesehene und ergänzte Auflage. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Clyne, Michael (1987), "Cultural differences in the organization of academic texts." I: *Journal of Pragmatics* 11. S. 211–247.
- Clyne, Michael (1993), "Pragmatik, Textstruktur und kulturelle Werte. Eine interkulturelle Perspektive." I: Schröder, Hartmut (Hrsg.), *Fachtextpragmatik*. (Forum für Fachsprachenforschung. Band 19.) Tübingen: Gunter Narr Verlag. S. 3–18.
- Dallmann, Sabine (1979), "Die Rezension. Zur Charakterisierung von Texttyp, Darstellungsart und Stil." I: Fleischer, Wolfgang (Hrsg.), *Sprachnormen, Stil und Sprachkultur*. (Linguistische Studien. Reihe A/51.) Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Sprachwissenschaften. S. 58–90.
- Fiedler, Sabine (1992), "Die pädagogische Rezension im Englischen und Esperanto." I: Baumann, Klaus-Dieter & Kalverkämper, Hartwig (Hrsg.), *Kontrastive Fachsprachenforschung*. (Forum für Fachsprachen-Forschung. Band 20.) Tübingen: Gunter Narr Verlag. S. 147–161.
- Fluck, Hans-R. (1985), *Fachsprachen*. 3. aktualisierte und erweiterte Auflage. Tübingen: Francke Verlag.
- Graefen, Gabriele (1994), "Wissenschaftstexte im Vergleich. Deutsche Autoren auf Abwegen?" I: Brünnner, Gisela & Graefen, Gabriele (Hrsg.), *Texte und Diskurse. Methoden und Forschungsergebnisse der Funktionalen Pragmatik*. Opladen: Westdeutscher Verlag. S. 136–157.
- Hawkins, John A. (1978), *Definiteness and Indefiniteness. A Study in Reference and Grammaticality Prediction*. London/Atlantic Highlands, N.J.: Croom Helm/Humanities Press.
- Heinemann, Wolfgang (1997), "Zur Eingrenzung des Intertextualitätsbegriffs aus textlinguistischer Sicht." I: Klein, Josef & Fix, Ulla (Hrsg.). S. 21–37.
- Henne, Helmut (1990), "Zur Lage von Bibliographie und Rezensionswesen in der Germanistik." I: *Germanistik. Sonderheft*. S. 25–35.

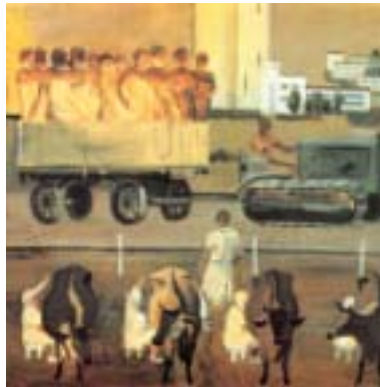
- Jakobs, Eva-Maria & Rothkegel, Annely (Hrsg.) (2001), *Perspektiven auf Stil*. (Reihe Germanistische Linguistik. Band 226.) Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Jokubeit, Werner (1980), *Das Erörtern in der Rezension*. Diss. Masch. Pädagogische Hochschule „K.F.W. Wander“. Dresden.
- Klein, Josef & Fix, Ulla (1997), *Textbeziehungen. Linguistische und literaturwissenschaftliche Beiträge zur Intertextualität*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Koiranen, Sirpa (1992), *Språk, musik och kultur. En studie av hur språkbruket i musikrecensioner speglar kulturella värderingar*. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet 35.) Stockholm: Stockholms universitet.
- Kresta, Ronald (1995), *Realisierungsformen der Interpersonalität in vier linguistischen Fachtextsorten des Englischen und des Deutschen*. (Theorie und Vermittlung der Sprache 24.) Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Liang, Yong (1991), "Zu soziokulturellen und textstrukturellen Besonderheiten wissenschaftlicher Rezensionen. Eine kontrastive Fachtextanalyse Deutsch/Chinesisch." I: *Deutsche Sprache* 19/1991. S. 289–311.
- Linke, Angelika & Nussbaumer, Markus & Portmann, Paul R. (1991), *Studienbuch Linguistik*. (Reihe Germanistische Linguistik. Band 121). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Mauranen, Anna (1993), *Cultural Differences in Academic Rhetoric. A Textlinguistic Study*. (Nord-europäische Beiträge aus den Human- und Gesellschaftswissenschaften. Band 4.) Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Mauranen, Anna (2000), "Exploring linguistic differences in academic cultures." I: Virtanen, Tuija & Ibologa, Maricic (eds.), *Perspectives on Discourse. Proceedings from the 1998 and 1999 Discourse Symposia at Växjö University*. Växjö: Växjö University. S. 25–36.
- Paul, Hermann (1992), *Deutsches Wörterbuch*. 9., vollständig neu bearbeitete Auflage von Helmut Henne und Georg Objartel unter Mitarbeit von Heidrun Kämper-Jensen. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Piitulainen, Marja-Leena (2000), "Zu den deutschsprachigen Rezensionen in den *Neuphilologischen Mitteilungen*." I: *Neuphilologische Mitteilungen* 2/2000. S. 333–346.
- Piitulainen, Marja-Leena (2001a), "Interpersonalität und Textsortenstile: kontrastive Aspekte (Deutsch-Finnisch)." I: Jakobs, Eva-Maria & Rothkegel, Annely (Hrsg.). S. 187–204.
- Piitulainen, Marja-Leena (2001b), "Zur Selbstbezeichnung in deutschen und finnischen Textsorten." I: Fix, Ulla & Habscheid, Stephan & Klein, Josef (Hrsg.), *Zur Kulturspezifität von Textsorten*. Tübingen: Stauffenburg Verlag. S. 159–173.
- Reuter, Ewald & Piitulainen, Marja-Leena (Hrsg.) (utkommer 2003), *Internationale Wirtschaftskommunikation auf Deutsch. Die Deutsche Sprache im Handel zwischen den nordischen und den deutschsprachigen Ländern*. (Nordeuropäische Beiträge aus den Human- und Gesellschaftswissenschaften.) Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Paris/Wien: Peter Lang Verlag.

- Tegtmeyer, Henning (1997), "Der Begriff der Intertextualität und seine Fassungen – Eine Kritik der Intertextualitätskonzepte Julia Kristevas und Susanne Holthuis'." I: Klein, Josef & Fix, Ulla (Hrsg.). S. 49–81.
- Tiittula, Liisa (2001), "Argumentationsstile in deutschen und finnischen Fernsehdiskussionen." I: Jakobs, Eva-Maria & Rothkegel, Annely (Hrsg.). S. 205–227.
- Vesalainen, Marjo (2001), *Prospektwerbung. Vergleichende rhetorische und sprachwissenschaftliche Untersuchungen an deutschen und finnischen Werbematerialien*. (Finnische Beiträge zur Germanistik. Band 7.) Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Vesalainen, Marjo (utkommer 2003), "Rhetorische Dispositio: Textaufbau deutscher und finnischer Werbeprospekte." I: Reuter, Ewald & Piitulainen, Marja-Leena (Hrsg.). S. 197–216.
- Wiegand, Herbert Ernst (1983), "Nachdenken über wissenschaftliche Rezensionen. Anregungen zur linguistischen Erforschung einer wenig erforschten Textsorte." I: *Deutsche Sprache* 2/1983. S. 122–137.
- Volosinov, V. N. (1990), *Kielen dialogisuus*. Tampere: Vastapaino.

Arja Rosenholm

ON “NEW” SOVIET MEN, WOMEN, AND COWS

The Cow by A. Platonov and *Female Brigade on its
Way to Sovhos* by A. Dejneka

Our Common Cow

When the contemporary Russian writer, Bella Ulanovskaja, was attending a writers' conference in Finland in 1998, a national newspaper reported her desire to see a Finnish cowshed¹. Her request to acquaint herself with the Finnish cow is easily understood; it is, after all, the Russian cow that is the very symbol of what the Russian *babki*

¹ *Helsingin Sanomat*, February 18, 1998.

and milkers in her travelogue in nature *Osenij pohod ljagušek* (1992) defend as part of their bonding with earth and nature, while resisting the male “technocrats and engineers encroaching on the Russian village landscape and crossing the old clover fields with their gigantic earthmovers” (Ulanovskaja 1992:106). Admittedly, as a literary scholar, I was at first somewhat disturbed by this unconventional wish from the writer, but nevertheless, could, after a while, see the cultural dimensions – and even find myself in a good deal of sympathy with her.

Meanwhile, I have realised that if there is something common to Russian and Finnish, or even Swedish (see Björnstad and other articles in *Fataburen* 1986) cultural identities which went beyond cultural differences, it would be the symbolic power of the cow and the female bonding of women and cows. As a literary scholar in the Russian cultural field, I have focused on this animal representation and have found that the cowshed is indeed an important *choronostopos*, not only in the early Soviet, but also in Russian post-socialist cultural symbolics, and that the cow does play an important role in Russian and Soviet literature, film and visual representations. The aspect which I would like to point out here is that in Russian culture and literature, there is a tradition of representing transformations in a person’s life as an encounter with the symbolic cow. Both individual and nationally significant cultural and psychological changes, both external and internal transformations, are marked and narrated in relation to a cow. It is the mythic cow² which is drawn into the picture when the story deals with those critical points of Russian life in both its tragic moments (like wars) and in its celebrations of the fertility and abundance of life.

Not only Ulanovskaja but also other Russian artists have adopted the cow and given this symbolic animal a central role in the current Russian arts, such as in film³. The cow is thereby given a role in the de- and reconstruction of old and new national and gender identities. I will, however, go back to the “beginnings”, to the 1920s and 30s, in order to ask how that analogue between the “cow” and the (Russian) “maternal earth”, signified by Ulanovskaja in the

² See “korova” in *Slavjanskaja mifologija. Enciklopedičeskij slovar’* (1995:229–231).

³ There are several films of the current Russian history in which the cow plays the key role, not at least the popular film *Osobennosti nacional’noj ohoty* by A. Rogožkin (1995).

1990s as a feminised entity, was valued by the “new” Soviet man. My point of departure is that there is a narrative tradition where a cow is given the function of a form of symbolic enactment of psycho-historical transformations, and that it is the ambivalent character of the symbolic cow which will repeatedly bring the cow back later during periods of Russian transformations activating the various sides of the ambiguity.

The time span I wish to explore is the thirties and early forties of the Soviet culture, a period of radical transformations. New economical, political and cultural concepts are launched, as the two central ones of Socialist Realism, and the topos of the “new wo/man” (*novyj čelovek*). I will focus on the case studies of two artists, both known as highly sensitive reporters of changes. One is a short story by Andrej Platonov *The Cow* (*Korova*) which belongs to the groups of the works written in the late 1930s and early 1940s (Platonov 1966; Tucker 1963:108; see also Bryld 1988), and the other is a painting by Aleksandr Dejneka *Female Brigade on its Way to Sovhos* from the year 1931. I will ask how the new Soviet wo/man and her/his “passage” on the way to progress from one state to another is shown in relation to a cow.

Animals as a Human Mirror

That animals are of substantial symbolic importance in the Russian and Soviet culture, is of common knowledge. A brief look at the Russian and Soviet culture, and literature already witnesses the existence of a large number of various non-human animals which function as substitutes for humans and as an inter-textual comment in the Russian cultural dialogue. It is obvious, too, that during the historical crises the human-animal relationship surges as a representation of a “new” type of the “human” who would challenge the “old” world and its serialised dichotomies, such as we and others, male and female, human and non-human animal, civilisation and wilderness. While following the histories

of the “new” Russian wo/man, it becomes obvious that the identity quests are loaded with animal metaphors⁴.

Still, the scholars of Russian culture and literature have only rarely been interested in decoding animal symbolism, especially of its presence in constructing gender. I will take up the idea that the symbolic cow has a gendered message and reinforces human gender. I also take up the idea of Mihajl Epštejn that there are animal symbols circulating in Russian cultural conventions that, according to Epštejn’s (1990:6) idea of the national “megatext”, show animals representing the changing image of a Soviet human in relation to ethical and aesthetic concepts. Accordingly, I will point to the constitutive elements and the prominent role of the cow in the gendered self-definition of the Soviet/Russian “new wo/man” of the thirties. My reading is motivated by the large context of Western feminist cultural and literary studies that deal with human culture, nature and non-human animals⁵. I will take up the idea that discourses of culture, in one way or another, use and construct the “animal” to expose a “human” condition, and that meanings inscribed in the Soviet cultural discourses circulate among the gendered concepts of “Woman–Nature–Native”. Animals associated with categories of ethics and aesthetics are clearly imbued with “politics by other means” (Haraway 1989:297, see also 1991): animals act as objects of inquiry serving the function of “human mirrors” embedded in particular assumptions about human behaviour. This Aesopian function of animal metaphors has been especially important in the Soviet society, since, according to one Russian writer, “[...] in Soviet times writers were forced to use special hidden forms, Aesopian language and fantasy to be able to criticise negative phenomena of the Soviet society” (e.g. Ostanenko 2001:240). Animal metaphors allowed them to deal with different social problems, ethical, philosophical and religious. In this criticism animals play a role in the defini-

⁴ Thus the *Homo Sovieticus* with its “Heart of a Dog” á la Bulgakov at its early states in the 1920s, during the “doggification” of the Soviet society, and now again the Russian performance-artist’s, Oleg Kulik’s animal alter ego of a dog is a demonstrative part of the Russian post-modern project in de- and reconstructing the Soviet-Russian paradigms of identity in the areas of ideology, culture, psychology, gender, class and nation. See especially Hausbacher (2002).

⁵ To the theoretical terms, see the discussion on “Ecofeminism”, e.g. Plumwood (1993); Schiebinger (1993); Gaard (ed.) (1993); Suutala (2001).

tion of what is “human”, and as “human” is not a neutral or innocent category, discourses in animals and gender are deeply intertwined. As constructions of what an “animal” is, change, so does the category of a “human”.

The Magic Cow

Among the possibilities on how to analyse the narrative function of the cow in Soviet culture is to focus on it as a mythological creature with symbolic meanings transmitted by the folklore and imaginative fantasy. As in several other mythological and archaic religious systems, the Slavic cow, too, is the embodiment of the symbolic cycle of birth, death and rebirth. The mythological tradition inscribed in the cow, as a sign for the fertility and continuity of life, is coded in the Russian folk memory, and the etymology of the word *korova*⁶, implying a dimension of the cosmic world. The Russian folk tradition, too, knows the ancient, even Indo-European image of the “miraculous cow” with her heavenly-cosmic attributes concentrated as the cow-mother; the solace, confidante and the helper of the orphaned daughter, as in the Russian fairy tale *Khrosečka-Havrosečka*.

In Russian symbolic history it is, among others, the mother cow that remains in the cultural memory, and even if we do not go any further in our suggestions of seeing matriarchal references in the Russian cow, we cannot avoid paying attention to the structural elements which demonstrate the powers, even the magic aspects of this animal totem. The symbols of the cow belong to the reservoir of the Feminine quite analogous to those perceptions given to psychological processes in the Jungian “collective unconsciousness” where emotions of elementary “transformations” can take the structural form of a maternal “archetype”⁷. The symbolic form of the Russian *korova-kormilica*, as

⁶ “korova” – “koročun” – “korovaj”, see also: “horovod”. See Internet Libraries. Vologodskaja naučnaja universal’naja biblioteka. <<http://www.booksite.ru/localtxt/dem/in/demin/tainrusskogonaroda/20.htm>>

⁷ To the Jungian terms “das kollektive Unbewusste”, “der Archetypus”, “der Mutter-archetypus”, see Jung (2001); see also Neumann (1981).

the feeding “roundness” consisting of the vessel-body and nourishing milk, appears as a representation of the “Great Mother”, that powerful figure in the Russian folk culture who both impedes and enables the hero’s growth (Barker 1986:21; Hubbs 1988; see also Hellberg-Hirn 1998). According to the structural ambiguity defined by *coincidentia oppositorum* (Neumann 1981:26), the cows in the text of Platonov and the paintings of Dejneka display the very ambiguity of the Ur-cow binding together the aspects of her “elementary” character of stability and that of “transformation”. In this double significance the cow manifests both the constancy of the eternal indifference and the pleasure of disorder and freely flowing desire. Implying a dynamic component, the cow-archetype is a kind of “energy transformer”, as Jung says, which means that the ambiguity can be activated by different social forces and transformations.

It is the ambiguity of the cow symbol which is of particular interest here, since both the story *Korova* of Platonov and the painting of Dejneka belong to the same historical context involved in the process of construction of the “new” Soviet wo/man. Focusing on these two case studies, what is important is that, when we (re-)write the history of identities of the *Homo Sovieticus* it is – besides other categories – the linking points between human, non-human animal and gender which has to be paid attention to. I will deal with the cow as a psycho-cultural and symbolic mirror for the human self-reflection and as a kind of a hidden “key-symbol” (Ortner 1973) representing transformations of the human self-reflection in historical moments of junctions, as was the construction of the new Soviet wo/man. Both Platonov’s story and Dejneka’s painting point out that the cow is a metaphor condensing collective values and cultural mentalities on which the gendered cultures are laid down with their binary and asymmetrical systems and values. It seems that the cow evokes a variety of meanings suggesting and implying powerful emotions which are elaborated in the Russian cultural discourse structured as a homosocial binarism: the relationship between women and cow is presented as close and caring, while men’s relationship to the cow is saturated with meanings of disdain, shame and ambiguity. Woman and cow do clearly build a symbolic pair and a unity, which, accordingly, allows us to read the cow as a mirror reflecting gendered manifestations of the cultural femininity – and to reformulate Ortner’s

paradigmatic question of whether the female cow was to the male horse as nature was to culture. (Ortner 1985.)

Female Brigade on its Way to Sovhos

While looking at Dejneka's paintings, such as *Female Textile Workers* (1927) and *Female Brigade on its Way to Sovhos* (1931), it is not difficult to notice that the plot is divided into two different spatial plot-spaces of low and high, heaven and earth, progressive and regressive. The central figures, too, characterised as mobile and immobile represent a function of the dualistic plot space. The *Female Brigade on its Way to Sovhos*⁸ epitomises the post-revolutionary narrative of the Socialist Utopia in the plot which highlights the central metaphoric elements of the general opposition of nature vs. culture (Weiner 1988; Clark 1981). In the semiotic plot topography the binary structure of old and new is divided by the frontier of "obstacles"⁹ to be crossed over by the mobile figures. The plot of the socialist Utopia can be told as a passage from nature to culture: from the a-historical village over to a modern city of education and equality. The psycho-historical self-creation of the "new man" who "[...] in changing nature, changes himself", as Maksim Gor'kij put it (Gorky [Gor'kii] 1935:306; see also Gor'kii 1964; Weiner 1988:170), was to be accomplished in the struggle against the outer and inner nature. Nature was a hostile force, the source of disorder. Inner and outer natures were to become transformed being taken under the total control of pedagogical and ideological concepts, of Soviet science, and plan economy. It was the task to transform the backward agrarian society into an industrial giant and create a new subject determined, conscious and "steeled" against the enemies. The gigantic project required not only the earth to become one of the "machines" among others, to be "repaired" by the

⁸ *Kunst aus der Revolution. Sowjetische Kunst während der Phase der Kollektivisierung und Industrialisierung 1927–1933.* Neue Gesellschaft für Bildende Kunst Berlin, Berlin 1977. Bild 74. Staatliche Tretjakov Galerie, Moskau. Inventarnummer 28904.

⁹ I will apply here the terms of plot typologies as they have been developed by the semiotician Lotman (1979) and de Lauretis (1984).

human, according to the essay “Remont zemli” of Platonov (1990), but that, as Clark (1981:100–106) has pointed out, there was a strong feeling of repulsion against everything “elemental” outside the rationalistic and utilitarian control – the wilderness – as well as a phobia of spontaneity. There was the new rationalistic human obsessed with conscious control over nature, non-human animals and other “animalised” enemies of people.

Aleksandr Dejneka’s painting is a manifestation of central ideological elements of the era of the great industrialisation and collectivisation between 1928 and 1931. That women and cows are at the centre of the scene can be explained through their common symbolic character, both being the very representatives of ambivalent elementary forces. They serve the narrative in the function of a boundary dividing past and future identities. In the Socialist Utopia they are the very trophies to symbolise the Utopian triumph of the rational forces of the Soviet Civilization over the elemental and irrational ones of nature. On the one hand, we see the “new women” as emancipated from the backward female domesticity. The new woman-brigadier is mobile; she has left the sphere of reproduction, the private house and kitchen, in a sovereign manner she takes over the tractor showing her capability of entering the modern society, and becoming a useful and effective member of the male coded space of machines and production. On the other hand, there are only women shown as the professionals taking care of their cows.

The picture can be read as a snap shot of a transformation where everything is still in movement, the past not yet faded away, the future still imagined. Accordingly, the placement of women on both sides of the binary plot-lines of nature and culture, divided by a rail fence, shows the special significance of the feminised Otherness as being without a clear cut position in any hierarchies: they are mediums of both categories in the civilising process of nurturing of animals and enculturation of children. Furthermore, as symbolical creatures of both plot-spaces they are saturated with ambiguities, belonging both to nature, and to culture. (See Ortnner 1985:84–87.)

I would also like to suggest that analogously to the social history, the gendered relationship to the cows also tells us of the values given to femininity – as well as to masculinity – of the context. The entrée ticket opening doors to women into the public world (and into paintings) is given by the “horizontal” paradigm of the “great family” (*bol’saja sem’ja*) including both men *and* women,

brothers *and* sisters into the new equal entity of the state. Women are present and presented according to the “massism”, not only as “equal” to men but as “little men” sharing the anti-elitist ethos of the 1920s: all identical, all of identical size, all in, or rather, as a formless One which builds a collective body of the industrial proletariat and elaborated with the military rhetoric of a “brigada”. Not only do women seem to look like proud farm workers, but they also seem to have adopted the ideals of the new hierarchy exceeding the feminised domesticity, nature, and the family as the very “objects of scorn for the Bolsheviks [...]”, as Borenstein points out (2000:17; see also Lapidus 1979; Ashwin 2002:1–30).

At the forefront we see the cows and the one milkmaid standing and looking at the brigade passing by. Her face is not shown so we cannot see whether she is perhaps admiring or envying her “traktoristka”-sister, but what we can say is that her place in the plot topography is lower than the others. The milking women belong to nature, dominated by an atmosphere of conservation and of restraint, a topos saturated with heavier, darker colours against the background of the urban “electrification” with all the positive meanings of the time. The symbol of the static element is the cow so that the picture, which is constructed in a vertical hierarchy, while illustrating the slogan “Ever higher!” places the world of the cows in the lowest sphere.

The homosocial bonding of women and cows shows the gendered division of the milking work in the value system of production and reproduction. That women are “new” and disciplined milkers implicates the sexualisation of the female coded professions, not only in the dairy farming. As has been suggested by some Finnish and Swedish scholars (Östman 2000; Österman 1986; Lipsanen 1997), it is particularly the “natural” bonding between milking and the female body that asserts the sexualised women’s work. In this sense there is an ambiguity felt in the painting concerning the close relationship between cow and woman. The bonding between woman and cow is endowed with powerful forces which seem to jeopardise the whole cultural project in drawing the new dynamic ideals downwards, back to the elemental earth: on the one hand the milkmaids with their cows are ordered into a military-like row, indicating the new discipline of the work ethos and industrialisation of the backward farming work; on the other hand the cows do not follow the tractor, but look in the exact opposite direction, down, or backwards, from where

everything comes, as if they would not in any way realise the importance of dynamics and transformation, but stay altogether indifferent in their calm, preserving, cow-like static manner of being.

It is the ambiguity of the symbolic unity of cow and woman that makes the gendered implications of the plot-typology interesting: When de Lauretis (1984:106) argues that “the connection between narrative and the Oedipus, desire and narrative [...] appears to be incontestable”, and that in narrative the subject is engaged “in certain positionalities of meaning and desire”, she pays attention to the question of whose desire can be said to speak in narrative. When we apply this question of de Lauretis – which is her reformulation of Freud’s question about women (“what does a woman want?”) (de Lauretis 1984:111) – to Dejneka’s painting, we see, indeed, how the question of desire grows into the question whether the Socialist Utopia can be realised without femininity – meaning here the unity of woman and cow. This is the question which provides the impulse for Dejneka’s narrative dialectics whereby the Utopia’s basis is laid on the feminised ambiguity of women and cows both embodying the cycle of “birth – (un/conscious) tradition – nature/earth – death – modern culture/heaven – (re)birth”.

Women and cows are the mythological “markers” of progress; they may survive being inscribed within the Utopian master-narrative which may not be told from *their* perspectives but from that of the absent male hero. Women and cows are semantically associated with the “boundary” which the Socialist hero has to cross over in order to become the master of his plot and desire. Dejneka leaves us with a narrative of the progress which is open to interpretation: While representing ambiguity, women and cows remind us that the passage from nature to culture is not completed, that there are gendered, i.e. feminised elemental forces, and maternal bodies that defy sublimation and thus jeopardise progressive cultural projects. Simultaneously, the narrative does not try to deny what is coded as historical past but also what is elementary for the new society: that there cannot be any kind of balanced Utopia if the memory embodied by women and cows is not taken within the new narrative.

Korova of Andrej Platonov: Vanishing of the Mother

Dejneka's purpurin red cows are there to remind us of the present-tense of the past in a period when the socialist future is under negotiation. There is, however, also another kind of an ideal of the socialist Utopia – and another kind of approach to cows: the exemplary literary text from the high Stalinist period, the short story *Cow* (*Korova*) of Andrej Platonov, which shows the vanishing of the cow. The story tells of a village school boy, Vasja, and his beloved cow. It is a story of all the paradigmatic elements of Platonov's work consolidating an ambiguous relationship between nature and culture, spontaneity and consciousness, organic embodiment and inorganic technique. The ambiguity is carried along by the plot development: the story is a *Bildungsroman* of the boy who has to overcome outer and inner obstacles in order to lead a truly human life in communist consciousness.

The question providing the impulse for the narrative is formulated upon the human and animal relationship which is given the purpose to serve the gendered typology of the hero and the plot. The function of the struggle fought upon by the boy is to establish and codify the masculine Utopianism of the Soviet society. We can read the narrative of development according to the plot typology, as worked out by Jurij Lotman – and significantly – as reworked from the feminist perspective by Teresa de Lauretis: the plot shows the struggles of the hero through a chain of obstacles facilitating the portrayal of the experience of the “emergence of the new personality”. It is exactly in this way that both Lotman and de Lauretis show the hero as a male subject “constructed as human being [...]”, and as “[...] the active principle of culture, the establisher of distinction, the creator of differences”. Furthermore, as de Lauretis continues, “[f]emale is what is not susceptible for transformation, to life or death; she (it) is an element of sub-space, a topos, a resistance, matrix and matter” (de Lauretis 1984:119).

The desiring and thinking subject is a male subject, common in Platonov's work, since the world of conscious communism is masculine by definition (see Kostov 2002:115–117). The male hero has to cross over the semantically marked “frontier” holding back culture and spirit from enslavement to the feminised disorder of the Other codified by the material and animal world, sexuality and nature. The boy has to learn a conscious relation to nature, both

his outer and inner nature; the animal-like, instinctual affections, to use nature's powers to grow and to outgrow oneself. According to the plot typology the narrative demands "death" (de Lauretis:ibid.) which the boy also experiences in order to conquer it and to grow into a new consciousness. This process is encouraged by men only: while the son is surrounded by two fathers – the one as his biological farmer-father from the *malaja sem'ja*, the other as the engine driver representing the ideal proletarian and male society of the "Great family" – there are no female subjects¹⁰ in the narrative. "Woman" is not only inscribed into the story of fathers and sons but "woman" is the animal, the cow, which is endowed with the narrative function of "death" and "rebirth" for the male hero's quest.

The female cow is the boundary figure representing in the Platonovian paradigm the Other of Reason through which the repressed and the marginalised is spoken. The cow is the incorporation of the paradigmatic Other including Woman and nature, as the sources of disorder, threatening the communist Utopia. The new socialist society should be cleaned up from all the disorder of nature to be transformed into Culture: both cow and woman shall vanish from the modern socialist society, or "both woman and cow can be found through their negation ('and-not'). They are invoked only to be denied", as Borenstein (2000:191) has noticed of the role of women and sexuality in Platonov's work.

The cow represents hostile nature. She is the very embodiment of sexuality and emotions, of chaotic forces of spontaneity, and she is the icon of the mother and the maternal elementary forces. We are told that the cow loses her calf that is wrested from her for sale, and ever after the cow mother suffers and appears emaciated: "She did not eat any more; silently and now and then she took a breath, while a heavy and hard grief incubated in her [...]" (p. 444). She is the maternal embodiment of emotion, of human pain, of suffering, and of sexuality and passion. According to the logic of a cow and a mother, she

¹⁰ We know of the mother but she is not active on the textual level.

¹¹ In the essay "About Science" ("O nauke", 1920), Platonov (1990:52) calls science the "eternal companion and devoted friend of man" whose enemy is nature: "To conquer the madness of nature, to turn master into slave and use her [i.e. nature] powers to grow and outgrow oneself – is there any greater happiness for the radiant consciousness of man".

cannot but follow her animal and natural instincts of maternal longing and suffering: “[...] she was not able to solace her pain, not by word, not by consciousness, not by a friend, not by entertainment, as could be done by a human” (p. 445). At the logical end her “mad”¹¹ nature will lead her to a tragic death: the cow mother meets her end on the railroad tracks, being run over by the train – the very Platonovian symbol of revolution and of male spiritual labour¹². The apparently senseless death of the cow is interpreted by the engine driver as an act beyond the human, i.e. male understanding, as mental aberration: “Is she deaf or crazy, or what? (p. 446). It is the “madness of nature” which the cow in herself is not able to discipline.

Only in death the cow’s life mission is realised, both from the logic of the narrative and of the logic of a maternal animal’s usefulness for human society. The mother cow must go, she has fulfilled her function in feeding humanity and in nourishing symbolically the male culture.¹³ The narrative speaks of the defeat of the feminine, symbolised by the cow, and of the victory of the new “steeled” masculinity. The feminine animal is sacrificed for the “rebirth” of the male human-hero who has to learn to overcome his inner nature by disciplining his pain of loss: “Vasja sat down on the earth and grew numb from the grief of his first close death” (p. 446). The “close death” of the cow demands from him revolutionary sublimation: the communist male subject should identify himself “not in relation to mother but in relation to matter – not in love but in work”, according to an earlier essay of Platonov (1990:191). It is the same psychodynamic procedure Borenstein (2000:207)¹⁴, too, has identified in Platonov’s early concept of the male subject who had “to rid himself of pity and learn that such feelings should be channeled away from love of weakness into the struggle to transform weakness into strength, into ‘the construction of iron palaces of power out of the swampy ripples of powerlessness’”.

On the day of the cow’s death Vasja has to write a school essay on “How I will live and work, in order to be useful to my Home country”. Vasja writes: “The cow gave us everything, that is, milk, a son-calf, meat, hide, entrails and

¹² See his short story “Fro” and the interpretation of it by Piretto (1995).

¹³ On the “mother cult” of Platonov, see Naiman (1988).

¹⁴ He quotes Platonov’s essay “Vozvrascenie”. Ed. M. Platonova. Moskva: Molodaja gvardija. 1989, p. 73.

bones, she was good. And me too, I also want too be useful and good to all people of my home country, [...] since I remember our cow and will not forget her" (p. 448). A private longing for closeness and intimacy – being as vague as the mother-cow's longing for her calf – is the sacrifice which is required for the modernization. The master train of modernization is puffing its way over private experiences, over nature, over vague human memories of the past; of mother, of flesh and womb. In order to grow into a useful citizen, the boy has to learn to control the undisciplined band of feelings and moods. Love to "woman", the animal-like mother is pure instinct and should be replaced by the "steeled" will in order to develop into a "useful" citizen, the product of the cultural revolution: the new man should learn to internalise the "steeled" values of new masculinity. Simultaneously, however, the memory of the cow's death labels the "new man" with an inner wound; with shame and feelings of guilt. The inner "rebirth" of the "new man" reveals its own ambiguity in the death of the cow. The sacrifice of the cow is analogous with the ambiguity inscribed into the human strategy of rationalisation: when the boy wishes to identify himself with the "cow" he also reduces his human culture into the function of plain utilitarian reflexivity – the position of the debased *Homo-Sovieticus* as "half animal–half machine", according to Bryld (1998)¹⁵. The destiny of the boy is tragically predetermined if the only strategy is to "get rid" of guilt and shame by rationalizing painful feelings into an ideology of utilitarianism with patriotic legitimation. The destiny of the boy is tragic, as is tragic a culture which rationalizes its own vulnerability and denies its empathies and feelings for closeness by subordinating nature for the "one-dimensional" (Marcuse 1982:92 ff.) utilitarianism. Tragic is the sacrifice, at last, also because of the

¹⁵ Bryld asks whether the *Homo-Sovieticus* was a "half animal–half machine", and suggests that the Pavlovian "dog-cog becomes the mirror reflection of debased *Homo-Sovieticus*". In order to demonstrate that the Aesopian frame suggests a significant underlying theme in the mirroring of wo/man and animal, thus displaying the unsettled and nomadic quality of Soviet discourse of what a human being is, Bryld concludes that a) the Stalinist elevation of Pavlov's physiological animal studies can be interpreted as an attempted doggification of the population, at any rate on the symbolic level, and b) that when the quest for a non-biologised and renewed humanity was placed on the social agenda in the 1960s it was set up by the anti-Pavlovians who proposed a counter-image of their own as the wild dolphin, as a metaphor for a vision of another society based on the then popular notion of a socialism with a "human face".

gendered implications inscribed into the “rebirth” of the young Soviet culture. Since, while saturated by revulsion against the feminised world of flesh and of all the vague maternal feelings, woman as identified with “mad” nature is made a scapegoat and becomes guilty by association.

Literature

- Ashwin, Sarah (2002), "Introduction." In Ashwin, Sarah (ed.), *Gender, state and society in Soviet and post-Soviet Russia*. London: Routledge, pp. 1–30.
- Barker, Adele Marie (1986), *The Mother Syndrome in the Russian Folk Imagination*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers.
- Biörnstad, Arne (1986), "Förord." In *Fataburen. Husdjur och vi*. Nordiska museets och Skansens årsbok. Stockholm, pp. 5–6.
- Borenstein, Eliot (2000), *Men without Women. Masculinity and Revolution in Russian Fiction, 1917–1929*. Durham/London: Duke University Press.
- Bryld, Mette (1988), "The Days of Dogs and Dolphins: Aesopian Metaphors of Soviet Science." In Bryld, Mette & Kulavig, Erik (eds.), *Soviet Civilization between Past and Present*. Odense: Odense University Press, pp. 53–57.
- Clark, Katerina (1981), *The Soviet Novel*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Epštejn, Mihajl (1990), *Priroda, mir i tajnik vselennoj...* Moskva: Vyšaja škola.
- Gaard, Gerda (ed.) (1993), *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. Philadelphia: Temple University Press.
- Gorky (Gor'kii), Maksim et al. (1935), *Belomor: The Construction of the Great White Sea-Baltic Canal*. New York/London: Smith and Haas.
- Gor'kii, Maksim (1964), "O bor'be s prirodoj." In *Gor'kii i nauka: stat'i, pišma i vospominaniia*. Moskva: Nauka.
- Haraway, Donna (1989), *Primate Visions: Gender, Race and Nature in the World of Modern Science*. New York: Routledge.
- Haraway, Donna J. (1991), *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
- Hausbacher, Eva (2002), "'Waiting for a Miracle.' Zwangsrepresentation im interkulturellen Dialog am Beispiel zeitgenössischer Kunst der neunziger Jahre." In Cheauré, Elisabeth & Heyder, Carolin (Hrs.), *Russische Kultur und Gender Studies*. (Osteuropaforschung. Bd. 43.) Berlin: Berlin Verlag Arno Spitz GmbH., pp. 123–137.
- Hellberg-Hirn, Elena (1998), *Soil and Soul. The Symbolic World of Russianness*. Ashgate: Aldershot.
- Helsingin Sanomat*. February 18, 1998.
- Hubbs, Joanna (1988), *Mother Russia*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Jung, Carl Gustav (2001), *Archetypen*. München: DTV.
- Kostov, Heli (2002), *Mifopoetika Andreja Platonova v romane Ščastlivaja Moskva*. (Slavica Helsingiensia 19.) Helsinki: University of Helsinki.
- Lapidus, Gail Warshofsky (1979), *Women in Soviet Society*. Berkeley: University of California Press.

- de Lauretis, Teresa (1984), *Alice Doesn't: Feminism, Semiotics, Cinema*. Bloomington: Indiana University Press.
- Lipsanen, Katariina (1997), *Nainen ja lehmä*. Folkloristiikan proseminaaritutkielma. Helsingin yliopisto.
- Lotman, Jurij (1979), "The Origin of Plot in the Light of Typology." In *Poetics Today* 1 (1–2), pp. 161–184.
- Marcuse, Herbert (1982), *Der eindimensionale Mensch. Studien zur Ideologie der fortgeschrittenen Industriegesellschaft*. Darmstadt/Neuwied: Luchterhand.
- Naiman, Eric (1988), "Andrej Platonov and the inadmissibility of desire." In *Russian Literature* XXIII, pp. 319–366.
- Neumann, Erich (1981), *Die Grosse Mutter. Eine Phänomenologie der weiblichen Gestaltungen des Unbewussten*. Olten: Walter-Verlag.
- Ortner, Sherry B. (1973), "On key symbols." In *American Anthropologist* 75 (5), pp. 1338–1346.
- Ortner, Sherry B. (1985), "Is Female to Male as Nature is to Culture?" In Rosaldo, Michelle Z. & Lamphere, Louise (eds.), *Woman, Culture and Society*. Stanford: Stanford University Press, pp. 67–88.
- Ostanenko, E. V. (2001), "Simvol, allegorija, fantastika v sovremennoj animalističeskoj proze." In Smirnova, A. I. et al. (eds.), *Priroda i čelovek v hudožestvennoj literature*. Volgograd: Volgogradskij gos. Universitet, pp. 234–241.
- Piretto, D. P. (1995), "Trojka i poezd: 'svoe' in 'čuzoe' v russkoj kul'ture." In Avramec, I. et al. (red.kolegija), *"Svoe" i "čuzoe" v literature i kul'ture*. (Studia Russica Helsingiensia et Tartuensia IV.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus/Tartu University Press, pp. 297–309.
- Platonov, Andrej (1966), "Korova." In *Izbrannoe*. Moskva: Moskovskij rabočij, pp. 438–448.
- Platonov, Andrej (1990), *Čut'e pravdy*. Moskva: "Sovetskaja Rossija".
- Plumwood, Val (1993), *Feminism and the Mastery of Nature*. London: Routledge.
- Schiebinger, Londa L. (1993), *Nature's Body: Gender in the Making of Modern Science*. Boston, MA: Beacon Press.
- Slavjanskaja mifologija. Enciklopedičeskij slovar'* (1995). Moskva: Ellis Lak.
- Suutala, Maria (2001), *Kesyttetty nainen*. Helsinki: Helsinki University Press.
- Tucker, Robert C. (1963), *The Soviet Political Mind*. London/Dunmow: Pall Mall Press.
- Ulanovskaja, Bella (1992), *Osennij pohod ljagušek*. St. Peterburg: Sovetskij pisatel'.
- Weiner, Douglas R. (1988), *Models of Nature*. Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press.
- Österman, Annika (1986), "Kvinnor och kor." In *Fataburen* 1986, pp. 65–76.
- Östman, Ann-Catrin (2000), *Mjök och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukssamhälle ca 1870–1940*. Åbo: Åbo Akademi förlag.

Göran Sonesson

RESURSERNA I SPRÅKETS OCH BILDENS SEMIOTIK

Från Lessing till Kress och van Leeuwen

Frågor om relationerna mellan ”text” och ”bild” har historiskt sett nästan uteslutande behandlats i termer av skillnaden mellan litteratur och bildkonst. Det leder givetvis till allehanda förvirring och gör det svårt att se klart: i första hand är skillnaden mellan litteratur och konst en fråga om de grundläggande *resurser*, språk respektive bild, som konstarterna gör bruk av. I brist på denna insikt har den numera så populära ”interart”-forskningen därför förlorat sig i anekdoter. Det väsentliga vi vet om relationen mellan språk och bild är än idag det som sagts av den tyske författaren och filosofen Gottfried Ephraim Lessing (1729–1781) i boken *Laokoon* (1766) – och av dem som i senare tid (Bayer, Wellbery etc.) tar upp hans problematik. Såvitt jag vet är Gunther Kress och Theo van Leeuwen de enda i modern språkvetenskap som har uttalat sig om skillnaderna mellan språk och bild, men de gör det med en självsäkerhet som endast de kan ha som är omedvetna om den tidigare forskningstraditionen.

Vi skulle kunna skilja åtminstone tre slags relationer mellan konstarter eller mera allmänt mellan betydelsesystem: för det första, *likheter* och *olikheter*; för det andra *översättningsmöjligheter*, speciellt i vad mån ett system kan fungera som metaspråk för ett annat, dvs. som ett ”språk” i vilket man talar om detta

andra "språk" (vilket blir möjligt eller inte åtminstone delvis beroende på likheter och olikheter); och slutligen *samverkan* och *samexistens*, där man kanske kan skilja två slag, sådana företeelser som definitionsmässigt hör till flera system, såsom teckensnitt, kalligrampoesi, tatueringar, vapensköldar, målarens signatur, mandalan etc. (Edeline, under utgivning); och mera tillfälliga sammanställningar såsom Blakes bilder fogade till egna epos liksom s.k. fotoessäer (Mitchell 1994); men däremellan får man nog placera sådana exempel på modernistisk konst som collage, happening och performance. Precis som översättningsmöjligheterna är sätten för samverkan och samexistens uppenbarligen beroende av likheter och skillnader så det enda rimliga är att börja med de senare.

Det finns i huvudsak två sätt att undersöka relationer mellan konstarter: det ena består i att intressera sig för ett eller annat enskilt konstverk som på något sätt refererar till ett annat, t.ex. en roman i vilken en tavla blir beskriven; det andra, som förefaller mig mera angeläget, ställer frågan om hur konstverk just för att de hör till en viss konstart, förhåller sig till verk inom andra konstarter. Denna sista frågeställning kan i sin tur anta två former: antingen intresserar man sig på ett klassiskt *estetiskt* sätt för konstarterna som historiskt givna former; eller också inriktar man sig på de framställningsmedel som de har till sitt förfogande, med andra ord deras sätt att förmedla betydelse. Det senare är ett *semiotiskt* synsätt. Det är det närmande som jag finner mest meningsfullt: det är först när man redogjort för skillnader som kommer ur framställningsmedlen som man kan formulera frågor angående det historiskt specifika hos konstarterna. Dessutom är de semiotiska skillnaderna viktiga i sig själva.

Det finns företrädare för det verknära synsättet som tycks betrakta den mera systematiska inriktningen, speciellt i dess semiotiska form, inte bara som missriktad utan som moraliskt förkastlig. Sålunda uppfattar Mitchell (1994:84 ff.) alla generaliseringar som hinder för kreativiteten och alltså för konstens utveckling.¹ Men givetvis kan inga generaliseringar om hur konsten är sätta gränser för konstens utveckling; tvärtom gör de det möjligt att förstå denna t.ex. genom att visa just vad de olika ismerna i modern bildkonst har åstad-

¹ I sitt fördömande av semiotiken utser han Sonesson (1989) till ett speciellt elakartat exempel med hänvisning just till de passager där semiotiken beskrivs som en lagsökande vetenskap.

kommit. Mitchell sammanblandar uppenbarligen normativa och deskriptiva regler. Att man kan rikta samma förebråelse mot Lessing är kanske mindre förvånande.

Det som trots detta gör Lessing intressant från vår synpunkt är att hans problematik är explicit semiotisk. Visserligen talar han ingenstans om semiotik till skillnad från antikens filosofer och från flera nästintill samtida tänkare (Lambert, Baumgarten, Diderot, Locke etc.). Men han uttrycker skillnaden mellan poesi (litteratur skulle vi säga) och målning (varmed han menar visuell konst i allmänhet) i termer av tecken: medan den förra kombinerar toner i tiden, så sammanför den senare former och färger i rummet. Här kommer samtidigt hans första begränsning in: han postulerar att konsten måste vara "naturlig" eller "motiverad"; i modern semiotik skulle man säga ikonisk, dvs. grundad på likhet mellan uttryck och innehåll; och av detta följer enligt Lessing att litteraturen bör använda sina temporala tecken för att referera till temporala fenomen eller handlingar (eller mer rimligt processer i allmänhet); medan bildkonsten skall tillämpa sina spatiala tecken på spatiala företeelser, "kroppar", dvs. ting. Utanför konsten kan spatiala tecken mycket väl referera till temporala företeelser och omvänt: men det uppstår då inga "passande förhållanden" (jfr Todorov 1977:169 ff.).

Oavsett om tanken att konst måste vara ikonisk beskriver uppfattningen hos Lessings samtida konstvärld eller enbart är en norm han vill påtvinga denna, så är den inte längre giltig för oss. Det ikoniska finns inbyggt i det prototypiska bildbegreppet i och utanför konsten (som rest även i "abstrakt konst"), däremot inte i språket, inte heller i litteraturen. Lessing skiljer inte heller begränsningar i betydelsesystemet och i de konstarter som använder sig av dem, dvs. språk och bilder å ena sidan och litteratur och bildkonst å den andra. Distinktionen är viktig för det förra rör begränsningar man inte kan komma ifrån, medan det senare är något historiskt bestämt, oavsett om det är deskriptivt (beskriver hur konsten ser ut just då) eller normativt (hur den bör vara enligt Lessing). Från begränsningar i betydelsesystemet kan man bara undkomma antingen genom att betydelsesystemet utvecklas (t.ex. från målning över fotografi till datorbild) eller genom att man inkluderar andra betydelsesystem (som ju visuell konst gjort under modernismen, till skillnad från litteraturen, det senare med få undantag, t.ex. konkret poesi).

Men den mest grundläggande kritik man idag kan rikta mot Lessings modell sammanhänger just med det autentiskt semiotiska i hans problematik: hans sätt att tala om tecken som kombineras på olika kombinationsaxlar påminner egendomligt om den strukturalistiska semiotik som på 1960- och 1970-talen försökte översätta en från Saussures och Hjeltslevs lingvistik övertagen modell till allehanda andra betydelsystem. Jag och många andra har kritiserat sådana föreställningar om vad semiotiska system är, så t.ex. tanken på bilder som skapade av givna enheter och reglerna för deras kombination (Sonesson 1989). I bildernas fall är det ganska naturligt att tänka sig att vi i stället för *kombinationsregler* har att göra med *transformationsregler*, olika sätt att gå från "verkligheten" (eller vad man tänker om verkligheten) till uttrycken för denna. Jag använde detta synsätt för att kontrastera globala regler i fotot med lokala i handgjorda bilder (och i datorbilder; jfr Sonesson 1999).

Men detta – dvs. övergången från referent till tecken (innehåll plus uttryck) – är förstås det grundläggande i alla betydelsystem om man inte utgår från att all transformation är ikonisk. Vi kan ha transformationsregler som bygger på konventionell grund, ikonisk grund, indexikalisk grund eller något slags blandning (jfr Sonesson 1989, 2000). Man bör inte heller uppfatta referenten som den fysiska verkligheten som helt enkelt "återges" i verket utan som något som stimulerar till akten av betydelskapande – och som på grund av de olika transformationsreglerna uppträder väsentligen olika i de olika medierna. Den kan då vara den gemensamma nämnaren hos ett bild och en språklig beskrivning. Enheter och regler för deras kombination är ett slags begränsning – och därmed ett möjliggörande – som ibland tillämpas på transformationsreglerna hos vissa betydelsystem (t.ex. språk, vissa slag av gester, klädedräkten etc.).

Enligt detta synsätt skiljer sig litteratur och bildkonst åt framför att för att de använder sig av olika *resurser*, det talade (eller snarast skrivna) språket respektive bildmediet. Resurser innebär såväl *begränsningar* som *möjligheter*. Olika varianter av detta synsätt finner man inom semiotiken hos Luis Prieto, Michael Halliday och framför allt Lev Vygotsky. James Wertsch (1998:26 ff.), som på senare tid arbetat på att integrera Vygotsky i den semiotiska tradition där han hör hemma, illustrerar hur "semiotiska verktyg" kan fungera som både begränsningar och möjliggöranden genom en jämförelse med "tekniska verktyg" som den stav man använder vid stavhopp. Staven var från början gjord av

hickoryträ, ask eller gran, senare av bambu som i sin tur ersattes av aluminium och på sistone av glasfiber. Detta har gett större flexibilitet och mindre tyngd. Följden har blivit en enorm ökning av rekorden i stavhopp: det bästa resultatet ökade bara med två tum mellan 1942 och 1960, men i och med glasfiberstavens intåg steg rekordet med 2 fot på tre år. Varje nytt material som staven har gjorts av har alltså erbjudit nya möjligheter – men samtidigt har det innehållit begränsningar, åtminstone i förhållande till framtida material.

Uttrycks- och innehållsresurser i Lessings system

De som idag kommer ihåg Lessing minns honom nog mest för en rad sentimentala borgerliga dramer där stundom också upplysningens anda av tolerans programmatiskt kommer till uttryck. Men Lessing är även författare till den kanske mest omfattande och ingående studien av skillnaderna mellan bildkonst och ordkonst som hittills har skrivits: *Laokoon* – eller som undertiteln förklarar: ”om gränserna mellan måleriet och poesin” där det förra begreppet skall omfatta inte bara alla slags bilder utan också skulptur, medan den senare termen bäst översätts med litteratur. Intressant nog är Lessings främsta exempel på måleri just en skulptur.²

Boken lånar nämligen sitt namn av en år 1506 i lämningarna av Hadrianus villa funnen skulpturgrupp som återger den i Vergilius Eneiden omnämnde trojanske prästen Laokoon just när han tillsammans med sina söner kväves av en enorm orm som omslingrar dem alla. Nyklassicismens ideolog Johann Joachim Winckelmann hade ett decennium tidigare gjort en jämförelse över hur Laokoons och hans söners död skildras av romaren Vergilius och av (vad han

² Trots att Laokoon är en skulptur så har Krauss (1977:1 ff.) helt fel när hon hävdar att Lessing intresserar sig för det specifika hos skulpturen, vilket ju undertiteln också visar – dessvärre, måste man säga. Redan Herder kritiserade Lessing för att han ignorerar denna skillnad som är väsentlig både från tidens och rummets synpunkt (jfr Bayer 1975:47; Wellbery 1984:114 ff.). Han påpekade att medan skulpturen är ”verklighet”, så är målningen ”dröm, förtrollning, roman” – alltså, om man kan säga så, mera fiktiv (citerat av Venturi 1969:194 f. utan angivande av källa). Här skall jag intressera mig mindre för Lessings exempel än för hans undertitel.

trodde var) den antike grekiska skulptören: det var, menade han, på grund av den ”enkla enfald och stilla storhet” som utmärkte den grekiska andan som lidandet och dödskampen i skulpturen återgavs med återhållsamhet, medan Vergilius i sin beskrivning tog till de stora åthävarna.³ Lessing hade en helt annan förklaring: i stället för att återföra skillnaden på grekisk och romersk nationalkaraktär ville han härleda den ur de olika begränsningar som sattes av bildkonstens och ordkonstens uttrycksmedel. Förenklat uttryckt så menade han att medan ordkonsten kunde kosta på sig att skildra hela förloppet, också i dess extrema form, så måste bildkonsten, som var begränsad till att återge ett enda ögonblick, välja det som bäst gav en föreställning om helheten.

I själva verket var förstås Lessing inte bara ute efter att bäst beskriva skulpturgruppen Laokoon. Hans främsta mål var inte ens att ifrågasätta Winckelmanns nyklassicistiska program. Snarast reagerade han på en rad tidigare teoretiker som antingen hade velat reducera ordkonst och bildkonst till en gemensam kategori (Du Bos, Batteux) eller ville göra dem utbytbara (Spence, Caylus) genom att framhäva beskrivningen i den förra och allegorin i den senare. Kanske borde man till och med säga att det var den samtida konsten han ville ifrågasätta där beskrivningarna bredde ut sig inom poesin och allegorin satt i högsätet inom målarkonsten. Det var från Lessings synpunkt som om dikten försökte verka bild och bilden dikt. Med andra ord var Lessings syften inte enbart analytiska: han ville visa vad bildkonsten och ordkonsten *borde* syssla med.⁴

Lessings verk har förstås sin historiska bakgrund, upplysningens semiotik, skapad av sådana tänkare som Wolff, Baumgarten, Meier och Mendelssohn.⁵ För upplysningens män framstod tecken som något helt nödvändigt för att uppnå kunskap men de betraktades samtidigt med misstänksamhet, såsom en källa till förfalskning av verkligheten och på grund av det avstånd de införde till den senare. Man kan således säga att de från sitt speciella perspektiv var

³ I själva verket är skulpturen från hellenistisk tid, troligen från 50 f.Kr.

⁴ På så sätt blir Lessing förebild för en rad puristiska strävanden från litteraturkritikern Irving Babbitts *The New Laocoon* från 1910 till konstkritikern Clement Greenbergs artikel ”Towards a Newer Laocoon” från 1940 – som är en del av ”postmodernismens” förhistoria. Men i denna essä kommer jag att försöka läsa Lessing så deskriptivt som möjligt.

⁵ Den följande beskrivningen bygger väsentligen på Wellbery (1984:1 ff., 35 ff., 228 ff.).

medvetna om både den möjliggörande och den begränsande aspekten hos betydelsystemen. Den direkta kunskapen om verkligheten kallade de för ”intuitiv”, medan den som förmedlades av tecken var ”figurativ” eller ”symbolisk”. ”Naturliga” eller som vi skulle säga *ikoniska* tecken ligger uppenbarligen något närmre den intuitiva kunskapen än de rent konventionella. Detta antyder redan varför Lessing ville att konsten skulle vara ikonisk.

I det följande skall jag försöka reducera Lessings teorier till en enkel modell som kan presenteras i en schematisk figur (jfr figur 1). Jag gör detta dels för att försöka destillera fram det väsentliga ur den långa, böljande text Lessing har skrivit men också för att hans resonemang lättare skall kunna sättas i relation till den moderna semiotikens problematik. I detta första närmande är modellen väsentligen inspirerad av den ”strukturelistiska” semiotik som har sitt ursprung hos lingvisterna Ferdinand de Saussure och Louis Hjelmslev. Det innebär för det första att jag skall skilja *uttryck* och *innehåll* i tecknet även om Lessing säkert inte skulle ha gjort denna indelning eftersom tecknet för honom enbart är uttryck. Det som tillföres är därmed en djupare insikt om komplikationer i den tolkningsprocess som ligger i varje tecknanvändning vilken är den strukturelistiska semiotikens främsta bidrag. Ett ytterligare strukturelistiskt drag är att jag kommer att analysera skillnaderna som en kombination av olika motsatspar.⁶

⁶ Den följande framställningen bygger i hög grad på Wellbery (1984:110 ff.) som dock använder sig av betydligt mer ”strukturelistisk” terminologi än jag. Hans användning av Saussures och Hjelmslevs termer ”material”, ”substans” och ”form” är dock felaktigt varför jag valt att stillatigande byta dessa termer mot mer lämpliga sådana, med en viss anslutning till Benveniste som vi skall se längre fram. För den intresserade finns argumenten mot Wellberys terminologi i Sonesson (1988, under utgivning a).

	Uttryck		Innehåll	
	Bildkonst	Litteratur	Bildkonst	Litteratur
Resurser	Det (statiskt) synliga	Språkssystemet	Allt synligt	Allt som kan föreställas
Enheter	Alla resurser	Hela texter	"Kroppar"	"Handlingar"
Begränsningar	Spatial realisering "Tät" syntax (= ogenomskinlighet)	Temporal realisering Diskret syntax	"Fullt bestämda enheter", en ontologisk region	Abstraherade egenskaper, flera ontologiska regioner

Figur 1. "Strukturalistisk" tolkning av Laokoon (grundad på Wellberys perspektiv med revisioner i Sonesson 1988)

Sett i detta ljus angår Lessings första frågeställning vilka *resurser som står till buds* för var och en av konstarterna just för att de använder sig av olika betydelse-system. Om vi börjar med innehållssidan, så består litteraturens resurser av allt som kan tänkas (verkligt och överkligt) medan bildkonsten måste begränsa sig till det som är synligt. På *innehållsplanet* är litteraturen med andra ord vad Hjelmslev (1973:119 ff.) i ett annat sammanhang kallat ett "huvudnyckelspråk" ("a pass-key language"), eftersom den liksom det underliggande betydelse-systemet, språket i strikt bemärkelse, kan tala om allt möjligt. En annan av de klassiska strukturalisterna Émile Benveniste (1969:8 f.) har betecknat detta som ett semiotiskt systems *giltighetsområde* ("domain de validité"): han hävdar också att språkets område är universellt medan trafikmärkena bara rör förflyttningen av fordon. Bilderna och bildkonsten hamnar då någonstans där emellan eftersom de kan tala (direkt) om allt som är synligt.

Härnäst kommer vi då till *uttrycksplanet*, dvs. de resurser olika betydelse-system erbjuder för att överföra betydelser med. Här är målningens (inklusive skulpturens) resurser nästan lika vida som dess innehåll, dvs. allt *synligt*, närmare

bestämt, i väntan på att filmen och videon blir uppfunna, allt *statiskt* synligt.⁷ Om vi vill vara mera strikta än Lessing med att begränsa oss till bilder, så måste vi förstås tillägga att vi bara har tillgång till allt statiskt synligt som är tvådimensionellt (eller näst intill). Hur vi än specificerar bildkonstens uttrycksresurser, så framstår de ändock som betydligt vidare är litteraturens som är språkljuden. Uttrycksresurserna svarar mot det som Benveniste kallar *operations-sättet* ("mode d'opération"). Men jag föredrar att här behålla parallellen mellan uttrycks- och innehållsresurser.

Enheter och regelbundenheter i bilder och språk

Den andra frågan som intresserar Lessing är vilka *enheter* som de olika konstarterna gör bruk av. Enkelt uttryckt är bildkonstens enheter på innehållsplanet kroppar medan litteraturen istället använder sig av handlingar. Om uttrycksplanet sägs det att det i målningar består av materia i allmänhet, medan det i litteraturen är språkljud som beskrives som något mindre materiellt, alltså på något sätt mera genomskinligt i förhållande till innehållet. Målningens enheter är således fysiska objekt, i litteraturen däremot talad text i fysisk manifestation.⁸

Resurser och enheter kan verka svåra att hålla i sär. I själva verket handlar emellertid den första frågan om vilka delar av verkligheten som betydelsesystemen förmedlar och använder för förmedlingen, medan den andra frågan angår det sätt på vilket de delar upp dessa verklighetsområden i småbitar. Enheterna skall uppfattas som fristående fenomen, helheter som existerar i sig

⁷ Lessing betecknar ibland dramat som "rörliga målningar" och tycks därmed uppfatta det som något mellanting mellan litteratur och bildkonst. Eftersom det använder "naturliga tecken", kommer det nära idealet för teckenmedierad intuition. (Jfr Bayer 1975:30 ff.; Wellbery 1984:226.) Men i allmänhet räknar Lessing ändå dramat till litteraturen.

⁸ Det är märkligt för oss att Lessing ännu ser litteraturen som i grunden talspråk, medan vi förvisso uppfattar den som i huvudsak något skrivet (möjligen med undantag för poesi i trängre bemärkelse). I ljuset av modern varseblivningspsykologi tror jag dock inte, som vi skall se, att en "modernisering" av litteratursynen på denna punkt gör någon väsentlig skillnad.

själva och som kan tillskrivas egenskaper.⁹ Vi skulle kunna säga att det är fråga om individueringsprinciperna för de enheter som de berörda betydelsesystemen fångar verkligheten i (åtminstone på innehållsplanet). Enligt detta synsätt är litteraturens (och språkets) individueringsprincip tiden, mer specifikt händelser som utvecklas i den, medan bildkonstens (och andra bilders) individueringsprincip är rummet, närmare bestämt de ting, i vidaste mening, som uppträder i detta.

På den tredje nivån tillkommer så en uppsättning regler, principer och regelbundenheter som bestämmer det sätt på vilket innehållets enheter förmedlas av uttryckets – eller *begränsningar*, om vi medger att varje begränsning också är ett möjliggörande. Wellbery talar om regler för urval och arrangemang – med andra ord, vad språkvetenskapen och semiotiken länge har kallat paradigm och syntagm (fast dessa termer passar mycket bättre i språket än i bildkonsten; jfr Sonesson 1992a). Enligt Lessing skiljer sig reglerna för urval och arrangemang av bildkonsten och ordkonstens innehållsenheter på ett flertal sätt. Här skall jag bara nämna dem som inte är alltför uppenbart tidsbundna. Medan bilden har ”fullt bestämda enheter” har litteraturen abstrakta: den förra måste visa Herkules i sin helhet medan den senare kan koncentrera sig på hans mod. Bilden uppvisar bara *en* ontologisk status medan litteraturen har många regioner: så är t.ex. änglar och gudar på bilder synliga på samma sätt som människor. Varseblivningsvanor står mot berättelselogik, eftersom bilden visar tingen simultant medan de återges bit för bit i den språkliga beskrivningen. Och medan bilden måste välja ut ett pregnant ögonblick som tydligare framställer handlingen i dess helhet, så isolerar litteraturen den egenskap hos tinget som tydligast karaktäriserar tinget i fråga, dvs. den ”mest sinnliga egenskapen”.

Uttrycket har två arrangemangsregler (men ingen för urvalet): diskreta enheter i tiden i litteraturens fall står mot ”täta” enheter i rummet.¹⁰ Littera-

⁹ När Wellbery här talar om ”substanser”, så är det förvisso missvisande i Hjelmslevs terminologi, som han hänvisar till, men det stämmer bättre med den ontologiska traditionen från Aristoteles: det är fråga om de ”particulars” i vilka verkligheten uppfattas, dock modifierade för olika betydelsesystem.

¹⁰ Det är Wellbery (1984:124 ff.) som lånar in termerna ”täthet” (”density”) i motsats till diskrethet från Nelson Goodman för att beskriva Lessings tankegångar – men åtminstone den förra termen får därmed en annan innebörd som vi skall se.

turen uppfattas här vara diskret därför att språket består av mer eller mindre oberoende enheter som kan kombineras på olika sätt. Termen ”täthet”, å andra sidan, hänför sig till Lessings påstående att klädesplagg i poesin inte är några plagg eftersom de inte täcker någonting. Men eftersom bildkonsten överför en del av det verkliga förhållandet mellan tingen i varseblivningsrummet, nämligen den visuella delen, till tecknens uttryck, så utesluter närvaron av tecknet ”klädesplagg” uppträdandet av tecknet ”kropp” på samma plats. Detta är förstås ett mycket tvivelaktigt påstående, vilket inte minst erotiska bilder visar; och redan Wellbery (1984:266) påpekar för övrigt mot Lessing att man kan se en kropp förvridas i smärta under den skulpterade dräkten.

Det är utan tvivel på en viss nivå rimligt att betrakta litteratur (och språk) som ett övervägande temporalt betydelsesystem och bildkonsten som mer utpräglad spatial. Det är också i viss mån sant att bilder bara kan återge spatiala och visuella fenomen på ett direkt sätt och för icke-spatiala och icke-visuella företeelser måste ta till indirekta återgivningssätt. Det senare, som Lessing fördömde som ”allegori”, är dock vanligt i alla bildgenrer från abstrakt konst till reklam. Om det alltså är sant på ett sätt att bilder verkligen är begränsade till en visuell ontologisk domän, så är det överdrivet att påstå att bilder bara kan återge helt bestämda enheter, inklusive alla deras egenskaper. Det är tvärtom säkert så att alla bilder innehåller ett visst mått av abstraktion och/eller ett visst utelämnande av det som inte förefaller relevant. Däremot kan man nog säga att de uttryck i vilka bilden förmedlar sina innehåll tenderar att komma i större och mer invecklade sjok vars egenskaper är närmre knutna till varandra än vad som är möjligt i språket (jfr Sonesson 1989:302 ff.). Trots allt kan det också ligga något i tanken att språket är mer genomskinligt eller mindre ”tätt” än bilden. Det kan till och med finnas rimliga skäl att säga att det pregnanta ögonblicket går bättre fram i bilden och den karaktäristiska egenskapen i språket – även om detta givetvis är normativt påbjudet hos Lessing. Det sistnämnda är som vi skall se mera tvivelaktigt.

De ”opassande förhållandena” som indexikalitet

Den förståelsemodell jag använde mig av i det förra avsnittet var i hög grad strukturalistiskt inspirerad: den byggde på en rad varandra korsande, tvåledade motsättningar varav den grundläggande var den mellan uttryck och innehåll. Samtidigt har vi dock med begreppet ikonicitet redan hänvisat till vad som brukar uppfattas som den andra traditionen i modern semiotik, den som har sitt ursprung hos Charles Sanders Peirce. Långt innan Peirce har förstås många andra tänkare definierat tecken som fungerar som sådana på grund av en likhet mellan uttryck och innehåll. Men hos Peirce hör de ikoniska tecknen hemma i en grupp med två andra, indexikaliska och symboliska tecken. Indexikaliska tecken vilar på en förutgiven relation mellan uttryck och innehåll, t.ex. att det förra är del av det senare eller av det som tjänar som uttryck har uppträtt i närheten av det som tjänar som innehåll, att innehållet har lämnat sitt avtryck på uttrycket osv. Symboliska tecken däremot är tecken som bara fungerar för att vi har kunskap om något regelmässigt samband mellan uttryck och innehåll.¹¹

Peirces begrepp om indexikalitet erbjuder oss en möjlighet att analysera de förhållanden som Lessing uppfattar som ”opassande” fast han inte kan förneka att de förekommer. Det är fråga om relationer mellan uttryck och innehåll som inte är ikoniska (eller i alla fall inte enbart ikoniska): snarast har vi att göra med delar som står för helheter. Det är genom att undersöka sådana här ”opassande förhållanden” där spatiala uttryck kan stå för temporala innehåll – och omvänt, som man kan komma närmare en förståelse för skillnaderna mellan bildkonst och litteratur. Laokoonproblematiken framstår som en fråga om hur uttryckens ordning svarar mot innehållets. Handlingar och texter har gemensamt att de består av successionsrelationer och att de utgör helheter. Därför är uttrycket ikoniskt för innehållet: successionen och helheten upprepas. I de ”opassande förhållandena” bryter denna parallellism samman.¹²

¹¹ I möjligaste mån undviker jag här Peirces mycket speciella terminologi utom sådana termer som index och ikon.

¹² Tillämpningen av ett Peirceanskt perspektiv på Laokoon i detta avsnitt är i hög grad inspirerat av Bayer (1975, 1984). Jag kommer också längre fram att hänvisa till en aristotelisk begreppsapparat man finner hos Bayer som kan hjälpa oss att analysera förhållandet mellan uttryck och innehåll i de ”opassande förhållandena”.

Såsom successionsschemata innefattar både texten och handlingen ”riktningsfunktioner”, dvs. mera allmänt sett, indexikaliska tecken, vilka vilar på närhetsrelationer – i detta fall uppenbarligen i tiden. Därför kan litteratur lätt återge handlingar och även när den återger ting så betonar den sådana egenskaper hos dem som är handlingsinriktade. Lessings sentide uttolkare Udo Bayer (1975:97 f.) tycks dock gå än längre än Lessing själv när han hävdar att återgivningen av föremål i språket inte vållar något problem eftersom tingens visuella egenskaper är mindre viktiga och de alltså lätt kan beskrivas i förhållande till de handlingar i vilka de kan vara inblandade. Med andra ord: i vår vardagsverklighet definieras föremål mindre av hur de ser ut än av vilken funktion de har. Språket skulle således då stå närmre tingens grundläggande egenskaper än bilden som bara ger ett visuellt sken. Mer explicit tycks redan Heinse (1781:111 ff.) ge uttryck för denna tanke, när han mot Lessing hävdar att bildkonsten är ytlig: bara för stumma skulle den kunna förmedla något väsentligt.

Däremot menar Bayer (1975:35 ff.) precis som Lessing att det är betydligt svårare att återge handlingar i bilder. Kroppar (eller ting) är en förutsättning för handlingar. I denna aristoteliska ontologi framstår handlingar som relationer mellan ting: annorlunda uttryckt är tingen ”bärare” (”Träger”) av handlingar precis som av andra egenskaper. Å andra sidan är handlingar *kontinua* (dvs. kontinuerliga objekt), och dessa kan enligt Bayer bara återges i bild när de förvandlas till diskreta element.¹³ Bildens distributionsschema medger ingen succession, så det enda sätt på vilket den kan återge handlingar är indirekt genom de kroppar de påverkar. Med andra ord måste kropparna som återges i bilden innehålla index för handlingar. En annan möjlighet som Lessing menar bilden delar med litteraturen är återgivandet av kollektiva handlingar. Detta är möjligt för att kollektiva handlingar är spridda till flera personer och alltså innehåller koexistensrelationer vid sidan om successionsrelationerna (jfr figur 2).

¹³ Bayer (1975:24, 52; 1984:61 ff.) menar att filmen skulle motsvara Lessings ideal om den hade funnits på hans tid, men om detta stämmer med Lessings positiva värdering av dramat, så motsägs det av hans föredragande av diskreta tecken. (Jfr Sonesson 1988.)

	Samtidighet KROPPAR	Succession HANDLINGAR
Språk	Indirekt genom handlingar Visuella egenskaper i form av pregnanta drag	Passande länk
Språk och bilder	Kollektiva handlingar	
Bilder	Passande länk	Indirekt genom kroppar (som index)

Figur 2. Perceansk-Aristotelisk tolkning av Lessing (grundad på Bayers "läsning" såsom den illustreras i Sonesson 1988)

Det finns emellertid hos Lessing en antydning om en parallellism mellan enstaka ögonblick som plockas ur handlingskedjan när den får uttryck i bilden och enstaka egenskaper som isoleras ur det fullt determinerade objektet när det skildras i språk (jfr Wellbery 1984:142 f., 148 f., 167 ff., 207 ff. och Bayer 1975:111). I båda fallen gäller det nämligen att finna det tidsmoment respektive den egenskap som är mest "pregnant" eller "fruktbar", dvs. som har störst förutsättning att frammana helheten (Baumgartens "umbertas" som Meier översätter med "Fruchtbarkeit"). När Lessing så våldsamt kritiserar diktaren Haller, så är det för att han radar ord på ord i stället för att åstadkomma ett enskilt epitet som ger en föreställning om hela objektet.

Handlingen är enligt Lessing det väsentliga i litteraturen, och det är den som det gäller att fullfölja, inte bara i dess olika faser, utan med avseende på orsak och verkan. Så det som bildkonsten *kan* göra, i ett "opassande förhållande", nämligen fullfölja helheten i tiden, är det som litteraturen gör väsentligen. Här berör vi det som för Lessing gör Laokoon-exemplet så viktigt. Det är ju fråga om att förklara detta, inte ur den grekiska konstens specificitet, som Winckelmann menade, utan som något som var utmärkande för bildkonsten. Den skrikande mannen är ful i bildkonsten för att han i fantasins förlängning framstår som skrikande i all evighet, dvs. såsom om han i det oändliga upprepade samma tidsögonblick – som en filmprojektor som hängt upp sig på en viss bildruta. I litteraturen däremot fortsätter verkligheten skeendet och byggs in i en helhet med hänvisning till den orsak som går före och den verkan som kommer efter. Så enligt Lessings uppfattning tycks i slutändan

även fantasiuppfyllelsen i litteraturen vara väsentligen temporal medan motsvarigheten i bildkonsten (om den alls finns) förblir spatial.¹⁴

Kontinuitet i tid och rum

När jag i det förra avsnittet försökte använda mig av Peirces teckenteori som en tolkningsmodell för Lessings Laokoon, så fick jag genom Bayers förmedling också ett slags objektsteori på köpet – en teori om vad för slags fenomen det finns här i världen som ordkonst och bildkonst kan tänkas ta upp till behandling. En sådan objektsteori är ett värdefullt komplement till Peirces semiotik, inte minst för att Peirces egen verklighetsbeskrivning är så vag och flytande – men det tycks mig att Bayer inte går tillräckligt långt på denna väg. I detta avsnitt tänker jag börja med några synpunkter på vad vi nu kan se att Lessing verkligen säger – och sedan gå vidare med en kritisk utveckling av den objektsteori som behövs för att specificera förhållandet mellan bildkonst och ordkonst.

Vi har sett att Lessing hävdar (och Bayer accepterar) tanken att kollektiva handlingar men inte enskilda, på något sätt kan återges i bildkonsten, bara för att de då uppträder på olika platser i bildrummet. Men de kollektiva handlingarna består ju uppenbarligen (åtminstone såsom visuella fenomen, vilket är hur de uppträder på bilder) av en samling, eller snarast en visuell ”uppräknings”, av enskilda handlingar – och även om de då visas ”bredvid” varandra, så måste varje handlingsframställning för sig underkastas samma begränsningar som en ensam enskild handling: att den bara kan återgivas – om nu det är sant – genom de spår den lämnar i landskapet, dvs. som de pregnanta ögonblick som inpräglats i tingen och som visar vidare mot hela handlingen.

Detta i sin tur leder till en vidare kritisk omvärdering av det begrepp om *kontinua* eller kontinuerliga objekt som Bayer använder i sin analys. Påståendet

¹⁴ Som jag har visat på annat stället (Sonesson, under utgivning a, b) har Wellbery (1984:181 ff.) fel i att tro att för Lessing fantasiupplevelsen alltid sker i rummet för litteraturen som är en tidskonst, och i tiden för bildkonsten som är en rumskonst.

att handlingar som är kontinuerliga objekt bara kan återgivas i bilder genom att framställas uppdelade i sina diskreta tillstånd vilar på tanken att kontinuitet bara förekommer i tiden och inte i rummet. Men det är mera rimligt att skilja mellan *temporala* och *spatiala kontinua*.¹⁵ Lessings tes skulle med fördel kunna formuleras om genom att säga att litteratur är bättre på att återge temporala kontinua, samtidigt som bilder mycket bättre klarar av att beskriva spatiala kontinua. Även om Lessing aldrig skulle ha givit denna positiva formulering till sin tes, så är det ju faktiskt vad han säger när han beklagar bildens oförmåga (som vi redan har hävdat är mycket relativ) att återge föremål utan alla dess bestämmningar.

Att bilden kan – och till och med måste – återge spatiala kontinua är faktiskt något som Lessing säger fast i andra termer: han menar att bilder är oförmögna att välja enskilda egenskaper hos ett föremål. Den omedelbara reaktionen på ett sådant påstående är förstås att säga att det finns många mer eller mindre schematiska bilder (t.ex. tecknade serier, vägmärken, logotyper osv.) som förvisso utelämnar många egenskaper hos motsvarande föremål i varseblivningsvärlden. Bayer (1975:36) försöker rättfärdiga Lessings påstående genom att hävda att när en bild utelämnar någon egenskap hos det avbildade, så fyller vi i detta med associerade egenskaper, exempelvis ”tänker vi till” hudfärg på ett ansikte i silhuett. Detta är förstås riktigt men knappast ett argument för att bilder bara visar ”fullt bestämda helheter” som Lessing hävdar. Vi kan tänka till hudfärgen men t.ex. inte den exakta placeringen av födelsemärken på huden. Faktum är att alla bilder i någon grad är schematiska. Man kan till och med som Husserl (1980:56 ff.) hävda att de är schematiska på två sätt: till sin *extensitet* och sin *intensitet*, dvs. både med avseende på hur många egenskaper hos bildsubjektet (det verkliga föremålet) som återgives i bildobjektet (det vi ser in i bildytan) och i vilken grad dessa egenskaper framställs. Så kan bilden till exempel återge det avbildade föremålets färgolikheter eller inte, och i det förra fallet kan den återge det med snarlika färger eller bara med gråskala (jfr Sonesson 1989:270 ff.).

¹⁵ Detta gjorde också t.ex. Meinong och Husserl. Se min diskussion i Sonesson (1989, 2001). Tvärtemot Bayer utgår Gebauer (1984:144 ff.) i sin kritik från att *kontinua* naturligt uppfattas som spatiala, så att han känner sig föranledd att påpeka mot Bayer att de också kan vara temporala. Som jag visat i annat sammanhang (Sonesson 1988, under utgivning a, b) innehåller Gebauers analys dock en rad andra konstigheter.

Om vi nu medger att bilder inte kan vara så totalt schematiska i sin återgivning av verkligheten som språket, så finns det i alla händelser en viktig principiell inskränkning att göra här: bilder återger ingalunda några fullt bestämda föremål i absolut bemärkelse utan i bästa fall bara *visuellt* fullt bestämda objekt, dvs. de utelämnar egenskaper som inte är visuellt karaktäriserade, t.ex. lukt, ljud, värme etc. – utom möjligen om dessa kan antydast synestetiskt eller som vad psykologen James Gibson har kallat "affordances".¹⁶ Lessing och hans kommentatorer förbiser också att vad de har sagt om ett teckens *ogenomsläpplighet* i förhållande till ett annat i bilden gör att inte ens visuellt fullt bestämda enheter kan återgivas (alltså för att kläderna döljer kroppen o.dyl.). Det finns i själva verket mer allmänna begränsningar för det synligas karaktär i bilden. Som i varseblivningsvärlden gäller det att allting är givet i en viss perspektivisk form (från viss synvinkel, ett "noema" i Husserls mening¹⁷) och inom en horisont (omgärdad av andra objekt) – och på grund av bildens statiska karaktär kan detta inte varieras och kompletteras som ständigt sker i varseblivningsvärlden (utom förstås ofullkomligt i kubistiskt måleri eller i "sprängda" planskisser).

Det följer att bilden inte måste – och i själva verket inte kan – återge "fullt bestämda enheter". Allt man kan säga är att den är tvungen att på något sätt lyfta ut bitar av verkligheten i större och mera sammanhängande sjok än vad litteraturen behöver göra. Och i själva verket är det också så att litteraturen (och språket i allmänhet) inte bara har möjlighet att undvika återgivande av verkligheten i dess sammansatta väv av egenskaper – litteraturen är förhindrat att återge verkligheten i dess sammansatthet just för att språket är det.

Trots att tendensen hos Lessing (som upprätthålles av hans kommentatorer) är att framhålla språkets resurser på bekostnad av bildens, så följer det ju av tanken på den "karaktäristiska" egenskapen att språket också har sina

¹⁶ Gubern (1974:50 ff., 1987:156 ff.) nämner detta som en av fotografiets abstraktioner från verkligheten, men det gäller förstås alla bilder. Det ligger ju också implicit i begränsningen till det synbara ontologiska sfär, men både Lessing och hans kommentatorer verkar sedan glömma bort detta.

¹⁷ För den läsare som till äventyrs är bekant med Føllesdals egendomliga tolkning av Husserls noema som något slags kubistisk tavla vill jag påpeka att jag finner Gurwitschs (1964) uppfattning mycket mer välgrundad, enligt vilken denna är ett enskilt perspektiv på ett föremål.

begränsningar: precis som bilden i tidsföljden måste plocka ut det enstaka ögonblick ur handlingskedjan som bäst antyder handlingens helhet, så måste språket plocka ut den karaktäristiska egenskapen från de fullt bestämda föremålen som bäst bidrar till att antyda helheten. Men vi skall snart se att denna omvända parallellism är högst bristfällig: i själva verket är språket tvingat till båda dessa abstraktioner om man bortser från några marginella fall.

Begränsningarna i bildens informationsstruktur

Lessing hänvisar också till ett annat slags begränsning i bildåtergivningen: Homeros kan visa gudarna medan de håller rådslag och dricker samtidigt men detta kan inte en målare göra. Med Bayers (1975:39) ord så är det bara på lägre nivåer av semiotikalitet (med mindre konvention, alltså i mer motiverade tecken) som för mycket information på en gång blir störande. Detta är inte bara ett högst egendomligt påstående som motsäges av praktiskt taget alla existerande bilder – det verkar också motsäga Lessings egen teori om att bilder måste visa ”fullt bestämda enheter”. I enlighet med denna teori måste bilder med nödvändighet kunna visa någon sysselsatt med en mångfald möjliga handlingar samtidigt eftersom människor ofta är sysselsatta med flera saker samtidigt och bilden (enligt Lessing och Bayer) inte kan abstrahera. Snarast är det ju så att den ”normala” bilden inte kan undvika att sammanföra gudarnas drickande och deras rådslagande: för det skulle vi behöva något slags schematiska bilder som Peirces s.k. diagram eller notationssystem av det slag som bl.a. Kendon har infört för att beskriva gestspråk.

När det sägs att för mycket information är störande i bilder, så antydes kanske trots allt det verkliga problemet: det föreligger en svårighet att skilja väsentlig information från bakgrundsinformation i bilden. Allting tycks befinna sig på samma nivå. I Hallidays (1967–68) terminologi skulle man kunna säga att bilden på det hela taget saknar informationsstruktur, dvs. metoder att skilja

nytt och gammalt, tematiskt och perifert osv.¹⁸ Med andra ord: vi kan inte skilja mellan påståendet att gudarna drack medan de höll rådslag och det alternativa påståendet att de höll rådslag medan de drack. Det låter förstås paradoxalt att säga att bilden inte kan skilja förgrund och bakgrund, för dessa är ju i grunden visuella termer. Men det som visuellt är i bakgrunden är inte nödvändigtvis detsamma i semantisk bemärkelse.

Problemet ligger i att innehållets rum är "identiskt" med uttryckets eller, för att vara mer exakt, det har samma organisation. Det är menat att återge varseblivningsrummet såsom vi upplever det i omvärlden, och denna princip kommer i konflikt med alla försök att införa en informationsstruktur. Verbalspråket har en hel uppsättning medel för att beteckna det viktiga och det nya hos de fenomen som det inför och för att ordna dem i hierarkier (känt som "topic/comment", "theme/rheme" etc.). Bilder saknar inte helt sådana medel: t.ex. kan en placering i mitten av bildrummet eller i förgrunden ha en sådan effekt, liksom att låta alla avbildade personers blickar riktas mot vissa håll, att låta ljuset falla på vissa föremål osv. Men hela tiden måste detta utträttas utan att återgivningen av varseblivningsrummet förvränges. Dessa medel är därför inte entydiga. Det ryska ikonmåleriet hade förvisso ett mycket tydligt sådant system, eftersom det enligt Uspenskij (1976) använde sig av ett annat perspektivsystem för de heliga tingen än för de profana. Problemet är bara att en sådan informationsstruktur är stereotyp: den placerar alltid detsamma i tematisk position. Samma sak gäller förstås om det s.k. värdeperspektivet som är mest välbekant från egyptiska fresker. Man kan se delar av den modernistiska konsten, t.ex. expressionismen och kubismen, som försök att övervinna problemen med den bristande informationsstrukturen. Härav framgår att informationsstrukturen utgör ett problem främst för den typ av "realistiska" återgivningar som inleddes i Västerlandet i och med Renässansen och som dominerade fram till artonhundratalet – för att ännu överleva i fotografiet och i många datorbilder.

Det verkar ganska tydligt att det problem som Lessing ser i bildens semiotiska resurser inte så mycket angår rumsligheten som sådan som nödvändigheten av

¹⁸ Kress och van Leeuwen (1996) som själva säger att de hämtar sin inspiration från Halliday, skiljer konstigt nog inte mellan givet och nytt å ena sidan och tema och rema å den andra.

en *spatio-temporal individuering*. Det är otänkbart för Lessing att bilden skulle kunna visa oss först gudarna drickande och sedan i en ny ”ruta” i färd med att hålla rådslag. Det som sker samtidigt kan inte visas efter varandra, för det skulle spräcka enhetligheten hos ”den fullt bestämda enheten”. Men detta är förstås inte hela sanningen: för Lessing var det inte ens möjligt att återge successiva faser på olika platser inom samma bild.

Tidsmedvetandet och bildens berättarfunktion

Antika och medeltida bildskapare var förvisso inte rädda för att gripa till sådana framställningssätt som Lessing förkastar: man kunde låta en och samma kropp utföra på bildytan samtidigt handlingar som tänktes ske efter varandra, t.ex. Odysseus som bjuder Polyfemos på vin och samtidigt bländar honom (vad Carl Robert och Kurt Weitzman kallar ”simultan metod” och Frans Wickhoff betecknar med termen ”kompletterande representation”); eller man kunde rada upp flera scener efter varandra (”cyklisk metod” för de förra); i det senare fallet kunde eventuellt bakgrunden vara kontinuerlig fast scenerna skiftade (vad Wickhoff kallar för ”kontinuerlig representation”); eller de olika faserna i ett konturerligt skeende kunde framställas med olika personer i huvudrollen (Sven Roséns ”formella succession”).¹⁹

På denna punkt tycker jag dock att man kan ha en viss sympati för Lessings inställning: det enda sättet vi kan veta att detta är berättelser är genom att tillgripa information som inte finns i bilden. Vanligen ser vi att det är fråga om en berättelse för att vi känner igen själva historien eller någon i livsvärlden vanligt förekommande utvecklingsprocess. I det förra fallet vilar detta på igenkännandet av de avbildade personerna. Det andra fallet kan exemplifieras med ett så typiskt fall av ”formell succession” som ålderstrappan. Det enda fallet där man kan säga att det successiva på något sätt är givet av bilden som sådan, är när en simultan tolkning leder till en motsägelser. Om vi accepterar

¹⁹ Bryson (1981) citerar för övrigt mot Lessing inte bara den medeltida bildskatten utan också kubistiska målningar som han tydligen tänker sig som en sammanfattning av olika varseblivningsfaser.

Brysons (1981) tolkning av kubismen, så kan vi givetvis inte se samma objekt från mer än en vinkel åt gången. Och vissa handlingar kan inte logiskt utföras samtidigt. Det är diskutabelt om det är möjligt att bjuda Polyfemos på vin och blanda honom samtidigt; men det är säkert omöjligt att skåla med honom samtidigt som man begraver honom (om det nu är tillåtet att förändra berättelsen för att tydliggöra motsägelsen). Lustigt nog är det just på detta sista sätt som Goethe (1798:92 ff.) uppfattar Laokoon: prästen och hans söner framställer i hans tolkning olika faser av samma dödskamp. För Goethe – som på annan plats talar om Lessings verk som sin ungdoms uppenbarelse²⁰ – finns det således flera pregnanta ögonblick i Laokoon-gruppen.

Den enda tidsåtergivning som Lessing, om också ovilligt, vill medge i bilden är det som i konstvetarnas taxonomier kallas för det ”frusna ögonblicket”. Men även detta medgivande är beroende för sin rimlighet av att vi accepterar Lessings identifikation av succession och hörsel som tillskrives litteraturen, och simultanitet och syn som tillskrives bildkonsten. Bayer (1975:45 f.) medger visserligen att kroppar också befinner sig i tiden men han menar att man kan abstrahera dem från denna, medan handlingar däremot, eftersom de är relationer, är mer invändigt knutna till sina bärare i tiden. Redan Gombrich (1982:40 ff.) har med stöd av modern varseblivningspsykologi argumenterat mot tanken att bildkonsten är rent spatial. All varseblivning är en process som äger rum i tiden och varje varseblivningsögonblick, vare sig det är inriktat mot varseblivningsvärlden eller mot en bild, samlar upp resultatet av en hel serie minnesakter och föregriper andra framtida sådana. Intressant nog refererar Gombrich (1982:46 f.) här till kyrkofadern Augustinus berömda beskrivning av vår upplevelse av tiden som ju också bildade utgångspunkter för Husserls (1922) fenomenologiska analys av tidsmedvetandet i termer av *retentioner* (faser i minnet) och *protentioner* (föregripna faser), där varje nu innehåller retentioner av retentioner av retentioner, såväl som protentioner av protentioner av protentioner osv. I vårt nuvarande sammanhang tycks detta innebära att alla ögonblick i någon mening borde vara pregnanta ögonblick.

Det är väl i ett sådant tidsmedvetande som det som skisserats av Augustinus, Husserl och Gombrich som man får tänka sig Lessings pregnanta ögonblick inplacerat. Nu menar Lessing att den fas som väljes ut inte kan bestå av själva

²⁰ I *Wahrheit und Dichtung* [sic! skall vara *Dichtung und Wahrheit*] VIII (citerad i Wimsatt & Brooks 1964:269).

höjdpunkten i handlingen, för då skulle fantasin, när den försöker fullborda helheten, ledas fram till en fas av lägre intensitet, vare sig det sker framåt eller bakåt i tiden. Den utvalda fasen bör alltså befinna sig i närheten av höjdpunkten. Bayer (1975:53, 1984:77 f.) kritiserar dock Lessing för att denne enbart skulle kunna tänka sig ett fantasins fullbordande framåt i tiden, men detta verkar vara en orättvis anklagelse, för redan den passage som Bayer citerar i sammanhanget innehåller referenser till båda tidsriktningarna. Lessing säger nämligen att om Laokoon hade avbildats skrikande, så skulle spänningen ha blivit lägre såväl om vi fullbordade handlingen bakåt i tiden, när Laokoon börjar beklaga sig, som om vi fullbordade den framåt till det ögonblick då han redan är död.

Det finns många andra problem med Lessings föreställning om det pregnanta ögonblicket. Gombrich (1982:43 ff.) påpekar att det vi tycker oss se som faser av en handling inte svarar mot den serie stillbilder som man kan ta av handlingen med en kamera. På en tidig punkt i fotografiets historia visades detta av de fotografier av hästar i rörelse som Muybridge åstadkom med sin skjutjärns-kamera. Det som traditionellt har avbildas i målningar däremot motsvarar är inte någon enskild fas, utan består av något slags syntes som bygges upp av den serie protentioner och retentioner som ingår i den vardagliga varseblivningen. Åtminstone om vi får tro Gombrich, så är detta också fallet med de stillbilder som brukar förekomma utanför biograferna: vanliga fotogram isolerade ur själva filmremsan skulle aldrig kunna fungera.

Det finns emellertid ett annat problem som är minst lika väsentligt: inte alla handlingar och händelser har uppenbara mål och inte heller passerar de över någon uppenbar höjdpunkt eller klimax. Många vardagshandlingar saknar förvisso klimax – och då har det ingen mening att säga att det pregnanta ögonblicket skall väljas så att det ligger i närheten av – men inte precis överensstämmer med – denna punkt. I detta läge tror jag vi gör bäst i att försöka omformulera frågeställningen i termer hämtade från samtida narratologi: att fråga oss, inte så mycket i vad mån bilder kan återge en berättelse (har ”narrativehood”) som om de kan förmedla en god berättelse (har ”narrativity”).

Klassisk narratologi stipulerar att en berättelse måste innehålla åtminstone två händelser som förenas av en temporal länk, inte bara på uttryckssidan, utan också på innehållssidan (Prince 1982:1 ff.; jfr Adam 1984:12 ff.). Vidare bör de olika faserna i berättelsen inte vara sådana att de logiskt följer av varandra: snarast bör berättelsen ha ett visst överraskningsvärde: den närmar sig mer

idealet (eller prototypen) för en berättelse om de händelser den innehåller är överraskande, och/eller om de involverar avgörande förändringar, som mellan liv och död, eller övergångar från något tillstånd till dess motsats, vilket ofta gives den dramatiska formen av en konflikt (Prince 1982:2 ff., 145 ff.). Andra narratologer som Propp, Greimas och Lévi-Strauss har i själva verket antagit att alla berättelser måste innehålla sådana dramatiska omkastningar. Från dessa synpunkter sett är Adams exempel ”Barnet grät. Fadern tog upp det” inte någon särskilt bra berättelse (utom i de samhällen där det är överraskande att inte modern är den som agerar).²¹

I senare skrifter har Prince (1996), inspirerad av Coste (1989) och Ryan (1991), infört en på svenska tämligen oöversättbar distinktion mellan ”narrativity” och ”narrativehood”. Själv föredrar jag att i stället skilja mellan det som bara med nöd och näppe kan räknas som en berättelse och det som är en *god* eller *prototypiskt* sådan. Det finns förstås en flytande skala mellan dessa två poler, och Prince, Coste och Ryan har formulerat en rad kriterier som kan hjälpa oss att bestämma var någonstans på en sådan skala en viss berättelse (och ett visst berättarmedium) befinner sig (men egenskaper som utmärker den prototypiska berättelsen är svårare urskiljbara i bilden på grund av att den återger allt på samma nivå). För att över huvud taget tillämpa dessa kriterier på statiska bilder måste vi medge att den primära definitionen av en berättelse inte fordrar en temporal länk på uttryckssidan utan bara på innehållssidan, i form av en retention och/eller protention. Det är just fråga om ett sådant där ”opassande förhållande” som tar sig uttryck i indexikaliteter.

Av kriterierna på narrativitet i strikt bemärkelse, dvs. på en ”god historia”, är det vissa som stämmer väldigt dåligt in på bilder. Det finns emellertid också några kriterier som passar utmärkt in på bilder – eller i alla fall på många bilder. Vi har *transaktivitet*, vilket innebär att handlingar skildras snarare än händelser (Coste) – åtminstone om vi bortser från rena landskapsscener. Vi har ofta *transitivitet*, vilket definieras som skeenden i vilka både en agent och en patient är inblandade (Coste).²² Vi har också *yttre* händelser snarare än inre, dvs. handlingar som ändrar världens tillstånd i motsats till tankar (Ryan,

²¹ Jag har diskuterat detta i Sonesson (1988:5 ff., 83 ff., 1997).

²² Kress och van Leeuwen (1996:61 f., 74 f.) talar om transaktionella processer men identifierar dem med transitiva.

Prince). Här kan det sägas att bilder redan på grund av den ontologiska begränsningen till det synbara som Lessing observerar, bättre än litteraturen svarar till detta ideal. Om man placerar språkliga akter någonstans mitt emellan inre och yttre handlingar (för att de är bådadera men det yttre, som i alla tecken, bara är där för det inres skull), så kan man konstatera att även här bilder ligger bättre till än litteraturen som är full av skildringar av språkliga akter. Även om vi utvidgar detta till semiotiska akter över huvud taget, så kan det troligen sägas att bilder i betydligt mindre grad återger exempelvis andra bilder än litteraturen citerar det sagda.

Det finns emellertid ett kriterium som tycks mig passa mycket bättre in på bilder än någonsin på litteraturen, och det är närvaron av icke-berättade eller *virtuella* element (Ryan, Prince). Det är fråga om det som skulle ha kunnat hända men inte hände, med andra ord alternativa händelseförlopp. Underligt nog förnekar Prince (1996) explicit att sådant kan förekomma i bilder. Men det är svårt att se hur det kan undvika att förekomma. När man bara visar en enda fas av en handling, så öppnar man ju för en lång serie alternativa händelseflöden både framom och bortom den avbildade fasen. Det är just bara om man kan fixera ett ”pregnant ögonblick” som man kan begränsa detta överflöde. Man kan faktiskt gå längre. Eftersom alla spatiala objekt är åtminstone potentiella bärare av handlingar, så tjänar varje på bilden återgiven detalj till att antyda potentiella berättelser åtminstone om de är tillräckligt välkända för att passa in i vardagliga handlingssekvenser. Just för att bilden inte har någon välutvecklad informationsstruktur är de potentiella berättelsernas antal oändligt.²³

---

²³ I Sonesson (1997) tillämpar jag detta resonemang på Cindy Shermans ”Film Stills”. Men man skall heller inte glömma det bruk som psykologer gör av bilder i personlighetstester.

Språkets begränsningar i Lessings undertext

Om bilden således inte undslipper en viss temporalitet, så kan man fråga sig om inte litteraturen – och mer i allmänhet språket – är underkastat en viss rumslighet. Mitchells (1986:95 ff.) argument för en sådan rumslighet tycks antingen bara beröra litteraturens uttryckssida (dispositionen av bokstäverna på sidan etc.) eller gälla väldigt marginella fall. Mer relevant är Steiners (1982:33 ff.) observation att den s.k. simultaniteten i bilden bara existerar i den materiella artefakten och inte i den process i vilken vi uttolkar den. Lustigt nog är det bara i samband med diskussionen av kollektiva handlingar som Lessing själv observerar det faktum att det tar tid att avläsa bilder. Steiners observation är intressant för att man kan vända på den: det är inte heller sant att språket uttolkas i ren succession som många psykologiska experiment har visat. Snarare sker det som ett successivt bildande av helheter som i sin tur tjänar att bygga upp större helheter (se t.ex. Kolars 1977; Kolars & Perkins 1975; Kolars & Smuythe 1979).

Allt tyder i själva verket på att det bara är ytterst marginellt som satser och texter uppfattas som temporala objekt. Satsen är först och främst en hierarkisk struktur som visar vidare upp mot högre organisationsnivåer snarare än bara vidare i tiden. Men det finns i verkligheten en mera specifik invändning mot Lessings uppfattning: den temporalitet som finns i språket är ytterst sällan en punkt-för-punkt korrespondens till den temporalitet som språket skildrar till skillnad från den spatialitet som uppträder i bilder. Lessing ger ofta exempel på hur även föremål återges i form av handlingar i litteraturen. I stället för att beskriva Helenas skönhet så skildrar Homeros de gamla männens samtal om henne; och i stället för att beskriva Akilles sköld som ett föremål så berättar Homeros om den process i vilken den blir framställd. Men varken i dessa fall, eller i de fall då handlingar beskrivs direkt, så förekommer det någon direkt parallellitet mellan uttrycksplanets tid och innehållsplanets. Man kan här inte ens tala om den mer indirekta form av likhet som Peirce kallar för diagrammatisk där likheten inte består i enkla egenskaper utan i proportioner, för det finns inget som säger att gubbarna exempelvis talar mer om Helena ju vackrare hon är. Man måste gå till ett betydligt högre abstraktionsplan för att finna något som liknar en temporal ikonicitet i litteraturen – och även där är den bara en av många möjligheter: när nämligen berättelsen är så konstruerad att det som

händer först berättas först. Det är förvisso något som inte kan göras i den statiska bilden.

Även om språket (det talade språket som uppenbarligen är det Lessing tänker på) tydligt är en handling också på uttryckssidan till skillnad från bilden, som snarast framstår som ett resultat av en handling (vilket väl dock också gäller om det skrivna språket), så är det ju normalt inte samma handling som på innehållssidan – utom i undantagsfall som vid ljudhärmande ord, citat, performativa uttryck etc. (utan alla jämförelser i övrigt). I denna mening är handlingsrelationen här bara vagt närvarande. Ikoniciteten mellan handlingen måste ligga på ett högre plan, till och med högre än den ikonicitet i språket som Jakobson talar om (att återge det som hände först i satsen är omarkerat, liknande mindre/större etc.): här gäller det stycken, kapitel etc. Det som hände först berättas först (men varje fas består av element, t.ex. subjekt och predikat som inte är ikoniska för handlingen). Å andra sidan påbjöd ju redan Horatius att litteraturen skulle börja ”in medias res”. Detta är en möjlighet som språket öppnar men som det inte tvingar på oss.

I själva verket finns det ingen begränsning till tid eller rum i språket och litteraturen – men i båda dimensionerna är språket tvingat att nöja sig med pregnanta ögonblick och karaktäristiska egenskaper. Eftersom språket inte är ikoniskt, dvs. det inte finns likheter mellan uttryck och innehåll, uppkommer inte de begränsningar som finns i bilden, vilka leder till att tecknen delvis är ogenomskinliga för varandra, och det finns heller inget problem med att organisera om informationsstrukturen efter behov. Vad mera är, språket har inga större problem att återge ting än handlingar. Däremot är det sant att bilder (med bortseende från rörliga bilder) inte kan återge händelser utom indirekt. Men man kunde också säga att språket bara kan återge såväl handlingar som ting indirekt. Det kan nämligen inte återge vare sig spatiala eller temporala kontinua direkt, dvs. såsom kontinuerliga (enda undantaget är ljudhärmande ord och citat som ju är ikoner för språkhandlingar). Bilder kan däremot återge spatiala kontinua direkt (och på sätt och vis kan de inte undvika det). Rörliga bilder kan återge också temporala kontinua direkt och fullständigt (men de kan också undvika det genom montage, klippning, flash-back etc.). I detta ligger uppenbarligen inte bara begränsningar utan också möjliggöranden.

När det sägs att litteraturen och det verbala språket som den använder sig av i allmänhet är ett universalnyckelspråk, så är det sant i den bemärkelsen att språket *språkligt* kan tala om allting. Men det kan bara tala om det innanför ramen av de begränsningar som språket sätter upp, såsom karaktäristiskt uttryck och pregnant ögonblick. Ingen språklig beskrivning vare sig av ett föremål eller en handling, kan någonsin uttömma dess sinnliga egenskaper (se figur 3).

	Uttryck		Innehåll	
	Bildkonst	Litteratur	Bildkonst	Litteratur
Resurser	Det statistiskt synliga	Lingvistiskt system	Allt synligt (Pt: från en enda synvinkel)	Allt som kan tänkas
Enheter	Alla resurser	Hela texter	"Kroppar" (spatiala kontinua) i direkt form, dvs. som relativt fullständiga helheter; och "handlingar" indirekt såsom spår lämnade på kroppar (spatiala kontinua)	Alla enheter, men bara i form av ett begränsat antal egenskaper, abstraherade från livsvärldens helheter: "handlingar" (temporal kontinua) och "kroppar" (spatiala kontinua) men bara indirekt i form av <i>pregnanta</i> ögonblick respektive <i>karaktäristiska</i> egenskaper
Begränsningar	Spatial realisering, relativt ogenomskinlig och överlappande organisation av tecknen (ikonisk relation till innehållet), bara begränsad informationsstruktur (Pt)	Temporal realisering (eller kvasi-spatial i skriven form), successiv organisation av tecknen (oberoende av innehållet, utom ibland på väldigt höga organisationsnivåer), utvecklad informationsstruktur	Stora, kontinuerliga sjok lyfta från livsvärlden, med oupplösbara relationer till resten av livsvärlden, en ontologisk region	Minimala sjok, abstraherade enheter, många ontologiska regioner

Figur 3. Begränsningar och möjligheten i konstarterna som de framgår ur kritiken av Lessing och hans uttolkare (Pt = prototypisk version av konstarterna)

Epilog i nutiden: Kress och van Leeuwens folkontologi

Det brukar ofta sägas att bilden inte kan innehålla några påståenden: ledande filosofer och semiotiker från Peirce och Wittgenstein till Barthes, Sol Worth och Kjørup har alla menat att bilden kan säga något enbart om den förses med en verbal etikett (jfr Kjørup 1974; Worth 1981). Självklart överför bilden information om världen, oändligt mycket mera sådan än det skrivna språket – men den gör det inte på samma sätt som språket. I sista hand går denna teori bara ut på trivialiteten att bilder inte påstår på språkligt sätt – men väl på bilders vis (jfr Sonesson 1996a, b)!

Greimasskolan däremot antar att bilder gör påståenden, dock alltid av samma slag, och identiska med dem i andra semiotiska system, nämligen påståenden om motsättningar och (indirekt) om identiteter. Kress och van Leeuwen (1996) som utgår från Barthes-traditionen har återupptäckt denna tanke, dock på ett mer differentierat sätt än Greimasskolan, eftersom de stödjer sig på Hallidays mindre abstrakta semantik. Men lika lite som Greimasskolan argumenterar de *mot* den vedertagna uppfattningen enligt vilken visuella påståenden är omöjliga. I och med att de postulerar en distinktion mellan ”narrativ” och ”begreppslik representation” förutsätter de också att bilder *kan* berätta – och går därmed inte mot enbart Lessing utan hela den sentida narratologiska traditionen, inklusive Prince och Genette. Det är signifikativt att de inte heller argumenterar för denna avvikande ståndpunkt. Icke desto mindre är ståndpunkten intuitivt rimlig – och jag har ovan försökt visa att den också är riktig.

Samtidigt gör Kress och van Leeuwen (1996:75 ff.) många tvivelaktiga påståenden om likheter och skillnader mellan ”visuella” (varmed de vanligen menar bildmässiga) och ”lingvistiska strukturer” som jag bara kort kan beröra här. På många sätt tycks de se ännu starkare begränsningar (och föga möjliggöranden) i vad bilder till skillnad från språk kan förmedla om verkligheten. Jag finner det exempelvis svårt att förstå varför det inte skulle finnas visuella motsvarigheter till händelser (”one-participant [Actor] material processes”) utan bara till handlingar (”one-participant [Goal] material processes”). Händelser är lika acceptabla som handlingar så länge de hör till ”allt visuellt”, dvs. det som föreligger för synsinnet. De ställer precis samma problem i relation till tiden. Så Lessings begränsningar har ingen relevans här.

Det hade varit lättare att förstå vad Kress och van Leeuwen menar om de hade hävdat att bilder inte förfogar över resurser för att formellt skilja händelser och handlingar åt. Men de säger explicit att händelser måste framställas som handlingar: döende måste visas som om någon dödade någon annan eller som om någon utför en handlingen motsvarande döendet. Speciellt det sista alternativet är mystiskt: skall vi således uppfatta sådant som ”att falla död ner”, ”att ge upp andan” etc. som handlingar? Om handlingen definieras utifrån subjektets initiativ (som kanske inte behöver sträcka sig till en direkt avsikt) som brukligt är, så är det svårt att medge en sådan beskrivning. I verkligheten är det väl snarast så att vissa språk (som engelska och svenska) kan framställa händelser *som om* de vore handlingar – eller i alla fall ge dem samma grammatiska form med ett subjekt följt av ett predikat. Detta säger snarast något om (vissa) språk än om bilder.

Ett annat egendomligt postulat är att påståenden som ”Marie gav honom en bok” i bild måste uttryckas som ”Marie bok-gav honom”. I Kress och van Leeuwens terminologi förvandlas processer som har en tredje deltagare, en ”beneficiary” (traditionellt kallat ”indirekt objekt”), till processer med två deltagare (”Actor” och ”Goal” i deras terminologi). Semiotiskt sett är exemplet ytterst olyckligt: det var precis satser av det slaget som Peirce använde för att försöka leda i bevis att (ett visst slags) triader inte kunde upplösas i en kombination av två dyader. Men vad som är värre än konsekvenserna för den Peirceanska renlärigheten är det godtyckliga i själva postulatet. Det är visserligen sant att en del språk till skillnad från bilder har särskilda grammatiska former för ”förmånstagare” (indirekt objekt) men de har det också för ”mål” (vanligen ”direkt objekt”) och bilden har lika lite särskilda uttrycksresurser för den senare som för den förra. Men om man projicerar en viss relation på bilden (alldeles som på varseblivningsverkligheten), så finns den ena rollen där lika väl som en andra. Jag förmodar att Kress och van Leeuwen tycker sig kunna ”se” relationen mellan handlande och mål men inte den ytterligare relationen till en förmånstagare. Det gör de för att de tror på förekomsten av ”vektorer” (något slags riktningsangivelser), ett begrepp de övertar från Arnheims gestaltpsykologi men vars existens i sinnevärlden förblir ytterst osäker.

Men även om vi antar att vektorer finns – och är så allmänt förekommande som Kress och van Leeuwen i Arnheims efterföljd antar – så finns det ingen som helst grundval för att påstå att bilder på annat sätt än den avbildade

verkligheten, innehåller egendomliga enheter i stil med ”bok-ge”. Man skulle kunna argumentera för att givandet i bilden inte är lika analytiskt särskiljbart från boken som i språket (även om man kan ge bort andra saker och göra annat med böcker). Detta vore i så fall ett särfall av principen att bilder byggs upp av större sjok (eller vad Lessing kallar ”helt bestämda enheter” – med de reservationer vi har infört) än språket. Men detta i sin tur beror på att bilder är mera såsom varseblivningsverkligheten själv: kontinuerligt sammanhängande. Bilder är helt enkelt i grunden ikoniska.

I båda fallen har vi alltså på sin höjd en skillnad i uttrycksresurser snarare än i innehållsresurser. Och i båda fallen är det bilderna som ligger närmre varseblivningsverkligheten än vad språket gör.

Men varseblivningsverkligheten är inte till för att göra uttalanden: den påstår inte något om någonting. Det gör språk. Och jag har hävdad i likhet med Kress och van Leeuwen att bilden också gör det – eller kan göra det. Men vi såg tidigare att bilden har en bristfällig informationsstruktur – i likhet med verkligheten själv. Det är heller inte lätt att särskilja det bilden talar om (temat) från vad den säger om det (remat).²⁴ *Tema* och *rema* kan i själva verket uppträda i en och samma visuella gestalt. Det verkar inte finnas speciella verktyg i bilder för att markera temat och remat som det finns i språket. Det går inte att en gång för alla säga att det som är i förgrunden eller i centrum innehar en framträdande roll. Men det är inte bara språket som kan hjälpa till att avgöra vad som är tema och rema: det är också andra typer av kontext – och det är i högsta grad de förväntningar på verkligheten vi har som kommer på skam. Utsagofunktionen är med andra ord i bilder i hög grad retorisk.

Temat är ofta men inte alltid det som är *givet* på förhand (”given”), medan remat många gånger innehåller något *nytt* (”new”). Det mest givna är förstas Livsvärlden och sedan, efter hand, de olika normerna: det nyaste är det senaste normbrottet. I bilder kan det vara svårt att skilja temat från det givna och remat från det nya, men kanske är det möjligt i väldigt avvikande upplevelse-sfärer som den surrealistiska diskursordningen.

Trots sina ständiga hänvisning till Halliday skiljer Kress och van Leeuwen inte tema/rema från givet/nytt – en distinktion som var Hallidays särskilda

²⁴ Dessa distinktioner som går tillbaka på Pragskolan har på senare tid utvecklats av M. A. K. Halliday. (Jfr Sonesson 1996a, b.)

bidrag till studiet av språkets informationsstruktur. I stället handlar allt de säger om det givna till skillnad från det nya som de identifierar med höger- respektive vänstersidor. En sådan generalisering är inte intuitivt övertygande och tycks inte heller ha någon vetenskapligt stöd. Det blir aldrig klart huruvida denna distinktion har som modell läsordningen för latinsk skrift eller om den tänkes ha någon mer generell bakgrund. Vidare inför Kress och van Leeuwen två andra motsatspart för bilden: uppe och ner som de identifierar med idealt och reellt, och centralt och marginellt, som tycks svara mot någon annat sorts prominensordning. Hur dessa förhåller sig till givet och nytt (och tema och rema) som har en helt annat teoretisk status blir aldrig klart.

Om dessa distinktioner är annat än godtyckliga, så blir de i alla händelser inte underbyggda av Kress och van Leeuwen. Resultatet är i stället att det verkliga problemet med bildens semiosis blir osynligt: bildens informationsstruktur. För att finna den måste man börja med tema och rema: hur kan vi skilja påståendet att gudarna drack medan de höll rådslag och det alternativa påståendet att de höll rådslag medan de drack – alldeles oavsett vad som är nytt och vad som är bekant för oss (och på vilken sida i bilden det uppträder, vilken är en sak för sig)? Eller är det kanske så att i bilder – till skillnad från i språk – tema och rema sammanfaller med givet och nytt (om också inte med vissa placeringar i bilden)? På en primär nivå säger kanske bilder bara ”här nu gudar”, ”här nu drinkare”, ”här nu rådslagande” osv. i det oändliga. Det behövs en avvikelse, någon icke-förväntad närvaro eller frånvaro, för att skapa något som kan uppfattas som ett påstående – med andra ord, en retorik.

Det är denna fråga – hur man går från ontologi till utsagologik i bilden – som inte besvaras vare sig av Lessings ärevördiga system eller Kress och van Leeuwens fria spekulationer.

Litteratur

- Adam, Jean-Michel (1984), *Le récit*. Paris: PUF.
- Bayer, Udo (1975), *Lessings Zeichenbegriffe und Zeichenprozesse im "Laokoon" und ihre Analyse nach der modernen Semiotik*. Stuttgart: Akademisk avhandling.
- Bayer, Udo (1984), "Laokoon – Momente einer semiotischen Ästhetik." I: Gebauer, Gunter (Hrsg.), *Das Laokoon-Projekt*. Stuttgart: Metzlersche Verlagsbuchhandlung. S. 58–102.
- Benveniste, Émile (1969), "Sémiologie de la langue." I: *Semiotica* I:1 (s. 1–12) och I:2 (s. 127–135).
- Bryson, Norman (1981), *Word and image*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coste, Didier (1989), *Narrative as Communication*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Edeline, Francis (under utgivning), "L'intersémiotique." I: Schmitz, Walter (ed.), *Sign processes in complex systems. Proceedings of the 7th International Congress of the IASS, Dresden, Germany, October 6–11, 1999*.
- Gebauer, Gunter (1984), "Symbolstrukturen und die Grenzen der Kunst." I: Gebauer, Gunter (Hrsg.), *Das Laokoon-Projekt*. Stuttgart: Metzlersche Verlagsbuchhandlung. S. 137–165.
- Goethe, Johann Wolfgang (1962) [1798], "Über Laokoon." I: *Schriften zur Kunst Ester Teil*. München: DTV. S. 88–99.
- Gombrich, E. H. (1982), *The image and the eye*. Oxford: Phaidon Press.
- Gubern, Roman (1974), *Mensajes icónicos en la cultura de masas*. Barcelona: Editorial Lumen.
- Gubern, Roman (1987), *La mirada opulenta. Exploración de la iconosfera contemporánea*. Barcelona: Gustavo Gili.
- Gurwitsch, Aron (1964), *The field of consciousness*. Pittsburg: Duquesne University Press.
- Halliday, Michael A. K. (1967–68), "Notes on transitivity and theme in English." I: *Journal of linguistics* III:1 (s. 37–81), III:2 (s. 199–244) och IV:2 (s. 179–215).
- Heinse, Wilhelm (1958) [1781], *Aus Briefen, Werken, Tagebüchern*. Hrsg. von Richard Benz. Stuttgart: Philipp Reclam Jun.
- Hess-Lüttich, Ernst (1984), "Medium – Prozess – Illusion. Zur rationalen Rekonstruktion der Zeichenlehre Lessings." I: Gebauer, Gunter (Hrsg.), *Das Laokoon-Projekt*. Stuttgart: Metzlersche Verlagsbuchhandlung. S. 103–136.
- Husserl, Edmund (1966) [1928], *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins*. The Hague: Nijhoff.
- Husserl, Edmund (1980), *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung*. The Hague/Boston/London: Nijhoff.
- Jakobson, Roman (1965a), "À la recherche de l'essence du langage." I: *Diogenè* 51. S. 22–38.

- Jakobson, Roman (1965b), "Poesie der Grammatik und Grammatik der Poesie." I: Gunzenhäuser, Rul & Kreuzer, Helmut (Hrsg.), *Mathematik und Dichtung*. München: Nymphenburger Verlagsbuchhandlung. S. 21–32.
- Kjørup, Søren (1974), "George Inness and the battle at Hastings." I: *The Monist* 58:2. S. 216–235.
- Kolers, Paul (1977), "Reading pictures and reading text." I: Perkins, David & Leondar, Barbara (eds.), *The arts and cognition*. Baltimore/London: The Hopkins University Press. S. 136–164.
- Kolers, Paul & Perkins, David (1975), "Spatial and ordinal components of form perception and literacy." I: *Cognitive psychology* 7:2. S. 228–267.
- Kolers, Paul & Smuythe, William (1979), "Aspects of picturing." I: Nodine, Calvin & Fisher, Dennis (eds.), *Perception and pictorial representation*. New York: Praeger Publishers. S. 328–341.
- Krauss, Rosalind (1977), *Passages in modern sculptures*. New York: The Viking Press.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo (1996), *Reading images. The grammar of visual design*. London/New York: Routledge.
- Leondar, Barbara (1977), "Hatching plots: genesis of storymaking." I: Perkins, David & Leondar, Barbara (eds.), *The arts and cognition*. Baltimore/London: The Hopkins University Press. S. 172–191.
- Lessing, Gottfried Ephraim (1964) [1766], *Laokoon – oder über die Grenzen der Malerei und Poesie*. Hrsg. von Ingrid Kreuzer. Stuttgart: Philipp Reclam Jun.
- Mitchell, W. J. Thomas (1986), *Iconology*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Mitchell, W. J. Thomas (1994), *Picture Theory*. Chicago: Chicago University Press.
- Ryan, Marie-Laure (1991), *Possible worlds, artificial intelligence, and narrative theory*. Bloomington: Indiana University Press.
- Prince, Gerald (1982), *Narratology*. Berlin/New York/Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Prince, Gerald (1996), "Remarks on narrativity." I: Wählin, Claes (ed.), *Perspectives on narrativity*. Frankfurt: Peter Lang Verlag. S. 95–105.
- Sonesson, Göran (1988), *Methods and Models in pictorial semiotics*. Report from the Semiotics Project. Lund: Institutionen för konstvetenskap.
- Sonesson, Göran (1989), *Pictorial concepts. Inquiries into the semiotic heritage and its relevance for the analysis of the visual world*. Lund: Aris/Lund University Press.
- Sonesson, Göran (1992a), *Bildbetydelser*. Lund: Studentlitteratur.
- Sonesson, Göran (1992b), "The semiotic function and the genesis of pictorial meaning." I: Tarasti, Eero (ed.), *Center/Periphery in representations and institutions. Proceedings from the Conference of The International Semiotics Institute, Imatra, Finland, July 16–21, 1990*. Imatra: International Semiotics Institute. S. 211–156.
- Sonesson, Göran (1994), "On pictorality. The impact of the perceptual model in the development of visual semiotics." I: Sebeok, Thomas & Umiker-Sebeok, Jean (eds.), *Advances in Visual Semiotics*. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 67–108.

- Sonesson, Göran (1996a), "Le silence parlant des images." I: *Protée* 24:1. S. 37–46.
- Sonesson, Göran (1996b), "Approaches to the Lifeworld core of pictorial rhetoric." I: *VISIO* 1:3. S. 49–76.
- Sonesson, Göran (1997), "Mute narratives. New issues in the study of pictorial texts." I: Lagerroth, Ulla-Britta & Lund, Hans & Hedling, Erik (eds.), *Interart Poetics. Acts of the congress Interart Studies: New Perspectives*. Amsterdam/Atlanta: Rodopi. S. 243–252.
- Sonesson, Göran (1999), "Post-photography and beyond. From mechanical reproduction to digital production." I: *VISIO* 4:1. S. 11–36.
- Sonesson, Göran (2000), "Iconicity in the ecology of semiosis." I: Johansson, Troels Deng & Skov, Martin & Brogaard, Berit (eds.), *Iconicity – A Fundamental Problem in Semiotics*. Aarhus: NSU Press. S. 59–80.
- Sonesson, Göran (2001), "From Semiosis to Ecology. On the theory of iconicity and its consequences for the ontology of the Lifeworld." I: *VISIO* 6:2. S. 85–110.
- Sonesson, Göran (under utgivning a), "The Laokoon Paradigm. Meaning as a resource in visual and verbal arts." I: *Papers from the fourth bi-annual meeting of the Swedish Society for Semiotic Studies, Umeå University, November 18–20, 1999*.
- Sonesson, Göran (under utgivning b), "Den allra nyaste Laokoon. Lessing i ljuset av modern semiotik." I: Rossholm, Göran & Sonesson, Göran (utg.), *Nya relationer mellan konstarter*.
- Steiner, Wendy (1982), *The colors of rhetoric. Problems in the relation between modern literature and painting*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Todorov, Tzvetan (1977), *Théories du symbole*. Paris: Seuil.
- Uspenskij, Boris (1976), *Semiotics of the Russian Icon*. Lisse: Peter de Ridder Press.
- Venturi, Lionello (1969), *Historire de la critique d'art*. Paris: Flammarion [översättning från italienskt original utan angiven titel och ort publicerat 1964].
- Wellbery, David E. (1984), *Lessing's Laocoon. Semiotics and aesthetics in the Age of Reason*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wertsch, James (1998), *Mind as action*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Wimsatt, William K. & Brooks, Cleanth (1964), *Literary Criticism. A short history*. New York: Knopf.
- Winckelmann, Johann Joachim (1969) [1955], *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst*. Hrsg. von Ludwig Uhlig. Stuttgart: Philipp Reclam Jun.
- Worth, Sol (1981), *Studying Visual Communication*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

DJURMETAFORER

1. Inledning

Människan har länge levt i en nära relation till djur och växter, rättare sagt till hela naturen. Hon har gjort jämförelser mellan sina egna och djurens egenskaper. Detta har givit upphov till metaforer och andra uttryck med djurnamn som led. Djurmetaforer syftar till människa och har bildats på ett sätt som inte alltid gör rättvisa åt djurens beteende. De avslöjar människans önskan att få positiva egenskaper av djuren. Djursagor (fabler) bygger på små berättelser om djur, även om det egentligen är fråga om människor. Djuren förekommer också i människans förklädnad. Förhållandet mellan människa och djur beskrivs i detta studium med hjälp av djurmetaforer och andra uttryck med hänsyn till uttryckens semantiska och till en del semiotiska innehåll. Betydelsen hos uttrycken är positiv, negativ, bådadera eller neutral. Hur metaforer och djurbenämningar används i allmänhet och hur de förekommer i litteratur hör ytterligare till problematiken i denna artikel.

2. Djurmetaforers mänskliga och djuriska värld

Innan jag går över till beskrivningen av djurmetaforer, diskuterar jag kort termen metafor. Metafor är ett uttryck där betydelsen hos ett begrepp förs över till ett annat begrepp. "Metafor betyder överföring. Benämningen åsyftar att säga,

att en företeelse erhåller sitt uttryck genom överflyttning till en för den främmande begreppssfär. Då företeelsen förbindes med det främmande begreppet, avtecknar den sig under en ny synvinkel”, definierar stilforskaren Olaf Homén (1954:208) en metafor i sitt arbete *Poetik* på 1950-talet. Han skriver vidare: ”En undersökning av metaforen visar, att den förnimmelse av ett likhetsförhållande, som är den metaforiska processens förutsättning, icke framträder som en jämförelse” (ibid.:209). Uttrycket *modig som ett lejon* är således inte metaforiskt, medan *lejonmod* är en metafor. I ett nyare verk *Textens mening och makt* av Göran Bergström och Kristina Boréus (2000) diskuteras metaforer ur en annan synvinkel, vilket framgår av följande citat: ”Om exempeluttrycket [d.ä. ’arbeta i motvind’] är metaforiskt menat görs en tankemässig överföring från erfarenheten av att röra sig mot vinden till något slags arbete där man uppfattar att det finns svårigheter” (Bergström & Boréus 2000:181). Metaforer används för att begripliggöra ett socialt fenomen. ”Vi är på ett sätt i metaforernas våld”, hävdar författarna ytterligare (ibid.:183). Mitt material innehåller också sociala aspekter, vilket syns speciellt i fablerna.

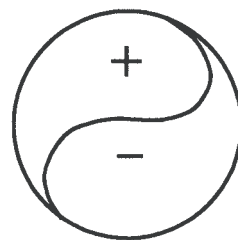
Vad är djurmetafor?

Djurmetaforer avspeglar människans intresse för djurens egenskaper, ”kunskaper” och beteende. Människan har använt metaforiska uttryck där hon skildrar sina egna dåliga egenskaper, t.ex. *fårskalle* och *hönsminne*. Även djurens positiva egenskaper associerar hon gärna med sig själv, t.ex. *svanhals* och *läshäst*. Man kan t.ex. ha ögon som liknar gasellens ögon och en midja som ett bi har. I finskan finns sådana uttryck som *gasellinsilmät* och *ampiaisvyötärö*. Den här typens uttryck möter man ofta i Kalevala, t.ex. benämningen *fågel Tennbröst* på Kullervos syster (Kalevala 1999, 35:e sången, övers. av Lars och Mats Huldén), även om det inte finns något djurnamn i själva sammansättningen.

Djurmetaforer studeras med tanke på typen av de aktuella egenskaperna. Uttrycken med djurbenämningar innehåller positiva, negativa eller neutrala egenskaper. Uttrycket kan också innebära dels positiva, dels negativa aspekter. Det är således fråga om egenskaper som djur respektive människa har, och relationen mellan egenskaperna är av relevans i denna artikel. Som utgångspunkt

vid analysen används en tillämpning av det kinesiska tecknet *jang* och *jin*, som visuellt beskrivs i figur 1.

Många av djurmetaforerna har gått över till vardagsspråket. Uttryck som *hästkur* och *hundväder* finner vi trovärda och använder dem ofta i vardagliga diskussioner. Människan är ett semiotiskt djur som har kännedom om tecken och som också använder dessa (jfr Deely 2001:737). Djurmetaforer är till naturen multidisciplinära. De utforskas inom ramen för språkvetenskap, men vid analys behövs också metoder från andra vetenskaper som sociologi, folkloristik, semiotik, ornitologi, etnologi, djurfysiologi,

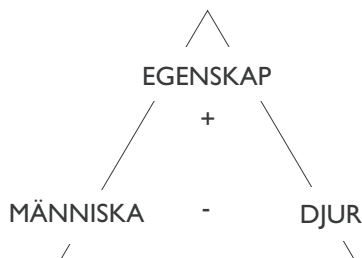

Figur 1. Utgångspunkt för beskrivning och analys av djurmetaforer

musikvetenskap, litteraturvetenskap och beteendevetenskaper. Relationer mellan människa och djur har belysts exempelvis av Blomstedt (2000), Martinelli (2000), Sebeok (2000), Tarasti (2000) och Voigt (2000), som alla publicerats i ett temanummer av tidskriften *Synteesi*, samt i arbetet *Ihmiset ja eläimet. "Humanistin eläinkirja"* av Antero Järvinen (2000).

Språkvetenskapen, som för det mesta forskar i människans språk, kan i några sammanhang belysa också djurens "språkliga" beteende. Det är av intresse att fråga sig hur människan förstår djurens beteende som kommunikationsmedel. Man kan också fråga sig hur man med hjälp av människans språk kan beskriva eller producera djurens "språk". Det finns sådana språkliga uttryck som *vifta på svansen*, *visa tänderna* och *sätta svansen mellan benen*. De givna exemplen avslöjar att vi har tolkat vargflockens beteende på ett visst sätt som sannolikt är det "rätta". Vi använder sådana uttryck som *svinaktig*, *kohandel* och *hästansikte*, där djurnamnet ingår som första led i sammansättningen. Exempel på djurmetaforer med djurnamnet som senare led är följande: (*gammal*) *räv*, *salongslejon* och *varg* (*i fårakläder*). Benämningar på djur har vidare använts i följande uttryck där människan på ett eller annat sätt är inblandad: *hundväder*, *björntjänst* och *hundaktighet*. Man kan vidare lägga märke till att det i många uttryck ingår ett namn på ett bekant husdjur, t.ex. *lögnhund*, *fyllhund*, *möteshäst* och *läshäst*.

Analys av djurmetaforer kan i enlighet med utgångspunkten (figur 1) delas in i två grupper på skalan positiv–negativ, vilket framgår av figur 2.

Figur 2. Förhållandet mellan människa och djur i djurmetaforer

De enheter som jämförs med varandra består av människa och djur, och de egenskaper som beskrivs markeras med + och - samt med +- i triangeln (jfr Sorvali 2002:34). I en artikel (Sorvali 1980) där jag studerat ett antal djurbenämningar med syftning på människa kom det fram att ord med ett negativt innehåll var frekvensmässigt dominerande och utgjorde cirka hälften av det tjugotal benämningar som undersöktes. *Snigelfart*, *hund-*

hunger, *kovändning*, *rävspel* och *rävansikte* samt *fj*, *katten*, *svinottan* och *kasta pärlor för svin* är olika typer av exempel på ett mer eller mindre negativt innehåll, medan uttryck som *hundtrogen*, *hästminne* och *kattlik* är mera positiva till betydelsen. Mera neutrala anses däremot uttryck som *gåsmarsch*, *lejonpart* och *plugghäst* vara. Neutrala är också djurnamn som enligt en gammal tysk tradition har använts som namn på apotek. Förutom *Svanen* finns det sådana namn som *Örnen*, *Korpen* och *Lejonet*. I hela gruppen fanns endast ett djurnamn med positiv laddning. Detta var fågel. (Sorvali 1980:350–353.) Det negativa i resultaten är något överraskande. Det blev också klart att fågel som symbol för frihet har genom tiderna varit uppskattad. Ett välkänt exempel är den mångtydiga fågeln Fenix (se Jones 1999:99–114). Djurmetaforerna är dock inte alltid helt trovärda eller realistiska, även om vi inte kan betvivla detta om vi inte behärskar djurfysiologi. En kuttrande duva har sedan gammalt ansetts vara en symbol för älskog och kärlek, men detta stämmer emellertid inte med verkligheten, eftersom duvan avslöjar med sitt kuttrande att den är aggressiv, avslöjade min expert i djurfysiologi (Sorvali 1980:352).

Människan har sedan gammalt haft stark tro på djurens gudalikhande eller demoniska väsen. Den centrala betydelse som djuren haft i människans liv under antiken är arkeologiskt och litterärt dokumenterad. Häst, nötkreatur, orm och fåglar är vanliga, och hästen Pegasos och hunden Kerberos är välkända för eftervärlden. Det kan läggas till att den pegasos som poeten Gustaf Fröding

beskriver i jag-form i sin dikt *Vinghästen* (*Sveriges National-Litteratur 1500–1920* 1920:267 f.) är mänsklig till karaktären. Gudarna kunde som bekant förklä sig i djurskepnad, t.ex. guden Zeus tog gestalt av en svan, när han gick till Leda, gudinnan Athene uppenbarade sig i gestalt av en uggla, och gudinnan Hera i gestalt av en ko. I motsats till de himmelska makterna fick dödens och underjordens makter form av odjur. (Pauly–Wissowa 1936, s.v. *Tierdämonen*; jfr Sorvali 1980:321.)

Namn på djur hör också samman med namngivning. Bland djurnamnen finns det namn som man velat ge åt sina barn för att barnet via namnet skulle få sådana egenskaper som just detta djur har. Därvid vill man i synnerhet att barnet får fysisk styrka. Den förhoppningen har förmodligen de föräldrar haft som vid dopet givit sina barn namn som *Björn* och *Ulf*. Det nordiska och det germanska namnskicket bjuder överhuvud exempel på namn som är avledda från björn och varg (ulv). Namnet *Björn* förekommer redan på runstenar, och kvinnonamnet *Yrsa* (lat. *ursa* 'björn'), *Ursula* har haft samma associationer som *Björn* (Vilkuna 1977:278; jfr Sorvali 1980:325).

Djurbenämningar har också använts på ett eufemistiskt sätt. Man var – och är fortfarande – rädd för vilddjur som t.ex. björn. Därför vågade man inte uttala detta djurnamn, när man skulle bege sig till skogen. Genom att låta bli att nämna djur vid deras rätta namn har man skapat ett antal eufemismer, t.ex. eufemismen *nalle* för *björn*. Man använde en eufemism i hopp om att björnen skulle lämna jägaren eller bär- och svampplockaren/-plockerskan i fred. Man har haft stark tro på den skyddande funktionen hos eufemismer, som också blivit omtyckta i sagor.

3. Djur och metaforer i litteratur

Djur har sedan gammalt fått förekomma i litteratur. Djur omtalas redan i Bibeln. Berättelsen om den listiga ormen samt människans olydnad och straff finns skriven i Moseboken (I Mos. 3:1–24). Om Noa och floden samt Noas ark berättas i samma bok (I Mos. 6–7). Berättelsen är välbekant och passusen med Guds ord till Noa citeras här: ”Av alla rena fyrfotadjur skall du ta med dig sju par av varje art, hanar och honor, och av alla djur som inte är rena skall du

ta ett par, hane och hona – också av himlens fåglar sju par av varje, hanar och honor – så att de kan överleva på jorden” (I Mos. 7:2–3). Det var en korp som Noa släppte ut ur arken först, därefter var det en duva som släpptes ut två gånger (I Mos. 8:6–12). Noa räddar djuren och garanterar deras liv också i fortsättningen. Om samspelet mellan djuren berättar Jesaja med anknytning till Den rättrådige härskaren på följande sätt: ”Då skall vargen bo med lammet, / pantern ligga vid killings sida. / Kalv och lejon går i bet / och en pojke vallar dem” (Jes. 11:6). Det är människan, här i egenskap av en liten pojke, och djuren som redan här placeras bredvid varandra.

Förhållandet mellan människa och djur är centralt i många litterära verk. Redan Horatius, en romersk poet, konstaterar att det är människor som dricker vin, medan djur dricker källvatten. Horatius har också utnyttjat en välkänd fabel av Aisopos, när han skriver: *Vestigia terrent* (’Spåren skrämmer’, Hor. Ep. I 1, 74). Uttrycket hänvisar till sagan om lejonet och räven. De aktuella orden utropades av en försiktig räv som blivit inbjuden till lejonets kula. Räven hade sett andra djurs spår leda in i kulan, men inga återvända därifrån. Djuren har här tagit människans skepnad, och själva fabeln vill ge människan en lärdom. Den välkände romerske skalden Vergilius har i sitt stora epos *Aeneis* (Aeneiden) sammanfattat prästen Laokoons ord, som ville varna trojanerna för en trähäst, grekernas svekfulla gåva, på följande sätt: *Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes* (’Vad det än må vara, är jag rädd för danaerna [dvs. grekerna], även om de kommer med gåvor’, Verg. Aen. II 49). De citerade orden utgör ett ordspråk, där trähästen har blivit symbol för falskhet och svek. En häst, visserligen av trä, har fått rollen av en som förmedlar något negativt. Även i en annan passus är hästen ett objekt för beskrivningen hos Vergilius, men nu i ett annat syfte. Han låter hästen galoppa på ett onomatopoetiskt sätt: *Quadripedante putrem sonitu quatit ungula campum*. Det är hexametern som med fem daktyler och en spondee återspeglar det rytmiska i hästens galopp. Den galopperande hästen kan man få höra i musik, t.ex. i många kompositioner av Jean Sibelius. Avslutningen i sången (Lied) *Erlkönig*, tonsatt av Franz Schubert till text av Wolfgang von Goethe, är fylld med dramatik där hästen spelar en betydelsefull roll. I musiken finns det otaliga exempel på fågellåten som återgivits med olika instrument. Näktergalen ersätts t.ex. av flöjt och göken av klarinett i Beethovens sjätte symfoni (se Järvinen 2000:182).

Genom tiderna har människorna ställt sig på ett positivt sätt till djuren, i synnerhet till husdjuren. Av dessa har speciellt hästen haft en stor betydelse för henne. Hästen har arbetat tillsammans med människor och forslat dem och deras varor från det ena stället till det andra. Ett välkänt exempel på sin tid var statsminister Edwin Linkomies som presenterades sittande på sin häst på pärmen av *Suomen Kuvalehti* (nr 29, 22.7.1944) med bildtext som följer: ”Pääministeri apilasta kaatamassa.” Med tanke på den aktuella tiden kan kombinationen av en minister (med höga akademiska meriter) och en häst anses innehålla samhällelig symbolik. Under krigstiden hade män sina hästar med sig på fronten. Som ett slags minne från kriget har de ofta fotografier med häst som motiv. Även i sådana undantagstillstånd syns det nära förhållandet mellan människa och djur. Ett något humoristiskt exempel på förhållandet mellan gris och gumma är Lauri Viitas korta rimmade dikt *Yhteistoiminta*. Dikten berättar hur gumman matar sin gris så att den blir fetare, medan gumman själv går ner i vikt. Före jul blir turerna dock ombytta, vilket konstateras i slutversen på följande sätt: *Sika lihoi, akka laihtui. – I Joulun alla vuoro vaihtui* (’Grisen fetmar, gumman magrar, före julen byter turen’) (Viita 1997:69).

Fabler och deras författare

Djuren har spelat en central roll i fabler och sagor av olika typ. De egenskaper man gärna tillskrev de antika djuren associerades lätt med något övernaturligt och sagolikt. Hos romarna var det ett viktigt kännetecken, när djuren talade. I den grekiska poesin hör talandet ofta till fågelriket. Detta ger upphov till fabler där inte endast djurens egenskaper utan också djurens likheter med människan tar sig uttryck. Djuren kunde också ha mänskliga röster. (Pauly–Wissowa 1936, s.v. *Tierdämonen*; jfr Sorvali 1980:321.)

Människan, som länge gjort sina observationer i och av naturen, letar efter sin egen identitet med hjälp av fabler. I många av dessa har djuren tagit människans skepnad och röst, medan människan har försökt producera djurens läten (se Martinelli 2000:14–32). Aisopos (500-talet f.Kr.), en grekisk författare, har efterlämnat talrika fabler där djuren fått mänskliga egenskaper. Rättare sagt är det fråga om djurmetaforer där mänskliga egenskaper förmedlas via djuren. Redan i sumerernas kilskrifter finns djursagor som liknar Aisopos’ fabler,

som också har vissa anknytningar till indiska sagor. Cirka 350 grekiska fabler finns bevarade under Aisopos' namn. Största delen av dessa utgörs av djurfabler, men även människor, gudar, växter och ting fungerar som huvudpersoner. (*Aisopoksen tarinoita* 1977:5–7.) Aisopos berättar bl.a. om grodor, som önskar sig en kung, men äts upp av en vattenorm, om vargar och hundar, om lejon och räv, om lejon och mus, om katt och möss, om varg och åsna samt om varg och lamm. Aisopos' fabler ger oss en allmängiltig visdom, men de ger också annat; de berättar om en tid då människan levde nära naturen. Okända författare, förmodligen de som redigerat berättelserna, har lagt till en särskild moral som ofta mycket naivt konstaterar saker som utan förklaringar framgår av texten. Det kan nämnas att Martin Luther översatte en del av Aisopos' fabler till tyska, Leo Tolstoj valde ut några av dem till sin läsebok för en byskola, och Elias Lönnrot publicerade de första förfinskningarna i *Mehiläinen* (ibid.:8–9).

Fransmannen Jean de La Fontaine (1621–1695) är känd för sina rimmade djurfabler (*Fables* 1668–1694). Han har bl.a. skrivit om en nötskrika som ville bli påfågel och presenterade sig själv skrudad till påfågel. Varken påfågeln eller nötskrikans egen släkt ville acceptera hans skrud och beteende, och han fick skamfullt avlägsna sig från platsen. Ivan Andrejevitš Krylov (1786–1844), en rysk författare, översatte och adapterade fabler av La Fontaine. Han lade till dessa och även till Aisopos' fabler sina egna erfarenheter och uppfattningar på ett personligt sätt, så att dessa adaptationer står försedda med Krylovs namn inom rysk litteratur. Krylov är en genial kritiker och satiriker som i form av fabler säger bittra sanningar om samhället, människorna och livet. Den tid som Krylov var verksam på var politiskt sett orolig. Folket kunde känna igen sig hos Vargar, som förtrycker och äter upp Får, samt hos Lejon, som genom sitt rytande får de trogna undersåtarna att bäva. Krylovs fabler visar sig vara lika aktuella nu som för cirka 200 år sedan. Vi kan genom Krylov identifiera byrokraten med Hunden, bonden med Hästen, politikern med Lejonet, de varandra prisande pennfåktarna med Göken och Tuppen eller teknokraten med Svinet som gräver i vetenskapens och konstens ekrötter. När Krylov berättar om djur berättar han om människor. (Krylov 1974:69; Sorvali 1980:322–333.)

I litteraturen har djuren ofta fått fungera som ställföreträdare, när det gäller att beskriva de mänskliga egenskaperna, mycket ofta svagheterna. Förutom

den här uppgiften har djuren, i synnerhet fåglarna, haft en annan uppgift i litteraturen. De förekommer speciellt i folklyriken, där de har en lyrisk funktion. De flygande fåglarna syns bra och deras sång hörs bra, och därför har man fäst uppmärksamhet vid dem. (Sorvali 1980:323.) Att det finns talrika folkliga benämningar på fåglar bevisar att våra förfäder mycket bra känt till olika fåglar. Folksångaren har vandrat i naturen, som han upplevt som ett ställe dit man kan ta sin tillflykt både i glädjens och sorgens stund. Olika metaforer ur fågelriket ger dikten en viss ton och färg.

Göken är ett flitigt använt tema i folkdiktningen. Den symboliserar vår och lycka, sång och elegi, den placeras ofta i en vacker sommarscen, den fungerar som kärlekens orakel, den förutspår människans levnadsår, men den kan också symbolisera den svekfulla kärleken och fungera som de dödas budbärare. Göken är den finska folksångarens älsklingsfågel, och den förekommer också i Aleksis Kivis produktion. Den har åtminstone i de nordiska länderna blivit förespråkare för provinsialismen. (Sihvo 1976:172–181.) Gustaf Frödings gök bor i Värmland. Hos Erik Axel Karlfeldt hör göken till Dalarna, och sin dikt *Vårslåt* inleder han med göken ("Göken på ängarna gal i sena natten", *Sveriges National-Litteratur 1500–1920* 1922:250). När göken används som representant för vårens ankomst, kan symboliken ursprungligen anses vara metonymisk, eftersom fåglarna hör till denna företeelse. Oftare är det fråga om metafor, t.ex. när näktergal och svala symboliserar poeter som har likheter med dessa fåglar. (Se Ferber 1999:25–26.) I Finland hör göken speciellt till Karelen, där den genom att säga *kucku* meddelar om vårens ankomst. I en välkänd sång heter det att göken med sitt *kucku* prisar sin fästmans ljuvlighet, men det finns ett sakfel i denna information eller man kan tala om *licentia poetica*, eftersom det är bara hangöken som kan säga *kucku*.

4. Människa och djur

Det finns djur som har ett utvecklat kommunikationssystem (Järvinen 2000:passim). Bin har ett begränsat antal meddelanden; de kan informera varandra om avstånd och riktning, när det gäller mat. De kan också ge varnings-sig-naler. Hunden visar sin glädje genom att vifta på svansen, och den skäller

på olika sätt beroende på om den är glad eller vaktar hus. Det har gjorts rikligt med experiment med apor, och det har visat sig att de är kunniga att kommunicera till och med på ett komplicerat sätt (se Voigt 2000:65–88). Även delfinerna hör till människans favoriter, och kommunikationen mellan dessa och människor finns det rikligt med exempel på.

Som av detta studium framgått, har människan försökt härma djurläten och låtit djur tala människospråk. Djuren kan som bekant inte producera tal, eftersom de saknar talorgan för det, men de kan nog kommunicera på sitt eget sätt. Även om djurens signaler kan vara enkla och stereotypa, har de dock en viktig betydelse. Djurens kommunikation borde inte nervärderas.

I detta sammanhang kommer man osökt till djurskydd. En av banbrytarna på området i Finland var Zacharias Topelius. En tidigare representant var en italiensk franciskanermunk Franciscus av Assisi (1181–1226), som anses ha varit den första djurskyddaren. Han beskrivs som en naturälskande människa, och hans sång, dedicerad till solen (*Cantico del Sole*), är en lovsång till Gud, Skaparen. Människans förhållande till djuren och naturen manifesteras i och med att Franciscus har sin minnesdag den 4 oktober, då man i många länder har börjat fira Djurens vecka.

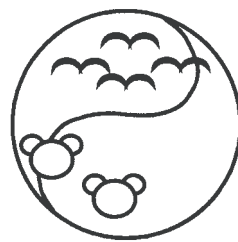
Man talar om *onomatopoesis* när människan härmar naturljud och djurläten av olika slag. *Vov-vov* säger de svenska hundarna, när de skäller, medan de finska hundarnas skäll återges med *hau-hau*. I Frankrike följer hundarna modellen *gnaf-gnaf*, och de engelska hundarna *bow-bow*. Den svenska tuppen säger *kuckeliku* (*kukeliku*), medan den finska säger *kukkokiekuu*, den engelska *cock-a-doodle-doo* och den tyska *Kikiriki*. Även om de onomatopoetiska orden visar vissa mellanspråkliga likheter, brukar de dock följa de fonologiska mönstren i respektive språk. De enskilda djurläten, som människan återger med sitt språk och talorgan, kan således visa vissa likheter sinsemellan, men på grund av de olika fonologiska reglerna kan resultaten bli mycket olika. De onomatopoetiska orden anses utgöra undantag från Ferdinand de Saussures tes att det språkliga tecknet är arbiträrt (jfr Tarasti 1990:14). De onomatopoetiska orden har en viss betydelse för stilen; de är ljudhärmande, ljudmålande och symboliska.

5. Resultat och diskussion

Efter genomgången av djurmetaforer och andra uttryck med djur presenterar jag kort några resultat. Att linjerna i figurerna 1 (ovan) och 3 (nedan) inte gjorts raka, anser jag på ett naturligt sätt höra till ämnet. Det är fåglar ute i det fria som är starkt positivt laddade, medan många andra djur, speciellt däggdjur och reptiler, ofta innehåller en (mera) negativ aspekt. Det finns också uttryck med både positiva och negativa betydelser, men gränsdragningen blir ibland svår. Vid visualiseringen av resultaten utnyttjar jag figurerna 1 och 2 (ovan), och den sista figuren i analysprocessen, figur 3, får således följande utseende.

Det framgår av figuren ovan att det finns dels positiva och dels negativa samt både positiva och negativa betydelser hos metaforer och djurbenämningar med syftning på människa. De negativa uttrycken å ena sidan och de som innehåller båda aspekterna å andra sidan är dominerande. Fåglar flyger ute i det fria, vilket ansetts vara positivt och eftersträvarsvärt. Fåglar som symboler för frihet har blivit beskrivna i skönlitteratur. Flera försök att bygga fågelliknande maskiner har gjorts. Ikaros' försök ledde som bekant till

en katastrof, medan den flygmaskin som konstruerats av Leonardo da Vinci torde man ha kunnat röra sig (flyga?) med. Många djur är människan dessutom rädd för och av många vill hon få goda egenskaper. Intressant är att notera att djurens beteende, utseende och läten har i och med dessa uttryck dokumenterats med hjälp av människans språk. "Du betar dig som ett djur, inte som en människa", kan en person tadla en annan för något. Människan anser att hon betar sig på ett korrekt sätt, och när detta inte är fallet, tar hon djurmetaforer och djurbenämningar till hjälp, både på gott och ont. Förekomsten av djurmetaforer i tal och skrift är en social, kulturell och semiotisk företeelse.

Figur 3. Förhållandet mellan positiva respektive negativa aspekter hos djurbenämningar

6. Epilog

Det nära förhållandet mellan människa och djur kan man läsa om i förordet till jubilarens doktorsavhandling *Dialektal väderleksterminologi*. Hon skriver på följande sätt: "I detta sammanhang kan jag inte underlåta att nämna Herr Tobias Hund, som sett till att jag i praktiken fått uppleva alla de vädertyper jag beskriver i avhandlingen" (Nikula 1979:9). Man kan framhäva att djuren, speciellt Herr Hund, är av stor relevans för vetenskapen.

Litteratur

Material

- Bibeln* (1999). Bibelkommissionens översättning. Örebro: Bokförlaget Libris.
- Kalevala* (1999). Översättning Lars och Mats Huldén. Helsingfors/Stockholm: Söderström/Atlantis.
- Horatius = G. Horati Flacci *Epistulae* (1965), The Epistles of Horace. Edited with Notes by Augustus S. Wilkins. London: Macmillan. New York: St Martin's Press.
- Suomen Kuvalehti* 22.7.1944.
- Sveriges National-Litteratur 1500–1920* (1922). XXIII. Verket planlagt av Oscar Levertin, utgivet av Henrik Schück, Ruben G:son Berg och Fredrik Böök under medverkan av G. Castrén, N. Erdman, J. Mortensen, O. Sylwan, K. Warburg, Fr. Vetterlund och E. Wrangel. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Vergilius = *The Aeneid of Virgil* (1967). Books I–VI. Edited with Introduction and Notes by T. E. Page. London/Melbourne/Toronto: Macmillan. New York: St Martin's Press.
- Vergilius, Publius Maro (1999), *Aeneis. Aeneaan taru*. Suomentaneet Päivö ja Teivas Oksala. Alkusanat ja selitykset Teivas Oksala. Helsinki: WSOY.
- Viita, Lauri (1966), *Kootut runot*. Helsinki: WSOY.

Referenser

- Aisopoksen tarinoita* (1977). Valikoinut ja suomentanut Marja Itkonen-Kaila. Helsinki: Ota-va.
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina (2000), *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Blomstedt, Jan (2000), "Ihminen apinoi, apina ihmisöi." I: *Synteesi* 4/2000. S. 59–64.
- Deely, John (2001), *Four Ages of Understanding. The First Postmodern Survey of Philosophy from Ancient Times to the Turn of the Twenty-first Century*. Toronto/Buffalo/London: University of Toronto Press.
- Ferber, Michael (1999), *A Dictionary of Literary Symbols*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hassig, Debra (ed.) (1999), *The Mark of the Beast*. New York/London: Routledge.
- Homén, Olaf (1954), *Poetik*. Genomsedd och utgiven av Erik Ekelund. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

- Jones, Valerie (1999), "The Phoenix and the Resurrection." I: Hassig, Debra (ed.). S. 99–114.
- Järvinen, Antero (2000), *Ihmiset ja eläimet. "Humanistin eläinkirja"*. Helsinki: WSOY.
- Krylov, Ivan Andrejevits (1974), *Eläinsatuja*. Suomentanut Kirsi Kunnas. Kuvittanut E. M. Ratšev. Helsinki: Weilin & Göös.
- Martinelli, Dario (2000), "Merenneidon laulut, laiskiaisen skaalat ja muita tarinoita. Lyhyt katsaus ihmisajattelun ja eläinten äänten välisiin yhteyksiin." I: *Synteesi* 4/2000. S. 14–32.
- Nikula, Kristina (1979), *Dialektal väderleksterminologi. Ordfältsstudier i Närpes-dialekten*. Uppsala: Uppsala universitet.
- [Pauly-Wissowa =] *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (1936). Herausgegeben von Georg Wissowa. VI A. s.v. *Tierdämonen*. Stuttgart: Alfred Druckenmüller. S. 862–931.
- Sebeok, Thomas A. (2000), "Mitä tiedämme kotikissan (*Felis catus*) merkitsevästä käyttäytymisestä?" I: *Synteesi* 4/2000. S. 33–58.
- Sihvo, Hannes (1976), "Karjalan maill' kultakäköset kukkuu." I: *Kotiseutu* 6/1976. S. 172–181.
- Sorvali, Irma (1980), "Animalia." I: *Xenia Thorsiana. En vänskrift tillägnad Carl-Eric Thors på hans 60-årsdag den 8 juni 1980*. (Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet B:5.) Helsingfors. S. 315–356.
- Sorvali, Irma (2002), "Eläinmetaforat ihmisen identiteetin luojina." I: *Synteesi* 2/2002. S. 31–35.
- Tarasti, Eero (1990), *Johdatusta semiotiikkaan. Esseitä taiteen ja kulttuurin merkkijärjestelmistä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Tarasti, Eero (2000), "'Luonnon' ja 'organismin' metaforista." I: *Synteesi* 4/2000. S. 2–13.
- Vilkuna, Kustaa (1977), *Etunimet*. Avustajat Marketta Huitu ja Pirjo Mikkonen. Helsinki: Otava.
- Voigt, Vilmos (2000), "Apinamaalauksen oppitunteja." I: *Synteesi* 4/2000. S. 65–88.

Hjälpmedel

- Lönnrot = Lönnrot, Elias (1958), *Suomalais-ruotsalainen sanakirja. Finskt-svenskt lexikon I–II*. Helsinki: WSOY.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien* (1898 ff.). Lund: Gleerups.
- SAOL = *Ordlista över svenska språket utgiven av Svenska Akademien* (1998). Tolfte upplagan, fjärde tryckningen. Stockholm: Norstedts Ordbok.

Ruth Vatvedt Fjeld

”GJERNINGSMANNEN ER EN KVINNE”

Om kjønnsmarkerte personbetegnelser i moderne norsk

Nordmenn flest mener at Norge er et land der likestillingen er kommet langt, og at vi internasjonalt er et foregangsland i arbeidet for lik makt og status for begge kjønn. I likestillingsdebatten har det vært mye diskutert om personbetegnelser bør være kjønnsmarkert eller ikke. På 1970- og 1980-tallet ble det derfor laget mange nye ord for å tette disse leksikalske hullene i norsk. En omvendt strategi var å lage parallellformer for begge kjønn, slik at det ble synliggjort når det var kvinnelige aktører. Maskuline former brukt generisk eller kjønnsnøytrale former innebærer usynliggjøring av kvinner og kvinners innsats. I Norge fikk vi i 1975 Lov om likestilling, som gav forbud mot kjønnsdiskriminering i bl.a. stillingsannonser, og det førte til kjønnsnøytrale yrkesbetegnelser som *renholder* for *vaskedame*, *husøkonom* for *husmor*. Nå nesten 30 år etter at likestillingsloven ble vedtatt, har jeg gått gjennom et moderne aviskorpus på over 180 millioner ord og søkt opp sammensetninger på *-kvinne* og *-mann* for å finne ut hvordan slike kjønnsmarkerte personnevninger brukes. Jeg vil i denne artikkelen vise i hvilken grad betegnelseene faktisk er i bruk, om spredningen i typer er noenlunde lik for begge kjønn, og hvilke betydningsnyanser de nye feminine betegnelseene har utviklet.

Frekvensen av kjønnsmarkerte personbetegnelser er svært skjev i materialet. Det ble 53 811 treff på sammensetninger med etterleddet *-mann* og 19 600 treff på sammensetninger med etterleddet *-kvinne*. Det viser at menn omtales tre ganger så ofte som kvinner i norske aviser, og det er i seg selv interessant. Dermed er det heller ikke unaturlig at det trengs flere ord for forskjellige typer mannsroller enn kvinneroller. Riktignok er det en feilkilde at mange norske etternavn ender på *-mann* og blir telt som vanlige appellativer, norsk bruker ikke etterleddet *-kvinne* i personnavn. Dessuten har kvinnebetegnelser etterleddet *-dame* oftere enn mannsbetegnelser dannes med *-herre*, så det er en viss uorden, men frekvensforskjellen er så stor at det uten tvil kan fastslås at det refereres mye oftere til menn enn til kvinner i norske aviser.

Det er ikke bare ord med etterleddene *-mann/-kvinne* som er kjønnsmarkert. I tillegg til sammensetninger med *-herre/-dame* og *-gutt/-jente* gjelder det hele slektskapsterminologien, *mor-far*, *datter-sønn*, *søster-bror*, *tante-onkel*. Det er fortsatt slik at det er vanligere å snakke om *eldstesønn*¹ (168) enn *yngstesønn* (12) og *yngstedatter* (12) enn *eldstedatter* (6), både i konkret og overført betydning. En fullstendig undersøkelse av kjønnsmarkerte personbetegnelser i ordforrådet burde derfor også omfatte bruken av slike sammensetninger. Det blir liten plass for det her, men jeg tar med noe om *herre/dame* og *tante/onkel* brukt som etterledd.

Kjønnsmarkerte personbetegnelser i det sentrale ordforrådet

Det fins en del vanlige personbetegnelser som fungerer som en slags ubestemte pronomen. De tilhører nærmest et lukket ordforråd, og nesten alle har bare maskulin form. Det gjelder betegnelser for rangering etter rekkefølge:

første-, andre-, tredjemann osv., nestemann, sistemann

Også for kvalitet, alder og størrelse er det slike rangerende former:

¹ Tallene i parentes angir treff i aviskorpuset på 180 millioner ord.

bestemann
eldstemann
minstemann
hovedmann

For noen få er det i vår tid utviklet parallelle feminine former, men de brukes forholdsvis sjelden:

sidemann (243) – *sidekvinne* (8)
likemann (43) – *likekvinne* (1)

Dersom slike pronomenaktige personbetegnelser får feminin form, får de gjerne en helt annen betydning. I motsetning til *førstemann*, som betegner den som fysisk kommer først i en konkurranse e.l., har det ganske nye ordet *førstekvinne* (10) den helt spesielle betydningen 'statsministerfrue', som vel egentlig står for 'førstemannens kvinne', i motsetning til den gamle betegnelsen *førstedame* (581), som refererer til kongens hustru, dvs. dronningen. Å være gift med en statsminister eller konge er en spesiell rolle som krever markert betegnelse, men språket er fortsatt usymmetrisk med hensyn til kjønnsmarkering her. Det er lite sannsynlig at f.eks. prins Fredrik av Danmark blir kalt ***førstemann* eller **førsteherre*.²

En del ord som er i mellomposisjon mellom yrke/rolle og ubestemt pronomen, har fått begge former:

fagmann (237) – *fagkvinne* (1)
gjerningsmann (6603) – *gjerningskvinne* (27)
målmann (278) – *målkvinne* (3)

Det kan muligens ses som tegn på at kjønnsutjamning er i ferd med å skje også i denne typen personbetegnelser.

² * betyr at ordet ikke er belagt i materialet, ** betyr at ordet har en annen betydning enn kjønnsantonymet.

Andre allmennord

Det fins også en del allmennord som er personbetegnelser for roller i samfunnet. De tilhører ikke det lukkede ordforrådet, men er forholdsvis vanlige:

- *kjentkvinne – *kjentmann* (171)
- **leg-/lekkvinne* – *leg-/lekmann* (158)
- *privatkvinne – *privatmann* (34)
- *sendekvinne – *sendemann* (206)
- *rikkvinne – *rikmann* (459)
- *vandringskvinne – *vandringsmann* (10)
- **villkvinne – *villmann* (477)
- *viskvinne – *vismann* (90)
- *voldskvinne – *voldsmann* (168)

Ord som *voldskvinne* forekommer sikkert, men er ikke belagt i det undersøkte avismaterialet. Det kan se ut som om etterleddet i disse ordene har beholdt den kjønnsnøytrale betydningen 'menneske' fra gammelnorsk *maðr*. I de antydende feminine formene ville betydningen ikke alltid vært symmetrisk, f.eks. gir ordet *villkvinne* helt andre assosiasjoner enn *villmann*.

Det fins også betegnelser på spesielle figurer eller leketøy som ikke har kvinnelige variantformer:

- *seigkvinne (som nå fins i virkeligheten) – *seigmann* (23)
- *sprellekvinne – *sprellemann* (29)
- snøkvinne* (1) – *snømann* (82)

Det var riktignok ett treff på *snøkvinne*, men det er en typisk tilfeldig laging:

Unge kvinner går forbi en enorm *snøkvinne* foran et bilde av julenissen.

Yrkesbetegnelser som mangler feminin form

Man skulle tro at yrkesbetegnelser var kjønnsbalansert i det moderne norske arbeidslivet, slik at det enten fins kjønnsnøytrale termer, eller både en maskulin og en feminin form. Det viser seg imidlertid å være feil. Det er fortsatt mange mannlige yrkesbetegnelser i materialet der det ikke fins kjønnsantonym:

bankmann
bonde
brannmann
kjøpmann
lagmann
polititalsmann
riksmeklingsmann
sjømann
sysselmann

Det kan være at vi ikke har hatt behov for feminine betegnelser på disse yrkene, f.eks. har vi ennå ikke hatt noen *riksmeklingskvinne* i Norge. Men heller ikke *bankmann* har fått feminin form, selv om kanskje de fleste som arbeider i bank nå er kvinner. I stedet brukes det nøytrale *bankfunksjonær*, men det dekker ikke helt det samme begrepet.

I tradisjonelle yrker som det er liten rekruttering til i dag, er det fortsatt vanligst med bare maskuline former. Det er ingen belegg på følgende feminine former:

*fangstkvinne
 *fergekvinne
 *huskvinne (motsv. husmann)
 *krigskvinne
 *tømmerkvinne (i hvert fall i overført betydning)

Formene vitner om en mannsdominert yrkeskultur da betegnelsene oppstod. Vi kan vanskelig tenke oss disse formene i bruk, men formelt skulle det ikke være noe i veien for at vi fikk dem. At det er mulig med slike feminine former, viser nyutviklinger som *målkvinne*, *legkvinne* og *fagkvinne*.

For yrker og sosiale roller som er viktige i vår tid, er det ganske vanlig med både maskuline og feminine former, særlig i det politiske språket, der aktørene også er opptatt av likestilling mellom kjønnene:

forkvinne
fylkeskvinne
statskvinne
stortingskvinne
varakvinne

Slike personbetegnelser vekker ikke nevneverdig oppsikt i moderne norsk avisspråk.

Kjønnsnøytrale personbetegnelser

Det trenger ikke være noen mangel at det ikke fins parallelle former for begge kjønn. Mange personbetegnelser har ikke kjønnsmarkering, og de virker verken ufullstendige eller uinformative av den grunn:

elev
nabo
poet
sjef

Noen språk har feminin form for noen av disse ordene, også i så nær beslektede språk som tysk, f.eks. *Schülerin* og svensk *professorska* (som ifølge *SAOB* kan bety både 'kvinnelig professor' og 'kvinne gift med mannlig professor'). I norsk fins sammensetninger som *nabokvinne*, *nabokjerring*, men ved *elev* har jeg ikke funnet noe kjønnsmarkert uttrykk, som **jenteelev* e.l. Om slike personbetegnelser har kjønnsantonymer eller ikke, er sannsynligvis konvensjonell tilfeldighet når språkene er fra så like kulturer.

Materiale

Personbetegnelser med etterleddet *-kvinne* kan ha forskjellige typer forledd:

substantiv:	<i>adelskvinne, bordkvinne</i>
verb:	<i>spåkvinne</i>
adjektiv:	<i>yngstekvinne</i>
preposisjon/adverb:	<i>bakkvinne, alenekvinne (alenemor), mellomkvinne</i>
hel frase:	<i>bank i bordet-kvinne, fordi-jeg-er-kvinne, ja-takk-begge-deler-kvinne</i>

Den sistnevnte forleddstypen fins det ingen belegg på med etterleddet *-mann*, og de brukes ofte klart ironisk.

Mangler maskulin form

Mange sammensetninger har bare feminin form. Da har grunnformen både maskulin og generisk betydning, og det gjør systemet usymmetrisk. Formen *lederkvinne* er kjønnsmarkert for *leder*, man kan neppe tenke seg formen **ledermann*. Det samme gjelder *trell*, *nabo*, *slave*, *kjendis* som forledd i personbetegnelser. Noen få har sammensetning av begge kjønn som forledd: *ungkarskvinne*. De er sekundære laginger der en maskulin sammensetning seinere har blitt utvidet til en ny, feminin form. At *ungkarskvinne* er et akseptert ord, burde tilsi at det ikke er umulig med ord som **jordmormann*, men det har jeg ikke funnet belegg på. Her har vi fortsatt et leksikalsk hull i norsk.

En sekundær form som *jomfrukvinne* er interessant. Et ord for 'mann som ikke har hatt sex', fins ikke i norsk. Vi har *svenn* og *ungkar*, men de betyr begge bare 'ugift mann'. Fenomenet 'mannlig jomfruelighet' har muligens vært så sosialt uakseptabelt at det har vært uenevnelig. I så fall er ordet *jomfru* en personbetegnelse som mangler kjønnsantonym av eufemiske grunner. Men fenomenet i omtale av kvinner er tydeligvis så viktig at det til og med dannes pleonastiske former som *jomfrukvinne*. Da burde det også være mulig å danne formen **jomfrumann*.

De mest frekvente sammensetningene

Den mest frekvente personbetegnelsen med *-mann* som etterledd er *talsmann*, med 12 829 treff, og med *-kvinne* er det *talskvinne* med 2 119 treff. (At dette yrket har høyest frekvens for begge kjønn, kommer sannsynligvis av at det undersøkte korpuset er avistekster.) På andreplass kommer *styreformann* på mannssiden, med 8 808 treff. Deretter følger *formann*, *nordmann* og *lensmann*. Den nest vanligste sammensatte personbetegnelsen med *-kvinne* er *pressetalskvinne*, med 660 treff, deretter kommer *politikvinne*, *forretningskvinne* og *anker Kvinne*. Alle disse yrkene er forholdsvis moderne yrker i mellomsjiktet.

På mannssiden kommer *pressetalsmann* på åttende plass med 3 059 tilslag, mens *pressetalskvinne* altså er på andre plass, *politimann* kommer på sjuende plass og *ankermann* kommer svært langt ute i rekka (noen og hundrede-plass). Ordet *forretningskvinne* er det femte vanligste kvinneordet, mens vi først finner *forretningsmann* på syttende plass. Og det er vel fortsatt liten tvil om at det fins mange flere forretningsmenn enn -kvinner.

Det fins en del former som ikke har noe feminint motsvar: *ektemann*, som er det åttende vanligste med *-mann*, har *hustru* som kjønnsantonym. Det ordet ville faktisk kommet på tredje plass blant de mest frekvente feminine formene dersom det hadde hatt formen **ektekvinne*.

Det er klar forskjell i frekvens på sammensatte substantiv med *-mann* eller *-kvinne* som forledd. De har omtrent like mange forskjellige typer forledd, men det er ikke samme forleddene. Det er denne forskjellen jeg synes er interessant, og som jeg her skal forsøke å klassifisere etter funksjon, samt undersøke om det er et mønster i manglende kjønnsantonym.

Sosial status/posisjon:

adelskvinne – *adelsmann*
arbeiderkvinne – *arbeidermann
bosetterkvinne – *bosettermann
frontkvinne – *frontmann
førstekvinne – **førstemann
jetsetkvinne – *jetsetmann
kjendiskvinne – *kjendismann*
lederkvinne – *ledermann
nabokvinne – *nabomann*
russeforkvinne – *russeformann*
slavekvinne (jf. *slavinne*) – *slavemann
sosietetskvinne – *sosietetsmann
trellkvinne – *trellmann

For de fleste betegnelsene for sosial posisjon fins en umarkert form som både har generisk og maskulin betydning (arbeider, bosetter, kjendis, leder, nabo, slave, trell). Unntatt er høystatusposisjonen *adelskvinne*. For *frontkvinne* i betydningen 'kvinne som fronter en sak' mangler maskulin form i det hele tatt.

Yrke/hobby:

bondekvinne – *bondemann
håndballkvinne – *håndballmann
misjonskvinne – *misjonsmann
talskvinne – *talsmann*
politikvinne – *politimann*
jegerkvinne – *jegermann
meglingskvinne – *meglingsmann*

Ved yrkesbetegnelsene er det typisk primæryrkene som mangler kjønns-antonym.

Psykiske egenskaper:

barnekvinne – *barnemann
djevekvinne – *djevlemann
edderkoppkvinne – *edderkoppmann* (1)
foregangskvinne – *foregangsmann*
følelseskvinne – *følelsesmann
hederskvinne – *hedersmann*
jernkvinne – *jernmann
kjendiskvinne – *kjendismann* (1)
konkurranseskvinne – *konkurransemann*
kvinnesakskvinne – *kvinnesaksmann* (1)
machokvinne – *machomann*
maktkvinne – *maktmann* (som regel flertall: *maktmenn*)
morokvinne – *moromann*
neikvinne – *neimann*
nåtidskvinne – *nåtidsmann
overkvinne – *overmann*
revolverkvinne – *revolvermann*
sensasjonskvinne – *sensasjonsmann*
suksesskvinne – *suksessmann
superkvinne – **supermann
vampyrkvinne – *vampyrmann* (1)
vidunderkvinne – **vidundermann

Personbetegnelser etter psykiske egenskaper har både maskulin og feminin form der egenskapen er udelt positiv: *foregangsmann/-kvinne*, *hedersmann/-kvinne*. De feminine formene er imidlertid ganske nye. Sammensetninger der egenskapen er negativ, har som regel bare feminin form: *djevekvinne*. Den maskuline formen faller sammen med den generiske. Det er flere nedsettende psykologisk klassifiserende personbetegnelser på kvinner enn på menn: *barnekvinne*, *vampyrkvinne*. Når egenskapen er positiv, er betegnelsen gjerne nedlatende eller ironiserende: *vidunderkvinne*, *følelseskvinne*.

Utseende eller andre fysiske egenskaper:

bustekvinne – *bustemann
elefantkvinne – *elefantmann
apekvinne – *apemann*

Det er flere sammensetninger for kvinner enn for menn der forleddet beskriver personens ytre attributter.

Mål for det annet kjønns ønsker eller behov:

drømmekvinne – *drømmemann*
favorittkvinne – *favorittmann*
korttidskvinne – *korttidsmann
idealkvinne – *idealmann*

Hvor ofte de kjønnsmarkerte personbetegnelsene brukes, er svært avhengig av kjønn. Det er typisk at ordet *drømmekvinne* kommer på tolvte plass blant kjønnsmarkerte sammensetninger, mens man for *drømmemann* kommer helt ned på rundt 150.-plass.

Uklar funksjon:

pyjamas-kvinne
tangentkvinne
tegnefilmkvinne
viruskvinne

En del sammensetninger med etterleddet *-kvinne* har uklar betydning. Ingen av dem hadde kjønnsantonym.

Betydningsutvikling

Det er iøynefallende at nylagede sammensetning med *-kvinne* der det tidligere bare har vært etterleddet *-mann* eller betegnelsen har vært kjønnsuavhengig, ofte har et negativt eller komisk innhold. Det er f.eks. ganske forskjellige konnotasjoner knyttet til *stålmannen* og til *jernkvinnen*. De feminine nylagene fyller et moderne uttrykksbehov. En *superkvinne* (23) er ikke nødvendigvis det kvinnelige motsvaret til en *supermann* (346). En *superkvinne* er en moderne, dobbeltarbeidende kvinne som er vellykket og velstelt, har omsorg for barn og jobb og er seksuelt attraktiv. En *supermann* er bare det siste, eventuelt også utstyrt med overnaturlige fysiske krefter.

Den ganske vanlige sammensetningen *politidame* (22) har negative konnotasjoner som markerer nedvurdering av en hel yrkesgruppe. Betydningen av *bardame* (5) er jeg litt usikker på, det kan både bety en kvinnelig variant av *bartender* eller en kvinnelig bargjest. Klart negative betegnelser som *duskedame* (7), *dorisdame* (5), *puppedame* (5) har så mange belegg i moderne avisspråk at de ikke kan regnes som rent tilfeldige laginger. I et mer sammensatt tekstkorpus ville de sannsynligvis vist flere belegg. Mer tilfeldige er nok følelsesbeskrivende betegnelser som *sartheitsdame*, *bleikhetsdame* og de klart negative *snakkedame* og *oa-oa-dame*. Men at de i det hele tatt fins, sier noe om holdninger til kvinner. Det er menn som bruker disse betegnelsene, og de mangler alle maskuline motstykker.

Manglende stilistisk symmetri i etterleddet

I motsetning til sammensetninger med *-mann/-kvinne*, der det var omtrent likt antall typer sammensetninger, var det mange flere typer sammensetninger med *-dame* enn med *-herre*. Det var cirka 40 forskjellige med *-herre*, bare få hadde noen særlig frekvens ut over de fire første, mens det var 227 forskjellige med *-dame*. De fire vanligste av dem er brukt mye mer enn *herre-sammensetningene*:

førstedame
verdame
syngedame
serveringsdame

Ganske vanlige er også:

kontordame
kassadame
hjerterdame
sydame
borddame
hoffdame
kordame

Ingen av disse danner sammensetning med *-mann* som etterledd men en *borddame* kan ha en *bordkavalier*. Personen er da samtidig beskrevet som 'beleven og galant', altså svært positivt. Det ser ut til at det feminine motsvaret til det stilumarkerte etterleddet *-mann* i sammensatte personbetegnelser både er det nøytrale *-kvinne* og det stilistisk markerte *-dame*. Mens *-herre* bare gir sammensetningen positive konnotasjoner, gir *-dame* sammensetningen lettere negative konnotasjoner eller ironisk betydning. De maskuline formene mangler:

syngedame (39) – **syngemann/*syngesherre*
puppedame (5) – **puppemann/*puppeherre*
snakkedame (1) – **snakkemann/*snakkesherre*

Av fysiske grunner er det selvsagt ingen belegg på **puppemann*. Som uttrykk for mann karakterisert ved sine maskuline attributter, er det mest spesifiserte *muskelmann* (19). En del former er definert ut fra en manns posisjon, enten fysisk eller sosialt. Her mangler også de maskuline motsvarighetene:

borddame (25) – **bordmann*
sosietetsdame (4) – **sosietetsmann*
selskapsdame (8) – *selskapsmann* (2)

En *selskapsmann* er imidlertid 'en selskapelig mann', ikke noen som av yrke holder en annen med selskap, slik en *selskapsdame* gjør. Dessuten fins de mer

positive eller spesifiserte ordene *bordkavaler* (12) og *selskapsløve* (18), som vel bare kan referere til en mann. Den gammeldagse formen *-jomfru* er kun brukt i noen eldre yrkestitler eller ironisk, som i *bardiskjomfru*. Etterleddet *-svenn* er mer variert som yrkesbetegnelse: *bakersvenn*, *feiersvenn*. Så vidt jeg vet, brukes *svenn* fortsatt om 'håndverker som har løst svennebrev', og da dekker det begge kjønn. Dessuten brukes det i sammensetninger for svært bestemte og avgrensede roller: *brudesvenn*, *peppersvenn*. Her fins det feminine motstykker: *brudepike*, *peppermø*. Ord med etterledd som *dame-herre*, *jomfru-svenn* er gjerne foreldede eller stilmarkerte betegnelser.

Det er ganske tydelig at det oftere er negative bibetydninger ved ord sammen satt med *-dame* enn med *-mann* eller *-herre*. Yrkesbetegnelser med *-dame* som etterledd er ofte klart underordnede yrker eller lavstatusyrker. Siden ordet *dame* egentlig er en høystatusbetegnelse på kvinne, har alle disse yrkesbetegnelsene et anstrøk av ironi:

serveringsdame
hallodame
vaskedame
ryddedame
resepsjonsdame

Mer nøytralt er kanskje *sydame* (62), og *ryddedame* (3) har vel positive konnoatasjoner om det brukes i overført betydning om person som ordner opp etter konflikter eller andre organisatoriske problemer. Den tilsvarende maskuline formen er ikke **ryddemann*, men det betraktelig mer frekvente *ryddegutt* (191), da utelukkende brukt om menn i høye lederstillinger som tar seg av bedrifter i store vansker. Motstykket *ryddepike* (12) er bare brukt om kvinner som gjør konkret oppryddingsarbeid på hotell e.l. *Vaskedame* er fullt levende med 32 tilslag med konkret betydning, *hallodame* har 29 treff og *serveringsdame* 76 treff.

For sammensetninger med etterleddet *-herre* er bildet annerledes, det er reservert for spesielle betegnelser, og nesten alltid koblet til makt. Materialet har følgende belegg:

byggherre
feltherre
godsherre
jungelherre
overherre
seierherre

De mest vanlige er *byggherre* (397), *seierherre* (411), *krigsherre* (92) (jeg har da hoppet over *Vårherre*). Det mest underdanige yrket er *kammerherre* (21), men det er jo likevel en posisjon som er forholdsvis høy i samfunnet. Jeg understreker at dette er ord fra moderne avistekster.

Sammensetninger med tante og onkel

All slektskapsterminologi er kjønnsmarkert og kan gi opphav til mer generelle personbetegnelser i sammensetninger. Materialet viste følgende sammensetninger med *tante* og *onkel*:

<i>arvetante</i>	<i>amerikaonkel</i>
<i>barnehagetante</i>	<i>barnehageonkel</i>
	<i>barne-TV-onkel</i>
	<i>eventyronkel</i>
<i>filletante</i>	<i>filleonkel</i>
	<i>fotballonkel</i>
	<i>gammelonkel</i>
<i>grandtante</i>	<i>grandonkel</i>
	<i>kulturonkel</i>
<i>leiketante</i>	
<i>parktante</i>	<i>pengeonkel</i>
	<i>politionkel</i>
<i>reise-tante</i>	<i>revyonkel</i>
	<i>steonkel</i>
<i>supertante</i>	
<i>sosial-tante</i>	

*teatertante**tryllekunstneronkel**tv-tante**tv-onkel**yndlingstante**yndlingsonkel*

På samme måte som for *herre* er sammensetningene med *onkel* gjennomgående mer nøytrale, positive eller prestisjegivende enn sammensetninger med *dame/tante*. Det er likevel en tendens til at også *onkel*-formene får et noe ironisk eller humoristisk preg i norsk avisspråk.

Denne lille artikkelen kan bare tjene som en kort introduksjon til et omfattende emne. Eksemplene fra aviskorpuset dreier seg stort sett om omtale. Når det gjelder tiltaleformer, er personbetegnelse endå mer kjønnsrelative. For eksempel kan et ord som *svigermor* nesten ikke benyttes som tiltaleform lenger, fordi det har negative konnotasjoner. I vår moderne kultur med raske omstillinger, ungdomsdyrking og endringer i kjønns- og familiemønstre er det vanskelig å finne rett tiltaleform. Vi er ofte usikre på om vi skal velge fornavn, etternavn eller begge deler. Også her er det tydelig at konnotasjonene er avhengige av kommunikasjonspartenes kjønn.

Materiale

<<http://helmer.hit.uib.no/tekster1/norsk.html>>

Anna-Lena Østern

”JA, MEN E DU BARNHATARE DU DÅ ELLER?”

Kompetens i genren intervju hos elever i elvaårsålder

Att kunna diagnostisera elevers språkfärdighet kräver både pedagogiska, lingvistiska och diagnostiska färdigheter. I skolan behöver lärare kunna läsa den text elevernas språkfärdighet inom olika genrer utgör (se också Østern & Heilä-Ylikallio 1998). I denna artikel vill jag lyfta fram ett analys exempel, där en aspekt av elvaåringars språkligt-kulturella kompetens är i fokus, nämligen deras förståelse och kompetens inom genren muntlig intervju. Genom analysen vill jag peka på, hur elever använder sin vardagskompetens för att lösa en uppgift i skolkontext. Som arena för lärande är skolan bara en del av elevernas erfarenhetsvärld. De erövrar kulturell läsfärdighet genom att ingå i olika kulturella kontexter.

Bakgrund i projektet *Modersmålet svenska i finskt språkbad*

Utbildningsstyrelsen har genom uppdragsforskning i samarbete med Åbo Akademis pedagogiska fakultet följt med utvecklingen av försöket med språkbad på finska i Jakobstad. Syftet med forskningsprojektet *Modersmålet svenska i finskt språkbad* är att undersöka, hur modersmålet svenska utvecklas hos de

elever som deltar i finskt språkbåd. Vetenskaplig ledare för projektet är professor Anna-Lena Østern. Datainsamlingen inleddes i maj 1997, dvs. när språkbådseleverna var färdiga med årskurs tre (Andersson & Backlund 1998). En årlig datainsamling har gjorts till och med årskurs sex (Østern & Smeds & Sjöholm 1999; Østern & Sjöholm & Smeds 1999). Datainsamlingen avslutades i maj 2000 (Slutrapport under arbete, Østern). Forskningsprojektet har således en longitudinell karaktär och omfattar fyra års datainsamling från en språkbådsklass samt från en jämförelsegrupp (elever i svenskspråkig klass). I denna artikel redovisas ett exempel från det datamaterial som samlades in efter årskurs fyra, närmare bestämt vid skolstart 1998 i årskurs fem. De elever som deltagit i datainsamlingen i övergången mellan årskurs fyra och fem är alltså i elvaårsåldern. Språkbådgruppen omfattar nitton elever (tolv pojkar och sju flickor). Jämförelsegruppen omfattar tretton elever (sex pojkar och sju flickor).

Om modersmålet i språkbåd generellt

En övergripande målbeskrivning för språkbådet är att språkbådet skall leda till funktionell tvåspråkighet. Innebörden av detta kan tolkas på olika sätt men ett sätt kunde vara att eleverna efter språkbådstiden skulle ha "förmåga att obehindrat kommunicera med sina språk i vardagens olika kommunikationssituationer". En noggrannare titt på begreppen ger vid handen att *kommunicera* kan tolkas som att använda språken skriftligt och muntligt; *obehindrat* kan omfatta användning av olika språkregister (talspråk, officiellt språk, ungdomsspråk, könsspecifikt språk m.m.). De olika *kommunikationssituationerna* kan omfatta olika språkmiljöer som skola, omgivande närmiljö och lokala, regionala och nationella språkmiljöer. Språkbådseleven kan i skolan kommunicera med läraren på sitt modersmål och bli förstådd. Så är det inte ute i samhället. Språkbådseleven måste därför få möta olika språksituationer. Den modell av språkbåd som genomförs i Jakobstad är tidigt fullständigt språkbåd. Språkbådet är naturligtvis frivilligt.

Genrekunskap

Under datainsamlingen i övergången från årskurs fyra till årskurs fem var genremedvetenhet och genrekompetens i fokus, liksom i datainsamlingen från slutet av årskurs fem och sex. Genom uppgiftskonstruktionen valdes provmaterial, som var avsett att fånga aspekter av elevernas modersmålskompetens på ett mer omfattande sätt än endast normativt. Genom att undersöka genrekompetensen ville vi beskriva elevernas funktionella språkfärdighet, i synnerhet deras pragmatiska språkliga medvetenhet.

Genre har traditionellt definierats som ett skönlitterärt begrepp. Under hela nittio-talet har det vuxit fram en skoltradition med språkbruksanalys i fokus. Genom detta har också ett textlingvistiskt genrebegrepp vuxit fram. Genrebegreppet har dessutom tolkats mera allmänskulturellt och gränserna mellan språk och litteratur, mellan muntligt och skriftligt, mellan grafem-baserade och ljud-, bild- och rörelsedominerade genrer försvinner mer och mer. Också undervisnings- och provformer visar klara genredrag. (Esmann & Rasmussen & Wiese 2000; Ongstad 1990.)

En genre kan jämföras med en stig som trampas upp. Olika sätt att använda språket faller in i fasta mönster. Mycket av kommunikation mellan människor underlättas av genremarkörer. Genom att använda bestämda genresignaler ges information om vilken typ av samhandlings- och kommunikationssituation det är fråga om.

I uppgiftskonstruktionen har funktionell språkfärdighet varit i fokus för forskningsintresset. Begreppet kulturell läsfärdighet (*literacy*) har fungerat som vägledande princip vid utformningen av provuppgifterna genom att låta skolkulturen möta samhällets kultur och ungdomskulturen.

I genrekunskap finns aspekter som inte är beroende av ett specifikt språk, utan som sedan de lärts i princip kan användas oberoende av språk: t.ex. det som kallas berättargrammatik och genrescheman. Icke språkberoende är också pragmatiska aspekter som uttrycks genom referensteorin (Leinonen 1998). Denna handlar om hur mycket som underförstås i en informationskedja, eller mera specifikt: vad behöver en tänkt mottagare få för information för att förstå sändarens budskap? Kommunikativitet är ett annat vägledande begrepp för att beskriva en god skrivpedagogik (t.ex. Evensen 1993:210). Lorentzen (1992) skriver angående detta att många barn för sitt skrivande inte saknar mottagar-

medvetenhet utan de saknar mottagare. Det finns också aspekter som är direkt kopplade till det specifika språket som lexikonkunskap, kännedom om idiomatiska uttryck, termer, uttryckssätt, syntax och morfologi.

Det språkliga kitt som håller samman texter är referentkopplingarna. Bindeorden kan ange kausalförhållanden, medgivanden, motsättningar, alternativ, ange tidsföljd eller fungera som en ikonisk koppling genom upprepning. Genom det språkliga kittet skapas koherens, dvs. en väl sammanhållen text.

Genreförståelse och förebilder

Aase (1991:20) skriver att genreförståelse har att göra med att ha sinne för vem som är mottagare och vad som är viktigt att få med sig i en text. Det är delvis detsamma som att vara formmedveten, men det är också detsamma som att vara situationsmedveten. Genren definieras både genom form och situation. Vidare påpekar Aase att det att förstå genre innebär att förstå vår kultur. Det är kända formdrag som associeras med olika typer av texter. I undervisning är det viktigt att ge klara regler om genre, men att samtidigt visa stor generositet inför elevernas hantering av genremodellerna. I boken *Svenska med sting!* har jag (Østern 2001) mera utförligt diskuterat genrekompetens och sociokulturell förståelse.

Bakgrund för val av intervju som uppgift

Barn i 10–11-årsåldern har rätt mycket erfarenheter av intervju. Genom barn- och ungdomsprogram i radio- och TV har de erfarenhet av andra unga som intervjuar. I nyhetssändningar ingår intervjuer. Också i dagstidningar och tidskrifter ingår ofta intervjuer.

Det är mera osäkert hur systematiskt skolan undervisar i intervjuteknik och ger eleverna erfarenheter av att intervju och bli intervjuade. Som uppgift

för att pröva muntlig färdighet, i synnerhet pragmatiska aspekter, är intervjun intressant.

Det finns en kognitiv sida som är språkoberoende, i varje fall till en viss grad. Det är uppfattningen av genreschema. I analysen av barnens intervjuer är begreppet genre i fokus. Svenska och finska är språk som i kulturellt hänseende ligger varandra nära, dvs. man kan göra intervju på finska och på svenska ungefär på samma sätt. Det krävs av eleverna en kulturell läsfärdighet som omfattar artighetsmarkörer och turtagningsmarkörer. Dessa ligger delvis på kroppsspråksnivå och kan inte bli föremål för analys med utgångspunkt i ljudband och transkriptioner. I den kulturella läsfärdigheten ingår också bedömningar av rimlighet i en situationskontext. Vidare ingår genreschemauppfattningar om hur en intervju börjar, hur den vidareförs och hur den slutar. Ett mera subtilt inslag är intervjuarens lyhördhet inför intervjupersonen, något som kommer till synes i hur intervjuaren beaktar intervjupersons svar i det fortsatta frågandet. Vidare består lyhördheten i att intervjuaren inte låter sina egna preferenser alltför starkt färga intervjun, utan låter intervjupersonen komma fram.

Intervjuuppgiften och genomförandet av intervjun

Intervjuuppgiften kopplades i datainsamlingsfasen tematiskt ihop med de tre föregående uppgifterna, nämligen avkodningsuppgiften, läsförståelsen och argumentationsuppgiften. Alla uppgifter handlar om skola och centrala inslag är att skolan kostade förr, samt frågan om vem som skall betala, ifall skolavgifter införs igen nu. Intervjuuppgiften genomfördes efter argumentationsuppgiften.

Intervjuperson (IP) var försöksledaren, en ung vuxen (två forskningsassistenter samlade in data). Intervjuare var eleverna. I intervjusituationen var det bara en elev och försöksledaren i rummet. Utgångsläget är med andra ord osymmetriskt: ett barn intervjuar en vuxen. För att göra relationen mera jämbördig valdes en fiktiv kontext för intervjun.

Instruktionen för intervjun löd:

Tänk dig att jag är en av dem som tycker att skolan skall börja kosta. Tänk dig att du arbetar för radion och skall göra en kort intervju för finlandssvenska skolelever om det här. Ingen vet någonting om att skolan skall börja kosta. Intervjua så att du får reda på något om den du intervjuar och hennes åsikter. (Intervjun bandas.)

Uppgiftsanalys

Temat för intervjun är klart: en person anser att skolan skall börja kosta. Denna person skall intervjuas så att radiolyssnare (finlandssvenska skolelever) får reda på något om den man intervjuar och hennes åsikter.

Konklusion: I intervjun borde ingå frågor om personen samt frågor om temat.

Intervjuns längd: Intervjun skall vara kort.

Konklusion: Det är viktigt att bibehålla fokus, eftersom tiden för intervjun är begränsad.

Mottagarmedvetenheten nämns i instruktionen genom benämningen finlandssvenska skolelever samt mediet radio.

Konklusion: Stilen på intervjun bör vara rätt ledig och rakt på sak eftersom mottargruppen är barn och ungdom i skolålder.

Konklusion: Radiomediet kräver tydlighet, normspråk, tempo. Intervjuaren bör veta något om frågeteknik samt om intervjustruktur.

Genren intervju

Genren intervju kan beskrivas utgående från intervjuarens frågeteknik och intervjuns struktur, färdighet i metakommunikation samt språkanvändning:

”JA, MEN E DU BARNHATARE DU DÅ ELLER?”

Frågeteknik:	<p>Ej ledande frågor.</p> <p>Ej argumentation från intervjuarens sida.</p> <p>Öppna frågor, fokuserande frågor.</p> <p>Variation i frågesätt.</p>
Intervjuns struktur:	<p>Intervjun kan inledas med frågor om intervju-personens bakgrund. Intervjuaren kan också välja att gå direkt på temat, eftersom det finns ett genrekrav om att intervjun skall innehålla intressanta engagerande frågor. I radio är det en poäng att fatta sig kort och gärna slående.</p> <p>En tillräckligt lång kedjelängd bör finnas, så att interaktionen får dynamik och tillräckligt med utbyte av information och värdering av information sker. Intervjun skall alltså ha en poäng, ett fokus.</p> <p>Intervjun skall också avslutas, så att den intervjuade (och radiolyssnarna) vet att nu är intervjun färdig.</p>
Metakommunikation:	<p>Inför uppgiften tränades inte eleverna att göra intervjuer. En del elever metakommunicerar om intervjuformen i början, under intervjuns gång samt i avslutningsfasen. Metakommunikationen visar att eleverna gör perspektivbyte, ser sin egen roll utifrån. Denna typ av metakommunikation signalerar utveckling av medvetenhet om förekomst av t.ex. genrescheman.</p>
Språk:	<p>Eleverna intervjuar på svenska. Språket i funktion prövas på ett rätt omfattande sätt, i synnerhet ordval, meningsbyggnad, färdighet att följa genreschemats krav, ögonblicklig problemlösning och beslutsfattande.</p>

Konklusion: Genom intervjuanalys fångas centrala aspekter av elevens funktionella språkkompetens.

Hurudan genrekompetens har elvaåringarna inom genren intervju?

Genom analysen av intervjuerna söker jag svar på följande fråga: Hurudan genrekompetens, vad gäller intervju, visar eleverna i språkbadsklassen jämförda med eleverna i svenskspråkig klass? Frågan bryts ned i mindre komponenter med utgångspunkt i uppgiftsanalysen: Hur beaktar eleverna intervjupersonens svar? Sker sammanbrott i kommunikationen? Hur börjar intervjun? Vilka frågeord använder intervjuaren under intervjun? Hur genomförs intervjun med avseende på kedjelängd? Hur många gånger sker utbyte av initiativ-respons? Hur avslutas intervjun? Vilka nivåer av kompetens representerar eleverna?

Intervjupersonens autenticitet

Genom analysen av intervjuerna framgår att datainsamlaren i några intervjuer inte har varit medveten om betydelsen av att i roll som intervjuperson agera med den önskvärda respekten för intervjuarna. I intervjun framkommer hos intervjupersonen två typer av argument för att skolpeng skall tas. Det ena argumentet är att skolan är fattig och husen behöver renoveras osv. Den andra typen av argument är att skolavgiften skall vara 100 000 mark per elev. Argumenten som intervjupersonen framför, framstår som rent obegripliga och som mycket orealistiska. När elevintervjuarna påpekar det orimliga i en så hög avgift, visar intervjupersonen ingen förståelse för intervjuarnas argument. Hon breder på och frånskriver sig ansvar för föräldrarnas möjligheter att betala skyhöga skolavgifter och för att själva kunna undervisa barnen. Eleverna går in i intervjun med seriositet, men väljer olika lösningar i sitt bemötande av intervjupersonen. Efter några försök ger eleven upp – eller gör en genreglidning mot argumentation och intervjun avslutas i ilska.

Exempel på elevernas reaktioner:

P2 Ja, men e du barnhatare du då eller?

P3 Men int vet ja vafö egent he ska kost hondratusen. He e ganska mytsi he.

- F13 Ja ja, finns det nån annan som sku, tycker lika som du om de här?
 P19 Men varifrån sko di få hondra tusen? Jo men dehär om man redan har stora lån?
 P25 Men di där de finns int så många som har hondratusen varje läsår.
 IP Nämen man kan ju låna.
 I Men blir det inte ganska orättvist för somliga barn då, alla kommer inte ha råd att gå i skola.
 IP Ja men orättvisor finns ju ändå i samhället hur mycket som helst.
 I Joo, men i alla fall va jag tycker så skulle dom nog borda vara människans rättigheter att få gå i skolan.
 IP Vaffö tycker du det då?
 I Nå för ja själv tycker de e ganska rolit att gå i skola.

Eleverna tar intervjupersonens kommentarer seriöst, men förslaget att en enskild familj för ett barn skulle betala 100 000 mark faller i elevernas ögon också på sin egen orimlighet. Också förslaget om att föräldrarna skulle ta lärarens roll kommenteras tydligt som i P2:s. En hel intervju med en intervjuare, Pojke 3 i den svenskspråkiga klassen, som går in i argumentation får utgöra exempel på problematiken med intervjupersonens autenticitet:

- P3 Vafö tycker du att skolan ska börj kost hondratusen per år?
 IP Ja tycker att vi behöver mera, fler lärare i finlandssvensk skola.
 P3 He e no ganska bra med lärare men int vet ja vafö man vafö egent he sku kost hondratusen, he'e ganska mytsi he.
 IP Ja men jag tror nog att alla föräldrar har råd.
 P3 Nä, tror it ritit he'e så mang som har råd att betal hondratusen per år.
 IP Ja i fall di här föräldrarna inte har råd så då tycker jag att, föräldrarna kan hålla kvar sina barn i hemmet, ingen skolgång.
 P3 He'e jo domt, t-tå, tå kan, då lär de ju int sig nating.
 IP Nå, va tror du att föräldrarna int har nånting att lära sina barn?
 P3 Nå int na mytsi.
 IP Ja, men no e de säkert några barn som kommer till skolan.
 P3 He'e no lite he.
 IP Nå men int e de väl så farlit fast it de blir så många barn i skolan.
 P3 Ja men va'er e to för vits me fler lärare om he'e li lite bane.
 IP Ja men de här barnen so, de här e, barnen som e kvar får väl väldit bra undervisning då i så fall.
 P3 // Ööö ganska, man kan väl få tögot i skolan å.
 IP Ja men visst e de väl viktigt att vissa barn får bra undervisning, int e de väl så farlit då att några barn lämnar i hemme å int får nå undervisning alls.

- P3 // Ööö //.
- IP Så tycker jag som beslutsfattare.
- P3 // Ja hört int naa va du sa jär före så.
- IP Ja, ja tycker att de'e viktigt att vissa barn får undervisning å, å hellre då att vissa barn får väldigt bra undervisning å att de'e int alla barn får nå, de finns vissa barn som int får nån undervisning överhuvudtaget, än att nu alla får nånslags undervisning som int kostar nånting alls.
- P3 Me he'e no betär att alla e sån'ärna, för annars blir e för lite som lär sig nating, så blir e alldeles för lite som får na arbet.
- IP Ja, du har väl rätt, ja ska fundera på mina beslut.
- P3 Mm.
- IP Har du fler frågor?
- P3 Nä.

Intervjun slutar i ett sammanbrott i kommunikationen, men innan det sker har pojken ihärdigt försökt bearbeta intervjupersonen med stark och logisk argumentation. Han presenterar endast en fråga och kastar sig sedan in i argumentation. Intervjun är därmed ett exempel på genreglidning, där eleven byter genre som följd av sakinnehållet i intervjupersonens svar. Till slut ger pojken upp och intervjupersonen ställer sista frågan och får ett "Nä" till svar – av intervjuaren. I intervjumaterialet har 53 % av språkbadsgruppens elever och 31 % av jämförelseklassens elever börjat argumentera i intervjun.

Elevernas val av frågeord

Frågeord	Antal belägg			
	Jämförelsegrupp (n=40)		Språkbadsgrupp (n=57)	
	f	%	f	%
Vad	(15)	37,5	(8)	14
Varför	(6)	15	(28)	49
Hur	(1)	2,5	(1)	2
Varifrån, var	(1)	2,5	(2)	3,5
När	(0)	0	(1)	2
Verbkombinationer:				
Tycker du (inte)	(7)	17,5	(3)	5
Tänker du (Tänk om inte)	(2)	5	(4)	7
Övriga verb*	(8)	20	(10)	17,5
Totalt	(40)	100	(57)	100

* finns det, skulle det finnas, har du råd, är du/det, blir det, inte kan man ju/ha, skulle det, skall, är det, finns det, har jag frågat, gör de, kan dom.

Tabell 1. Olika typer av frågeord och verb i intervjufrågor

I tabell 1 visas en tydlig skillnad mellan de båda elevgrupperna med avseende på intervjustil: Eleverna i den svenskspråkiga klassen använder till 37,5 % frågeordet "Vad", medan språkbads eleverna endast till 14 % använder detta frågeord. Språkbads eleverna använder till 49 % frågeordet "Varför", medan de svenskspråkiga eleverna endast använder "Varför" i 15 % av beläggen. Genremässigt är "Vad" ett mera öppnande frågeord än "Varför". "Varför" leder intervju personen i försvarsposition, medan "Vad" leder intervju personen till att uttrycka sin uppfattning. Fyra av eleverna (31 %) i jämförelseklassen börjar argumentera i sin intervju och tio av språkbads eleverna (53 %) gör det.

Kedjelängd och antal frågor

Intervjuerna bestod av en interaktion mellan intervjuare (I) och intervjuperson (IP). Hela kommunikationen kan beskrivas i kedjelängd, som avser antalet initiativ (I) och respons (IP) i en enskild intervju. I intervjun ingår förutom intervjufrågor också introducerande meningar, metakommentarer, argumentation och avslutning. Alla typer av talhandlingar ingår i kedjelängden. En frekvensanalys av intervjufrågorna visar ingen signifikant skillnad mellan medelvärdet för antalet intervjufrågor i språkbadsgrupp ($x=4$) och medelvärdet för jämförelsegrupp ($x=3,83$). Inte heller kedjelängden når en nivå för signifikans vad gäller medelvärdet för språkbadsgrupp ($x=7,72$) respektive jämförelsegrupp ($x=6,25$). En tendens till signifikans i pojkarnas favör visas i variansanalys med kön som bakgrundsvariabel. Flickornas medelvärde för kedjelängd är 5,92; medan pojkarnas medelvärde för kedjelängd är 8,06. En mikroanalys av frekvenser inom olika kedjelängd visar att båda grupperna är ungefär lika skickliga i att hålla igång ett utbyte av talresponser (tabell 2).

Antal kedjor	Grupp/Andel			
	Jämförelsegrupp		Språkbadsgrupp	
	f	%	f	%
2–5	5	42	7	39
6–9	6	50	7	39
10–13	1	8	2	11
14–20	0	0	2	11
Totalt	12	100	18	100

Tabell 2. Frekvensanalys kedjelängd

Mikroanalysen visar en viss styrka i kedjelängd hos några av språkbads eleverna. Tydligare är tendensen att pojkarna upprätthåller talresponskedjan längre än flickorna, vilket framgår av tabell 3.

Av tabell 3 framgår att pojkarna till 59 % har talresponskedjor som varar 6–10 utbyten, medan flickorna till 62 % har talresponskedjor som varar 1–5

Antal kedjor	Grupp/Andel			
	Flickor		Pojkar	
	f	%	f	%
1–5	(8)	62	(4)	24
6–10	(4)	31	(10)	59
11–20	(1)	7	(39)	17,6
Totalt	(13)	100	(17)	100

Tabell 3. Kedjelängd enligt kön (frekvensanalys)

utbyten. I den mest avancerade kedjelängdsgruppen finns tre pojkar och en flicka. Intervjun utgör en arena där pojkar är motiverade att gå in i det muntliga.

Nivåbedömning av genrekompetens i intervju

Ett sätt att beskriva elevernas genrekompetens är att bedöma intervjuerna utgående från genrekrav. Genom den bedömningen beaktas olika aspekter av intervjun på ett helhetligt sätt. Kriterierna för nivåerna på bedömningen är följande:

- Nivå 3   Eleven behärskar intervjuformen mycket väl. Intervjun utvecklas från inledningen genom varierade frågor, och varierande frågesätt. Också ledande frågor accepteras. Intervjuaren (I) engagerar sig i intervjun, och en viss genreglidning mot argumentation accepteras (eftersom intervjupersonen [IP] kan vara mycket provokativ). Intervjuaren återgår dock till att ge intervjupersonen utrymme för sina åsikter. Instruktionsen att detta är en radiointervju beaktas på ett flexibelt sätt av intervjuaren, som kan bibehålla fokus, respektera turtagning i talandet, på ett flexibelt sätt bygga på intervjupersonens svar i nya frågor. Genom detta blir kedjelängden i utbytet av talresponser tillräckligt omfattande. Intervjun kan sluta med att (I) blir så arg att han/hon inte vill fråga mer ("Nä"), men intervjun avslutas inte genom kommentarer som "Nu hittar jag inte på mer". Intervjun kan också avslutas med artighetsfras som "Tack".

- Nivå 2 Också på nivå 2 behärskar eleven intervjuformen väl. Frågorna varierar i viss mån. Intervjuaren engagerar sig i intervjun och beaktar med en viss flexibilitet intervjupersonens svar. Turtagningen fungerar och intervjun har klart fokus. Kedjelängden omfattar minst tre utbyten. Att intervjun är en fiktiv radiointervju beaktas föga. Intervjun kan sluta med att intervjuaren ger upp och säger att han/hon inte hittar på mer att fråga. Intervjun kan också mynna ut i "inget slut", dvs. intervjuaren markerar inte verbalt att intervjun är slut.
- Nivå 1 Intervjuaren har en vag uppfattning om genren. Man vet att man skall fråga. Man ger dock upp nästan med detsamma och slås ut av intervjupersonens provokation, kanske efter en fråga. Ingen utveckling av intervjun. Intervjun innehåller för det mesta metakommentarer som "jag kan inte", "vad ska jag göra". Intervjun är kort, eller kommer aldrig igång.

I tabell 4 visas en frekvensanalys av elevernas placering på de olika nivåerna:

Nivå	Grupp/ Andel			
	Jämförelsegrupp		Språkbadsgrupp	
	f	%	f	%
1	(3)	25	(6)	33
2	(3)	25	(5)	28
3	(6)	50	(7)	39
Totalt	(12)	100	(18)	100

Tabell 4. Elevernas genrekompetens i intervju (nivå 1–3)

Det är en stor andel av eleverna som behärskar intervjugenren på nivå 2 eller 3, dvs. 61 % av språkbadsgruppen och 75 % av jämförelsegruppen. En tredjedel av eleverna i språkbadsgruppen och en fjärdedel av eleverna i jämförelsegruppen har dock begränsad genrekompetens vad gäller intervju.

En envägsanalys (Anova) med grupp som bakgrundsvariabel visar inga signifikanta skillnader mellan grupperna vad gäller nivå. En envägsanalys med kön som bakgrundsvariabel visar en tendens till signifikans i pojkarnas favör. De behärskar möjligen genren intervju något bättre än flickorna. Pojkarnas medelnivåbedömning är 2,35 medan flickornas är 1,77.

Flicka 32 ger exempel på en intervju som kvävs i startfasen:

"JA, MEN E DU BARNHATARE DU DÅ ELLER?"

- F32 // Vänt // // int förstår ja aså aså ingen vet som om då nånting.
 IP Intervjua så att du får reda på något om den du intervjuar och hennes åsikter om det här.
 F32 Ja ja // Nå va tycker du om att skolåna ska börja kosta?
 IP Ja, ja vet int.
 F32 Nå varför ska dom börja kosta då?
 IP Ja de'e no en bra fråga.
 F32 Int kommer ja på nå att fråg int.
 IP OK.

Flicka 32 är medveten om sin bristande genrekompetens och säger först att hon inte förstår och försöker sedan definiera situationen ("ingen vet som om då nånting"). Eftersom intervjupersonen som svar på första frågan endast ger en metakommentar om att det nog var en bra fråga, vet flickan inte hur hon skall fortsätta. Pojke 14 får ett svar som är något mer i riktning av ett autentiskt svar, men ändå kommer han inte på mer än två frågor.

Exempel:

- P14 Vaffö tycker du att de... att de ska börja kosta?
 IP Ja, ja tycker att skolan behöver få mera pengar.
 P14 Varför?
 IP För att mm, det finns så mycket man kan göra med pengarna i skolan.
 P14 // Int vet ja...

Ett exempel på en intervju som bedömts vara på nivå 3 visas i intervjun som Pojke 19 genomfört:

- P19 Vafö vill du att skolan ska kosta hundra tusen?
 IP Nå ja tycker att skolan behöver kosta ja för att skolan har så lite pengar.
 P19 Men-ö kan man int få penga ti skolan på nå annat sätt då?
 IP Nå ja tycker det e de absolut solklara bästa // bästa vägen å göra på de här sätte.
 P19 Men // eleverna kan ju sälja nånting å sån därnt.
 IP Jaha, men sälja kommer int de bara små slantar på de?
 P19 Nå de beror på // vad di säljer // å de här // så kan man // å så kan di tj-ha sån därna som räddar barnen kan man samla in ti skolan.
 IP Jaha men, rädda barnen, va e de för nånting då?
 P19 Röda Korse.
 IP Jaha.
 P19 Men man kan ge ba pengar ti skolan i ställe.

- IP Jaha så du tycker att att det här, men ja ha nog tänkt mig de att föräldrarna sku kona kosta det här, bekosta de här 100 000 marken.
- P19 Men varifrån sko di få hondra tusen?
- IP Man kan ju låna om'ifall man int har pengar.
- P19 Jo men de här // om man redan har stora lån.
- IP // Ja men de'e deras problem
- P19 Ja men ho-hor göö di om di int ha rod då?
- IP Men ja tycker liksom att att ja behöver ju int fundera på de // på den grejen eller på den saken.
- P19 Jå men // har du ingen omtanke om nånting // tycker int du att // staten har ju flera miljarder // å dom kan ju ge pengar ti skolan eftersom staten äger skolåna.
- IP Men tänk på alla utlandsskulder å på industrin å.
- P19 Ja men int behöver man allti'a // om man int ha nån industri så // man // industriena aså om man om man ger pengar åt skolåna // då behöv dom ju int nå så myky industrier för då behöv int dom // int nå nå mamma å pappa jobba så myky // fö // fö att få ihop pengar.
- IP Ja just de jå, men ja tycker fortfarande att de ska kosta 100 000 mark per läsår.
- P19 Mm // men va e de som kostar så myky då?
- IP Jaa nå att renovera skolan åå, å sen om man ska göra nånting i skolan, man ska göra nån utfärd å.
- P19 Ja men de kan ju föräldrarna betala.
- IP Ja men de betalar di ju då förståss om di dom di ger 100 000 mark per läsår...
- P19 Int kostar ju u-u-utflykter hondra tusen.
- IP Nä men, en del av de.
- P19 Ja, men // int kan de ju kosta // de'e'ju de'e'ju staten som anställer lärare / / ska mamma å pappa betala // öö // dom då för att staten a anställt dom?
- IP Nä men dom här 100 000 marken så betalar ju int lärarnas löner int.
- P19 Va betalar de då? Utflykter?
- IP Ja //skratt// å skolrenoveringar å man kan köpa fina möbler å göra teaterbesök å sånt.
- P19 Nå när ha den hä skolan blivi renovera?
- IP De va en bra fråga, har du...
- P19 Nja // å // å int // å no e de mamma å pappa allti som a betala när ja vari fari ti nån tiater.
- IP Mm, men ja tycker no å ja håller nog så där på de där att de sku no kosta 100 000 mark per läsår.
- P19 Jaha // ja // int vet ja nå mera...

I denna intervju visar P19 starkt engagemang och en mycket god argumentationsfärdighet. Eftersom genren var intervju, kan man konstatera att det sker en genreglidning mot argumentation. Samtidigt har P19 ett fast grepp om intervjun och förföljer intervjupersonens åsikter. Till slut har han ändå uttömt sitt förråd och avslutar på ett uppgivet sätt med "int vet ja nå mera...".

Intervjuer som bedömts vara på nivå 1 har alla ett kort förlopp. I det följande visas några exempel på intervjuer som bedömts vara på nivå 1:

- F10 Kan jag fråga va du heter? Va heter du?
 IP Ja heter Anna-Brita Bengtsson.
 F10 Var bor du?
 IP Ja bor i Finland.
 F10 Vaför tycker du att de ska kosta, så dyrt?
 IP Ja tycker att de behövs fler lärare i skolan, å om vi får 100 000 per elev så då har vi råd att betala fler lärare // Har du några fler frågor?
 F10 Nä.

Flicka 10 inleder intervjun med en metafråga, som visar att hon är medveten om att det finns några genreregler. Hon börjar så helt i enlighet med instruktionen, hon frågar något om intervjupersonen. Själva ämnet för intervjun nämns dock endast i en intervjufråga. Pojke 4 når tre intervjufrågor och går direkt på ämnet. Han ger intervjupersonen utrymme genom att be om exempel:

- P4 Öö //... // öö // Ja kan int. Vafö tycker du att skolan ska kosta pengar?
 IP Ja, ja tycker att skolan e så fatti så skolan behöver mera pengar.
 P4 Vaffö de?
 IP Jo, man kan ju göra många saker me pengar.
 P4 M-h, som till exempel vadå?
 IP Man kan ordna utfärder å man kan renovera skolan å.
 P4 M-h //.

Pojke 6 börjar sin intervju med en metafråga och visar därigenom en viss medvetenhet om genrekrav, men om själva intervjutemat finns ingen fråga, utan pojken ger upp:

- I Får ja säg va ja vill ba(r)...
 IP Ja, du ska intervjuar så att du får reda på nånting om personen du intervjuar och om hennes åsikter, i frågan om skolan ska börja kosta.
 I // Int komber ja på nå.

Pojke 22 har genomfört en intervju som bedömts vara på nivå 2:

- P22 Varför tycker du att skolan ska börj kosta så här mycke?
 IP Ja tycker att de behövs mera pengar i skolan, för att anställa lärare.
 P22 Varför, alltså, vaför, ja huu,... men om int dom har råd va ska föräldrarna göra då?
 IP Då får di undervisa sina barn, där hemma, föräldrarna själva.
 P22 Ja // å hu // hittar int på nånting.
 IP Tänk att du ska ta reda på nånting om de här för ingen vet nånting.
 P22 Hur sko dom få reda på att de börj kosta?
 IP Ja då skickar vi ut meddelande till alla föräldrar att från och med nästa år kommer det att kosta 100 000 mark per barn per läsår ett år i skolan.
 P22 E de alla åren som de kommer att kosta?
 IP Alla år kommer att kosta 100 000.
 P22 Ja, ja // int kommer ja på nå mer.

Pojke 22 inleder med en sakorienterad fråga. Vid fråga 2 tvekar han – försöker sig på ”varför” – uttrycker med ”huu” hur svår han tycker uppgiften är – men fråga 2 formuleras. Sedan är det dags för metakommentar ”ja å hu hittar int på nånting”. Han kämpar vidare och lyckas producera två frågor till. Sedan ger han upp. Pojke 22 har en uppfattning om några specifika genrekrav, som han upplever som svåra. Hans intervjufrågor är dock välfokuserade och han beaktar intervjupersonens svar.

Ytterligare ett exempel på nivå 3 ges genom återgivande av den intervju som Flicka 13 genomfört:

- F13 Varför kan (du) bestämma att skolan får börja kosta?
 IP Ja tycker att de'e för, de, de behövs fler lärare i skolan å för fler lärare så behöver vi mera pengar.
 F13 Men alla har inte råd att gå i skolan, va tycker du om de?
 IP Ja tycker att di elever, som för, atså di föräldrar som int har råd att betala för sina barn, så får själva undervisa sina barn.
 F13 Men sen i fortsättning då så, å ifall föräldrarna inte ha fått nån undervisning hur kan dom undervisa sina barn själv då?
 IP Ja de kan di ju inte, men kanske att di kan, // nå // de får väl flytta till nåt annat land (skratt).
 F13 Men ifall alla int har råd att gå i skolan, å ifall man får fler lärare då, så vad gör man med fler lärare om de blir mindre elever?
 IP De få elever som finns kvar så får ju väldigt bra undervisning då.

”JA, MEN E DU BARNHATARE DU DÅ ELLER?”

- F13 Men då blir det väldigt stora skillnader mellan dom där, dom blir rika å dom andra blir väldigt fattiga ifall dom int kan jobba med nå sån saker, såna här där man som ska jobba så här fysiskt elä så här, men va heter de, hur blir de då, om som de e bara nogra som jobbar så där å dom får pengar å dom andra får som dom, kan, dom kan ju int jobba me nånting sånt, så får dom int lika mycke pengar, så blir de ju sån'är skillnader, ja va ska man göra med dom då?
- IP Ja du har egentligen alldeles rätt de blir klasskillnader och jag skall nog överväga mitt beslut till nästa styrelsemöte.
- F13 Ja, ja, finns de nån annan som sku, tycker om, lika som du om de här?
- IP Ja ha ännu int hitta någon men jag arbetar febrilt.
- F13 Ja, ja, OK tack för det, jo.

Flicka 13 är verbal, hon är välfokuserad, hon bygger på intervjupersonens utsagor och lyckas med att formulera två frågor (de två sista) som får intervjupersonen att svaja i sin tvärsäkerhet.

Hur börjar intervjun?

Intervjubörjan har grupperats i tre kategorier: Direkt, Introduktion och Metakommentar. Tabell 5 visar en översikt över hur intervjuerna börjar:

Kategori	Grupp/Andel belägg			
	Jämförelsegrupp (n=12)		Språkbadsgrupp (n=18)	
	f	%	f	%
Direkt	(6)	50	(13)	72
Introduktion	(2)	17	(3)	17
Metakommentar	(4)	33	(2)	11
Totalt	(12)	100	(18)	100

Tabell 5. Intervjubörjan

Kategorin Direkt avser intervjuare som gått direkt på intervjun med första frågan. Språkbadsseleverna har till 72 % gått direkt på första frågan, vilket också 50 % av jämförelsegruppens elever gjort.

Kategorin Introduktion omfattar fyra flickor och en pojke. De har börjat intervjun med frågan ”Vad heter du?”. En av flickorna (F27) ställer många frågor av introkaraktär: Favoritmaträtt? Fritidsintresse? Själva temat behandlas i den intervjun också rätt utförligt. Kategorin lyfter fram en utvecklad genreförståelse där kommunikationsperspektivet fokuseras: intervjupersonen skall känna sig väl till mods samt vara identifierad för fiktiva radiolyssnare.

Metakommentarer

I elevernas intervjuer ingår en del frågor av metakaraktär. De frågar om själva intervjuformen och om hurudana frågor som skall eller kan ställas. En del av metakommentarerna berör också elevens egen upplevelse av inkompetens inför uppgiften. I en positiv tolkning av metakommunikationen tyder den på en genremedvetenhet under utveckling: När eleven identifierar luckor i genrekunskap, kan det finnas motivation för att erövra kompetensen. För läraren är denna typ av kommentarer av stort värde. Eleven ger nämligen information om vad han eller hon behöver undervisning i. Kategorin Metakommentar omfattar t.ex. följande meningar:

- P4 Jag kan int.
- P5 Ska ja som fråg åt dej?
- P6 Får jag säj va ja vill bara?
- F10 Kan ja fråga vad du heter?
- F 28 Alltså jag (vet inte).
- F32 Vänt. Int förstår ja. Alltså ingen vet som om då nånting?

Under intervjun förekommer då och då metakommentarer som *å hu, jag hittar int på nånting* (P 22) och *He e svårt. Int vet ja va man ska* (P23). Eleven ger uttryck för sina känslor inför uppgiften.

Intervjuarens avslutande utsaga

De sista utsagorna i intervjuerna placerades i fyra kategorier: Sista frågan, Metakommentar, Avslutning och Ger upp. Tabell 6 visar andelen belägg inom olika kategorier:

Kategori	Grupp/Andel			
	Jämförelsegrupp		Språkbadsgrupp	
	f	%	f	%
Sista frågan	(2)	17	(4)	22
Avslutning	(1)	8	(2)	11
Metakommentar	(5)	42	(8)	44
Ger upp	(4)	33	(4)	22
Totalt	(12)	100	(18)	100

Tabell 6. Intervjuarens avslutande utsaga

Andelen belägg inom olika kategorier är likartad. Det är något fler (33 %) av eleverna från jämförelsegruppen som ger upp.

Konklusion

Över hälften av eleverna kan genomföra intervjuer av god kvalitet. Pojkarna är något ihärdigare i att förfölja sitt tema. Det är endast några få elever som beaktar den instruktionsdel som gäller att radiolyssnarna skall få veta något om vem intervjupersonen är. Alla intervjuer kan karakteriseras som korta. Fokus för intervjun bibehålls. Stilen på intervjun är ledig, mycket substans men inte så mycket elegans. Intervjuerna ställer många ledande frågor och de börjar argumentera mot intervjupersonens åsikt. De har en viss kännedom om intervjustruktur, men få vet hur en intervju kan avslutas på ett korrekt sätt. De flesta eleverna har ett ledigt språk i sin intervju.

Intervjuanalysen visar att eleverna inte skiljer sig från varandra på en signifikant nivå. Pojkarna visar i några avseenden en starkare genrekompetens

än vad flickorna gör. En liten grupp bland språkbads eleverna (22 %) visar en tendens till starkare behärskning av intervjuaren än jämförelseklassens elever genom att upprätthålla långa responskedjor.

En huvudkonklusion av analyserna är att språkbads elevernas modersmålskompetens med fokus på genrebehärskning inte på något signifikant sätt avviker från kompetensen hos eleverna i jämförelseklassen.

Vissa subtila skillnader har konstaterats vara i språkbads elevernas favör. Språkbads eleverna har en tendens att förhålla sig på ett mera distanserat sätt i intervjun.

Båda elevgrupperna har ett starkt modersmål. Den dialektala förankringen ger språket stadga och djup. Genrekompetensen kunde naturligtvis utvecklas betydligt hos båda grupperna genom en medveten genreundervisning.

De elever som språkbadar visar alltså på några subtila nivåer en starkare medvetenhet om funktionell språkanvändning. Kanske är det just medvetenheten om att vara en pionjärgrupp som gör att eleverna verkar vara positivt uppgiftsfokuserade och mottagarmedvetna. Språkbadet på finska har inte inverkat negativt på elevernas modersmål svenska, en liten tendens till viss specifik styrka på genrenivå har observerats. De tydliga skillnaderna ligger i skillnader som är könsspecifika.

Genom analysen av intervjuerna har elevernas individuella stil tydligt framkommit. Genom det sätt som eleverna löst uppgifterna som förelagts dem, har de bidragit till att ge ny forskningskunskap. Det är fascinerande och mycket ansvarsfullt att förvalta elevers personliga uttryck och jag hoppas jag på ett etiskt försvarligt sätt kunnat ge dessa elever en röst. De informerar med all önskvärd tydlighet om hur undervisningen borde struktureras för att de skall få redskap för att utveckla sin genrekompetens. Jag har i vissa avseenden kritiserat uppgiftskonstruktionen för att inte i tillräckligt hög grad beakta elevernas behov av information om kriterier och ramar för uppgifterna.

Eftersom eleverna inte specifikt tränats för dessa uppgifter, är det naturligt att som forskare reflektera över vad som kunde hända om eleverna skulle ha fått explicit undervisning i genrekraven för instruktion, argumentation, intervju och friskrivning. Eleverna mötte nu uppgifterna oförberedda, men med en kulturell läsfärdighet som de förvärvat i sin lokala miljö.

Litteratur

- Andersson, Lillemor & Backlund, Maria (1998), *Modersmålet i finskt språkbud – mönster i språkbudselevers färdigheter i läsning, skrivning och muntlig kommunikation*. Opublicerad pro gradu. Vasa: Åbo Akademi.
- Esmann, Karin & Rasmussen, Alma & Wiese, Lisbeth Birde (red.) (2000), *Dansk i dialog*. København: Dansklærerforeningen.
- Evensen, Lars (1993), "Prolog. Kunnskapsutfordringer og fornyingsstrategi." I: Moslet, Inge & Evensen, Lars, *Skrivepedagogisk fornying*. Oslo: Gyldendal. S. 209–215.
- Leinonen, Eeva (1998), "Children's comprehension of question: normal and disordered populations." I: Heinänen, Kaisu & Lehtihalmes, Matti (ed.), *Proceedings of the seventh Nordic child language symposium*. Oulu: Oulun yliopisto. S. 23–30.
- Lorentzen, Rutt Trøite (1992), *Les og skrive, eller uve seg på å les og skrive? Grunnskolrådet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Moslet, Inge & Evensen, Lars (1993), *Skrivepedagogisk fornying*. Oslo: Gyldendal.
- Ongstad, Sigmund (1990), "Sjanger som didaktisk grunnproblem." Abstrakt. NFPF:s Kongress i Helsingfors 8–11 mars 1990.
- Aase, Laila (1991), *Skriveopplæring og sjanger. Analyse av elevtekster og strategier for veiledning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Østern, Anna-Lena (2001), *Svenska med sting!* Helsingfors: Utbildningsstyrelsen.
- Østern, Anna-Lena (under arbete), *Modersmålet svenska i finskt språkbud*. Slutrapport (arbetsrubrik).
- Østern, Anna-Lena & Heilä-Ylikallio, Ria (1998), *Diagnosticering av elevers färdigheter i svenska språket*. Vasa: Åbo Akademi.
- Østern, Anna-Lena & Smeds, Louise & Sjöholm, Anette (1999), *Genrekunskaper i modersmålet svenska hos elever i finskt språkbud samt hos elever i svenskspråkig klass i övergången mellan årskurs fyra och fem*. Opublicerad mellanrapport 2 i uppdragsforskning för Utbildningsstyrelsen. Vasa: Åbo Akademi.
- Østern, Anna-Lena & Sjöholm, Anette & Smeds, Louise (1999), *Recitation, berättande och fiktionsskrivande, samt läsförståelse och självbild i modersmålet hos elever i finskt språkbud respektive elever i svenskspråkig klass i slutet av årskurs fem*. Opublicerad mellanrapport 3 i uppdragsforskning för Utbildningsstyrelsen. Vasa: Åbo Akademi.

Harry Lönnroth

KRISTINA NIKULAS
PUBLIKATIONSFÖRTECKNING 1978–2002

I. Monografier

1. *Dialektal väderleksterminologi. Ordfältsstudier i Närpes-dialekten*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 15. Uppsala 1979. 175 s. Akademisk avhandling.
2. *Om närpesdialekten. Språket i kommunfullmäktige och Ordspråk och talesätt*. Närpes 1988. 115 s.

II. Bidrag i vetenskapliga och populärvetenskapliga skrifter och tidskrifter

3. Amerikanska lånord i närpesdialekten. I: *Finlandssvenskan – fakta och debatt*, s. 80–96. Helsingfors 1978.
4. Lexikografen och den strukturella semantiken. Beteckningar för is i Närpes-dialekten. I: *Folkmålsstudier* 27/1981, s. 15–35.
5. Språkvård i skolan? I: *Språkbruk* 2/1982, s. 3–5.
6. Sammanträdesspråk. Språket i kommunfullmäktige i Närpes. I: *Struktur och variation. Festskrift till Bengt Loman* 7.8.1983, s. 117–138. Åbo 1983.

7. Dialekt och högsvenska i offentliga sammanhang. Språket i kommunfullmäktige i Närpes. I: *Svenskans beskrivning 14*, s. 195–204. Lund 1983.
8. MOPED-undersökningens resultat ur lärarutbildarens synvinkel. I: *Dialekt, tvåspråkighet och modersmålsundervisning i den finlandssvenska grundskolan*, s. 79–85. Jyväskylä 1983.
9. På promenad i Norrnäs. Något om ortnamnen i byn. I: *I Gamla Spår*, s. 14–18. Närpes 1984.
10. Skyltspråk – några iakttagelser. I: *Skrifter utgivna av Institutionen för filologi II vid Tammerfors universitet, nordisk filologi 11*, s. 7–60. Tammerfors 1985.
11. Närpesfullmäktige i När-TV. Språkliga iakttagelser. I: *Xenia Huldeniana. En vänskrift tillägnad Lars Huldén på hans 60-årsdag 5.2.1986*, s. 195–203. Helsingfors 1986.
12. Vad är finlandssvenska – egentligen? I: *Forskning kring tvåspråkighet i den finlandssvenska skolan*, s. 53–64. Vasa 1987.
13. Finlandssvenska – vad är det? I: *Svenskans beskrivning 16/2*, s. 370–385. Linköping 1988.
14. Prototypsemantik och ordböcker. I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-seminarium IX*, s. 152–165. Vasa 1989.
15. Ordböckerna och finlandssvenskan. I: *Svenskan i Finland. SiF rapport 1*, s. 109–132. Tammerfors 1990.
16. Är bestämd form i dialekten bestämd? I: *Danske folkemål 33/1991*, s. 215–226.
17. Finlandssvenskan och dialekterna. I: *Stilistik och finlandssvenska. En samling artiklar tillägnade Birger Liljestränd den 25 juni 1991*, s. 169–181. Umeå 1991.
18. Är norm ett ”fult” ord? Om ordböcker och norm. I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-seminarium XI*, s. 244–254. Vasa 1991.
19. Deskriptiva ordböcker – finns dom? I: *Nordiske studier i leksikografi 1*, s. 43–52. Oslo 1992.
20. Problem kring en internt tvåspråkig ordbok. I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XII*, s. 170–183. Vasa 1992.
21. Vad hörde Filifjonkan? Problem vid analysen av betydelse. I: *Svenskans beskrivning 19*, s. 234–243. Lund 1992.
22. Produktnamn som lexikografiskt problem. I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XIII*, s. 167–179. Vasa 1993.
23. Egennamnen och den internt tvåspråkiga ordboken. I: *Svenskan i Finland 2*, s. 167–185. Jyväskylä 1993.

24. Vart tog Svensson vägen? Om ordböcker och proprier. I: *Nordiske studier i leksikografi* 2, s. 218–226. København 1994.
25. Översättning av namn: Bo Carpelans *Urwind*. I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XIV*, s. 210–225. Vasa 1994.
26. Norm? – Ja, men vilken? I: *Skrifter* 10/1994, s. 4–9. Svenska modersmåsläraryrket i Finland r.f.
27. Namn i text. I: *Svenskans beskrivning* 20, s. 287–296. Lund 1994.
28. Bo Carpelan som återanvändare. Intertextualitet och namn i romanen *Urwind*. I: *Bidrag till nordisk litteratur*, s. 63–82. Tammerfors 1995.
29. *Urwind*. Om namn i text. I: *Svenskan i Finland* 3, s. 216–230. Helsingfors 1995.
30. Närpesdialekten – det tredje inhemska språket? Substantivböjningen. I: *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt. Til Inger Ejskjer på halvfjerdsårsdagen den 20. maj 1996*, s. 219–229. København 1996.
31. Den närvarande frånvarande bilden. Bild och text hos Bo Carpelan. I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XVI*, s. 170–182. Vasa 1996.
32. Språkprov i könsperspektiv. I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XVII*, s. 194–207. Vasa 1997.
33. Species i finlandssvensk dialekt. I: *Nordiska dialektstudier*, s. 203–213. Uppsala 1997.
34. Språkvård till döds? eller Finlandssvenskan, språkvården och ordböckerna. I: *Svenskan i Finland* 4, s. 119–137. Åbo 1997.
35. Recension av Solveig Strömman: Två språk på arbetsplatsen. Status och förändring (1995). I: *Språk och Stil* 7/1997, s. 206–212.
36. Skola och undervisning i Norrnäs i 100 år. I: *Skolan i Norrnäs 100 år. Historik 1897–1997*, s. 9–68. Närpes 1997.
37. Användningen av enspråkigt svenska ordböcker i Finland. I: *Nordiska studier i leksikografi* 4, s. 301–322. Helsingfors 1999.
38. Ordböckerna, läraren och de studerande. En undersökning om den enspråkigt svenska ordboken våren 1997. I: *Nordiska vindar*, s. 181–208. Tammerfors 1999.
39. EU i finlandssvensk press. I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XIX*, s. 221–233. Vasa 1999.
40. Jag vill leva i *Europa*? EU som nyordsgenerator. I: *Svenskan i Finland* 5, s. 189–202. Joensuu 2000.

41. Finlandssvensk ordbok. Recension av Charlotta af Hällström & Mikael Reuter: Finlandssvensk ordbok (2000). I: *LexicoNordica* 7/2000, s. 247–261.
42. EU-metaforik. I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XX*, s. 279–289. Vasa 2000.
43. Är utrikesministeriets information om EU begriplig? En granskning av tre texter om EU. I: *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XXI*, s. 199–209. Vasa 2001.
44. Samspelet text-bild i en finlandssvensk dagstidning. I: *Svenskans beskrivning* 25, s. 220–230. Åbo 2002.
45. Är valet av norm för finlandssvenskan legitim? I: *Språk som formar vär(l)den. Festskrift till Christer Laurén på 60-årsdagen*, s. 199–208. Vasa 2002.
46. Användaren, normen och ordböckerna eller det är lätt att säga tulipanas... I: *LexicoNordica* 9/2002, s. 31–50.

III. Bidrag i tidningspress

47. Rätt och fel om dialekten. I: *Vasabladet* 21.7.1982.
48. Mål och bygd i Sideby. Recension av Karl Axel Holmberg: Mål och bygd i Sideby (1986). I: *Åbo Underrättelser* 30.12.1986.
49. Sidebyborna berättar. Recension av Karl Axel Holmberg: Sidebyborna berättar (1990). I: *Åbo Underrättelser* 3.4.1991.

IV. Redigerade arbeten

50. Ulla Härkönen & Tapani Karplund & Kristina Nikula: *Nordtest 1987. Textkompendium för inträdesprovet i nordisk filologi*. Tammerfors 1987.
51. Kristina Nikula & Antti J. Pitkänen: *Svenskan i Finland. SiF rapport 1*. Skrifter utgivna av Institutionen för filologi II vid Tammerfors universitet, nordisk filologi 14. Tammerfors 1990.

FÖRFATTARE

- Bergenholtz, Henning, f. 1944, dr.phil.habil., professor i lexikografi, Handelshögskolan i Århus
- Edlund, Lars-Erik, f. 1953, fil.dr, professor i nordiska språk, Umeå universitet
- Johansson, Carl-Eric, f. 1945, fil.mag., universitetslektor i nordiska språk, Tammerfors universitet
- Koskela, Merja, f. 1965, fil.dr, professor i tillämpad språkvetenskap, Vasa universitet
- Laurén, Christer, f. 1942, fil.dr, professor i svenska språket, Vasa universitet
- Laureys, Godelieve, f. 1949, professor dr, professor i nordiska språk, Universitetet i Gent
- Lehti-Eklund, Hanna, f. 1957, fil.dr, universitetslektor i svenska språket, Helsingfors universitet
- Lehtonen, Mikko, f. 1956, fil.dr, professor i mediekultur, Tammerfors universitet
- Liljestrand, Birger, f. 1931, fil.dr, professor emeritus i nordiska språk, Umeå universitet
- Lönnroth, Harry, f. 1975, fil.mag., doktorand i nordiska språk, Tammerfors universitet
- Melander, Björn, f. 1958, fil.dr, docent i nordiska språk, universitetslektor, Uppsala universitet
- Nikula, Henrik, f. 1942, fil.dr, professor i tyska språket, Åbo universitet
- Nordman, Marianne, f. 1943, fil.dr, professor i svenska språket, Vasa universitet
- Nöth, Winfried, f. 1944, fil.dr, professor i lingvistik och semiotik, Universitetet i Kassel
- Piitulainen, Marja-Leena, f. 1945, fil.dr, professor i tyska språket och kulturen, Tammerfors universitet
- Rosenholm, Arja, f. 1954, fil.dr, professor i slavisk filologi, Tammerfors universitet
- Sonesson, Göran, f. 1951, fil.dr, professor i semiotik, Lunds universitet
- Sorvali, Irma, f. 1945, fil.dr, professor i nordisk filologi, Uleåborgs universitet
- Vatvedt Fjeld, Ruth, f. 1948, dr.philos., professor i nordisk språkvetenskap, Universitetet i Oslo
- Østern, Anna-Lena, f. 1946, ped.dr, professor i modersmålets didaktik, Åbo Akademi

PERSONREGISTER

A

Adam, Jean-Michel 247
 Aisopos 264, 265, 266
 Algulin, Ingemar 47
 Arafat, Yassir 182
 Aristoteles 234
 Arnheim, Rudolf 253
 Arnold, Matthew 115
 Augustinus 245
 Axelsson, Monica 100, 101, 103, 104
 Aznar, José María 182

B

Babbitt, Irving 230
 Bagger, Rolf 23
 Barthes, Roland 41, 73, 252
 Batteux, Charles 230
 Baumgarten, Alexander Gottlieb 227, 230, 238
 Bayer, Udo 225, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 245, 246
 Beckett, Samuel 69
 Beethoven, Ludwig van 264
 Benveniste, Émile 71, 72, 231, 232, 233
 Bergenholtz, Henning 23
 Bergström, Göran 260
 Bjelfvenstam, Birgitta 43
 Bjelfvenstam, Helle 45
 Björkstén, Ingmar 122, 125, 126, 127, 128, 130
 Blake, William 226
 Blomstedt, Jan 261
 Bloom, Harold 41
 Borenstein, Eliot 215, 218, 219
 Boréus, Kristina 260
 Borges, Jorge Luis 73

Bouquet, Philippe 49, 52
 Bourdieu, Pierre 51, 52
 Breinstrup, Thomas 23
 Bryld, Mette 220
 Bryson, Norman 244, 245
 Brändström, Kjell-Arne 49
 Bulgakov, Mihail 210
 Bush, George W. 112, 182, 184, 185, 186

C

Carlson, Stig 45
 Carpelan, Bo 8
 Caylus 230
 Clark, Katerina 214
 Clyne, Michael 190
 Coste, Didier 247

D

Dalin, Anders Fredrik 33
 Davidsen-Nielsen, Niels 28
 De Coninck, Herman 87
 Dejneka, Aleksandr 207, 209, 212, 213, 214, 216, 217
 Diderot, Denis 227
 Du Bos, Charles 230

E

Ellenius, Allan 36
 Ellis, Rod 96
 Epštejn, Mihajl 210
 Eriksson, Allan 52
 Eyben, W. E. von 25

F

al Faisal, Saud 185
 Falcão, Rui 180, 181
 Felix, Linda 78
 Fiedler, Sabine 190
 Fogelbäck, Jan 44
 Forser, Tomas 51, 53
 Forsman, Sandra 160
 Fotos, Sandra 96
 Franciscus av Assisi 268
 prins Fredrik 275
 Fridell, Folke 47, 48
 Fröding, Gustaf 262, 267
 Føllesdal, Dagfinn 241

G

Gawinetski, Jørgen 25, 26
 Gebauer, Gunter 240
 Gellerfeldt, Mats 55
 Genette, Gérard 252
 Gestrin, Christine-Louise 122, 123, 125,
 128, 129, 130
 Gibson, James 241
 Goethe, Johann Wolfgang von 245, 264
 Gombrich, E. H. 245, 246
 Goodman, Nelson 234
 Gor'kij, Maksim 213
 Greenberg, Clement 230
 Greimas, Algirdas Julien 247
 Gubern, Roman 241
 Gurwitsch, Aron 241

H

Hadrianus 229
 Halkjaer, Niels 41, 51
 Haller, Albert von 238
 Halliday, Michael A. K. 228, 242, 243,
 252, 254

Hannesdóttir, Anna Helga 33, 34, 35, 37
 Hansen, Erik 23
 Harjula, Tiina 8
 Harling-Kranck, Gunilla 160
 Hawkins, John A. 192
 Heinemann, Wolfgang 155
 Heinse, Wilhelm 237
 Hemmer, Jarl 125
 Herder, Johann Gottfried 229
 Hjelmslev, Louis 228, 231, 232, 234
 Hoffmann, Lothar 66
 Homén, Olaf 260
 Homeros 242, 249
 Horatius 250, 264
 Håkansson, Gisela 99
 Husserl, Edmund 240, 241, 245

I

Ivars, Ann-Marie 159, 161

J

Jakobson, Roman 155, 250
 Jansson, Tove 73, 87
 Jónsson, Sigurdur 72
 Julén, Björn 44
 Jung, Carl Gustav 212
 Järnegard, Styrbjörn 8
 Järvinen, Antero 261

K

Kafka, Franz 147, 148, 150, 151, 152,
 154
 Kant, Immanuel 115
 Karlfeldt, Erik Axel 267
 Kendon, Adam 242
 Kivi, Aleksis 113, 267
 Kjørup, Søren 252
 Krauss, Rosalind 229

Kress, Gunther 225, 243, 247, 252, 253,
254, 255

Kresta, Ronald 190

Krylov, Ivan Andrejevits 266

Kulik, Oleg 210

L

La Fontaine, Jean de 266

Lagercrantz, Olof 43, 45

Lahtinen, Sinikka 100, 101, 102, 103,
104

Lambert, Johann Heinrich 227

Lauretis, Teresa de 213, 216, 217

Leeuwen, Theo van 225, 243, 247, 252,
253, 254, 255

Lessing, Gottfried Ephraim 225, 227,
228, 229, 230, 231, 232, 233, 234,
235, 236, 237, 238, 239, 240, 241,
242, 243, 244, 245, 246, 248, 249,
250, 251, 252, 254, 255

Lévi-Strauss, Claude 247

Liang, Yong 190

Lidman, Sara 47, 48, 52, 54, 121, 122

Lier, Leo van 97

Lightbown, Patsy 98

Liikanen, Erkki 139

Lind, Olof 34, 37, 38

Lindberg, Inger 98

Lindgren, Torgny 121, 122, 131

Lindström, Fredrik 70

Linell, Björn 49

Linkomies, Edwin 265

Linna, Väinö 113

Linné, Carl von 65

Locke, John 227

Loman, Bengt 159, 161, 163

Lorentzen, Rutt Troite 293

Lotman, Jurij 213, 217

Luther, Martin 266

Lönnrot, Elias 266

Lönnroth, Harry 8

M

Mankell, Henning 73

Martinelli, Dario 261

Matikainen, Katja 8

Mattila, Virginia 8

Mauranen, Anna 190

Mazzarella, Merete 87

Meier 230, 238

Meinong, Alexius 240

Melin-Köpilä, Christina 163

Mendelssohn 230

Mitchell, Thomas W. J. 226, 227, 249

Molina, Eliana 174, 177, 179

Mubarak, Hosni 182

Muybridge, Eadweard 246

Myrdal, Jan 52

Möller, Levin 34, 35, 38

N

Nikula, Henrik 8

Nikula, Kristina 7, 8, 28, 83, 165, 315

Norman, Birger 47

O

Olls, Kristina 49

Olsson, Bernt 47

Orre, Ingvar 45

Ortner, Sherry B. 212

P

Pavlov, Ivan 220

Peirce, Charles Sanders 169, 183, 236,
239, 242, 249, 252, 253

Peres, Shimon 182

Pienemann, Manfred 100

Piretto, D. P. 219

Platonov, Andrej 207, 209, 212, 214,
217, 218, 219
Prieto, Luis 228
Prince, Gerald 247, 248, 252
Propp, Vladimir 247
Päätaalo, Kalle 113

R

Randell, Sirpa 8
Rask, Kirsten 23
Reich-Ranicki, Marcel 156
Reiß, Katharina 155
Reuter, Mikael 83, 84, 86
Robert, Carl 244
Rogožkin, Alexandr 208
Rosén, Sven 244
Ryan, Marie-Laure 247, 248

S

Sahlstedt, Abraham 33
Salomonson, Kurt 41, 42, 43, 44, 45,
46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55
Santaella, Lucia 169
Saussure, Ferdinand de 228, 231, 268
Sayad, João 180, 181
Scharping, Rudolf 151, 152
Scherfig, Hans 52
Schiller, Friedrich 115
Schubert, Franz 264
Searle, John R. 153
Sebeok, Thomas A. 261
Sherman, Cindy 248
Sibelius, Jean 264
Sisättö, Outi 8
Sjödin, Stig 47
Smith, Anthony 110
Sonesson, Göran 226, 231, 240, 247
Spegel, Haqvin 33
Spence 230

Steiner, Wendy 249
Stenkvist, Jan 47, 48
Stiernhielm, Georg 50
Strindberg, August 73
Strömman, Solveig 71
Sundman, Per Olof 47, 48, 52
Svensson, Jan 97
Sysang, Johann Christoph 38
Sysang, Johanna Dorothea 38
Söderling, Trygve 88

T

Tandefelt, Marika 82, 85, 86
Tarasti, Eero 261
Tarp, Sven 23, 24
Tolstoj, Leo 266
Topelius, Zacharias 268
Törnberg, Ulrika 97

U

Ulanovskaja, Bella 207, 208
Ullström, Sten-Olof 98
Uspenskij, Boris 243

V

Vastad, Kurt 43
Vergilius 229, 230, 264
Viehweger, Dieter 155
Viita, Lauri 265
Vinci, Leonardo da 269
Voigt, Vilmos 261
Vygotsky, Lev 228

W

Wallén, Ingvar 49
Walser, Martin 156
Weitzman, Kurt 244

Wellbery, David E. 225, 230, 231, 232,
234, 235, 239
Wertsch, James 228
Wickhoff, Frans 244
Wiik, Barbro 159, 162
Williams, Anna 51, 52
Winckelmann, Johann Joachim 229,
230, 238
Wittgenstein, Ludwig 252
Wolff 230
Worth, Sol 252

Ä

Aase, Laila 294

Ö

Öhman, Anders 49
Östergren, Olof 34
Østern, Anna-Lena 292
Östman, Jan-Ola 162

